

1

1972

életünk

**társadalom
tudomány
kultúra**

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

II. évfolyam, 1—2. szám, 1972. január—április

*„Nem az emberek tudata az, amely
létünket, hanem megfordítva, társa-
dalmi létünk az, amely tudatunkat
meghatározza.”*

Karl Marx: A politikai gazdaság bírálata-
tához; Előszó. 1859

Fórum Lapkiadó Vállalat, Újvidék

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Agoston Mihály
Josip Buljovčić
Fehér Kálmán
Dr. Györe Kornél (főszerkesztő helyettes)
Dr. Matkovic József
Dr. Rehák László (fő- és felelős szerkesztő)
Sáfrány Imre
Sági András
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor
Vass Ádám

SZERKESZTŐI TANÁCS

Dr. Bori Imre
Dévícs Imre
Prof. ing. Stjepan Han
Dr. Kis Sándor
Dr. Božidar Kovaček
Dr. Aleksandar Magarašević
Mr. Borivoj Martin
Dr. Mirnics József
Molcer Mátyás
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Mr. Szórád György
Đura Stipić
Dr. Teleki György
Tóth Anna
Tripolszky Géza
Saffer Pál
Vajda József

Műszaki szerkesztők:

Matejka Lajos
Szilágyi Gábor

A szerkesztőség titkára:

Csonka Júlia

A fedőlapot

Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor
tervezték

Készült a szabadkai Minerva Könyvkiadó Vállalat nyomdájában

TARTALOMJEGYZÉK

TÓTH ANNA: Marx és Keynes álláspontjainak összevetése a munkanélküliség problémája megoldásának módjáról	7
TOMISLAV BANDIN: Vajdaság gazdasága és az egységes piac	19
SZÓRÁD GYÖRGY: Matematika a vállalatvezetésben	39
BORISLAV J. DIMKOVIĆ: A parasztság társadalmi-gazdasági helyzete és szociális differenciálódása a Vajdaságban	51
VUKAŠIN PAVLOVIĆ: A szakszervezetről alkotott marxista gondolat időszerűsége a munkásosztály korszerű politikai megszervezéséről folyó eszmecsereben	63
SZEKERES LÁSZLÓ: A régészeti kutatás áttekintése Bácskában 1945-ig	81
VLADAN ČETKOVIĆ: A modern technológia és az osztályviszonyok	93
BORISLAV MARTIN: Társadalmi-gazdasági kutatások Vajdaságban	103
BODROGVÁRI FERENC: A programozott oktatás vezetési modellje és az inkorporáció veszélye	113
STURC BÉLA: A természetvédelem kérdései Vajdaságban	123
SYMPOSION	
SERGEJ FLERE: A szociológusok országos tanácskozása	137
SZÁM ATTILA: Tudományos tanácskozás a jugoszláv társadalom történelmi jelenéről és fejlődésének lehetőségeiről	141
SAFFER PÁL: A „Világtelevízió” távlatai	151
DOKUMENTUM	
A JK Sz választmánya második ülésének vitájából (Marko Nikezić, Veljko Milatović, Kiro Hadzšivaszilev, Vinko Hafner)	159
JELLEN ÉS MŰLT	
RADMILA STOJANOVIĆ: A szocialista kis országok gazdaságfilozófiája	171
STEINFELD SÁNDOR: Hozzászólás	181
SZEMLE	
BAKOS GYÖRGYI: A Jugoszláv Kommunista Párt Vajdasági Tartományi Bizottságának okmánygyűjteménye, 1941—1945	193
GYÖRE KORNÉL: Jovan Marković — Jugoszlávia városai	197
BORISLAV MARTIN: Szórád György — Matematikai módszerek a tervezők és elemzők számára	199
ÁBEL MIKLÓS: Slavko Milosavljević — Demokrácia és forradalom	203
APRÓ JÓZSEF: Radoš Smiljković — A JKP az öngazgatás kialakításának folyamatában	207
LAKI LÁSZLÓ: Hézagpótló összesítő tudományos kiadvány a jugoszláv folyóiratok családjában	209
TÓTH LAJOS: Philip H. Coombs — Az oktatás világméretű válsága	211
TÓTH RUDOLF: Helmar Frank — A pedagógia kibernetikai alapjai	215
SINKÓ ÉVA: Evelyn Sullerot — A női munka története és szociológiája	217
ÓKRÉSZ BERNADETT: Thomas S. Szasz — Jog, szabadság, (vagy) pszichiátria?	223
KOVÁCS TERÉZ: *** — Család és házasság a mai magyar társadalomban	227

MARX ÉS KEYNES ÁLLÁSPONTJAINAK ÖSSZEVETÉSE A MUNKANÉLKÜLISÉG PROBLÉMÁJA MEGOLDÁSÁNAK MÓDJÁRÓL

Marx és Keynes álláspontjainak összehasonlító elemzését a munkanélküliség problémája megoldásának módjáról mindenekelőtt a téma állandó időszerűsége teszi megokolttá. A nagy világgazdasági válság időszaka, 1929—1933 óta a közgazdaságtudomány igen nagy figyelmet fordít a munkanélküliség problémájára, s az érdekelt államok is mindent megtesznek gazdaságpolitikai intézkedéseikkel a probléma enyhítése végett. Mindez egészen érthető, ha tudjuk, milyen következményekkel járt a munkanélküliség abban az időszakban azokra az államokra, a legfejlettebb országokra is, amelyekben felütötte fejét.

A munkanélküliség problémája nálunk is időszerű, különösen az utóbbi években, s éppen ezért közgazdászainknak nagyobb figyelmet kellene fordítaniuk megoldására a gazdaságpolitikai intézkedések keretében.

A közgazdasági irodalomban ezzel a kérdéssel igen sokat foglalkozott John Maynard Keynes, akinek „A foglalkoztatottság, kamat és pénz általános elmélete” c. könyve elsősorban épp ezt a problémát taglalja, valamint Marx Károly, aki ugyan nem tért ki ilyen terjedelmesen erre a témára, de aki főművében, a Tőkében a munkanélküliség problémáját is felölelte, és más szemszögből világította meg, mint Keynes. A két teoretikus elméletét mindenképpen érdemes összevetnünk, hiszen Keynest igen nagyra értékeli Nyugaton, elmélete alkalmazást is nyert, és meghatározott eredményekkel járt, Marx viszont a munkásosztály lángelméjű ideológusa, aki a probléma megoldását a társadalmi rendszer megváltoztatásában látta, s akinek az eszméi szintén megvalósultak. A két gondolkodó elmélete annál is inkább érdekes, mert ők egészen eredeti módon közelítették meg a munkanélküliség problémájának megoldását, míg a többi teoretikus többé-kevésbé az ő nyomdokaikon járt, noha természetesen változtattak is ezeken a módszereken a problémák fejlődésének

arányában, minthogy a munkanélküliségnek sem mindig azonosak a kísérő tünetei (néha defláció jelentkezik, újabban viszont inkább infláció kíséri).

Marx mintegy nyolcvan évvel megelőzte Keynes problémafelvetését, de tanait a kapitalista teoretikusok nem fogadták el, mert nem az ő érdekeiket szolgálta, s nem kelhettek velük a tőkés rendszer védelmére. Keynes akkor kezdett el foglalkozni a munkanélküliség problémájával, amikor már nem lehetett letagadni létezését, azaz, amikor már a legnyersebb formában jelent meg a közéletben. Keynes nagy elismerésben részesült elméletéért, a közgazdaságtudományban kialakult a keynesi irányzat, sőt a makroekonomiai elemzések területén még ma is uralkodó elméletnek lehet tekinteni az ún. postkeynesi irányzatot.

1. KEYNES ELGONDOLÁSÁNAK ÁTTEKINTÉSE A PROBLÉMA MEGOLDÁSÁNAK MÓDJÁRÓL

A burzsoá közgazdászok egészen John Maynard Keynes megjelenéséig nem foglalkoztak a munkanélküliség problémájával, ami egészen érthető, ha tudjuk, hogy elméleteikben mindig a teljes foglalkoztatás feltételezéséből indultak ki, amit, szerintük, a piac automatikusan biztosít. Keynes ugyanilyen véleményen volt a nagy világgazdasági válság bekövetkeztéig, de ezt követően, 1936-ban megjelentette „A foglalkoztatottság, kamat és pénz általános elméletét”, amelyben központi helyet adott a munkanélküliség problémájának. Kimondja, hogy a munkanélküliség nem véletlenszerű, hanem törvényszerű jelenség, s e tekintetben élesen szembefordul azokkal a közgazdászokkal (különösen Pigua professzorral), akikkel korábban egyetértett, elismerve az állami beavatkozás elkerülhetlenségét a kapitalista gazdálkodásba. Éles bírálat tárgyává teszi Keynes a gazdasági elmélet klasszikus iskolájának¹ követőit is, mivel azok tagadják az ún. „kényszerű” munkanélküliség létezését, s tőlük eltérően a munkanélküliség következő formáit ismeri el:

1. szándékos,
2. frikciós és
3. kényszerű.

Szándékos munkanélküliség akkor áll elő, amikor az alacsony bérek miatt a munkások szervezett akció keretében utasítják vissza a foglalkoztatást (ami inkább megfelel a sztrájk fogalmának, vagyis a munka beszüntetésének arra az időszakra, amíg nem növelik a béreket — T. A. megjegyzése).

A frikciós munkanélküliség annak a következménye, hogy a munkások szakképzettségi összetétele nem képes elég gyorsan alkalmazkodni a gazdaságban bekövetkezett változásokhoz, melyeket rendszerint az új gépek hoznak magukkal — s újszerű képzettséget követelnek a munkásoktól.

Keynes szerint „kényszerű munkanélküliség akkor következik be, amikor a bérek névleges értékéhez képest a munkások igényeit kielégítő javak valamivel gyorsabban drágulnak, s ugyanakkor az érvényben levő bérek mellett mind a munkaerő-kínálat, mind a teljes munkaerő-kereslet nagyobb a munkanélküliség adott méreteinél”.² A kényszerű munkanélküliség jelenségét Keynes a tőkés rendszer legnagyobb problémájának tekinti, s ezért is szentel neki olyan nagy figyelmet „A foglalkoztatottság, kamat és pénz általános elmélete” c. művében.

Keynes gazdasági rendszerének alapvető mennyiségei: a nemzeti jövedelem és a foglalkoztatottság függvéymennyiségek, a független változók viszont a következők:

1. fogyasztási készség,
2. a tőke hatékonyságának határértéke,
3. kamatláb.

A fogyasztási készség pszichológiai kategória, és az állam nem gyakorolhat rá hatást. A tőke hatékonyságának határértékét a várható haszon és a kamatláb közötti arány szabja meg, tehát az állam erre sem gyakorolhat hatást közvetlenül, hanem csak közvetve a kamatlábon át, ami más szóval azt jelenti, hogy a független tényezők közül az állam csak a kamatlábra fejthet ki hatást, s ezzel együtt a beruházásokra is.

E kérdéskör vizsgálatában Keynes abból a tényből indul ki, hogy a teljes nemzeti jövedelem fogyasztásra és beruházásokra oszlik, és hogy a takarékoság azonos értékű a fogyasztást meghaladó jövedelemtöbblettel. Ennek alapján levonja a következtetést:

amennyiben

$$J = F + B,$$

akkor

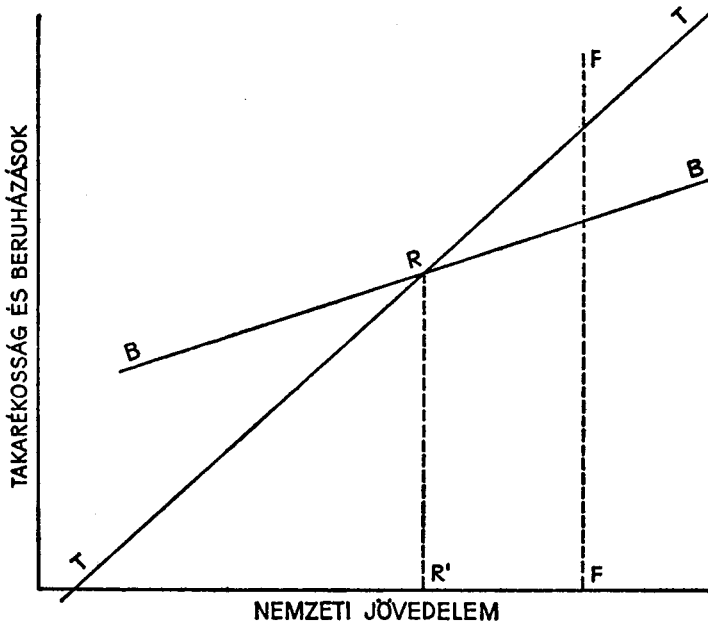
$$T = J - F,$$

s a két egyenlet összevetéséből:

$$T = B$$

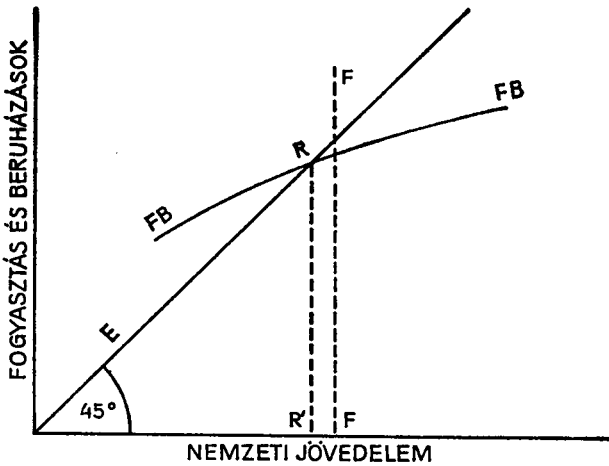
(amelyben J = jövedelem, F = fogyasztás, B = beruházások, és T = takarékoság, a megtakarított tőke összege).

Keynesnek ez a megállapítása elfogadható, mert abból a tényből indul ki, hogy a fogyasztás értéke nem haladhatja meg a termelését, tehát beruházásra csak a megtakarított pénzt lehet felhasználni, hiszen ha a beruházások értéke ezt meghaladja, akkor az elfogyasztott jövedelem nagyobb, mint amennyit a társadalom megvalósított³. Ezekbe a lehetséges kombinációkba, és következményeik tárgyalásába ezúttal nem bocsátkozunk bele. Az előbbi következtetés alapján Keynes szerint a takarékosági és a beruházási görbe metszéspontját a nemzeti jövedelem és a foglalkoztatottság egyensúlyszintje határozza meg, amit grafikonon a következőképpen ábrázolhatunk:⁴

BB = beruházások szintje, TT = takarékosági szint, FF = a teljes foglalkoztatottság vonala, R' = a nemzeti jövedelem egyensúlyszintje

A nemzeti jövedelem egyensúlyszintjét a következő módon is ábrázolhatjuk:

E = egyenes 45°-ban, FB = fogyasztás és beruházás

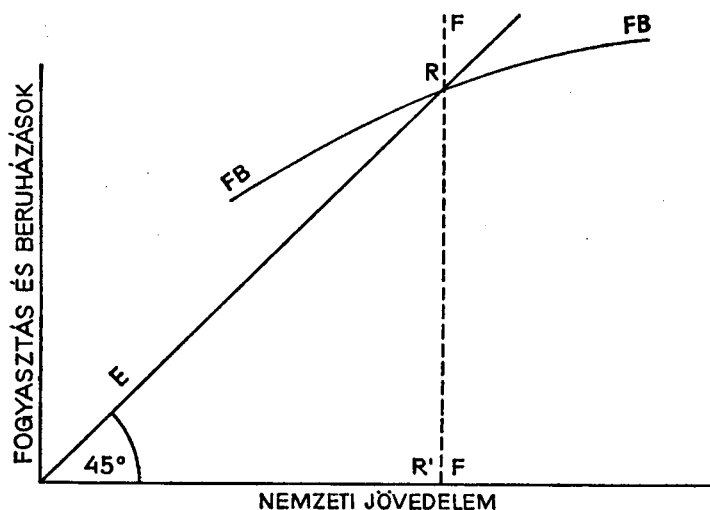
Az előbbi ábra nyilvánvalóvá teszi, hogy Keynes szerint a következő intézkedésekkel lehet fokozni a foglalkoztatottságot:

1. a beruházások növelésével,
2. a fogyasztás növelésével.

A beruházások növekedését elő lehet segíteni a kamatláb csökkentésével. Ily módon a tőke nagy része visszakerül a termelési folyamatokba, vagyis az újratermelésben aktivizálódik.

A fogyasztás fokozását a közmunkák politikájával lehet elérni (a munkások egy részének a nemtermelő tevékenységekben való elhelyezésével, ahol fogyaszthatnak, de nem hoznak létre új javakat, azaz nem növelik a termelést). A közmunkákat költségvetésből pénzelik, ami azt jelenti, hogy nagyobb méretű munkanélküliség esetén megfelelő adópolitikára is szükség van.

Az említett intézkedések célja, hogy az FB görbe feljebb emelkedjen, s hogy ily módon a nemzeti jövedelem és a foglalkoztatottság egyensúlyszintje minél magasabbra kerüljön. A következő grafikon a teljes foglalkoztatottság esetét ábrázolja:

Keynes gazdaságpolitikai intézkedéseinek vizsgálatával teljesen világossá válik számunkra, hogy miért volt olyan nagy ellenfele a haszonélvezőknek, akiknek magas fokú megadóztatását követelte, ő azonban nem a munkásosztály védelmében lépett így fel, hanem azért, hogy hozzájáruljon a tőkés társadalmi rend fenntartásához.

Keynes gazdaságpolitikai elmélete valóságos forradalmat idézett elő a polgári közgazdaságtanban („keynesi forradalom”), és bizonyos eredményekhez is vezetett. Mélyrehatóbb kiértékelésére vizsgálódásunk során még visszatérünk.

2. MARX ELGONDOLÁSA A PROBLÉMA MEGOLDÁSÁRÓL

Marx a Tökében foglalkozott a munkanélküliség problémájával is, noha nála nem ez a központi kérdés, mint Keynesnél, ami egészen érthető, ha tudjuk, hogy Marx egy teljesen új gazdasági rendszer megteremtését tűzte ki célul maga elé. Mindamellett ez mégsem azt jelenti, hogy Marx kevésbé járult hozzá a munkanélküliség problémájának megoldásához, hanem épp ellenkezőleg. Marx a jelenség gyökereinek vizsgálatával olyan megvilágításba helyezte a problémát, hogy megfelelő gazdaságpolitikai intézkedésekkel a megoldását is lehetővé tette.

Marx különbséget tesz a manufaktúra időszaka, valamint a gépek és a nagyipar megjelenésének időszaka között, mert amíg az előbbinek az volt a célja, hogy a munkamegosztás révén növelje a munka termelékenységét (a munkásokat mégsem bocsátották el az üzemekből), tehát a munkamegosztásnak abban az időszakban a kedvező oldala jutott kifejezésre, addig a gépek és a nagyipar megjelenésével a munkások mindinkább kiszorulnak a termelésből. Ezt a különbséget Marx következő szavai szemléltetik a legjobban:

„Ha azt mondjuk például, hogy 100 millió emberre volna szükség Angliában, hogy a régi rokkával megfonják azt a gyapotot, amelyet most géppel 500 000 fon meg, akkor ez természetesen nem azt jelenti, hogy a gép elfoglalta ezeknek a soha nem létezett millióknak a helyét. Csak annyit jelent, hogy sok millió munkásra lenne szükség ahhoz, hogy a fonógépeket pótolják. Ha ellenben azt mondják, hogy a gőzszövőszék Angliában 800 000 takácsot dobott az utcára, akkor nem gépekről beszélnek, amelyek léteznek, s amelyeket munkások meghatározott számával kellene pótolni, hanem munkások létező számáról, akiket ténylegesen gépek pótolnak, vagyis kiszorítottak.”⁵

Marx arra a következtetésre jut, hogy a gép képében a munkaeszköz azonnal a munkás versenytársává válik, de ezt nem úgy kell értelmezni, mintha Marx ellensége lenne a gépek alkalmazásának, hiszen a munkás és a gép közötti ellentmondás nem a munkás—gép viszonyából adódik, hanem a munkaeszköz kapitalista kihasználásából ered, amit a tőkehalmozás általános törvénye szabályoz.

A tőkehalmozást vizsgálva Marx arra a megállapításra jut, hogy a tőke szerves összetétele, ami alapját képezi a tőke halmozódásának, döntő tényezője a foglalkoztatottságnak. Ha a felhalmozódás során a szerves összetétel nem változik, akkor állandó kereslet észlelhető a munkaerő iránt, mivel a kapacitások bővítésére fordított befektetésekkel egyidejűleg további beruházásokat végeznek az új munkaerőbe. A tőkehalmozódás azonban nem változatlan szerves összetétel mellett megy végbe. Törvényszerű, hogy a felhalmozódás folyamán növekszik a szerves összetétel, ami azt jelenti, hogy viszonylagosan megnagyobbodik az állandó tőke részaránya, a változóé viszont csökken. Abszolút értékben persze növekszik egyik és a másik is, de az állandó tőke növekedése progresszív, a változó tőkée viszont degresszív. Ez azt jelenti, hogy nagyobb tőkehalmozódás mellett növekszik a

munkaerő-kereslet, de ez a növekedés egyre mérsékeltébb ütemű, s nem éri el a munkáslakosság szaporodásának méretét, ami ahhoz vezet, hogy folytonosan növekvő felhalmozódásra van szükség, ha fenn akarják tartani a foglalkoztatottság elért fokozatát, vagyis más szóval: az új munkahelyek megnyitásához egyre nagyobb beruházásokra van szükség.

A tőkés felhalmozás törvénye állandó munkásfölösleget hoz létre, megteremti az „ipari tartaléksereget”, a munkanélküliek táborát, amely folytonosan a kizsákmányoló osztály rendelkezésére áll, s ennek alapján Marx megállapítja: „a munkásnépesség az önmaga által termelt tőkefelhalmozással együtt növekvő terjedelemben termeli azokat az eszközöket, amelyek őt magát viszonylag létszámfelettivé teszik”.⁶

Ezek szerint megállapítható, hogy amennyiben a felhalmozódás nem kielégítő, akkor munkaerő-fölösleg jelentkezik, vagyis nem a munkaerő gyöngíti a tőke hatékonyságát, hanem megfordítva, a nem megfelelő mennyiségű tőke teszi a munkaerőt fölöslegessé, vagyis helyesebben: *a munkanélküliség a nem kielégítő felhalmozódás következménye.*

Marx tulajdonképpen nem beszél munkanélküliségről, hanem viszonylagos túlnépességről, de marxi értelemben ez a kifejezés pontosan fedti azt a fogalmat, amit mi ma munkanélküliségnek nevezünk. Erre a következtetésre jutunk akkor is, ha Marx eredeti meghatározásából indulunk ki. Ő ugyanis ebbe a népességi csoportba sorolt minden olyan munkást, aki „*felerészt van — vagy egyáltalában nincs — foglalkoztatva*”⁷ (kiemelte T. A.).

Marx a munkanélküliség három formáját különbözteti meg, és pedig:

1. a hullámmzó,
2. a rejtett és
3. a pangó munkanélküliséget.

A munkanélküliség hullámmzó formája a gyárakban, a bányákban stb. jelentkezik, ahol időnként elbocsátanak, máskor meg felvesznek munkásokat nagyobb számban, és ahol a foglalkoztatottak száma állandóan növekszik, de nem olyan arányban, mint a termelés.

A tőkehalmozódás során állandóan csökken a falusi munkáslakosság iránti kereslet, s mivel az iparban sem helyezkedhet el teljes számban, így a falusi lakosság egy része állandóan munkaalkalomra vár. A falusi lakoságnak ez a része állandóan a város felé törekszik, s így a falvakban voltaképpen állandó jellegű a *rejtett* túlnépesedés.

A pangó túlnépesedést azok a munkások hozzák létre, akiknek nincs rendszeres munkájuk és foglalkozásuk. Marx megállapítja, hogy a tőkés termelési feltételek között, a munka termelőképességének növekedésével arányosan egyre több munkás gyakorol nyomást elhelyezkedése ügyében, létbiztonsága viszont ugyanilyen arányban csökken. Tehát „az, hogy a termelési eszközök és a munka terme-

lékenysége gyorsabban nőnek, mint a termelő népesség, tőkés módon fordítva úgy fejeződik ki, hogy a munkásnépesség mindig gyorsabban nő, mint a tőke értékesülési szükséglete”.⁸

Marx nem javasol gazdaságpolitikai intézkedéseket a munkanélküliség problémájának megoldására a tőkés rendszer keretei között, mert szerinte ezt a problémát csak az a társadalom számolhatja fel, amelyik tervgazdálkodást folytat. Erre a témára később még visszatérünk.

ZÁRADÉK

Keynes és Marx egyetértenek abban a tekintetben, hogy a kapitalizmusnak elkerülhetetlen velejárója a munkanélküliség és az újratermelés ciklusossága. Mindkettőjüknél elfogadható a munkanélküliség formáinak osztályozása is, hiszen a mozgó túlnépesedés és a frikciós munkanélküliség csupán két kifejezés a jelenség egyazon formájára. A gazdaságtörténet bebizonyította, hogy létezik a munkanélküliség rejtett és pangó formája is, amelyek tulajdonképpen a kényszerű munkanélküliség kategóriájába tartoznak, s a különbség csupán abból áll, hogy Keynes nem becsátkozott a kényszerű munkanélküliség megjelenési formáinak elemzésébe, mint Marx, de elismerte létezését. Valóság az ún. szándékos munkanélküliség létezése is, amit a munkásszervezetek szerveznek meg.

Egészen különböző vizont Keynesnél és Marxnál a megoldáskeresés motiválása. Keynes a fennálló társadalmi rend megőrzése érdekében keresi a megoldást, ezért elkerüli a kapitalista társadalom belső ellentmondásainak vizsgálatát, s a társadalmi viszonyokat — adott mennyiségnek tekintve — kizárja az elemzésből, míg Marx a megváltozott társadalmi rendben látja a megoldást, és nem vonakodik a tőkés társadalmi rend belső ellentmondásainak leleplezésétől, mert csak így bizonyíthatja be, hogy épp ezek az ellentmondások képezik alapját a társadalmi-gazdasági és politikai-szociális problémáknak.

Keynes gazdaságpolitikája sokak szerint meghosszabbította a kapitalizmus fennállását, de a problémák megoldása végett a tőkés társadalomnak el kellett fogadnia az állami beavatkozás rendszerét, amelynek éppen Keynes volt az előharcosa, ebben viszont csak Marx szavainak igazolását láthatjuk, hiszen, mint ahogyan Lenin megállapította, az államkapitalizmust már csak egy lépcsőfok választja el a forradalomtól.

Keynes elméletének, még ha absztraháljuk is a társadalmi viszonyokat, számos hiányossága van, mert csak az elégtelen kereslet elméletét fejlesztette benne tovább, ami szubjektivizmusra épül, s így Keynes is gyakran vesz számításba pszichológiai kategóriákat, sőt nem ritkán előnyben is részesíti őket. A pszichológiai kategóriákat nem lehet kizárni az elemzésekből, de túlértékelésük, első helyre való helyezésük szintén indokolatlan, hiszen a gazdasági viszonyok alakulásában nem döntő a szerepük.

A kereslet elégtelenségének elméletét mindaddig nem lehet elfogadni, míg az emberek nagy része alapvető szükségleteit sem képes kielégíteni. Elégtelen kereslet valóban előfordul, de nem a kis fogyasztási igény miatt, mint Keynes állítja, hanem az aránytalan elosztás következtében mind a gazdag államokon belül, mind pedig nemzetközi keretek között, miután az egyik oldalon állnak azok a nem eléggé fejlett országok, melyeknek lakossága legerősebb szükségleteit sem képes kielégíteni, a másik oldalon pedig az a kevés számú ország, amely nem képes eladni termelését, miután azt a fejletlenek kizsákmányolása révén rendkívül magas fokra fejlesztette. Keynes nem juthatott ilyen következtetésre, mert ez nagyon kiábrándítóan hatott volna saját országára nézve, a fogyasztási hajlam kedvetlensége pedig sokkal szebben hangzott, mintha kizsákmányolást mondott volna.

Már megállapítottuk, hogy Keynes gazdaságpolitikája elvezetett bizonyos eredményekhez, de azokat túlhaladottnak tekinthetjük, mivel a munkanélküliség akkoriban *defláció* mellett jelentkezett, mostanában viszont *infláció* kíséri. Nem lehet elvitatni ugyanis, hogy deflációs feltételek mellett a közmunkák politikájával jó eredményeket lehetett elérni a munkanélküliség felszámolásában, ha azonban az inflációs feltételei között is ilyen megoldást alkalmaznánk, akkor még nagyobb inflációt idéznénk elő, hiszen a kereslet még inkább fokozódna, s mivel a közmunkák nem adnak eredményül új termékeket, amelyek növelnék a kínálatot, az árak tovább emelkednének, és növekedne az infláció. A mai feltételek között tehát közmunkákkal nem lehet hatásosan megoldani a munkanélküliség problémáját. Tény, hogy Keynes sem talált párhuzamos megoldási lehetőséget a munkanélküliségre az inflációs feltételek között, s ezért is szűkítette le a problémát a deflációs körülményekre.

Vizsgáljuk meg továbbá, hogy a termelési folyamatokba való beruházással hozzájárulhatunk-e a probléma megoldásához. Itt mindjárt meg kell állapítanunk, hogy Keynes statikusan vizsgálta a problémát. Nem vette ugyanis figyelembe a tényt, hogy az új beruházások nem csupán a jövedelem növelését szolgálják, hanem egyúttal a termelési kapacitásokat is bővítik, és növelik a kínálatot. Hogy létrejöjjön az egyensúlyhelyzet (a defláció feltételei között), a meglévő kereslet megköveteli a jövedelem utólagos növelését, ami azt jelenti, hogy a folyamat dinamikus, de ha figyelembe vesszük, hogy a foglalkoztatás nem csak abban az ágazatban fog növekedni, amelyben a beruházást végezték, hanem más ágazatokban is (a multiplikátor hatására), továbbá, hogy olyan új vagy igen keresett termékekbe is lehet beruházást végezni, melyek tekintetében a meglévő kínálat nem elégíti ki a keresletet, akkor megállapíthatjuk, hogy ez a politika elfogadható, amit a gyakorlat be is bizonyított.

Sokkal fontosabb ennél a problémának egy másik vetülete, amivel Keynes nem számolt, s amit teljesen kihagyott az elemzésből, ez pedig a tőke szerves összetétele a beruházás folyamán. Marx bebizonyította, hogy a tőkés felhalmozás során folytonosan nő a tőke szerves összetétele, ami újabb beruházásokat tesz szükségessé, de

nem azért, hogy új munkaerőnek adjon munkalehetőséget, hanem hogy fenntartsa a foglalkoztatottság elért színvonalát. Marx szerint tehát a kapitalista módszerű beruházások nem oldják meg a munkanélküliség problémáját, hanem még inkább kiélezik azt.

Annyi bizonyos, hogy a tőkés rendszer az eddigi válságok ellenére is fenn tudott maradni. Felvetődik a kérdés: milyen mértékben járult hozzá ehhez Keynes gazdaságpolitikájának alkalmazása? Feleletet kapunk a kérdésre, ha megvizsgáljuk azokat a gazdaságpolitikai intézkedéseket, amelyeket a kapitalista államok alkalmaznak munkanélküliség esetén. Azonnal kiderül, hogy azok az államok, amelyekben a munkanélküliség problémája jelentkezni kezd, nemcsak Keynes gazdaságpolitikai alapelveit alkalmazzák, hanem háborúkat is kirobbantanak, vagy legalábbis beavatkoznak a háborúba, azaz háborús gazdaságpolitikával igyekeznek megoldani a munkanélküliség problémáját. A példák erre számosak: II. világháború, kórei háború, vietnami háború stb., hogy a sok politikai válságot ne is említsük. Az államok tehát háborúk útján próbálnak megszabadulni többek között a munkanélküliség nyomása alól is, ez pedig maga után vonja az infláció (tipikus példa az USA) és más hasonló jelenségét.

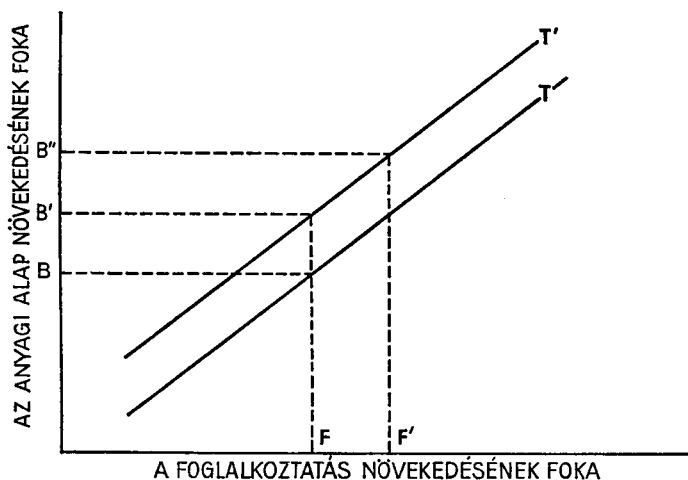
E politikán kívül ismeretes az ún. olcsó munkaerő politikája is, amit ma legfőképpen Japánban alkalmaznak nagy méretekben, ahol tőke hiányában elsősorban a munkaigényes termelést szorgalmazzák, ami valójában alacsony szerves összetételű termelést jelent (olyan különleges termékek előállítására irányul, amely magas intenzitású munkát igényel).

Említettük, hogy Marx nem javasolt gazdaságpolitikai intézkedéseket a munkanélküliség problémájának megoldására, de fejtegetéséből nem nehéz megállapítani, hogy milyen intézkedésekkel lehetne hatásosan megoldani a problémát. Amennyiben ugyanis a beruházásokra a növekvő szerves összetétel a jellemző (a munka magasabb termelékenysége miatt, amit a munkaeszközökbe való beruházásokkal érünk el), akkor rendkívül fontos, hogy mennyit ruházunk be. Beruházások ugyanis végezhetőek a foglalkoztatottak számának csökkentése, állandósítása és növelése mellett is, vagyis minden a beruházások méretein múlik, amit a következő oldalon levő ábra szemléltet:

Az ábra alapján nyilvánvaló, hogy a beruházások után a munka termelékenységének növekedése mellett (ami valójában csak más kifejezés a szerves összetétel növekedésére) a foglalkoztatottak száma azonos maradhat, ha a beruházások értéke a B' pont magasságáig terjed, de ha az érték ennél magasabb (eléri a B'' pontot), akkor a foglalkoztatottak száma is megnövekszik (eléri az F' pontot). Ebből arra a megállapításra jutunk tehát, hogy a beruházások nem végezhetőek tettség szerint, mert megvan a pontos határvonal, amely alatt a beruházásokkal nem lehet növelni a foglalkoztatottak számát.

A probléma ily módon való megoldására csak az a gazdaság képes, amely, Marx kifejezésével élve, a társadalom tudatos-tervszerű ellenőrzése alatt áll, vagyis erre csak a szocialista társadalom képes.

A kapitalizmusban ez a megoldás csak az egyéni kezdeményezési lehetőségek további korlátozását jelentené, s csak tovább fokozná az állam beavatkozását a magán-kapitalisták érdekeibe. Hogy egyes ka-

T = a termelékenység elért színvonala, T' = a termelékenység szintje a beruházások után.

pitalista államok mégis alkalmazzák ezt az alapelvet, az csak még inkább Marx elméletének helyességét igazolja. Az azonban kétségtelen, hogy ennek a gazdaságpolitikának az alkalmazása a kapitalizmusban kevésbé hatásos, mint a szocializmusban. Ezért is hangsúlyozza Marx, hogy a munkanélküliség problémája, akárcsak a munkásosztály többi problémája is, a forradalom útján oldódik meg.

JEGYZETEK

¹ Keynes felfogása a klasszikus iskoláról nem azonos Marxéval, mert Keynes a klasszikus iskola követői közé sorolja a klasszikus tanok vulgarizátorait és egyes marginalistákat is. A klasszikus iskola fogalmát ebben az esetben Keynes felfogása szerint kell értelmezni.

² John Maynard Keynes: „Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca”, „Kultura”, Beograd 1956, 68. oldal.

³ Ez nem feltétlenül vonatkozik a gazdaság kisebb részre, mert egyes ágazatokba többet is be lehet ruházni a jövedelem más ágazatokból való átömlesztésével (amit a mi gyakorlatunk igazolt).

⁴ Az ábra egyszerűsített formában, azaz egyenes vonalú viszonylatokban szemlélteti a változást, jóllehet szabály szerint a beruházások és a takarékoság alakulása is görbe vonalú.

⁵ Marx Károly: A tőke, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1961. I. könyv, 13. fejezet, 400. oldal.

⁶ Marx: A tőke, I. könyv, 23. fejezet, 585. oldal.

⁷ Marx: A tőke, I. könyv, 23. fejezet, 594. oldal.

⁸ Marx: A tőke, I. könyv, 23. fejezet, 598. oldal.

РЕЗИМЕ

КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА СТАВОВА МАРКСА И KEYNESА О НАЧИНУ РАЗРЕШАВАЊА ПРОБЛЕМА НЕЗАПОСЛЕНОСТИ

Ovaj članak je podeljen u dva osnovna dela, s tim što se u uvodu daju osnovna obrazloženja teme, a u zaključcima osnovni stavovi o teoriji K. Marxa i J. M. Keynesa.

U prvom delu svoga rada autor razmatra Keynesovu koncepciju načina razrešavanja nezaposlenosti. U ovom delu svoga rada autor je osvetlio teorijske stavove Keynesa i dao kritičku analizu tih stavova.

U drugom delu svoga rada autor iz bogatog teorijskog opusa Karla Marxa pokušava da izvuče njegove osnovne stavove o problemu nezaposlenosti u kapitalističkim društveno-ekonomskim uslovima. Autor konstatuje da se iz tog celovitog opusa mogu izvući bitni stavovi Marxa o ovom problemu u kapitalističkim uslovima, uz napomenu da se problem nezaposlenosti može jedino rešiti u uslovima socijalističko-planske privrede.

Komparirajući stavove Marxa i Keynesa autor ukazuje na razlike jednog i drugog koje su u osnovi funkcija njihovih ideoloških stavova u uređenju društva i njegovom funkcionisanju.

РЕЗЮМЕ

СПРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОЗИЦИИ МАРКСА И KEYNESА В ОТНОШЕНИИ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ БЕЗРАБОТНИЦЫ

Эта статья состоит из двух частей с примечанием, что в предисловии даны основные мотивировки темы, а в заключительной части даны основные позиции насчёт теории К. Маркса и J. M. Keynesa.

В первой части своего труда автор рассматривает теорию Keynesа насчёт способов решения проблемы безработницы. В этой части своего труда, автор объяснил теоретические позиции Keynesа и дал их критический анализ.

Во второй части своего труда автор делает попытки извлечь из богатой теории Карла Маркса, его основные позиции в отношении вопроса безработницы в капиталистических общественно-экономических условиях. Автор утверждает, что из этой всеобъемлющей теории Маркса выходит, что существенные позиции Маркса, в отношении этого вопроса, относятся к капиталистическим условиям с примечанием, что вопрос безработницы может быть решен лишь в условиях социалистического-планового хозяйства.

Сопоставляя позиции Маркса и Keynesа автор указывает на существенные различия того и другого подхода к этому вопросу, что в сути является последствием их идеологических позиций касающихся общественного строя вообще.

VAJDASÁG GAZDASÁGA ÉS AZ EGYSÉGES PIAC

BEVEZETÉS

1. MILYEN A JUGOSZLÁV PIAC?

Úgy vélem, hogy teljesen igazolt a fenti kérdés feltevése, sőt annak ilyen határozott feltevése. Egy rövid ismertetőben, mint amilyen az itt közölt, lehetetlen, sőt, nem is szükséges bemutatni azokat a fejlődési folyamatokat, amelyek a jugoszláv piac fejlődésének történelmében játszódtak le. Ennek értékelését engedjük át a gazdaságtörténészeknek. Amit azonban szükségesnek tartunk kiemelni, a probléma könnyebb és sokoldalúbb megértése céljából, mégis az a kérdés hogy *milyen a jugoszláv piac?* Vajon az tökéletes-e, avagy befejezetlen (inperfekt), konkurencia nélküli piac (amelyet adminisztratív intézkedések vagy a monopól akadályoznak), az abszolút szabadverseny piaca (tehát a minden szabályozás nélküli ösztön-szerűen ható versennyel), vagy pedig a jugoszláv piac a tervszerűen szabályozott verseny piaca. Tehát az értéktörvény és a szocialista árugazdálkodás más piaci törvényeinek szabadabb hatását engedélyező piac-e?

A jugoszláv piac típusának megállapítása lehetővé kell hogy tegye egységességi fokának meghatározását, vagyis lehetővé kell hogy tegye annak megválaszolását, hogy *egységes-e* a jugoszláv piac (Jugoszlávia teljes földrajzi-gazdasági területén), vagy pedig az csak részben egységes, részben pedig *zárt* az egyes köztársaságok és tartományok térségében, sőt, az egyes szűkebb társadalmi politikai közösségek keretében.

Természetesen, igen nehéz ma azt állítani, hogy a jugoszláv piac egységes. Abszolút (vagy teljes mértékű) egységes piac ma nem létezik még azokban a közgazdaságokban sem, ahol a gazdasági törvények, értéktörvény és az árugazdálkodás más piaci törvényei szabadabban hatnak (kisebbségi fokú korlátozással). Azok a fő jellemzők azonban, amelyek a nemzeti piacot egy meghatározott fokig egységessé teszik, a következők: *az egységes pénz, egységes monetáris és hitelpolitika, a munka és „tőke” szabad társulása, az áru és munkaerő szabad körforgása (ugyanazon feltételek mellett) az egész nemzeti területen¹, a külföldi gazdasági kapcsolatok egységes rendszere, valamint természetesen, a vállalatoknak mint a gazdasági fejlődés hordozóinak és kiindulópontjainak szabad társulása.²*

A piac tipológiai fenoménjából, valamint azokból a jellemzőkből kiindulva, amelyek egy nemzeti piac *egységességét* meghatározzák, lehetséges — nem egészen pontosan ugyan — meghatározni a jugoszláv piac *típusát* és alapvető jellegzetességeit.

Úgy gondolom, hogy mindjárt megegyezhetünk abban, hogy a jugoszláv piac nem *tökéletes* (úgy mint más olyan nemzetgazdaságok piacai, amelyek keretében szabadabban hatnak az árugazdálkodás gazdasági törvényei). Más szavakkal a jugoszláv piac *nem tökéletes* (inperfekt).³ Másodsorban, kétségtelen, hogy a jugoszláv piac *többszörösen* korlátozott konkurenciájú piac, de mégis a szabad verseny kifejezett elemeivel. Ugyanis e vizsgálódások összességében a következőkre gondolunk. A jugoszláv piac keretein belüli konkurencia korlátozottsága a következők függvénye: *ama társadalmi beavatkozás, amelyet a makro-ökonómiai újratermelési folyamatok optimális megszervezése céljából foganatosítanak (1), a monopolizációs tendenciáké (2), és a társadalmi megállapodások és megegyezések széleskörű lehetőségei.⁴*

A jugoszláv piac e valós jellegzetességéből kiindulva fel kell tenni az *alapvető* kérdést: *egységes-e a jugoszláv piac?*

Azokból az alapvető ismertetőjelekből kiindulva, amelyek egy nemzeti piac egységességét (vagy egységességi fokát) meghatározzák, lényegében azt a következtetést lehet levonni, hogy a jugoszláv piac *alkotmányjogilag*⁵ *egységes*. Ugyanakkor azonban szükséges kiemelni, hogy voltak és még mindig vannak olyan irányzatok, amelyek a piac területi (regionális) és helyi (lokális) keretekbe való korlátozására utalnak.⁶

Ezért úgy tekintem, hogy az alkotmányfüggelékek, de különösen az évi és hosszútávú gazdaságpolitika keretében fogantatott külön megoldások (valamint az egyes nemzeti gazdaságok erősödése a jugoszláv közösség keretén belül) meg kell hogy teremtsék a következő időszakban a jugoszláv piac minél nagyobb fokú egységességének az összes (tehát nemcsak alkotmányjogi) feltételeit.

A mondottakból kiindulva úgy vélem, hogy az elkövetkező időszakban meg kell teremteni azt a szélesebb platformot, amely a piaci mechanizmust alkalmazó tervgazdaság (amilyen lényegében a miénk) gazdasági törvényeinek hatásához szükséges, mégpedig abból a célból, hogy növeljük a gazdálkodás hatékonyságát és a gazdasági stratégiai döntések gazdasági szelektivitását, valamint azoknak a feltételeknek a megvalósítása céljából, amelyek szükségesek a mi nemzetgazdaságunk hatékonyabb és hatásosabb bekapcsolódásához a nemzetközi munkamegosztásba.

Befejezésül tehát, a jugoszláv piac *feltételes* egységes (és ilyen irányban kell azt tovább is fejleszteni), korlátozott konkurenciával (a helyi erőforrásokat pedig, amelyek a társadalmi munka nagyobb termelékenységén alapszanak, minél nagyobb mértékben meg kell szabaddítani az adminisztratív korlátozó tényezőktől), tökéletlen, míg a tökéletességi foka nemcsak a társadalmi-politikai meghatározók függvénye, hanem, többek között és mindenekelőtt a nemzetgazdaság *strukturális* egyensúlyáé (mind tevékenységi mind ágazati szinten)⁷, de a *terv által szabályozva*⁸. A terv által szabályozott piac előfeltételeként mindenekelőtt biztosítani kell a piac *egységességét*, valamint a piaci mechanizmus mentesítését az adminisztratív és monopolista megszorításoktól, mégpedig annak a célnak a megvalósítása érdekében, hogy a piaci mechanizmuson keresztül megvalósuljanak a gazdasági szelektivitás feltételei.⁹

2. ÁRUTERMELÉS, EGYSÉGES PIAC ÉS GAZDASÁGI FEJLŐDÉS

Az árutermelésnek, mint történelmi kategóriának és a társadalmi fejlődés törvényszerűségének, megvannak a saját törvényszerű jellegzetességei, tekintet nélkül a termelés társadalmi szervezési formájára, tehát tekintet nélkül a termelési viszonyokra. Nem vitás azonban, hogy a megváltozott (szocialista) termelési viszonyok *megváltoztatják* az árutermelés ilyen jellegzetességeinek *lényegét és módosítják* azokat, de nem *szüntetik meg* őket. Az árutermelés egyik ilyen jellegzetessége a *piac és piaci mechanizmus*.

A jugoszláv piacról alkotott előbbi következtetéséből kiindulva — miszerint az *feltételes* egységes, *tökéletlen (inperfekt)* és *korlátozott konkurenciájú* — magától felvetődik az alapvető kérdés: hogyan hat az ilyen piac az összegazdasági, de külön a regionális gazdasági fejlődésre és hogyan tud a társadalom (az öngazgatói szocialista típusú) az új, sajátos jellegzetességeivel hatni e fejlődés optimalizálására.¹⁰

Mindenki, aki az előbbi kérdést felteszi, valószínű teljesen tudatában van annak összetettségével és jelentőségével. Természetesen ennek én is a tudatában vagyok. Megpróbálom azonban mégis felvázolni a problémát, s azt a legáltalánosabb formában megválaszolni. Regionálisan szemlélve Jugoszlávia vidékenként (köztársaságok és tartományok) különböző gazdasági fejlettségi szintű ország. A különböző gazdasági fejlettségi szint mellett, egyes vidékek különböző gazdasági és ipari struktúrával rendelkeznek. Mindezek ismeretében, e vitathatatlan tényekből¹¹ kiindulva, határozott formában fel kell tenni a kérdést: hogyan hatott az ilyen piac az egyes vidékek gazdasági fejlődésére? Egyenlően, egyenlőtlenül, ugyanolyan vagy különböző súlyú gazdasági és társadalmi hatással?

Egyrészt tehát a gazdasági fejlettség fokából, gazdasági és ipari struktúrából és *piacból* kiindulva, másrészt abból, amilyen de facto a piac, mindenekelőtt abból a tényből, hogy *tökéletlen (inperfekt)*, az adatok¹² azt mutatják, hogy az objektív tényezők (a gazdasági fejlettség szintje, a gazdasági és ipari struktúra) és az inperfekt piac szimbiózisa, lényegesen befolyásolta a gazdasági fejlődés ütemét, ami Jugoszlávia egyes vidékei (régioi) esetében mindenekelőtt az egy főre eső nemzeti jövedelem különböző szintjében jutott kifejezésre. Mint e szimbiózis kedvező vagy kedvezőtlen gazdasági fejlődésére (hogy ne mondjuk és politikai) hatásának végső, de nem egyedüli kifejezője jelentkezik az *interregionális jövedelem átömlesztés*.¹³

A politikailag és gazdaságilag egyenjogú népek és nemzetek szocialista közösségének kötelessége, hogy az áruváltás és az egységes piac feltételei mellett öngazgatási és más szabályozó mechanizmusával biztosítsa egy olyan szintű jövedelem megvalósulását, amely az egyes vidékek (régiók) keretein belül Jugoszláviában az emberi munka és munkateredmény reális tükröződése.

Ezekben a bevezető sorokban nem mélyedek el annak a mechanizmusnak tárgyalásába, amely az előbbi hivatott biztosítani. Azokról, mégpedig teljesen konkrét formában, Vajdaság SzAT példáján fogok szólni a következő fejezetekben.

I. VAJDASÁG SZAT EDDIGI GAZDASÁGI FEJLŐDÉSÉNEK FŐBB MUTATÓI ÉS ELŐIDÉZETT PROBLÉMÁI

1. A GAZDASÁGI FEJLETTSÉG ELÉRT SZINTJE

Jugoszlávia és egyes vidékek gazdasági fejlettségi fokának értékelésére azt a mutatót használjuk, melynek alapja az egy főre eső nemzeti jövedelem.¹ Az egy főre eső nemzeti jövedelem az 1947., 1956. és 1966. évben a következőt mutatja:

Vidék (terület)	(din. — 1962-es állandó ár)		
	Évek		
	1947.	1956.	1966.
<i>Jugoszlávia</i>	837	1133	2458
Bosznia-Hercegovina	701	826	1655
Crna Gora	628	771	1681
Horvátország	943	1405	3027
Szlovénia	1407	2121	4473
Macedónia	597	833	1805
Szerbia — összesen	843	978	2277
— szűkebb területe	842	988	2395
— Vajdaság	1019	1202	2793
— Koszovó	436	456	861

Mint ahogy az egy főre eső nemzeti jövedelem szintjéből látható, hazánk legfejlettebb vidékei Szlovénia, Horvátország és Vajdaság. Ezért bemutatjuk az egy főre eső nemzeti jövedelem összehasonlító növekedési rátáját az említett vidékekre vonatkozóan:

Vidék	1956.	Átlagos növekedési ráta	1966.	Átlagos növekedési ráta
Horvátország	70,0	7,0	221,0	11,05
Szlovénia	51,0	5,1	218,0	10,90
Vajdaság	18,0	1,8	174,0	8,70

A jugoszláv átlaghoz viszonyítva is, Vajdaság alacsonyabb növekedési rátát valósít meg az egy főre eső nemzeti jövedelem tekintetében. Ha azonban az 1956–1966-os időszakot külön vizsgáljuk, akkor Vajdaság az egy főre eső nemzeti jövedelmet tekintve *kedvezőbb* átlagos növekedési rátát valósított meg. Ugyanis, amíg ez a ráta az egész Jugoszlá-

viára 11,6%, Horvátországra ugyancsak 11,6%, Szlovéniára 11,0%, addig Vajdaságra ez 14,2%. Az egy főre eső nemzeti jövedelem rátájában kifejezett nagyobb ütemű gazdasági fejlődés Vajdaságban, ezt az időszakot (1956–1966) szemlélve, a *mezőgazdaság* kedvezőbb gazdasági helyzetének függvénye, amely javulás különösen kedvezően hatott Vajdaságra, tekintettel a mezőgazdaság nagyobb részesedésére a teljes gazdasági struktúrában, és tekintettel az elért magasabb fejlettségi szintjére Jugoszlávia többi vidékeinek mezőgazdaságához viszonyítva. Azonban ezt a megnövekedett, magasabb növekedési ráta *sem tudta* behozni az 1947–1956-os időszak lemaradását, amely az akkori alacsonyabb növekedési rátában jutott kifejezésre, úgyhogy az teljességében szemlélve alacsonyabb Jugoszlávia, Horvátország és Szlovénia növekedési rátájánál, mégpedig az egész vizsgált időszakra (1947–1966).

A gazdasági reform intézkedései voltak hivatottak rehabilitálni az addig aláértékelt, *pangásra ítült* tevékenységeket és ágazatokat. Ha azonban Vajdaság gazdaságáról van szó, akkor szükséges kiemelni, hogy az az 1964–1968-as időszakban *ismét alacsonyabb* növekedési rátát valósított meg mint Jugoszlávia, Horvátország és Szlovénia:

	1964 = 100	
Vidék	1968.	Átlagos növekedési ráta
Jugoszlávia	108,7	8,7
Horvátország	115,6	15,6
Szlovénia	111,1	11,1
Vajdaság	106,6	6,6

A Jugoszláviai, Horvátországi és Szlovéniai átlaghoz viszonyított alacsonyabb növekedési ráta az 1964–1968-as időszakban, a mezőgazdaság ismételten leromlott gazdasági helyzetének függvénye, de különösen az 1967. évben².

2. VAJDASÁG LASSÚBB ÜTEMŰ FEJLŐDÉSÉNEK ALAPVETŐ OKAI A TÖBBI FEJLETT ORSZÁGRÉSZEKHEZ VISZONYÍTVA

Vizsgálódásainkat, melyeknek tárgya Vajdaságnak a többi országrészekhez viszonyított lassúbb ütemű fejlődése, korlátozzuk a következőkre: a beruházások regionális eloszlására (1), gazdasági és ipari struktúrára (2), felhalmozásra (3), káderösszetételre, a munka műszaki ellátottságára és termelékenységre (4).

a) A beruházások regionális eloszlása, mint ok

Azt hiszem joggal állíthatjuk, hogy a beruházások volumene és struktúrája (a káder és szervezési tényezők mellett, a fejlődés *magasabb* szakaszán) a gazdasági expanzió alapvető tényezői.

A gazdasági fejlettség alacsonyabb fókán a beruházások a gazdaságfejlesztés külön kiemelt tényezőit képezik, amikor a fejlődés *minőségi* oldala (s ez alatt mindenekelőtt az új termelői kapacitások létesítését értjük) vitathatatlan előnyökkel bír a gazdaságfejlesztés mennyiségi elemeivel szemben.⁴

Ezekből a következtetésekből kiindulva az egy főre eső bruttó beruházások — az 1947–1966-os időszakra vonatkozólag — kétségkívül bizonyítják a már előbbi megállapításokat a gazdaság fejlődési rátája és a beruházások volumene (valamint struktúrája) közötti okozati összefüggéseket:

(1962-es árak 000 dinár^bban)

Országrész	Egy főre eső beruházás
Jugoszlávia	457
Bosznia és Hercegovina	389
Crna Gora	676

Horvátország	469
Macedónia	487
Szlovénia	738
Szerbia	395
— szűkebb területein	415
— Vajdaság	416
— Koszovó	253
<hr/>	
Fejlett országrészek (Szerbia szűkebb területei kivételével)	513
Fejlett országrészek (Szerbia egészével)	475
Fejletlen országrészek	413

Mint az előbbiekből látható, az egy főre eső beruházások összege meghaladja a jugoszláv átlagot Crna Gorában, Horvátországban, Szlovéniában és Macedóniában, míg alulmarad Bosznia és Hercegovinában, Szerbiában — szűkebb területein, Vajdaságban és Koszovón. Ez azt jelenti, hogy két fejlett országrészben (Szlovénia és Horvátország) és két fejletlen országrészben (Crna Gora és Macedónia) valósult meg átlagon felüli egy főre eső beruházás. A fejlett országrészek közül egyedül Vajdaságban alakult az egy főre eső beruházás a jugoszláv átlag alatt. A beruházások ilyen ütemű alakulása, s természetesen az egy főre eső beruházásoké is, az egy főre eső nemzeti jövedelem alacsonyabb növekedési rátáját eredményezte.⁵

Az egy főre eső beruházások és az egy főre eső nemzeti jövedelem szintje közötti okozati összefüggés mellett szükséges még annak a megállapítása is, hogy a Vajdaságban megvalósuló beruházások alacsonyabb szintje (a jugoszláv átlaghoz viszonyítva) jelentősen szűkítette a kedvezőtlen gazdasági és ipari struktúra megváltoztatásának manőverezési terét.⁶

Szemléltetésképpen kiemelem, hogy az 1947—1966-os időszakban megvalósított összes gazdasági beruházásokból tartományunkban a mezőgazdaságra 32,8% esik, míg az ipari beruházásokra 29,6%. Az ipari beruházások alacsony részesedése az összgazdasági beruházásokban (az pedig a többi országrészekhez és Koszovó tartományhoz viszonyítva a legalacsonyabb) az ipari kapacitásoknak a munkaigényes ágazatokban való koncentrációjához vezetett (élelmiszeripar, fémipar és textilipar, amelyek kb. 60%-át teszik Vajdaság ipari struktúrájának).

b) *A gazdasági és ipari struktúra, mint ok*

(1) Az alapvető tevékenységi struktúra, mint ok

A gazdaság alapvető tevékenységi (szektoriális) struktúráját az elsődleges, másodlagos és harmadlagos szektorok közötti viszonylagos arányok határozzák meg. Nem bocsátkozva az előző időszakban lefolyt szektorok közötti változás folyamatának ütemi oldaláról való értékelésébe, bemutatom a tevékenységi struktúrát csak az utóbbi időszakban, Vajdaságra, Jugoszláviára és a két legfejlettebb országrészre (Horvátországra és Szlovéniára) vonatkozólag:

Országrész	Szektor		
	elsődleges	másodlagos	harmadlagos
<i>Jugoszlávia</i>	28,07	43,30	28,63
Horvátország	25,00	45,50	29,50
Szlovénia	15,74	51,23	33,03
<i>Vajdaság</i>	48,80	28,60	22,60

A gazdasági struktúra átalakulási folyamatának üteméből kiindulva,⁹ joggal lehet állítani, hogy Vajdaság gazdaságában a második szektor expanziója következett be (lényegében az iparé) de azt is lehet következtetni, hogy ez az expanzió nem hatott ki nagyobb mértékben a gazdasági struktúra átalakulása irányába. Az elsődleges szektor nagyarányú részesedése (Vajdaság gazdaságában 48,8%, a jugoszláviai 28,07%-hoz, a horvátországi 25,0%-hoz és a szlovéniai 15,74%-hoz viszonyítva), amely szektort a csökkentett ütemű gazdasági növekedési ráta jellemez, kihatott, mégpedig *döntő* mértékben Vajdaság általános gazdasági növekedési rátájának alakulására. A gazdasági növekedési ráta ugyanis (az 1947–1969 időszakra vonatkozólag) Jugoszláviában 7,26%, Szerbiában 5,40% és Vajdaságban 5,26% volt.

Az előző állításokat igazolja az egyes szektorok társadalmi termékének növekedési rátája is, amely Vajdaság gazdaságában, az 1947–1969-es időszakban a következőképpen alakult:⁹

Terület	Szektor		
	elsődleges	másodlagos	harmadlagos
Jugoszlávia	28,07	43,30	28,63
Horvátország	25,00	45,50	29,50
Szlovénia	15,74	51,23	33,03
Vajdaság ⁷	48,80	28,60	22,60

Az egész 1947–1969-es időszakban az elsődleges szektor a társadalmi termékének 3,36%-os növekedési rátáját valósította meg, míg ugyanez a másodlagos szektor esetében 8,94%, és a harmadlagos szektor vonatkozásában 7,26%. Ha tekintetbe vesszük a bemutatott növekedési rátákat, magától értetődik az egyértelmű következtetés, hogy ez az átlagos növekedési ráta Vajdaság egész gazdaságára vonatkoztatva *jóval magasabb* lenne, ha a gazdasági struktúra átalakítása *gyorsabban* bonyolódott volna le az elmúlt időszakban, mégpedig a másodlagos s majd (különösen a fejlődés későbbi szakaszában) a harmadlagos szektorok jelentősebb részesedésének irányában.¹⁰

(2) Az ipari struktúra, mint ok

Vajdaság ipari struktúrájára lényegében a könnyű feldolgozó ipar *nagy* részesedése a jellemző. Az ilyen ipari struktúra, alapjában véve a történelmi örökségnek és a második világháború utáni gazdasági és iparfejlesztési általános stratégiájának következménye (fejlődésünk első szakaszában a nehézipar fejlesztése volt a fő cél, annak telepítése pedig Vajdaságon kívül történt), és a háború utáni időszak elégtelen beruházásának még külön kísérő jelensége is.

A beruházások nem kielégítő volumene feltételezte azok eloszlását korlátozott számú ipari ágazatokba, s így alakítva Vajdaság egyoldalú ipari struktúráját.¹¹

Meg kell azonban állapítani, hogy a könnyű feldolgozó ipar részesedése Vajdaság ipari struktúrájában egyik időszokról a másikra csökken. Ugyanúgy meg kell azt is állapítani, hogy ezek az átalakulási folyamatok csökkentett üteműek a Jugoszlávia és Szerbia iparában végbemenő folyamatokhoz viszonyítva:

	Vajdaság		Jugoszlávia		Szerbia	
	114–121	122–138	114–121	122–138	114–121	122–138
1966–1969. viszonyítva 1947–1951-hez	+ 9,4	– 8,9	+ 13,1	– 12,8	+ 10,6	– 11,3

A vajdasági, jugoszláviai és szerbiai ipar társadalmi termékének komparatív növekedési rátáját elemezve arra lehet következtetni, hogy ez a növekedési ráta az egész háború utáni

időszakra alacsonyabb a vajdasági iparban, mégpedig Jugoszlávia iparához viszonyítva 9,07 : 9,20, és Szerbia iparához viszonyítva 9,07 : 9,70.

A jugoszláviai és a szerbiai ipar fejlődéséhez viszonyítva Vajdaság ipari fejlődésének két kimondottan kedvezőtlen periódusa az 1947–1951 (4,73 : 7,30, illetve 4,73 : 7,0) és az 1965–1969 (4,27 : 6,0, illetve 4,27 : 5,10).

Ha figyelembe vesszük Vajdaság ipari struktúráját és a benne végbemenő átalakulási folyamat ütemét, joggal lehet megállapítani, hogy ez a struktúra volt a társadalmi termék alacsonyabb növekedési rátájának fő tényezője, mind Vajdaság iparára, mind egész gazdaságára vonatkozólag, Jugoszláviához és Szerbiához viszonyítva, de különösen Jugoszlávia két legfejlettebb ország részéhez — Horvátországhoz és Szlovéniához — viszonyítva. Érdekes kihangsúlyozni, hogy Vajdaság könnyű feldolgozó ipara (amely az ipari struktúra 50%-át teszi) alacsonyabb növekedési rátát valósított meg, mint ugyanaz az ipar Jugoszláviában és Szerbiában:

Év	Jugoszlávia			Szerbia			Vajdaság		
	111— 113	114— 121	122— 138	111— 113	114— 121	122 138	111— 113	114— 121	122— 138
1947.	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1969.	750,0	1140,0	515	902,5	1100,0	544,6	782,5	903,5	505,8

c) *Vajdaság gazdaságának felhalmozó és reinvesztáló képessége (retrospektív elemzés és prognózis)*

A vajdasági gazdaság felhalmozó és reinvesztáló képességének a priori értékelése így hangzik: ez a képesség alacsonyabb mind Jugoszláviához, mind Szerbiához viszonyítva. Ezt az a priori értékelést lehetővé teszi az összgazdaság társadalmi termékének növekedési rátája illetve annak üteme, továbbá ugyanez érvényes az egyes szektorokra és ipari ágazatokra vonatkozólag, valamint az egyes szektorok és ipari ágazatok viszonylagos részesedése Vajdaság, Jugoszlávia és Szerbia gazdaságában. Ugyanúgy azonban, ezt az a priori értékelést lehet empirikusan bizonyítani is. Erre utalnak a következő mutatószámok:

A felhalmozás részesedése az összbevételben

Év	Jugoszlávia	Szerbia	Vajdaság
1964.	11,79	11,07	5,42
1966. ¹²	11,29	10,87	5,96
1967.	9,74	9,42	4,43
1968.	4,45	4,30	4,27 ¹³

Tehát az 1964, 1966 és 1967-es években¹⁴ Vajdaság gazdaságának felhalmozóképesége körülbelül fele akkora, mint Jugoszlávia és Szerbia gazdaságának felhalmozóképesége.

Vajdaság gazdaságának ilyen felhalmozó, s ennek következtében reinvesztáló képessége *komolyan* aggaszt, különösen a jövő fejlődésének szükségszerűen ambiciózus tervezetei tekintetében.

A bemutatott adatokból egyértelműen meg lehet állapítani, hogy az 1964, 1966, és 1967-es években Vajdaság gazdaságának felhalmozóképesége *jóval* a jugoszláv és szerbiai átlag alatt van. Jugoszlávia, Szerbia és Vajdaság gazdasági struktúrájából kiindulva, a felhalmozó és reinvesztáló képesség világosabb megállapítása érdekében szükséges ennek a képességnek vizsgálata a gazdaság három fő szektorában: az elsődleges, másodlagos és harmadlagos szektorokban. Erre az elemzésre az 1964–1968-as időszakot választottuk, míg a vizsgált (tesztírozott) gazdasági tevékenységek az *ipar* és *mezőgazdaság*:

Év	Jugoszlávia		Szerbia		Vajdaság	
	Ipar	Mezőgazdaság	Ipar	Mezőgazdaság	Ipar	Mezőgazdaság
1964.	15,97	9,33	16,20	10,33	7,60	4,85
1966.	14,60	10,99	14,81	12,10	7,39	7,90
1967.	11,55	8,56	11,51	9,31	5,04	5,01
1968.	5,73	3,31	5,54	3,78	4,91	4,32

Figyelembe véve Vajdaság ipari fejlettségét (külön annak struktúráját) a Jugoszlávia és Szerbia iparához viszonyított felhalmozási rátákban mutatkozó jelentős különbségek nem hatnak következetlennek. Nagyon meglepő azonban az a tény, hogy Vajdaság mezőgazdaságának felhalmozó képessége Jugoszlávia és Szerbia mezőgazdaságának felhalmozó képessége alatt van (kivéve az 1968. évet, a már említett okokból). Befejezésül: Vajdaság gazdaságának alacsony felhalmozási, s ezzel együtt reinvestáló képessége a kedvezőtlen gazdasági és elvétett ipari struktúrának következménye.¹⁵ Vajdaság gazdaságának ilyen felhalmozó és reinvestáló képessége egy olyan bizonyos értelemben „bűvös kör” kialakulásához vezetett, amelyet a következő módon tudnánk meghatározni: az alacsony felhalmozó képességtől a kedvezőtlen gazdasági és ipari struktúráig, és a kedvezőtlen gazdasági és ipari struktúrától az alacsony felhalmozó képességig.¹⁶

Vajdaság gazdasági fejlődésének eddigi eredményei szemmel láthatólag azt bizonyítják, hogy tényleg megteremtődött a már meghatározott „bűvös kör”. Ezért fel kell tenni a kérdést: *hogyan kell kijutni, hogyan kell áttörni* ezt a „bűvös kört”? Úgy vélem, hogy a válasz egyértelmű. Az pedig a meglévő gazdasági, de különösen pedig az ipari struktúra megváltoztatására utal. A gazdasági és ipari struktúra megváltoztatásához azonban *elengedhetetlenül* szükséges a felhalmozás. Vajon Vajdaság gazdasága rendelkezik-e ilyen felhalmozó és reinvestáló képességgel, hogy felgyorsítsa a gazdasági fejlődést és hogy megvalósítsa ezeket a struktúra-változtató folyamatokat? A válasz nagyon rövid, egyszerű (és triviális): *nem*.¹⁷

Az előző értékelések már utalnak arra az egyetlen feltehető kérdésre: hogyan lehetséges Vajdaság gazdasága számára biztosítani a *hiányzó* felhalmozást, hogy áttörhesse a már előbb megállapított „bűvös kört”? Mielőtt definiálnám a – véleményem szerint – egyetlen lehetséges választ, szükségesnek tartom kihangsúlyozni, hogy a hiányzó, szükséges felhalmozást *nem lehet* megoldani az úgynevezett *automatizmus* mechanizmusával (a tőke idevonásával más – mindenekelőtt fejlett vidékekről), ami teljes csődöt mondott a fejlett tőkés államokban (pl. az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában, Olaszországban, Franciaországban és másutt), de nálunk sem hozott valamilyen jelentősebb eredményeket. Ezek szerint tehát, én az egész társadalmi közösség *gazdaság-politikai* beavatkozását szorgalmazom.¹⁸ Egy ilyen munka keretén belül nagyon nehéz feltárni az ajánlott társadalmi intervenció módszerének és politikájának minden formáját. Ezt, mármint a társadalmi intervenciót, csak mint szükségszerűséget említjük, amely nélkül, véleményem szerint, nem biztosítható Vajdaság gyorsabb ütemű fejlődése, gazdasági és ipari struktúrájának megváltoztatása, valamint gazdasági potenciáljainak teljes mértékű integrálódása egész nemzetgazdaságunk gazdasági fejlődésében.¹⁹

Év	Netto felhalmozás		
	szükséges	reális	különbség
1968.	4245,3	1455,3	2790,0
1969.	4437,4	1562,9	2874,5
1970.	4638,5	2119,1	2519,4

Az előző fejtegetéseimben bemutattam azokat a viszonyokat (relatív és abszolút formában), amelyek Vajdaság gazdaságában a *szükséges* és reális felhalmozás között állnak fenn. Ez lényegében egy retrospektív elemzés volt. Vajdaság gazdasága felhalmozó és reinvestáló képességének prognózisát a belgrádi Közgazdasági Intézet kutatásaira alapozom.

Az intézet prognózisa szerint ugyanis, a *szükséges* és *reális* nettó felhalmozás aránya az 1975-ig tartó időszakban illetve az 1985-ig tartó időszakban a következőképpen alakul:

1975. évig 2,0 : 1 és

1985. évig 1,8 : 1

vagy abszolút összegekben:

Év	Nettó felhalmozás		
	szükséges	rendelkezésre álló	különbség (-)
1975.	5779	2951	2847
1985.	9134,6	5137,5	3997,1

Tehát ezek a kutatások is (amelyek mindenekelőtt a jelenlegi elsődleges elosztáson alapszanak) bizonyítják az én állításaimat: „... Vajon rendelkezik-e Vajdaság gazdasága olyan felhalmozó és reinvesztáló képességgel, hogy meggyorsítsa a gazdasági fejlődést és megvalósítsa a struktúraváltoztató folyamatokat? A válasz nagyon-nagyon rövid, egyszerű (és triviális): *nem*”.

d) Káder-struktúra, műszaki ellátottság és munkatermelékenység²⁰

A káderösszetételt illetőleg (az 1967. évben) Vajdaság ipara lényegében a jugoszláv ipar káderösszetételének szintjén volt:

A termelési szférán kívül foglalkoztatottak

Terület	Szakképzettségi struktúra			
	Egyetemi végzettség	Felsőiskolai végzettség	Középiskolai végzettség	Alsó fokú végzettség
Vajdaság	1,6	1,2	7,4	5,5
Jugoszlávia	2,1	0,9	6,9	5,9

Termelésben foglalkoztatottak

Terület	Szakképzettségi struktúra			
	Magas szakképzettségtű munkás	Szakképzett munkás	Betanított munkás	Segéd munkás
Vajdaság	6,3	28,8	10,0	37,3
Jugoszlávia	6,0	26,5	16,7	33,3

A káderösszetételtől eltérőleg Vajdaság iparának műszaki ellátottsága alacsonyabb, mint a jugoszláv iparé, mégpedig a következőkben:

1952. évben 9,0%-al

1957. „ 16,0%-al

1962. „ 14,0%-al és

1968. „ 18,0%-al

Ugyanúgy Vajdaság iparában a műszaki ellátottság határértéke is alacsonyabb:²¹

1952—1961 időszakban	47,0%-al
1952—1965	„ 18,0%-al és
1952—1968	„ 22,0%-al.

A műszaki ellátottság határértékétől (de nemcsak attól) függően alakul a munkatermelékenység határértéke is. A Vajdaság iparában kialakult munkatermelékenységi határérték alacsonyabb, mint a jugoszláv iparában megvalósult munkatermelékenység:

1952—1961 időszakban	33,0%-al
1952—1965	„ 22,0%-al
1952—1968	„ 78,0%-al.

Befejezésül tehát a következőt: ha a káderösszetétel nem hatott ki lényegesebben a Vajdaság iparában kialakult munkatermelékenységi szintre (legalábbis formálisan nem), mégis teljes bizonyossággal állítható (több más tényező közrejárásával), hogy erre a szintre lényeges hatással volt Vajdaság iparának alacsony műszaki ellátottsági szintje, a jugoszláv ipar műszaki ellátottságához viszonyítva.²²

3. VAJDASÁG EDDIGI GAZDASÁGI FEJLŐDÉSÉNEK ALAPVETŐ ÉRTÉKELÉSE

Vajdaság gazdasági fejlődésének bemutatott üteme, az ütem főbb tényezőinek elemzésével együtt (valamint az ütem és tényezőinek összehasonlító elemzésével), lehetővé teszi az eddigi fejlődéssel kapcsolatos néhány következtetés megfogalmazását.

1. Jugoszlávia háború utáni gazdasági fejlődésében létrejött egy kimondottan *polarizációs* folyamat a fejlett és fejletlen országrészek fejlődésének tekintetében. Az egy főre eső nemzeti jövedelem növekedési rátája (1947—1956-os időszakban) a fejlett országrészekben 12,0, míg a fejletlenekben 8,88.

2. 1947-ben az egy főre eső nemzeti jövedelem szintjét tekintve a jugoszláv átlag felett vannak: Szlovénia (+ 68,0%), Horvátország (+ 13,0%) és Vajdaság (+ 22,0%). Habár, mint ahogy azt már kiemeltük, megtörtént a fejlett és fejletlen országrészek közötti polarizáció a fejlődés tekintetében (az 1947—1956 időszakban), ez a folyamat főleg két fejlett országészre korlátozódott, Szlovéniára és Horvátországra. Ebből a polarizációs folyamatból Vajdaság kimaradt (az ebben az időszakban megvalósított nemzeti jövedelem átlagos növekedési rátája: Szlovéniában 5,1, Horvátországban 7,0 és Vajdaságban 1,8). E fejlődés trendje folytatódik.

Az 1964—1968-as időszakban az egy főre eső nemzeti jövedelem növekedési rátája: Szlovéniában 10,9%, Horvátországban 11,05% és Vajdaságban 6,6%.

3. Vajdaság lassúbb ütemű gazdasági fejlődésének főbb okai: az egy főre eső gazdasági beruházások alacsonyabb szintje a horvátországi, szlovéniai és jugoszláviai átlaghoz viszonyítva (1), az összegazdaság kedvezőtlen szektorstruktúrája (2)²³, a kedvezőtlen ipari struktúra (3),²⁴ a műszaki ellátottság és a munkatermelékenység alacsonyabb szintje (4), és még számos más jelentéktelenebb tényező.

4. A múlt fejlődési periódusában Vajdaság gazdasága, még a felsorolt nehézségek mellett is abszolút összegekben mérve, jelentős eredményeket valósított meg. Az 1947—1969-es időszakban a bruttó jövedelem és a nemzeti jövedelem több mint a háromszorosára növekedett. Végbement a lakosság gazdasági-szociális struktúrájának jelentős átalakulási folyamata is.²⁵ Jelentős átalakulások valósultak meg a gazdasági és ipari struktúrában is, habár érvényes a már előbb megfogalmazott megállapítás, hogy ezek az átalakulási folyamatok nem voltak kellő üteműek. A gazdasági fejlődésnek ilyen eredményei tették lehetővé a foglalkoztatottak számának növekedését (1952-ben minden 1000 lakosra 77 foglalkoztatott jutott, míg 1968-ban 163 foglalkoztatott volt 1000 lakosra), valamint a műszaki ellátottság és a munkatermelékenység szintjének növekedését.

A jugoszláv piac jellegéből, s azokból az implikációkból kiindulva, amelyeket az a gazdasági fejlődésben kivált, valamint figyelembe véve Vajdaság gazdasági fejlettségi szintjét és azokat a problémákat, amelyek eddigi gazdasági fejlődésében jelentkeztek, joggal tehető fel a kérdés: hogyan hatott és *hogyan hat majd* a piac Vajdaság gazdasági fejlődésére

a jövőben?²⁶ Természetesen a kérdés fordítva is feltehető. Vajdaság milyen gazdaság-fejlesztési stratégiáját kell kidolgozni, tekintettel az egységes jugoszláv piac jellegzetességeire (s e jellegzetességek fejlődésére)?

II. VAJDASÁG JÖVŐBENI GAZDASÁGI FEJLŐDÉSÉNEK STRATÉGIÁJA AZ EGYSÉGES JUGOSZLÁV PIAC KOORDINÁTÁIBAN

1. A GAZDASÁG SEKTOR-STRUKTÚRÁJÁNAK STRATÉGIAI VONALA

Az előző fejezetben már beszéltünk Vajdaság gazdaságának fogyatékos szektorális struktúrájáról. Ezen a helyen azonban szükségesnek tartom kiemelni még a következő tényeket. Vajdaság gazdaságában még mindig túlsúlyban van az elsődleges szektor (az 1966–1969-es időszakban 48,8%). Jugoszlávia gazdasági struktúrájában az 1952–1956 időszakban és az 1957–1961-es időszakban az elsődleges szektor volt túlsúlyban. Már az 1961–1965-ös időszakra a másodlagos szektor elsőbbsége a jellemző (42,10 : 29,85%). Szlovéniában a másodlagos szektor már az 1952–1956-os időszakban túlsúlyban van (44,50 : 26,06%), míg Horvátországban a másodlagos szektor csak az 1957–1961-es időszakban jut túlsúlyba (35,66% : 34,92%).

Vajdaság ilyen gazdasági struktúrájának következménye a már előbb kifejezett alacsonyabb növekedési ráta, az egész háború utáni gazdasági fejlődésre vonatkoztatva. Ebből egyértelműen következtethetünk arra, hogy *szükséges* a vajdasági gazdasági struktúra gyors átalakítása.¹

Vajdaság tevékenységi struktúrájának átalakítását meg lehet és meg kell valósítani, mindenekelőtt a másodlagos és részben a harmadlagos szektor gyorsabb fejlesztésével. Ezek a szektorok valósítják meg éppen a gazdasági fejlődés *magasabb* növekedési rátáját. Teljesen tudatában vagyok annak a ténynek, hogy a következő fejlesztési periódusban is a mezőgazdaság (lényegében elsődleges szektor, ha Vajdaságról van szó) lesz a gazdaság-fejlesztés egyik alkotó eleme (az élelmiszeriparral együtt), mégpedig a gazdasági struktúrában való 38–39%-os részesedéssel. Szem előtt tartva a jugoszláv piac egységességét (valamint a mezőgazdasági és nem mezőgazdasági termékek eddigi arányait) éppen ezért következtünk az előbbieken a társadalmi intervenció szükségességére. Nehéz ugyanis feltételezni, hogy az elkövetkező fejlesztési periódusban (pl. 1975-ig) majd *teljesen szabadon* alakulnak a mezőgazdasági termények árai, habár feltételezhető azok alakulásának egy bizonyos fokú liberalizációja. A *kompenzáció* intézménye éppen ezért szélesebb és hatékonyabb kell hogy legyen. A kompenzációnak, mint intézményszerű formának állandónak kell lennie, természetesen egy kvantitatíve csökkenő tendenciával, a mezőgazdasági és nem mezőgazdasági termékek eltolódott arányainak csökkenésével.

A gazdasági struktúrából kiindulva tehát, Vajdaság gazdasági fejlődésének meggyorsítására külön jelentőséggel bír a mezőgazdasági (és élelmiszeripari) termékek árának szabadabb alakulása, valamint a kompenzációnak következetes és hatékony alkalmazása.²

2. AZ IPARI STRUKTÚRA STRATÉGIAI IRÁNYELVE

Már megállapítást nyert a fogyatékos ipari struktúra káros hatása a növekedési rátára. Szükséges mégis kiemelni, hogy Vajdaság eddigi ipari fejlődése lényegében összhangban volt a jugoszláv ipar strukturális fejlődésének általános törvényszerűségeivel. Ugyanakkor azonban egyidejűleg meg kell állapítani azt is, hogy az ipar fejlesztésének irányítása különösen a struktúra oldaláról tekintve, az elmúlt időszakban nem történt kellő *tervszerűséggel*. Az előző állítást igazolja a legprogresszívebb ipari ágazatok irányában eltolódó csökkentett átalakulási ütem.

Ha tekintetbe vesszük a Vajdaság eddigi iparfejlesztési stratégiájában észlelt tervszerű elemek viszonylagos hiányát, úgy gondolom, hogy elengedhetetlenül szükséges *precízen* meghatározni a jövőben az iparfejlesztés stratégiájának *pólusait*.³

Vajdaság ipari fejlődésének új tendenciái kétségtelenül arra mutatnak, hogy meghatározott ipari ágazatok már *differenciálódni*, mégpedig olyanok, amelyek propulzív ütem-fejlesztő (előrehajtó) jelleggel bírnak. Itt elsősorban a kőolajfeldolgozó iparra gondolok

(az 1966–1970-es időszakban 17,8%-os növekedési rátával), a vegyiparra (12,4%-os növekedési rátával ugyanabban a periódusban), és az építőanyagiparra (amely ugyancsak abban a periódusban 6,5%-os növekedési rátát valósít meg).

A többi iparág *lényegesen* alacsonyabb növekedési rátát valósít meg: növekedési rátája az 1,0–3,6 értékhatáron belül mozog. Érdemes megemlíteni azonban, hogy az a két iparág, amely az eddigi fejlődés során (főleg *szubjektív* okokból) nem affirmálódott, mint fejlődéshordozó — az élelmiszeripar és a fémipari komplexum (a fém- és villamosipar) —, nagyon *jelentős* részesedéssel bírnak Vajdaság ipari struktúrájában (az élelmiszeripar 20,0%-al, míg a fém- és villamosipar kb. 22,1%-al az 1970. évben). Az iparfejlesztési pólusok megválasztásánál számolni kell ezzel (és nemcsak ezzel a tényezővel).⁴

Ha az egyes iparágak fejlesztésében megállapítható dinamikus irányzatokból kiindulva azok részesedését az ipari struktúrában, természetes erőforrásait, meglévő kapacitásait, kádereit, hagyományait, valamint a világ és a jugoszláv iparfejlesztés általános tendenciáit vesszük figyelembe, úgy vélem, hogy Vajdaság iparfejlesztési pólusai a következők kell hogy legyenek:

1. kőolajfeldolgozó ipar
2. vegyipar
3. építőanyagipar
4. élelmiszeripar
5. fém- és villamosipar.⁵

a) *Az iparfejlesztés néhány alapvető problémája az egységes jugoszláv piac tükrében*

Vajdaság ipari struktúrájának elemzése alapján, valamint az iparfejlesztés pólusainak meghatározása alapján következtetni lehet arra, hogy az elkövetkező fejlesztési periódusban szükséges Vajdaság ipari struktúrájának átalakítása. Ez a struktúra átalakítás a fejlődéshordozó iparágak gyorsabb fejlesztése felé kell hogy irányuljon, de különösen azon iparágak felé, amelyek Vajdaság gazdasági légkörében komparatív előnyökkel bírnak. Az előbbieken már nagy vonalakban vázoltuk ezeket az iparágakat. Ezek az ágak lehetővé kell hogy tegyék a növekedési ráta ütemének növekedését, mind az iparra, mind az egész gazdaságra vonatkozólag.⁶

E munka bevezető részében már megállapítottam, hogy a jugoszláv piac alkotmány-jogilag egységes, de azt is, hogy ugyanakkor keretében hatnak az egyes régiók (ország-részek) helyi piacait korlátozó tényezők is. Az egyes regionális piacok adminisztratív zárközöttségének megnyilvánulási formái, mint például a forgalmi adó, ipar- és üzlettelepítési nehézségek stb. mellett megállapítottam a piac korlátozásának „látszólagos” formáit is, melynek gyökere abban a munkatermelékenység szintkülönbségben van, amely a helyi vállalatok és más országárszekből itt tevékenykedő vállalatok között áll fenn, vagyis a már piacon levők és a „betörni” próbálkozók között.

Ebből a szempontból igen jelentős kiemelni még két tény Vajdaság eddigi (és részben jövőbeni) ipari fejlődésének vonatkozásában. Először is, Vajdaság iparára jellemző a termékek alacsony megmunkálási foka. Ez a megállapítás különösen vonatkozik az élelmiszeriparra, mely termékeinek gyártását kizárólag a vajdasági nyersanyagbázisra alapozza. Bizonyos értékelések szerint, a vajdasági mezőgazdasági termékeknek csak mintegy 25–30%-a kerül magas (vagy „valamivel” magasabb) fokú megmunkálásra. Az élelmiszeripar termékeinek három fő hordozó csoportját tartjuk nyilván: liszt, növényi olajok, zsírok, hús és hústermékek.

E három termékcsoporthoz különösen alacsony fokú megmunkálás jellemzi a liszt előállítását és feldolgozását. Példának említem csak a tényt, hogy 1965-ben 608 000 tonna lisztből csak mintegy 13 241 tonnát, vagyis az össztermelés 2,10%-át dolgozták fel részának, míg 1968-ban ez 2,20%-ra növekedett. Drasztikus példája az alacsonyfokú feldolgozásnak a mezőgazdasági termékek feldolgozása, de semmivel sem jobb a helyzet Vajdaság többi iparágában sem. Vajdaság vegyiparában például az alacsonyfokú megmunkálás mellett jellegzetes a termelés rendkívülien egyoldalú gyártmányösszetétele. Ebben a struktúrában lényegében a műtrágyagyártás van túlsúlyban. Az utóbbi néhány évben szerényen fejlődik a karbid és mosószer gyártása. Ugyanúgy nem kedvezőbb a helyzet a kőolajfeldolgozás területén sem, Vajdaság egyik ritka természeti erőforrásának kihasználásában. A kőolajat csak 1968-ban kezdjük feldolgozni. Ugyanabban az évben az 563 000 tonna kőolajból csak mintegy 145 000 tonnát, vagyis 22,0%-át dolgozták fel a kőolajfeldolgozás magasabb fázisában, magas értékű naftaderivátokká.

Napirenden van annak a fogyatékoságnak az elemzése is, amely a termékek finalizálás fokának szintjét mutatja a többi iparágban, igaz — sajátos módon. Például, Vajdaság villamosi parában a rotációs gépek gyártása, valamint a szigetelt vezetők és erőáramú villanyégők gyártása dominál. A gyártás magasabb fázisai (az iparágára vonatkozó sajátos értelmezéssel) majdnem kivételt képeznek. A villamosiparból például teljesen kimaradt a hűtőszekrények, mosógépek, villanytűzhelyek, rádiókészülékek, tranzisztoros készülékek és más villamos és elektronikai készülékek és gépek gyártása. Kimaradt tehát Vajdaság iparából az a termelés, amely iránt mind nagyobb a kereslet a lakosság életszínvonalának és kultúr-színvonalának függvényében. Hasonló a helyzet Vajdaság fémiparának területén is. Érdemes megemlíteni, hogy ez az iparág 1965-ben az összipari termelés 24,5%-át adta. Keretein belül azonban dominálnak a *hagyományos* termékek (mezőgazdasági gépek, központi fűtésekhöz kazánok és fűtőtestek, szürke öntvények, drótáru stb.). Teljes egészében kimaradt a motoros járművek gyártása (kivéve a szabadkai Partizán kérékpárgyár jelentéktelen motorkerékpár gyártását és újabban a kragujeváci Crvena Zastava és zombori Poljoprivrednik kooperációjában készülő kisebb szállító motoros járművek gyártását) mint a korszerű gazdaságok egyik legfejlődőképesebb ágazata.

Másrészeiről, Vajdaság iparára jellegzetes a gyártmányösszetétel transzformációjának rendkívüli csökkenett üteme, ami részben az elavult és merev kapacitások következménye, de különösen a hazai és külföldi piacokon kialakult kereslet ismeretének hiánya hatott a transzformációs folyamat ütemére.⁷

Az előbbi állításokat a következő adatok is bizonyítják:

Megnevezés	Jugoszlávia		Vajdaság
	1967.	1968.	1968.
Új termékek	5737	5994	772
Régi termékek			
— lényeges változással	4946	4308	173
— kisebb változással	9206	11628	1214
Gyártásból kimaradó termékek:			
— az elégtelen kereslet miatt	5876	3017	636
— a nemkifizetődőség miatt	2357	2253	236
— szakosítás miatt	1401	728	164
— egyéb okok miatt	941	550	66

Vajdaság ipari fejlődésének ezekből az alapvető jellegzetességeiből kiindulva, de figyelembe véve a jugoszláv piac jellegzetességét, joggal állapíthatjuk meg, hogy vajdaság ipara jelentős mennyiségi és minőségi változást kell hogy eszközöljön termelésében, annak érdekében, hogy az egységes jugoszláv piacon *versenyképes* lehessen. Más szóval, szükséges hogy ez az ipar fejlődésének és szerkezeti változásának *gazdasági* logikájával biztosítsa a jugoszláv és világpiacon való *hatékony előretörését*, kihasználva komparatív előnyeit (mint például az élelmiszer-, petrokémiai-, vegyi-, és más iparágakban).

b) *Vajdaság ipari fejlődésének kijelölt pólusai és a jugoszláv piacba való hatékony beilleszkedés lehetőségei*

Vajdaság jövőbeni ipari fejlődésének kijelölt pólusai (gyűjtőpontjai) kell hogy biztosítsák e tartomány gazdaságának nemcsak a jugoszláv, hanem a világpiacon *folyamatokba* való *hatékony* beilleszkedését. Ezért a mindkét iparágára való fejlesztési orientáció jelentheti, de véleményem szerint kell is hogy jelentse, Vajdaság gazdaságának *rehabilitációját*, amely, mint ahogy azt már előbb említettem, több mint *két évtizede* viszonylagos lemaradásban van. Ki szeretném azonban hangsúlyozni, hogy ezt a *rehabilitációt* nem kell túl gyorsan elvárni, mert a kedvezőtlen adottságok felszámolásához hosszú évek sora szükséges. A negatív következmények azonban *nem* elháríthatatlanok. A nagyobbfokú stratégiai terv elemek hatékony eszközei lehetnek a negatív következmények kiküszöbölésének.

JEGYZETEK

BEVEZETÉS

¹ „A polgárok munkavállalása szabad és hátrányos megkülönböztetés nélküli az egész ország területén, azon feltételek mellett, amelyek a foglalkoztatás helyén érvényesek” (A XX–XL. alkotmányfüggelék tervezete, XXIV. alkotmányfüggelék, Borba, 1971. február 28.).

² A vállalatok szabad társulása a korszerű fejlődés társadalmi és gazdasági törvényszerűsége, de velejárói lehetnek a *monopolizálás, a konkurrencia korlátozása és az egységes piac alapelvei megszegésének elemei is.*

³ Külön a társadalmi munka értékésének területén, egyes ágazatok és tevékenységek között, valamint az egyes területek (régiónok) között, és természetesen az egyes munkaszervezetek között is.

⁴ Habár az öngazgatási szocializmus valóságát és társadalmi gazdasági szükségességét (sőt törvényszerűségét) fejezi ki, magával hozhatja a konkurrencia *csökkentésének* elemeit, még a gazdálkodásnak azon a szektorain is, ahol a konkurrencia társadalmi és tisztán gazdasági szempontból is célszerű.

⁵ A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Alkotmányának 28. szakasza értelmében „... Az áruk és szolgáltatások forgalma szabad Jugoszlávia egész területén...” (Savremena Administracija, Belgrád, 1969.). Illetve, a XXIV. alkotmányfüggelék szerint (Borba, 1971. febr. 28.) „Alkotmányellenes minden cselekedet és minden ténykedés, amely az egységes piac megbontását eredményezi.”

⁶ Mint ahogy azt már fentebb kiemeltük, a jugoszláv piac alkotmányjogi szempontból egységes. Voltak azonban, és még ma is vannak olyan irányú törekvések, melyek az egyes regionális piacok adminisztratív korlátozását jelentik (azok legkülönbözőbb formájú alkalmazásával). Az ilyen adminisztratív (közigazgatási) korlátozásoktól meg kell hogy különböztessük azokat a „korlátozásokat”, amelyeknek csak látszólag van adminisztratív korlátozási jellegük, lényegükben pedig a terület munkaszervezeteiben kifejtett társadalmi munka magasabb termelési szintjének funkciói, azokhoz a más területről származó munkaszervezetekhez viszonyítva, amelyek megpróbálnak áruikkal „betörni” ezekre a piacokra. Az előbbieken már szintén kiemeltük, hogy az egyes nemzeti gazdaságok megerősödése a jugoszláv közösség keretein belül pozitívan fog hatni a piac minél nagyobb fokú egységességének feltételeire. Meg kell jegyezni azonban azt is, hogy az egyes nemzeti gazdaságok megerősödése a komplementáris gazdasági struktúra kialakításának tendenciáját is magával hozhatja, amely saját gazdasági logikája szerint az egyes regionális piacok „gazdasági” zárkózottságához (korlátozottságához) vezethet. Ezért úgy vélem, hogy a megoldást *egyedül* csak az öngazgatási megállapodásokkal lefektetett munkamegosztás-ban találhatjuk, melyeknek alapját a komparatív költségek képezik, de természetesen *beépítve* a társadalmi-terv mechanizmust, mint az egységes piac szabályozóját.

⁷ „Strukturális egyensúly alatt az összgazdaság megfelelő általános arányait értjük...” (Dr. Radmila Stojanović, Teorija privrednog razvoja u socijalizmu, Belgrád, 1962, 93. old.).

⁸ „Elengedhetlenül szükséges az összgazdaság egy megfelelő módon való tudatos koordinálása, hogy maximális hatékonyság valósuljon meg, s hogy az árugazdálkodás és piac összes pozitív hatása hasznosítható legyen. Más szavakkal, a társadalmi megállapodás nem jelenti a piac tagadását, hanem a piaci mechanizmus legpozitívabb tényezőinek kihasználását. Az egy demokratikus társadalmi szervezet gazdasági összetevőjét képezi. Természetesen, nem kell a tudatos társadalmi ellenőrzés ilyen formáját idealizálni, s ha annak ellentmondásairól nem esik szó, úgy annak a tapasztalat hiánya az oka.” (Dr. Zoran Pjanić, Samoupravno dogovaranje i robna proizvodnja u socijalizmu, časopis Ekonomski anali, Bgd. 1969. 41. old.).

⁹ „A piaci mechanizmust helyettesítse a terv-mechanizmus (bizonyos adminisztratív-gazdasági szabályozókkal – T. B.) azokban a funkcióiban, amelyekben az előbbi csődöt mondott már a kapitalizmusban, mindenképp a bővített újratermelés, a jövedelem újraelosztása, társadalmi életszínvonal és részben a külkereskedelem irányításának területén” (Dr. Franc Černe, Tržište i cijene, Zgb., 1966. 19. old.).

¹⁰ „Az a gazdasági rendszer, amely nem biztosítja a dinamikus egyensúlyt és a gazdaság optimális alakulását, elveszti a társadalmi és gazdasági hatékonysági jellegzetességét.” (Dr. Nikola Čobeljčić, Nužnost društveno planskog regulisanja tržišne privrede, časopis Ekonomski anali, Bgd., 1969. 87. old.).

¹¹ Lásd e munka I. részének statisztikai adatait.

¹² Az interregionális jövedelem átömlesztés és a kompenzáció rendszere az öngazgatási rendszer feltételei alatt című tanulmányban (kivonatban) közölt adatok szerint, Ekonomski institut, Bgd., 1970, 40. oldal (a zárójelben feltüntetett százalékokat a szerző alkalmazta), az átlagos paritástól eltérő átömlesztés köztársaságonként a következők:

000 dinárban, évente

Bosznia és Hercegovina	– 570 420
Crna Gora	– 83 298
Horvátország	+ 273,258
Macedónia	+ 77 930
Szlovénia	+ 381 733
Szerbia	– 94 127
Jugoszlávia	+ 696 927
	– 745 845

És azután jön a következtetés: „Az elszámolás azt mutatja, hogy az árparitások alapján nagyobb összjövdelem alakul Horvátországban (+ 1,04% eltérés az átlagos paritástól), Macedóniában (+ 1,62% eltérés az átlagos paritástól) és Szlovéniában (+ 2,21% eltérés az átlagos paritástól), mégpedig a következők kárára: Bosznia és Hercegovina (– 5,50% eltérés az átlagos paritástól), Crna Gora (– 5,2% eltérés az átlagos paritástól), és viszonylag kisebb mértékben Szerbia kárára (– 0,26% eltérés az átlagos paritástól)”.

¹³ Ugyanolyan módon hat az egységes piac. Marx értékelméletéhez tartva magunkat, az egységes piac létezése és hatása jövedelemátömlesztéshez vezet, mégpedig az alacsonyabb szervi összetételű ágazatokból

a magasabb szervezeti felépítésű ágazatok felé. A monopolizmus elemei is szabály szerint ezekben az ágazatokban és tevékenységekben jelentkeznek. Ez azt jelenti, hogy egyes vidékek, területek, újonnan termelt értékei más vidékekbe ömlenek át. (Dr. Zoran Pjanić, ugyanott, 40. old.)

Szeretném kiemelni, hogy nagy kár, legalábbis ami az itt köztölt munka keretén belül alkotott következtetéseket illeti, hogy a belgrádi Közgazdasági Intézet anyagaiban nem tűntettek fel a jövedelem átömlesztést a szocialista tartományok (Vajdaság és Koszovó) szempontjából.

¹² Előzetesen megjegyezzük, hogy a kompenzáció egy jelentős eszköze, ami a fejletlen vidékeket illeti (egy- kétársaságokat és Koszovó SZAT), az a fejletlen vidékek fejlesztését szolgáló alap. Már jó pár éve ez az eszköz képezi e vidékek számára a kulcsjellegű kompenzációs mechanizmust. Teljesen bizonyos, hogy a kompenzációs mechanizmusok nem tagadhatják a piaci mechanizmus pozitív hatását az áruzáradékos feltételei alatt:

„A kompenzációkat úgy kellene meghatározni, hogy azok ne tagadják a piac és áruzáradékos pozitív hatását” (Dr. Zoran Pjanić, ugyanott Bgd., 1969. 40. oldal).

Amikor Vajdaság Szocialista Autonóm Tartományról van szó, szükséges kiemelni, hogy az gazdasági szempontból nem fejletlen, de nem is fejlett. Az utóbbi években ez a tartomány mindinkább a gazdaságilag pangásra ítélt terület jellegét ölti fel. Azok a kompenzációs mechanizmusok, amelyek a mi gazdasági gyakorlatunkban hatottak, s érintettek egyes vajdasági gazdasági ágazatokot is, lényegében véve, általánosak voltak. Tehát, azok egyes ágazatok vagy tevékenységekre hatottak, de lényegében az egyes termékekre. Amikor ugyanis a Vajdaság Szocialista Autonóm Tartományról van szó, a kompenzációs mechanizmusok (mint pl. a prémiumok, térítmények stb.) a mezőgazdasági termékek egy meghatározott körét érintették fel. Ezek a mechanizmusok, ami Vajdaság gazdasági fejlődését illeti, nem bizonyultak eléggé *hatékonyaknak*, s ezért szükséges – legalábbis szerintem – azok alapvető megváltoztatása fejlődésünk következő szakaszában.

ELSŐ RÉSZ

¹ Az egy főre eső nemzeti jövedelem mellett, amelyet mint egyik kritériumot használunk a gazdasági fejlettségi szint értékelésére, valamint az egy foglalkoztatottra eső nemzeti jövedelem mellett (1), mutatóként alkalmazzuk még az egy foglalkoztatottra vagy egy lakosra eső termelési eszközök értékét (2), a munka mutatók ellátottságának mutatóját (3) stb. (Részletesebben lásd, Dr. Radmila Stojanović, Teorija privrednog razvoja u socializmu, Bgd. 1962. 16. oldal).

² Forrásmű: Teritorijalni izgled razvijenosti privrede u SR Srbiji i metodi razvoja nerazvijenih područja”, Ekonomski institut i Republički zavod za privredno planiranje, Bgd., 1968.

³ Az egyes vidékek fejlődésének és elért gazdasági fejlettségi szintjének ilyen fragmentáris bemutatásából is arra lehet következtetni, hogy a fejlődésnek egy *polarizációs* folyamata jött létre, a *fejletlen és fejletlen* vidékek között. Abból az általánosan elfogadott elméleti tételből kiindulva, amely szerint a fejletlen szocialista országok fejlődésének első szakaszában a fejletlen vidékek gyorsabb fejlődése az *egész* nemzetgazdaság gyorsabb fejlődéséhez vezet, nem lehet sem elméleti, sem gyakorlati szempontból megjegyzéseket fűzni ebben az első szakaszban megvalósított gazdaságfejlesztési stratégiánkhoz és politikánkhoz (úgy vélem, hogy nálunk ez az időszak 1947–1956-ig terjed). Meg kell azonban mégis jegyezni, hogy ebben az első szakaszban létrejött polarizáció nem *terjed* ki Jugoszlávia összes fejletlen vidékeire (legalábbis azokra, amelyek a gazdaságfejlesztés kezdetén fejlettek voltak). Lényegében ez a polarizációs folyamat csak Horvátországra és Szlovéniára terjed ki, míg Vajdaság a fejlettek ilyen polarizációjából kimaradt. Az előbbi állítások bizonyítékul csak néhány alapvető, kulcsjellegű mutatószámra soroztuk.

Az egy főre eső nemzeti jövedelem átlagos növekedési rátája (az 1947–1956-os időszakban) a fejletlen országokban 12,0% (Horvátország, Szlovénia és Vajdaság), míg a fejletlen vidékeken 8,88% (Crna Gora, Bosznia és Hercegovina, Macedónia, Szerbia belső területei, és Koszovó). Az általánosan elfogadott elméleti álláspontokból és Jugoszlávia két legfejlettebb országrészének fejlődési polarizációjából kiindulva érdekes következtetésekhez jutunk, ugyanis, hogy az 1947–1956-os (szerintünk a fejlődés első szakaszának nevezett) időszakban évenként *magasabb* átlagos növekedési rátát valósítottak meg Vajdasághoz viszonyítva: Crna Gora, Macedónia és Koszovó. És végül Vajdaság gazdasági növekedésének átlagos évi rátája 1,9% (az 1947–1956. időszakban), míg Horvátországban 7,0% és Szlovéniában 5,1% ugyanezen az időszakra vonatkozólag.

Megemlítem még, hogy hasonló következtetésekhez jutottak Dr. Kosta Mihailović–Dr. Eva Berković a „Razvoj i životni standard regiona Jugoslavije” című tanulmányukban, Bgd. 1970. 34. oldal.

⁴ „... Ezek szerint tehát azoknak az országrészeknek a számára (a fejletlenekére – T. B.) éppen az új gyárak és új beruházások jelentik a megmentő megoldást. A fejlődés minőségét oldala sokkal nagyobb fajsúlytal bír a fejletlen vidékeken, országrészekben, míg az új kvantitatív létesítmények jelentik a fejletlen országrészek fejlődésének lényeges és döntő tényezőit. (Dr. Nikola Čobeljčić, vita az Ekonomist c. folyóirat keretében, 1961. 1. szám).

⁵ Habár Vajdaság nem tartozik egyértelműen a fejletlen országrészek közé, az egy főre eső beruházások ütemét valamint a növekedési rátát illetően, rá vonatkozóan egészen valószínűnek tűnnek Dr. Kiril Miljovski megállapításai A nem eléggé fejlett országrészek és a hétéves terv c. írásában, Ekonomist, 1964. 3–4. szám, 671. oldal:

„Az a törekvés, hogy elérjük a nem eléggé fejletlen vidékek tartósan gyorsabb ütemű fejlődését, állandóan az átlagosnál alacsonyabb szintű egy főre eső beruházással, a *lehetetlen* megkísérelését jelenti (kiemelte T. B.)”.

⁶ Nagyobb volumenű beruházások keretében megvalósítható a differenciált struktúra, míg a szűkített beruházási keretek egyoldalú beruházásokhoz vezetnek, amelyek korlátozott számú szektorokat és ágazatokat ölelnek fel. A kis volumenű beruházások és az alacsony fejlettségi szint koncentrációja növeli az egyoldalú beruházások veszélyét (Dr. Kosta Mihailović–Dr. Eva Berković, idézett mű, 42. oldal).

⁷ Jugoszláviára, Horvátországra és Szlovéniára vonatkozólag az 1966–1968-as időszak adatait vettük, míg Vajdaságra az 1966–1969-es időszak adatait használtuk fel. Az időköz utolsó évére vonatkozó különbség nem befolyásolja lényegesebben a vizsgált gazdaságok tevékenységi struktúrájának változásából eredő következtetéseket.

* Érdemes megemlíteni, hogy a Vajdaság gazdaságában lezajlott átalakulási folyamatok gyorsabbak voltak, mint például Jugoszláviában vagy Szerbia gazdaságában, de azt is, hogy a gyorsabb ütem nem hatott ki lényegesebben a gazdasági struktúra komparatív arányaira.

⁸ Lásd: „Konceptija dugoročnog razvoja SAP Vojvodine”, (Vajdaság SzAT hosszútávú fejlődésének koncepciója), Ekonomski Institut, Beograd, 1970.

⁹ Hogy a nem mezőgazdasági tevékenység (különösen az ipar, s mindenképp a könnyű-feldolgozó ipar clavult) nem eléggé fejlett Vajdaságban, azt mutatja az egy főre eső nemzeti jövedelem aránya a mezőgazdasági és nem mezőgazdasági lakosságra vonatkoztatva. Ez az arány Vajdaságban 1 : 1,12, míg Jugoszlávia más részeiben ez az arány erősebben differenciálódott. Így ezek az arányok országos szinten (átlagban) 1 : 2,6, Bosznia és Hercegovinában 1 : 3,3, Crna Gorában 1 : 2,8, Horvátországban 1 : 2,6, Macedóniában 1 : 2,0, Szlovéniában 1 : 2,2, Szerbiában 1 : 2,3 (szűkebb területén 1 : 2,9 és Koszovón 1 : 3,4). Ezen a helyen mégis megjegyzendő, hogy Vajdaság mezőgazdasága jóval fejlettebb Jugoszlávia többi részeinek mezőgazdaságánál. Ez a következtetés azonban *nem tagadja* az előbbi következtetéseket.

¹¹ „Nagyobb volumenű beruházások keretében megvalósítható a differenciált struktúra, míg a szűkített beruházási keretek egyoldalú beruházásokhoz vezetnek, korlátozott számú szektorban és ágazatban” (Dr. Kosta Mihailović—Dr. Eva Berković, idézett mű, 42. oldal).

¹² Az elemzésből kihagytuk az 1965. évet, mert az erre vonatkozó adatok (reform év) megközelítőleg sem olyanok, mint a többi évben.

¹³ Az 1968. évben a mezőgazdaság (mind gazdasági, mind természeti feltételek szempontjából) rendkívüli jó gazdasági helyzete miatt Vajdaság gazdaságának felhalmozóképesége *megközelíti* Jugoszláviát és Szerbiát.

¹⁴ A vajdasági gazdaság nettó felhalmozási rátája (4,27–5,96%) a Jugoszláviában kialakult beruházási hitelek kamatlába *alatt* van (amely az utóbbi években kb. 8,0%-on mozog).

¹⁵ A könnyű, feldolgozó ipar (a 122–138-as ágazatok) felhalmozó képessége alacsony, mind a Vajdaságban, mind Jugoszláviában és Szerbiában, a többi iparágakhoz viszonyítva. Például, 1967-ben — a gazdasági reform utáni időszak legstabilabb évében — ez a felhalmozóképeség a következőképpen alakult:

Jugoszlávia			Szerbia			Vajdaság		
111—	114—	122—	111—	114—	122—	111—	114—	112—
113	121	138	113	121	138	113	121	138
12,77	12,40	10,31	14,52	15,52	9,82	9,83	6,45	3,69

¹⁶ A hagyományos ipari hálózatoknak a *depreciált* vidékekre gyakorolt hatásáról beszélve, Dr. Kosta Mihailović (A szektorok és régiók közötti viszony dinamikája, Bgd., 1970. 9. oldal.) a következőket állapítja meg: „Az alacsony növekedési ráta miatt a felhalmozás nem érthette el a szükséges szintet, hogy biztosítsa az ipari struktúra megváltoztatását.”

¹⁷ Szemléltetésképpen azokat a következő relatív és abszolút viszonyokat mutatom be, amelyek Vajdaság *össz*gazdaságának számára a *szükséges és rendelkezésre* álló felhalmozást tükrözik:

1968. év	2,9 : 1
1969. év	2,8 : 1 és
1970. év	2,4 : 1.

(Forrásmunka: „Konceptija dugoročnog razvoja SAP Vojvodine”, Bgd., III. kötet, 115. oldal).

¹⁸ Itt elsősorban a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek árainak rendezésére gondolok (tehát az elsődleges elosztásra).

¹⁹ Azokról a *kedvezőtlen* tényezők sorának egybeeséséről, amelyek Vajdaság gazdaságában együtt hatottak Dr. Kosta Mihailović és Dr. Eva Berković az idézett mű 50. oldalán a következőket állapítják meg:

„Ha ez a szerencsétlen egybeesés szükséges is volt, és ha Vajdaság rendkívüli áldozatokat hozott Jugoszlávia, illetve a fejlett és fejletlen országrészek fejlődése érdekében, jogosan tehető fel Vajdaság kompenzációjának kérdése.”

Eppen ezt a kérdést fogom én is *teljesen* konkrét formában feltenni a következőkben, természetesen gazdasági okoktól és indítékoktól vezérelve.

Vajdaság gazdasági és ipari struktúráját, valamint a folyó és stratégiai gazdaságpolitikánk folyamatait véve figyelembe, az idézett szerzők (Dr. Kosta Mihailović—Dr. Eva Berković, idézett mű 49. old.) egyértelműen következtetnek:

„Vajdaság esete sok gondolkodásra ad okot a gazdaságfejlesztési modell visszaható következményeit és a termelési beállítottságát illetőleg egyes vidékek sorsára.”

²⁰ A vizsgálat csak Vajdaság iparára szorítkozik. Nem álltak rendelkezésemre az *össz*gazdaságra vonatkozó adatok.

²¹ Ami alapján véve az egy főre eső új beruházások alacsonyabb volumenének függvénye (Bi : R) Vajdaság iparában:

1952—1961 időszakban	36,0%-al
1952—1965	30,6%-al
1952—1968	27,5%-al.

²² Az alacsony műszaki ellátottság mellett Vajdaság iparára jellemző még a kis vállalatoknak nagyobb mértékű koncentrációja. Ha egy vállalat nagysága mutatószámaként a foglalkoztatottak számát fogadjuk el (amely természetesen csak egy a mutatók közül), akkor az 1000 foglalkoztatottat számláló vállalatok közé sorolhatjuk Vajdaság ipari vállalatainak 90,5%-át a jugoszláviai 86,0%-hoz viszonyítva. Az 1000 és 2000 foglal-

kozottatott számláló vállalatok teszik Vajdaság ipari vállalatának 7,2%-át a jugoszláv átlaghoz, 8,8%-hoz viszonyítva. Ehhez hozzá kell adnunk azt az ismert tényt is, hogy Vajdaság iparában a „tőke” átlagos szerzői összetétele alacsonyabb a jugoszláv ipar átlagánál. Ezeknek az okoknak egyike az a különbség, amely fennáll a vajdasági és jugoszláv ipar struktúrája között.

¹⁴ A gazdasági struktúra egymagában véve nem kötelezően pozitív vagy negatív tényezője a gazdasági fejlődésnek. Ha azonban a gazdaság egyes szektorai (a műszaki és gazdasági fejlődés hosszútávú tendenciáinak hatására) különböző növekedési rátát valósítanak meg, akkor teljes bizonyossággal állítható, hogy a gazdasági struktúra az általános növekedési rátát meghatározó *döntő* tényező.

¹⁵ Az előbbi lábjegyzet következtetései érvényesek akkor is, ha az ipar struktúrájáról van szó.

¹⁶ Növekedett a nem mezőgazdasági lakosság részesedése, mégpedig az 1948. évi 33,8%-ról 54,8%-ra az 1970. évben.

¹⁷ „Vajdaság gazdasági fejlődésének összefüggésében a piac problémája külön figyelmet érdemel. Abból a valóságos tényezőtől kiindulva, hogy ma már nehezebb eladni, mint termelni, alaposan felül kell vizsgálni, hogy realitás-e az a viszonylagosan fejlett vajdasági piac. Ezzel nem teszünk semmilyen célzást, még kevésbé sugalmazást a vajdasági piac korlátozására, bezárására vonatkozólag. Természetes azonban feltételezni, hogy a vidék szükségleteinek nagy részét a saját termeléséből elégíti ki. Részletesebb vizsgálat tárgyát kell hogy képezze az, hogy milyen mértékben irányul Vajdaság gazdasága ehhez a piachoz, de abból az elemi tényből indulunk ki, hogy ez a piac igen jelentős ma is, s még jelentősebb lesz a jövőben. Másrésztől feltevődik az a kérdés, hogyan használja ki Vajdaság gazdasága Belgrád piacát, akár a mezőgazdasági, akár az ipari termékek értékesítése tekintetében. Nem szabad elfelejteni azt, hogy a belgrádi piac fizetőképes felvevőképessége egyenlő a szlovén piaccal, s hogy a jövőben még erősebb fog. Más oldalról viszont nem lehet az egységes és szabad piacot úgy felfogni hogy érdekeinket az ösztönösen ható erőknél engedjük át. Alapvető kötelessége azoknak a vidékeknek, melyek termékeiket a vajdasági piacon értékesítik, hogy áruforgalmi csatornáikon abszorbalják és elhelyezték a vajdasági gazdaság termékeit.” („Konceptija dugoročnog razvoja SAP Vojvodine”, Ekonomski institut, Bgd., 1971. XIII. old.).

MÁSODIK RÉSZ

¹ A belgrádi Közgazdasági Intézet prognózisa szerint (Vajdaság SZAT hosszútávú fejlesztésének koncepciója, Bgd. 1970.), Vajdaságban a másodlagos szektor csak majd 1980-ban lesz túlsúlyban, míg a harmadlagos szektornak még 1985-ben sem lesz nagyobb részesedése, mint az elsődleges szektoroknak. Megemlítem ezzel szemben, hogy a Jugoszláv népgazdaságban a másodlagos szektor már 1960-ban, míg Szerbia gazdaságában 1964-ben túlsúlyban volt. Ugyanakkor, a harmadlagos szektoroknak az elsődleges viszonyított részesedése már az 1966-os évben nagyobb, míg Szerbia gazdaságában 1970-ben következik be. A gazdasági struktúra változásának ábrázolása alapján (a fejlődési trend extrapolálásával) került sor *alacsonyabb* növekedési ráta előrelátására Vajdaság gazdaságát illetően, a szerbiai és jugoszláv gazdaság növekedési rátájához viszonyítva (1985-ig). Az alacsonyabb növekedési ráták pedig nem biztosítják a vajdasági gazdaság eddigi viszonylagos lemaradásának behozását. Ezért *elfogadhatatlannak* tartom a Vajdaság gazdaságára tervezett szektorális átalakulás ütemét. Ugyancsak elfogadhatatlannak tartom azokat a növekedési rátákat is, amelyek a tervezett gazdasági struktúra átalakításának logikus következményei. Az ilyen prognózist a trend extrapolálása útján nyerték. A trend extrapolálásával pedig gyakorlatilag konzerválódnak az átalakítási folyamatban az addigi *dinamikus* viszonyok (ágazatközi arányalakulás), ezeket illetően pedig már megállapítottuk, hogy az elmúlt periódusban nem voltak megfelelő üteműek a fejlődést illetően. Tehát, a trend extrapolálásán alapuló prognózis nem *korrekt*, sőt, a gyakorlati gazdaságpolitikában veszélyes is válhat. Eppen ezért, különösen ha hosszútávú fejlesztésről van szó, szükséges az összetettebb matematikai (dinamikus) modellek alkalmazása (mind a növekedési ráta, mind a struktúra változtatásának előrevetésekor).

² A kompenzációról folytatott viták során állandóan jelen volt a dilemma: ágazati vagy regionális kompenzációra van szükség? Úgy vélem, hogy dilemmának nem volt helye. A kompenzációnak, mint olyannak, még kell hogy legyen mindkét eleme. A másik dilemma a kompenzációk által alakult eszközök felhasználási cérendeltetéséhez fűződik. Legegyszerűbb (de vajon legésszerűbb-e?) az a megoldás, ha a kompenzáció azokat az ágazatokat illeti meg, amelyek termékei tulajdonképpen a kompenzáció „hordozói”. Ez a megoldás a legésszerűbb, valószínű legigazságosabb, de vajon a legésszerűbb-e? Ennek tárgyalását Vajdaság gazdaságához kapcsolom. A kompenzáció, ha Vajdaságról van szó, főleg a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékekhez fűződik. Teljesen bizonyos, hogy a kompenzáció útján alakult meghatározott eszközmenyiség a mezőgazdasági szerezetknél kell hogy maradjon, de a jövő gazdaságfejlesztés szempontjából (és pedig a strukturális változtatásokat és az iparfejlesztést tartva szem előtt) gazdaságilag célszerűbb lenne ezeknek az eszközöknek egy részét (a koncentráció gazdasági eszközeivel és formáival, a társadalmi megállapodások útján) a nem mezőgazdasági tevékenységekbe irányítani, de különösen az iparba. Ha ezt az elképzelést elfogadják, úgy ajánlom, hogy az ilyen eszközök egy részét egyesítsék öngazgatási megegyezések alapján a Vajdasági Alkotmánytörvény 4-es Függeléke szellemében.

³ A rangsorolás meghatározása minden gazdaságfejlesztési politika alapköve, akár arról a domináns tényezőről van szó, amely a legnagyobb hatósugarú struktúráváltató jelleggel bír, vagy pedig a szocialista gazdaságfejlesztés igazi lényegének meghatározása van napirenden. Annak a gazdaságnak, amelyben nem tudni *hogy mi a fontosabb a fontosnál, nem lehet fejlesztési politikája, s nem is térhet hatékonyan át egy minőségileg új helyzetbe* — kiemelve T. B. („Konceptija dugoročnog razvoja SR Srbije”, Ekonomski institut, Bgd. 1969.).

⁴ „A probléma nem a másodlagos tevékenységre való irányulásban van, hanem a másodlagos tevékenység *iparágának* (kiemelte T. B.) kiválásásában” (Dr. Kosta Mihailović, Dinamika odnosa između sektora i regiona” Bgd., 1970. 12. old.).

E gondolkodások összefüggésében szeretnék egy dilemmát elhárítani (amelyet már lényegében Jugoszlávia és Vajdaság gazdasági fejlődése elhárított). Ugyanis az első és másodlagos szektor transformációs folyamatának üteméről van szó Vajdaság gazdaságának vonatkozásában. A vizsgálatok arra utalnak, hogy ezek az átalakulási folyamatok gyorsabbak voltak Vajdaság gazdaságában.

Ugy tűnik azonban, hogy a másodlagos szektor keretén belül (de elsősorban az iparban és iparágakban) a fejlesztési irány *téves* volt. Más szóval, ez az átalakulási folyamat nem a fejlődéshordozó iparágak felé irányult, a fejlődés minden periódusát illetően, (mert a fejlődéshordozó képességet a tudományos-technikai haladás és a társadalom történelmi fejlődése határozzák meg).

* Az iparfejlesztés pótlusainak meghatározása mellett, az elkövetkező periódusban, Vajdaság ipari fejlesztésének stratégiai problémái közé sorolhatók még a következők: az ipari beruházások irányának megválasztása (1), a termelés gyártmányösszetételének fejlesztése (2), a tudományos-technikai vívmányok alkalmazása az ipari termelés és irányítás terén (3).

* Vajdaságra jellegzetes az elavult könnyű-feldolgozó ipar, amelyre Dr. Kosta Mihailović következő megállapításai érvényesek (Dr. Kosta Mihailović, Dinamika odnosa između sektora i regiona, Bgd., 1970. 9. old.).

„Mivelhogy e százados fejlődés során nem jelentkeztek új iparágak friss erőkkel, megnyílt, megkezdődött a kumulatív előregedési folyamat. A növekedési ráta alacsony szintű ingadozása csak egyik megnyilvánulási formája ennek a sklerotikus struktúrának.”

* Ezért teljesen jogosnak és igazoltnak tartom a vajdasági Piackutató Intézet megalakítására tett javaslatokat, különösen a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékekre vonatkozólag. Ugyancsak szükségesnek tartom az egységes vajdasági számítóközpont-hálózat koncepciójának kidolgozását, majd hatékony valóra-váltását. A vajdasági komputerhálózat, a nagy jugoszláv és európai komputerhálózatba való bekapcsolódásával biztosítja a jugoszláv és más piacok eseménycírel való gyors és hatékony informálódást azzal a céllal, hogy megvalósuljon a gazdasági struktúra átalakításának folyamatában és a termelés átváltásában a gazdasági tényezők gyors reagálása.

REZIME

PRIVREDA VOJVODINE I JEDINSTVENO TRŽIŠTE

1. Jugoslovensko tržište u sadašnjosti je uslovno jedinstveno, sa ograničenom konkurencijom i imperfektom. Efikasniji razvoj nacionalnih ekonomija unutar Jugoslavije i najnovije ustavne promene, treba u perspektivi da omogućе što punije jedinstvo tog tržišta.

2. Neosporno je da ovakvo jugoslovensko tržište ima izvanredan uticaj na ukupan, a posebno regionalan privredni razvoj. Pre svega, kroz svoj imperfektan mehanizam, ovakvo tržište u dosadašnjem privrednom razvoju je *zaista* bitno uticalo na razvoj pojedinih regija Jugoslavije. Ovaj uticaj se pre svega manifestovao u različitim nivou privredne razvijenosti, polarizaciji razvoja, a posebno na međuregionalna prelivanja dohotka. Dakako, samo ekonomski roman-tičar, može zamisliti robnu proizvodnju i slobodnije delovanje ekonomskih zakona bez prelivanja dohotka iz regije u regiju, iz jedne u drugu nacionalnu ekonomiju. Prelivanje je zakonitost, koja je u osnovi funkcija stepena privredne razvijenosti (pre svega, nivoa produktivnosti društvenog rada). Međutim, ako administrativno ugrađeni mehanizmi i regulativi pospešuju (putem tržišta) to prelivanje dohotka, tada je jasno da je imperfektost tržišta subjektivne, a ne objektivno-ekonomske prirode. Upravo, likvidiranjem tih administrativnih mehanizama (što ne znači planskih regulativa) treba da se stvori ekonomska platforma za sve veći stepen jedinstva jugoslovenskog tržišta.

3. Privreda Vojvodine u dosadašnjem razvoju *permanentno* zaostaje. Osnovni uzroci su vezani za: nedovoljan ukupan i per capita nivo investicija, nepovoljnu privrednu, a posebno industrijsku strukturu, niži nivo tehničke opremljenosti itd. Sasvim je, stoga, izvesno da je jugoslovensko tržište, sa svim svojim atributima bitno, pa, čak, slobodno se može reći *nepovoljno* uticalo na privredni razvoj Vojvodine.

4. Imajući, stoga, u vidu karakteristike i razvoj karakteristika jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, mora se postaviti pitanje kako je, a posebno kako će to tržište uticati na budući privredni razvoj Vojvodine? Naravno, pitanje se može postaviti i obrnuto. Naime, kakvu strategiju privrednog razvoja Vojvodine treba izgraditi, s obzirom na istaknute karakteristike (i njihove promene) jugoslovenskog — jedinstvenog tržišta? Na ovaj način postavljeno pitanje je izgleda korektnije i realnije.

Prvo, u privredni Vojvodine se moraju izvršiti *korenite* promene u ukupnoj privrednoj strukturi. Ove izmene treba da su orijentisane na bitno smanjenje učešća primarnog, a na bitno povećanje učešća sekundarnog i tercijalnog sektora. U okviru primarnog sektora, praktično poljoprivrede, nužno je u

све većem stepenu obezbeđivati paritetni odnos između cena poljoprivrednih i nepoljoprivrednih proizvoda. U toku razvojnih faza ka uspostavljanu pariteta cena, institut *konpenzacija* mora dobiti širu i svestraniju primenu.

Potrebe prestrukturiranja osnovne stukture privrede, zahtevaće formiranje *razvojno-kreditnog* fonda, na samoupravnim i ekonomskim osnovama. Osnovna funkcija ovog fonda treba da bude finansiranje ubrzanijeg razvoja odabranih poslova (žarišta). Naravno, kombinovano finansiranje iz svih izvora, privlačenje kapitala iz zemlje i inostranstva, participativna ulaganja itd.) će biti, takođe, jedan od uslova u podsticanju razvoja odabranih polova (žarišta), u cilju prestrukturiranja privrede.

Korenite promene se moraju izvršiti i kada je u pitanju *industrijska* struktura. U sadašnjosti ona je *krajnje* nepovoljna. Nije problem opredeliti se za razvoj industrije, kao kasnije privrednog razvoja, već je problem odabrati industrijskih grana, koje treba razvijati i *ubrzano* razvijati. Ovi industrijski polovi u budućem razvoju treba da budu: proizvodnja i prerada nafte (sa petrolhemijom), hemijska industrija, industrija građevinskog materijala, prebrambena industrija i metalni kompleks. I u okviru odabranih industrijskih grana su nužna značajna prestrukturiranja i oslobađanja od *tradicionalizma* u proizvodnji, koji, obično, *petrificira* tu strukturu.

Drugo, da bi se privreda Vojvodine, a pre svega industrija, mogla uklopiti u savremene tržišne tokove, nužno je daleko brže *transformisanje* asortimске strukture njene proizvodnje. Brzo prilagođavanje tržišnim zahtevima je *conditio sine qua non* sadašnjeg i posebno budućeg privrednog razvoja svake ekonomije.

U cilju što efikasnijeg prilagođavanja proizvodnje tržišnim zahtevima, potrebno je osnivanje zavoda (ili slične institucije) za tržišna istraživanja, a pre svega poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda. Isto tako, iz pomenutog razloga, potrebno je što *hitnije* razraditi koncepciju kompjuterske mreže Vojvodine i što efikasnije je oživotvoriti.

РЕЗЮМЕ

НАРОДНОЕ ХОЗЯЙСТВО ВОЕВОДИНЫ И ЕДИНСТВЕННЫЙ РЫНОК

1. Югославский рынок в настоящее время является условно единственным, неполным рынком с ограниченной конкуренцией. Новейшие конституционные реформы и дальнейшее развитие национальных хозяйств внутри Югославии должны в будущем обеспечить более полное единство этого рынка.

2. Вполне ясно, что югославский рынок, именно такой какой он есть, очень влияет на общее и в особенности на региональное развитие хозяйства. Благодаря неполным механизмам хозяйства, таков рынок действительно оказал большое влияние на развитие хозяйства отдельных областей Югославии. Это влияние оказалось прежде всего на различный уровень развития хозяйства, на пляризацию развития и в особенности на интеррегиональное переливание доходов. Следовательно, только экономист-романтик может даже предположить существование товарного производства и действия свободных экономических законов без переливания доходов из района в район, из одного в другое национальное хозяйство. Переливание доходов является закономерностью и представляет собой степень развития хозяйства (прежде всего, уровень производительности общественного труда). Между тем, если административные механизмы и деловые регламенты торопят (благодаря рынку) это переливание доходов, тогда уж совершенно ясно, что неполность рынка вещь субъективная и тогда ни в коем случае нельзя даже говорить об объективных экономических условиях этого явления. Именно устранение тех административных механизмов (что отнюдь не предполагает устранения плановых деловых регламентов) должно обеспечить экономическую платформу для осуществления более полного единства югославского рынка.

3. Хозяйство Воеводины в своем развитии постоянно отстает. Основные причины отсталости связаны с следующими вопросами: недовольной

общий и *per capita* уровень, капиталовложений, неблагоприятное хозяйственное, в особенности, промышленное устройство, невысокий уровень технической оснащённости и т.д.

Поэтому вполне понятно и ясно, что югославский рынок со всеми своими признаками, откровенно говоря неблагоприятно влиял на развитие народного хозяйства Воеводины.

4. Поэтому, имея в виду характеристики и развитие особенностей единственного югославского рынка, следует поставить вопрос, как этот рынок влияет, и как будет влиять на развитие хозяйства Воеводины в будущем? Само с собой разумеется, что этот вопрос возможно поставить обратной очередью. Следовательно, что это за стратегия хозяйственного развития Воеводины которую должны ввести имея в виду вышеупомянутые характеристики (и их возможные изменения) югославского единственного рынка? Кажется, что вопрос поставленный нами в таком виде обоснованней и реальной.

Во первых, в народном хозяйстве Воеводины, в её всеобщей хозяйственной структуре должны быть проведены *коренные* изменения. Эти изменения должны ориентироваться к существенным уменьшениям участия первого, второго и третьего сектора. В рамках первого сектора — сектора сельского хозяйства необходимо обеспечить паритетное отношение цен сельскохозяйственных и других продуктов. В ходе развития хозяйства на пути к обеспечению паритетных цен, понятие *компенсация* должно шире и всестороннее применяться.

Необходимость перегруппировки основной структуры хозяйства, требует формирования кредитного фонда для развития хозяйства на самоуправляемых и экономических основах. Основными функциями этого фонда является финансирование ускоренного развития *областей хозяйства*. Конечно, комбинированное финансирование из разных ресурсов, привлечение капитала из земли и из-за границы, частичные капиталовложения и т.д. станет также одним из целовий толчка к развитию определенных областей хозяйства с целью перестраивания хозяйства в целом.

Коренных изменений следует провести и в структуре промышленности. В настоящее время структура промышленности *крайне неблагоприятна*. Дело в том, что нетрудно определиться к развитию промышленности являющейся гарантией развития хозяйства страны, а в том, что трудно выбрать отрасли промышленности которых необходимо развивать *ускоренным темпом*. Эти промышленные полюсы, ожидавшие развития, должны быть производство и переработка нефти, химическая промышленность, индустрия пиломатериалов, пищевая и металлообрабатывающая промышленность. И в рамках определенных отраслей промышленности необходимы значительные перегруппировки, чтобы стать свободными от влияний *традиций* в производстве, которые, по правилу, представляют собой своеобразный тормоз на пути развития.

Во вторых, чтобы хозяйство Воеводины, а прежде всего её промышленность могла идти в шаг с современными рыночными требованиями, необходима *перегруппировка* структуры *ассортимана* её производства. Быстрое приспособление к требованиям рынка, это *conditio sine qua non* в настоящем а особенно в будущем развитии хозяйства любой экономики.

Чтобы как можно скорее и лучшие приспособить производство к требованиям рынка, стало необходимым учреждение института, целью которого станет исследование рынка и прежде всего исследования сельскохозяйственных и пищевых производств. С той же целью в скором будущем, необходимо разрабатывать план развития и работы электронно-вычислительной сети в Воеводине и ставить её в службу прогресса.

MATEMATIKA A VÁLLALATVEZETÉSBEN

1. A MATEMATIKA ÉS A KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNY KAPCSOLATÁRÓL

Több mint egy évtizede nálunk sem vitatott tény a matematika alkalmazásának szükségessége a gazdasági életben. Ez a megállapítás már a felületes szemlélőben is megérhet, hisz évek óta közgazdasági szakirodalmunk mindinkább „matematizálódik”. Ez a folyamat számos más tudomány — fizika, csillagászat stb. — művelői számára egyáltalán nem jelent újdonságot, mert már több száz éve alkalmazzák a matematikát problémáik megoldására. Különben a tudományos gondolat fejlődése is bizonyítja, hogy a matematika szerves beépítése a szaktudományokba emelte ezek hatékonyságát, de megtermékenyítően hatott vissza a matematika fejlődésére is. A közgazdaságtudományban viszont mindössze 2–3 évtizede alkalmazzák intenzívebben a matematikát. Ezt az örvendetes jelenséget nagyon hathatósan segíti a nagykapacitású elektronikus számológépek elterjedése is a gazdasági életben.

A leírt jelenség gyökereit abban kell keresnünk, hogy a technika mai színvonalán, a társadalmi munkamegosztás elmélyülésével és kiszélesedésével a vezetők szervezési feladatai egyre nőnek terjedelemben és igényességben egyaránt, s az egyre terebélyesedő feladatok hagyományos módszerekkel való megoldása mindinkább csődöt mond. Éppen ezért szükségessé vált olyan módszerek kialakítása, melyek biztosítják a vezető számára a bonyolult és összefüggő tevékenységek felett az „áttekintést”, tervezésük, irányításuk, koordinálásuk „kézbentartását”. Ez az igény hozta magával a matematika mind szélesebb körű alkalmazását a gazdasági élet terén. Különösen nagy fejlődés tapasztalható e területen egy új tudományág: a kibernetika megjelenésével.

A kibernetika, mint a komplex rendszerek (például a gazdasági rendszer) vezérlésének tudománya, két hatékony eszközzel rendelkezik: a nagyteljesítményű, programvezérléssel működő számológépekkel és az új műszaki alapokon nagy lendülettel kibontakozó, korszerű matematikai módszerekkel. Ezek segítségével már vállalkozhat olyan bonyolult vezérlési (vezetési) problémák megoldására, mint amilyenek a vezetők előtt állnak a gazdasági fejlődés mai fokán.

A modern számolóautomaták lehetővé tették a nagytömegű számolás gyors elvégzését, melyet az új matematikai módszerek alkalmazása magával hozott. Velük ezúttal azonban nem kívánunk bővebben foglalkozni, inkább a matematika alkalmazásának szükségességével, lehetőségeivel és problémáival. Tárgyalásunkat azonban leszűkítjük a vállalat problémakörére, a gazdasági rendszer alapvető és legfontosabb sejtjére.

2. MATEMATIKAI MÓDSZEREK A DÖNTÉSHOZATAL TERÜLETÉN

A vezetés egy szervezeten belül a legfontosabb erő, amely a részek tevékenységét egymással és a környezettel összehangolja. A vállalatvezetés is alapjában véve így jellemezhető, azaz mint olyan folyamat, amelynek keretében a szervezetlen erőforrások (ember, gép, pénz) rendszerré forrnak össze a kitűzött cél eléréséért.

Habár a vállalatvezetés folyamatát a legkülönbözőbb módon értelmezik a szerzők, abban azonban egy véleményen vannak, hogy négy alapvető funkciója van:

a) *Tervezés*: az integrált döntések kerete¹ (a szervezet céljainak és megvalósításához szükséges politikáknak, programoknak és módszereknek kialakítása).

b) *Szervezés*: az emberek és gépek rendszerré szervezése.

c) *Irányítás-ellenőrzés*: az alrendszerek egybehangolása a tervek szellemében.

d) *Kommunikáció*: közlés és adatátvitel a döntések központjai között.

A felsorolt funkciók nem független tevékenységek, úgy is mondhatnánk, hogy bizonyos szimbiozist alkotnak. A tervezésnek mégis egyfajta elsőbbséget adhatunk, mert a vezetői tevékenység bármely szakaszát tervezéssel kell kezdeni.

A tervezés viszont szorosan összefügg a döntés fogalmával: az alternatív lehetőségek közötti választással. Ez viszont nem is olyan egyszerű feladat. A nagyszámú lehetőség közül próbálgatással kiválasztani a legjobbat, mindig nagy kockázatot rejtget. Ezért szükségszerűen a próbálgatás helyére idővel a tudatos, a számításokon alapuló döntés kellett hogy lépjen. Ennek elérését tették lehetővé a matematikai módszerek; biztosították az összefüggések számszerű megfogalmazását, a döntések következményeinek kiszámítását, és a tudatos döntés alapján emelték a vezetés színvonalát.

A matematikai módszerek közül is elsősorban az ún. operációkutatás módszerei azok, amelyek alkalmazhatók, mint döntéshozatali eljárások. S habár az operációkutatás születését a második világháború hadvezetési problémáinak „köszönheti”, nagyon jól bevált „civil”-életben is, mint pl. a döntéshozatal területén. Az operációkutatás különben ma már igen fejlett, több tudomány szakos alkalmazott tudomány, amely felöleli a matematikai programozást (lineáris és nem-lineáris programozás), a készletezési elméletet, a sorbarendezési és sorbanállási elméletet, a hálós programozási módszereket, az információ-elméletet és még sok más eljárást, melyek a vezetés problémáinak megoldását kívánják elősegíteni tudományos alapon.

Az eddigi rövid fejtegetésből is világosan kitűnik, hogy a matematikai módszereknek a jövőben, felcserélve a hagyományos módszereket, mind

fontosabb szerep jut a döntéshozatalban. Ennek a megállapításnak az alátámasztására szolgálnak a következő pontokban kifejtett gondolatok és illusztrációk is.

3. A KÖZGAZDASÁGI-MATEMATIKAI MODELLEK

A természettudományokban szokásos és széles körben alkalmazott módszer a kísérletezés. A kísérleteket úgy állíthatjuk be, hogy csak az a két jelenség változzon, melynek egymásközi viszonyát figyelemmel szeretnénk kísérni, míg a többi változatlan.

A gazdasági életben túl kockázatos volna ilyenfajta kísérletezés alapján megállapítani a jelenségek közötti mennyiségi összefüggéseket. Éppen ezért a közgazdaságtudományban más eszközökhöz kell folyamodni, ha mennyiségi ismérvekhez akarunk jutni. Ezt a hidat a minőségtől a mennyiségig a modell szolgáltatja.

A közgazdasági-matematikai modellek a valóság célszerűen leegyszerűsített képét nyújtják. Más szóval a modell csak azokat az összefüggéseket tartalmazza, amelyek létfontosságúak a cél szempontjából, és eltekint a kevésbé fontosaktól. Ez a feltételezés annál is inkább szükséges, mert a túl sok ismeretlen², amely a vizsgálat során felmerülhet, csak elködösítené az alapproblémát, s a modell számítástechnikai kezelése is kérdésessé válna.

A közgazdasági-matematikai modell összefüggéseinek és szerkezetének meghatározása, vagyis az adott probléma lefordítása a matematika nyelvére, az első feladat, ha egy közgazdasági problémát matematikai módszerekkel szeretnénk megoldani. Ez közelről sem egyszerű feladat, s éppen összetett mivolta végett a legjobb eredményt akkor érjük el, ha koordináltan tevékenykedő munkacsoportokra (teamekre) bízunk ezt a feladatot.

Az említett modellek legfontosabb csoportját az ún. *programozási* (optimumszámítási) modellek alkotják. Ezeknél az a feladat, hogy a lehetséges gazdasági döntések (programok) halmazából ki kell választani a leghatékonyabbat, az ún. optimális döntést (optimális programot).

4. GAZDASÁGI DÖNTÉSEK MATEMATIKAI MEGFOGALMAZÁSÁRÓL

Tegyük fel, hogy egy vállalat keretén belül n különböző tevékenység³ létezik, melyeket meghatározott egységekben (mindegy, milyen) mérhetjük. A feltételezett tevékenységek szintjét a következő vektor⁴ elemei jelzik:

$$\mathbf{x} = \begin{bmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \cdot \\ \cdot \\ x_n \end{bmatrix}$$

A tevékenységek ráfordításigényesek, s ezért definiáljuk az \mathbf{a}_i vektort, amely az i -dik tevékenység ráfordítási együtthatóit (technikai koefficiensait) tartalmazza. Más szóval, ezek az adatok mutatják, milyen ráfordítások

szükségesek a különböző erőforrásokból (gépi kapacitások, nyersanyag, munkaerő stb.) az egyes tevékenységek alkalmazásakor. A modellben m különböző erőforrással számolhatunk, amelyek szintjét a

$$\mathbf{b} = \begin{bmatrix} b_1 \\ b_2 \\ \cdot \\ \cdot \\ b_m \end{bmatrix}$$

vektor elemei mutatják. Az adott erőforrások szintén kifejezhetők meghatározott egységekben, és általában korlátozott mennyiségben állnak rendelkezésre. Ez azt jelenti, hogy a tevékenységek összráfordításigénye nem lehet nagyobb az adott szintnél. Ha adott esetben b_i jelenti i -dik erőforrás rendelkezésre álló mennyiségét, az $a_i(\mathbf{x})$ függvény pedig az \mathbf{x} döntés erőforrás szükségletét, akkor ezt a feltételt a következőképpen írhatjuk le:

$$a_i(\mathbf{x}) \leq b_i$$

Ez a feltételezés vonatkozik mind az $i = 1, 2, \dots, m$ erőforrásra.

Amennyiben más feltételeket⁵ nem kívánunk bevezetni, akkor a lehetséges döntések halmazát (L) így definiáljuk:

$$L = \{\mathbf{x} \mid \mathbf{x} \geq \mathbf{0}; \quad a_i(\mathbf{x}) \leq b_i; \quad i = 1, 2, \dots, m\}$$

Ily módon matematikailag fogalmaztunk meg egy gazdasági döntést, a termékválaszték meghatározását. A megfogalmazásból az is kitűnik, hogy az L halmaz csak olyan \mathbf{x} döntéseket tartalmazhat, amelyek kielégítik az m egyenlőtlenségből álló feltételi rendszert, és az úgynevezett nemnegativitási feltételt: $\mathbf{x} \geq \mathbf{0}$, vagyis csak pozitív és nulla értékek jönnek számításba.

5. AZ OPTIMÁLIS DÖNTÉS MEGHATÁROZÁSA

Miután megfogalmaztuk az L halmazt, áttérünk annak vizsgálatára, létezik-e egyáltalán olyan döntés, amely egyidejűleg kielégíti az összes feltételeket. Amennyiben feltételi rendszerünk eleve nem inkonzisztens, akkor $L \neq \emptyset$, és létezik egy vagy több lehetséges döntés. Egy lehetséges döntés esetén nem beszélhetünk programozásról, azaz optimumszámításról, mert ez az egyetlen megoldás egyben a legjobb is. Ellenkező esetben a több lehetséges döntés közül kell kiválasztani a leghatékonyabbat, az optimálisat.

Az optimális döntés (\mathbf{x}_0) meghatározásához szükségünk van bizonyos kritériumra, melynek alapján a hatékonysági vizsgálatot elvégezzük. Ha a hatékonyság mérhető, akkor minden döntéshez hozzárendelhető egy $f(\mathbf{x})$ hatékonysági függvény, az ún. célfüggvény. A célfüggvény közgazdasági tartalma esetenként változik⁶, s meghatározása közgazdasági szempontból egyik legnehezebb problémának számít.

Összegezvén az elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy a programozási modelleknél az alapfeladat azon \mathbf{x} lehetséges döntések meghatározása, amelyek mellett a célfüggvény eléri maximumát, illetve minimumát. Amennyiben az adott célfüggvényt és az L halmazt lineáris matematikai kifejezésekkel

fogalmaztuk meg, úgy lineáris programozási modellről van szó. Ellenkező esetben viszont ún. nemlineáris modellel állunk szemben.

6. A PROGRAMOZÁSI MÓDSZEREK SZEREPE AZ OPTIMÁLIS VÁLLALATI DÖNTÉSEK ELŐKÉSZÍTÉSÉBEN

Miután megismerkedtünk a döntéshozatal matematikai alapokra való helyezésének általános elveivel, áttérünk a konkrétabb tárgyalásmódra.

6.1. LINEÁRIS PROGRAMOZÁSI PROBLÉMÁK

A programozási problémák sajátosságainak jobb megértése céljából egy elemi példát fogunk bemutatni, melynek segítségével megmutatjuk, hogyan építhetők fel a vállalati döntések egzakt megalapozására lineáris modellek.

Tegyük fel, hogy egy gyár meg szeretné állapítani az optimális termék-választékot a következő műszaki-technológiai feltételek mellett:

Gépek	Termék		Kapacitás (gépórákban)
	T_1	T_2	
G_1	1 gépóra/db	3 gépóra/db	9
G_2	2 gépóra/db	1 gépóra/db	8
Tiszta jövedelem	1 dinár/db	1 dinár/db	

Jelöljük a továbbiakban x_1 szimbólummal a T_1 termék előállítandó darabszámát, x_2 -vel pedig a T_2 termékét. Ezek, a jelen pillanatban ismeretlen mennyiségek, nem vehetnek fel negatív értéket, vagyis

$$x_1, x_2 \geq 0$$

Ha mindkét gépnél a ráfordítások arányosak a termelt mennyiséggel, akkor a következő két feltételt írhatjuk fel:

$$x_1 + 3x_2 \leq 9$$

$$2x_1 + x_2 \leq 8$$

Ezekkel a lineáris matematikai kifejezésekkel sikerült megadni az L halmazt, mert az ismeretlenek nem jelentkeznek egynél nagyobb hatványkitevővel.

Azokat az (x_1, x_2) értékpárokat, amelyek kielégítik a fentebb megfogalmazott feltételeket, lehetséges döntéseknek nevezzük. Ezek közül kell kiválasztani az optimálisat, vagyis a legnagyobb tiszta jövedelmet biztosító döntést. A célfüggvény pedig az

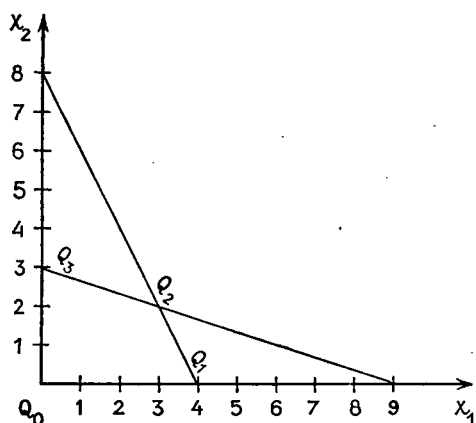
$$x_1 + x_2 = z \rightarrow \max$$

lineáris kifejezés.

A kapott modell lineáris mivolta teszi lehetővé, hogy mindjárt rámutassunk egy megoldási lehetőségre: az ún. grafikus megoldásra, melynek hatóköre korlátozott a kétismeretlenes problémákra.

A grafikus megoldáskor Descartes koordináta rendszerének csak az I. síknegyedét használjuk⁷, és abból indulunk ki, hogy az $x_1 + 3x_2 \leq 9$ egyenlőtlenségnek a szokásos ábrázolásmód szerint a $(9; 3)$ koordináta pontokat összekötő szakasz felel meg. Ugyanez vonatkozik a második egyenlőtlenségre is, csak a koordináták változnak $(4; 8)$.

A lehetséges döntések halmazát a $Q_0(0; 0)$; $Q_1(4; 0)$; $Q_2(3; 2)$; $Q_3(0; 3)$ extrémális pontokkal rendelkező négyszög reprezentálja:

1. ábra

Könnyű belátni, hogy az L halmaz véges, sok megoldást — lehetséges döntést — tartalmaz⁸, s ezek közül kell kiválasztani az optimálisat. Szerencsére nem kell az összes döntést összehasonlítani, elég, ha az extrémális pontok képviselte döntéseket vizsgáljuk meg. Mivel a Q_2 képviselte döntés, azaz 3 db T_1 és 2 db T_2 termelése biztosítja a legnagyobb tiszta jövedelmet: az 5 dinárt, így ez a döntés az optimális.⁹

Amennyiben megváltoznak a célfüggvény paraméterei, általában változik a döntés is. Vegyük pl. azt az esetet, hogy egy darab T_1 az elkövetkező tervidőszakban nem 1 dinár, hanem 3 dinár tiszta jövedelmet hoz, míg egy darab T_2 : 1,5 dinárt. A megváltozott hatékonyság eredménye, hogy most két döntés optimális:

$$1. \quad Q_1 \begin{pmatrix} x_1 = 4 \\ x_2 = 0 \end{pmatrix} z_1 = 12 \text{ dinár} \quad 2. \quad Q_2 \begin{pmatrix} x_1 = 3 \\ x_2 = 2 \end{pmatrix} z_2 = 12 \text{ dinár}$$

Azt mondjuk, hogy most alternatív optimumaink vannak, mert az eltérő termékválaszték ugyanazt a maximális tiszta jövedelmet biztosítja. Sőt, lehetőség van egész sor újabb alternatív optimum kiszámítására is, mert pl. az a döntés-kombináció, amely 50%-a az 1. és 50%-a a 2. optimális döntésnek, szintén optimális döntés:

$$\begin{aligned} x_1 &= 3,5 \\ x_2 &= 1 \end{aligned} \quad z = 12 \text{ dinár}$$

6.2. A DUALITÁS LINEÁRIS MODELLBEN

Vegyük újból az előbbi pontban tárgyalt maximum-problémát, s rendeljük hozzá a duálisát, azaz egy minimum-problémát:¹⁰

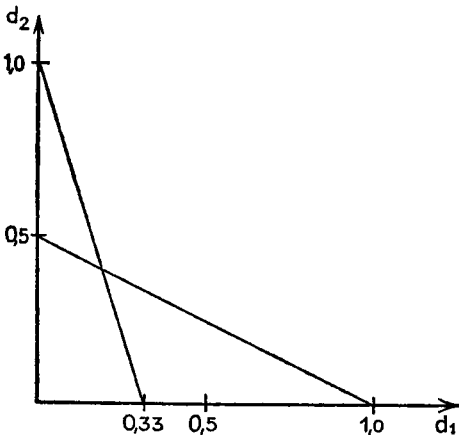
$$\begin{aligned}d_1, d_2 &\geq 0 \\d_1 + 2d_2 &\geq 1 \\3d_1 + d_2 &\geq 1 \\9d_1 + 8d_2 = v &\rightarrow \min\end{aligned}$$

A primális maximum probléma közgazdasági interpretációját nem volt nehéz megadni, míg a duálisnál ez már nem megy olyan egyszerűen. Kíséréljük meg azonban, s írjuk ki e célból az együtthatók mellé a megfelelő egységeket, melyekben őket kifejeztük:

$$\begin{aligned}1 \text{ gépóra } d_1 + 2 \text{ gépóra } d_2 &\geq 1 \text{ dinár} \\3 \text{ gépóra } d_1 + 1 \text{ gépóra } d_2 &\geq 1 \text{ dinár} \\9 \text{ gépóra } d_1 + 8 \text{ gépóra } d_2 = v &\rightarrow \min\end{aligned}$$

Ebből következik, hogy a d_1 , illetve a d_2 dimenziója dinár/gépóra, vagyis a duális változók a gépórák „árát” jelentik. Ezért is szokásos a duális változók értékeit árnyékáraknak nevezni, mert itt nem a klasszikus értelemben vett árakról van szó.

Az árnyékárak az adott döntés esetében azt fejezik ki, hogy mennyivel nőne a tiszta összjövedelem, ha gépeinken 1 órával nagyobb kapacitást tudnánk biztosítani. Ennek bizonyítására oldjuk meg grafikusan a duális problémát is:

2. ábra

Az optimális megoldást az az extrémális pont jelenti, melynek koordinátái $(0,2; 0,4)$, tehát a G_1 -es gép árnyékára 0,2 dinár, a G_2 -é pedig 0,4. Más szóval az optimális tiszta jövedelmet (5 dinár) 0,2; illetve 0,4 dinárral lehet növelni, ha sikerül 1 gépórával emelni a kapacitások szintjét.

Közelítsük meg más oldalról is ezt a rendkívül érdekes és fontos mutatót, s ezért a primális feladat feltételrendszerét még egyszer vizsgáljuk meg. Azt már tudjuk, hogy a feltételi egyenlőtlenségek a 100%-os kapacitáskihasználás miatt egyenlőség alakjában valósulnak meg, s most kiegészítésképpen tegyük fel, hogy a G_1 kapacitása 9 helyett 10 gépóra. Így aztán írhatjuk, hogy

$$\begin{aligned}x_1 + 3x_2 &= 10 \\2x_1 + x_2 &= 8\end{aligned}$$

Az egyenletrendszer megoldása — $x_1 = 2,8$; $x_2 = 2,4$ — alapján kiszámíthatjuk az új tiszta jövedelmet:

$$z = x_1 + x_2 = 5,2 \text{ dinár}$$

Összehasonlítva a 6.1. pontban nyert célfüggvény értékkel (5 dinár), egyszerű megállapítani a 0,2 dináros emelkedést, — vagyis beigazolódott, hogy a G_1 árnyékára 0,2, s ezzel az értékkel nő a célfüggvény értéke a kapacitások szintjének emelkedésével arányosan.¹¹

Az árnyékarak alkalmazási lehetőségei a gyakorlatban még nem alakultak ki teljesen. Kézenfekvő azonban az adott probléma alapján ezeket a mutatókat alkalmazni a beruházási politikában (jobb G_2 gépet vásárolni, mint G_1 -et, mert $d_2 > d_1$) vagy az ösztönző rendszerek kiépítésében (pl. a gépkarbantartó munkások jó munkájuk elismeréséért 2-szer nagyobb jutalmat kellene, hogy kapjanak, ha G_2 gép kapacitásánál nem volt kiesés, mint a G_1 gépnél). Különben az árnyékarak alkalmazása iránt érdeklődőket utaljuk Simon és Kondor könyvére.¹²

6.3. A SZIMPLEX MÓDSZER

A grafikus megoldás nagyon elegáns módszer, de nagy szépséghibája, hogy csak kétdimenziós döntéseknél alkalmazható. S mivel ez az eset a gyakorlatban nem tipikus, úgy sokkal hatékonyabb és szélesebb körben alkalmazható módszerek után kellett nézni. Már 1939-ben világot is látott egy ilyen módszer, az ún. megoldó együtthatók módszere, melyet Kantorovics szovjet matematikus-közgazdász publikált. Az igazán nagy fejlődést azonban Dantzig amerikai matematikus szimplex módszere jelentette, melyet a szerző 1947-ben fogalmazott meg, de a kutatások titkossága miatt csak 1951-ben publikálta.

A szimplex módszer matematikai alapjait a lineáris algebra, pontosabban a bázistranszformációk jelentik. Ez alkalommal azonban nem foglalkozunk a módszer matematikai hátterével,¹³ hanem inkább arra szeretnénk rámutatni, mit nyújt a vállalatvezető számára ez a módszer.¹⁴

A szimplex módszer algoritmikus módszer, éppen ezért könnyen átvihető az elektronikus számológépekre. Ez pedig lehetővé teszi a számítások gyors elvégzését és a döntés különböző szempontokból optimális mivoltának megállapítását. Így pl. különböző szempontok lehetnek: minimális költség, maximális termelékenység, legkisebb szállítási távolság stb. Másrészt lehetővé válik egy bizonyos célból való eltérés, a döntés valamilyen variációjának megállapítása. Például a vezetőt érdekelheti a maximális jövedelemmel járó

program különböző szállítási kötelezettségek mellett; különböző piaci és technológiai feltételek mellett vagy különböző kapacitásszintek mellett stb.

Az ilyen döntésvariációk nagyon értékesek a vezető és az öngazgató számára, mert a számokkal alátámasztott döntéslehetőségek (alternatívák) megkönnyítik, biztonságosabbá és elasztikusabbá teszik a vállalatvezetést. Ezek a lehetőségek akkor kapnak igazi hangsúlyt, ha tudjuk, hogy a gyakorlat sokszor kénytelen megelégedni egy-két alternatív döntés elkészítésével, mert képtelen a hagyományos módszerekkel felnőni feladatának magaslatára.

A döntési alternatívák nagyszámú generálásán kívül — amikor különben az alapvető számítási eljárás lényegében nem változik, csak a feltételi rendszer — a szimplex módszer választ adhat az adatok bizonytalanságának problémájára is. A parametrikus programozás segítségével ugyanis megállapíthatjuk, hogyan reagál a kapott optimum az adatok megváltozására. S tudvalevő, hogy a célfüggvény együtthatói nagyon érzékeny értékek, igazolt tehát a kérdésfeltevés: milyen intervallumban stabil a döntés? Természetesen nem csak a célfüggvény, hanem a technikai együtthatók vagy a kapacitáskorlátok is változhatnak, s külön-külön alávethetők parametrikus érzékenységi vizsgálatoknak.

A külön-külön változások azonban rendszerint nem vetnek fényt arra, hogy mi történik, ha az összes adatok együttesen változnak. Erre csak az ún. sztochasztikus programozás nyújthat feleletet, mely valószínűségi (aleatorikus) változókkal dolgozik. Ez a terület azonban még sok kutatást kíván.

6.4. A SZÁMÍTÓGÉPEK ALKALMAZÁSA

A szimplex módszerrel kapcsolatos számítások egyaránt kivitelezhetők kézíleg és gépileg. Természetesen a gépi eszközök — s itt elsősorban a legkorszerűbb számítástechnika, az elektronikus számítógépekre gondolunk — teszik a szimplex módszert igazán hatékonyá.

A „gyalogos technika” és a modern számítógépek közötti gyorsaság különbségre szeretnénk utalni a következő összehasonlítással:

Tegyük fel, hogy rendelkezünk egy kis házi számológéppel. Ez esetben ellenőrzéssel, javítással és felírással együtt átlag 1 percre van szükségünk 1-1 adat kiszámításához. Mivel az adatok száma egy $n \cdot m$ méretű szimplex táblázatnál iterációkként $n \cdot m$, úgy 1-1 iteráció $n \cdot m$ percet követel meg. Ha ehhez hozzáadjuk, hogy az iterációk száma átlagban $1,5 n$, úgy együttevőve $1,5 n^2 m$ perc szükséges, hogy az optimális döntést megkapjuk. Ez egy 10 feltételt és 10 tevékenységet (ismeretlent) tartalmazó probléma esetén kb. 1500 perc, illetve 25 óra, de csak a kétször nagyobb problémánál már nyolcszor nagyobb időráfordítás (200 óra) szükséges.

Az előbbi példa is mutatja, hogy a számítási idő igen gyorsan nő, és szükség-szerűen előírja a számítógépek felhasználását. Itt jegyezzük meg, hogy a $10 \cdot 10$ nagyságrendű problémát a szabadkai Munka- és Ügyvitelszervezési Intézet Honeywell 1250 típusú, közép nagyságú computere 4–5 perc alatt oldaná meg. S ennél vannak jóval gyorsabb, és főleg nagyobb, számítógépek. Míg az említett gép csak $35 \cdot 45$ nagyságú¹⁵ problémákat oldhat meg, addig egyes IBM és ICL számítógépek több ezres, sőt milliós nagyságrendű feladatok megoldására is alkalmasak. S mindezt relatív rövid időn belül teszik,

úgyhogy naprakész adatfeldolgozást feltételezve, szükség esetén a vezetés naponta számszerűsítheti döntési alternatíváit.

6.5. NEM-LINEÁRIS PROGRAMOZÁSI PROBLÉMÁK

Eddig csak lineáris programozási modellekről és problémákról volt szó. Ezek sokrétű alkalmazása azonban nem jelenti, hogy minden vállalati döntés lineáris modellként jelentkezik. Azok a feltételezések és absztrakciók, amelyek lehetővé teszik a lineáris modell matematikai felépítését, nem mindig állnak helyet a gyakorlatban. A gyakorlat ugyanis sokkal bonyolultabb, semhogy egyetlen lineáris modellbe bele lehetne építeni egészét. Éppen ezért folyik szerteágazó kutatás (matematikai és közgazdasági), hogy a gyakorlat olyan jellemzőit és összefüggéseit is fel lehessen ölelni, melyek a lineáris programozás feltételezéseinek ellentmondanak.

Így jutunk el a nem-lineáris programozási modellekhez, melyben a célfüggvény, illetve az L halmaz nem-lineáris matematikai kifejezésekkel van megadva. A nem-lineáris döntések legáltalánosabb matematikai megfogalmazása a következő:

Keressük azt az n elemű \mathbf{x} vektort, amely maximálissá (minimálissá) teszi a $z = f(\mathbf{x})$ célfüggvényt, valamint kielégíti az $\mathbf{x} \geq \mathbf{0}$ és $k(\mathbf{x}) = \mathbf{0}$ feltételeket, ahol $k(\mathbf{x}) = \langle k_1(\mathbf{x}), k_2(\mathbf{x}), \dots, k_m(\mathbf{x}) \rangle$ egy gyakran rendkívül bonyolult feltételrendszert jelöl.

Az eddigi kutatási tapasztalatok a nem-lineáris programozási területen azt mutatják, hogy a legjobb eredmények akkor érhetők el, ha a $k(\mathbf{x})$ feltételrendszer lineáris, az $f(\mathbf{x})$ célfüggvény pedig konvex, konkáv vagy hiperbolikus. Konvex, illetve konkáv programozásról akkor beszélünk a gyakorlatban, ha a célfüggvény nem-lineáris függvénye a termelt mennyiségnek. Például, ha valamilyen erősen progresszív bérköltség miatt az egyes termékeken elérhető jövedelem maga is változik a termelt darabszámmal. Ilyenkor az összjövedelem nem lineáris, hanem konkáv függvénye a termelt darabszámnak. A problémát lineáris feltételrendszer mellett mégis viszonylag egyszerű visszavezetni lineáris modellre a szimplex módszer alkalmazására, mert a konkáv célfüggvényt közelíthetjük tetszős szerinti pontossággal lineáris szakaszokkal.

Hiperbolikus programozásról akkor beszélünk, ha célfüggvényünk egy racionális törtfüggvény, mint pl. az esetben, ha a gazdaságosságot választjuk optimalizálási kritériumnak. Martos magyar matematikus megmutatta (1960-ban), hogy ilyen esetekben is alkalmazható a szimplex módszer.

Úgyszintén egzakt döntésekre számíthatunk akkor is, ha $k(\mathbf{x})$, illetve $f(\mathbf{x})$ lineáris, de a gyakorlatot az \mathbf{x} vektor elemeinek csak egész számú értékei elégítik ki. Ilyen az eset pl. a hajógyártásnál,¹⁶ vagy a beruházási alternatívák figyelembevételénél is.

7. ÖSSZEFOGLALÁS

Azt jelentik-e azonban a kifejtett gondolatok, hogy a jövőben a jó vállalati vezetőknek matematikusoknak kell lenniük? A válasz egyértelműen: nem. A vezetőknek épp úgy nem feladata a matematikai módszerek tanulmányozásába elmerülni, mint az asztalán álló telefon működését tanulmányozni. De

ahogy magától értetődő számára a telefon használata, úgy kell tudnia, hogy milyen módszereket mikor, hol és milyen feltételek mellett célszerű alkalmazni, és tudnia kell a matematikusok, operációkutatók vagy a koordináltan tevékenykedő munkacsoportok által elért eredményeket kiértékelni. Talán különösnek fog hangzani, ha azt mondjuk, hogy a vezetőre háruló legnagyobb feladat itt nem az elvont és nehéz matematikai apparátus megszerzése, hanem az újszerű szemléletmód kialakítása, amelyben minden mindennel összefügg, minden hatás továbbgyűrűzik, minden vaslogikával érvényesül, és mindennek számszerűsítve kell lennie, ha érvényesíteni akarjuk hatását.

Persze a matematikai módszerek alkalmazása a vezetői döntések előkészítésében nem megy máról holnapra. Tény azonban, hogy a jobb vállalati vezetés érdekében fel kell használnunk a korszerű módszereket és számítógépeket. Mindez megköveteli egyrészt, hogy e téren megfelelő szakemberekkel rendelkezünk (ilyenfajta oktatás egyetemeken még csak 5–10 éves múltra tekint vissza), s másrészt, hogy vállalati vezetőink sokszor ne bánjanak oly mostohán e módszerekkel, és ne „féljenek” tőlük. A félelem különben is alaptalan, a matematika mindig csak eszköz marad a közgazdász kezében, amely megvizsgálja a lehetséges döntések feltételeit és következményeit, míg maga a döntés elsődlegesen mindig közgazdasági funkció marad.

JEGYZETEK

- ¹ A tervezés rendszerelméletű felfogása értelmében a vállalat döntéseket hozó alrendszerek integrációja.
- ² Gyakran a véletlentől függőek.
- ³ Tevékenységen értendő pl. a terméktermelésre irányuló akció.
- ⁴ Feltételezzük, hogy minden lehetséges programot vektorként foghatunk fel.
- ⁵ Például piaci és technológiai korlátokat, melyek nemcsak \leq , hanem \geq vagy $=$ alakban is megjelenhetnek.
- ⁶ Pl. a tiszta jövedelem maximalizálása; az önköltség minimalizálása stb.
- ⁷ A nem negatívítási feltétel miatt.
- ⁸ A négyszög pontjai mind ilyenek.
- ⁹ Egyszerű behelyettesítéssel megállapítható az is, hogy mind a G_1 , mind a G_2 gép kapacitása 100%-osan ki van használva.
- ¹⁰ A szabály az, hogy oszloponként olvassuk a primális feladat együtthatóit, s minden sorhoz hozzárendelünk egy duális (d) változót. Tehát alapjában véve egyfajta költségminimalizálási problémáról van szó!
- ¹¹ Ez persze csak az ún. szük-keresztmetszetre vonatkozik.
- ¹² Simon, Gy. – Kondor, Gy.: Gazdasági hatékonyság, árnyékárak, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965.
- ¹³ A szimplex módszer iránt érdeklődő olvasót utaljuk az idevágó gazdag irodalomra. A magyar nyelvű forrásmunkák között előkelő helyet foglal el: Krekó, B., Lineáris programozás, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966.
- ¹⁴ Azokon az információkon kívül, melyeket a grafikus megoldásnál már megismertünk
- ¹⁵ 35 feltétel (sor) és 45 ismeretlen (oszlop).
- ¹⁶ Mit jelent az, hogy 1,6 hajót kell gyártani?

REZIME

MATEMATIKA U UPRAVLJANJU PREDUZEĆEM

Već je prošla skoro jedna decenija otkada i kod nas ne postoji nikakva sumnja u potrebu primene matematike u ekonomiji. Naime, na današnjem stepenu tehničkog progressa, produbljivanjem društvene podele rada, broj organizacionih poslova raste u privredi kako po obimu, tako i po kompleksnosti tako brzo da klasičnim metodima postaje nemoguće pratiti privredne procese. Stoga je nužna bila pojava savremenih matematičkih metoda, koji omogu-

čuju koordiniranje, planiranje, kontrolisanje i upravljanje kompleksnim sistemima, kao što je preduzeće.

Autor razmatra u svom članku ulogu matematičkih metoda, naročito metoda operacionog istraživanja, u upravljanju preduzećem. Ističe se efikasna uloga metoda programiranja — linearnog i nelinearnog — u pripremi optimalnih poslovnih odluka.

Predmet posebnog razmatranja predstavlja potreba i mogućnost primene elektronskih računara, koji omogućuju brzo obavljanje velikog broja numeričkih proračuna vezanih za savremene matematičke metode.

U zaključnom osvrtu se ukazuje na odnos rukovodilaca prema primeni matematičkih metoda u svakidašnjoj praksi. Prema autorovom mišljenju put ka egzaktnosti vodi preko ugrađivanja matematike u upravljanje preduzećem. Naravno matematika će uvek ostati samo sredstvo, koje pomaže u donošenju odluke.

ZUSAMMENFASSUNG

MATHEMATIK IN DER BETRIEBSFÜHRUNG

Wir blicken fast auf ein Jahrzehnt zurück, seitdem auch bei uns keine Zweifel mehr über die Notwendigkeit der Anwendung der Mathematik in der Wirtschaft besteht. Nämlich auf dem heutigen Stand des technischen Fortschrittes wächst mit der gesellschaftlichen Arbeitsteilung die Zahl der organisatorischen Aufgaben in der Wirtschaft, sowohl nach Umfang als auch der Komplexität nach so rasch, dass es unmöglich geworden ist, die Wirtschaftsprozesse mit klassischen Methoden zu verfolgen. Aus diesem Grunde war das Aufkommen der neueren mathematischen Methoden eine Notwendigkeit. Diese mathematischen Methoden ermöglichen das Koordinieren, Planen, die Kontrolle und Leitung komplexer Systeme wie das Betriebe sind.

Der Verfasser setzt sich in seinem Artikel mit der Rolle der mathematischen Methoden auseinander, insbesondere mit den Methoden der Unternehmensforschung als Methoden der Betriebsführung. Es wird die wirksame Rolle der Methoden des Programmierens — linear und nichtlinear — in der Vorbereitung von optimalen Betriebsentscheidungen hervorgehoben.

Gegenstand besonderer Erörterung stellt die Notwendigkeit und Möglichkeit dar, elektronische Rechanlagen zu verwenden, die eine schnelle Durchführung einer grossen Zahl von numerischen Berechnungen ermöglichen, die die neueren mathematischen Methoden begleiten.

Im Rückblick wird auf die Haltung der Führungskräfte gegenüber der Anwendung mathematischer Methoden in der täglichen Praxis hingewiesen. Nach der Meinung des Verfassers führt der Weg zur Exaktheit über den Einbau der Mathematik in die Betriebsführung. Selbstverständlich bleibt die Mathematik auch weiterhin nur ein Mittel, das das Treffen von Entscheidungen erleichtert.

Borislav J. Dimković

A PARASZTSÁG TÁRSADALMI-GAZDASÁGI HELYZETE ÉS SZOCIÁLIS DIFFERENCIÁLÓDÁSA A VAJDASÁGBAN

BEVEZETŐ

Tudományos elmélkedésünk, beleértve a vajdasági értekezéseket is, különböző módon közelíti meg a parasztság szociális struktúrájának problémáját. A kollektivizálás megszüntetése és a falun vívott osztályharc kiéleződése, illetőleg a földmaximumnak tíz hektárra való csökkentése után a politikai értekezésekben és dokumentumokban sokáig az a felfogás uralkodott, hogy a paraszti társadalmi csoport *homogén*; hogy ez a csoport a középparasztsággá válás folyamatában van; hogy a paraszt mint dolgozó egyazon társadalmi kategóriába tartozik, s e csoportban nincsenek örökölt és olyan éles társadalmi-gazdasági különbségek, mint korábban.

A gazdasági és társadalmi reform után, a piaci gazdálkodás körülményei közt, mindinkább uralkodóvá válik az a felfogás, hogy a parasztság *differenciálódik* (szétretegeződik), mégpedig naturálgazdálkodókra és árutermelőkre. Ennek a nézetnek az a tény a kiindulópontja, hogy a világ fejlettebb mezőgazdaságú országaiban többé nem a birtok nagysága a vagyoni állapot elemi mutatószáma, hanem a mezőgazdasági termelés struktúrája és belterjessége, a gépesítésnek, technológiának és a tudásnak a szintje, a termelés és a feldolgozás összekapcsolódása; stb. Az efféle, kétségtelenül helyénvaló, de ugyanakkor egyoldalú nézetek nem veszik figyelembe egyrészt a parasztbirtokok reális jugoszláviai gazdálkodási feltételeit, másrészt pedig figyelmen kívül hagyják, hogy a parasztságnak naturálgazdálkodókra és árutermelőkre való felosztása elsősorban közgazdaságtani felosztás.

Vitathatatlan, hogy a különböző tájak parasztságának társadalmi-gazdasági helyzete között jelentős különbségek vannak, ez azonban nem zárja ki azt, hogy minden egyes táj parasztságán belül ne legyenek társadalmi-gazdasági különbségek.

Végül az a felfogás, hogy a parasztság szociális struktúráját elsősorban a háztartásnak a mezőgazdaságon kívüli jövedelme szerint kell szemlélni, s nem a birtok nagysága szerint, túlbecsüli azt aényt, hogy a háztartás némely tagjának a mezőgazdaságon kívüli alkalmi vagy állandó munkája megváltoztatja a parasztság szociális helyzetét.

A mezőgazdaságnak és a falunak kedvezőtlen objektív helyzete kedvezőtlené teszi a parasztság társadalmi-gazdasági helyzetét is. A parasztok azonban

nincsenek *mind ugyanabban* a társadalmi-gazdasági helyzetben. Vizsgálatomnak az volt a feltevése, hogy a parasztságon belül több társadalmi réteg van, amely magán viseli a naturálgazdálkodás vagy a kisárutermelés meghatározott, de az új körülmények közt megváltozott jegyeit (ezek a jegyek oly mértékben változtak meg, amilyenben adminisztratív módon korlátozva van a mezőgazdaságban a magántulajdonú termelőeszközök nagysága és gazdasági fejlődésének lehetősége). Vizsgálatomban továbbá abból a feltevésből indultam ki, hogy ilyen keretekben is fennáll a parasztság társadalmi széttrétegződésének folyamata, és növekszik a szegényparasztok száma.

A vajdasági falvakban több olyan folyamat megy végbe, amely összefügg a parasztságon belüli differenciálódással. Az alapvető termelési viszonyok megváltoztatásának folyamata, a parasztságnak a termelésben fennálló öngazgatási viszonyokba való bekapcsolódásával egyetemben, homogenizáló tényezőként hat a parasztságon belül fennálló társadalmi-gazdasági különbségekre. A társadalmi széttrétegződés azonban éppen az ellenkező hatással újratermeli vagy még növeli a társadalmi-gazdasági különbségeket, a deagrarizálódás folyamata pedig mindjobban növeli a falun a deagrarizálódott lakosság társadalmi csoportját.

E dolgozatban a vajdasági parasztság szociális széttrétegződésének folyamatáról lesz szó.

Hogy megállapíthassuk, fennáll-e a parasztság társadalmi széttrétegződésének folyamata, mindenekelőtt meg kell vizsgálni, hogy a birtok nagysága lehet-e továbbra is a társadalmi-gazdasági különbségek *összefoglaló* mutatószáma.

A parasztgazdaságok legfőbb gazdasági jegyeire vonatkozó adatok azt mutatják, hogy a földbirtok nagysága összefügg a munkaerő számával, a gazdaságnak munkaeszközökkel, különösen gépi munkaeszközökkel való felszereltségével, továbbá mind ígás-, mind pedig tenyész- és vágóállat-állományának nagyságával s végül a háztartás lakásviszonyaival és berendezettségével.

Az alábbi adatok azt mutatják, hogy a birtokkal együtt növekszik a *háztartás tagjainak száma* is, a háztartás dolgozó tagjainak száma, tehát a gazdaságilag aktív tagoké is.

1. táblázat. A parasztháztartások tagjainak száma a birtokok nagysága szerint, 1966-ban (háztartás szerinti átlag)

A birtok nagysága	A háztartás tagjainak száma		Gazdaságilag aktív	
	Összesen	15-től 64 évig	Összesen	A mezőgazdaságban
2 ha-ig	2,9	2,0	1,3	0,9
2,1-től 3 ha-ig	3,0	2,1	1,3	1,0
3,1-től 5 ha-ig	3,8	2,8	1,7	1,4
5,1-től 8 ha-ig	3,5	2,5	1,5	1,4
8 ha-on felül	4,6	3,2	2,0	1,9
Vajdaság összesen	3,4	2,5	1,5	1,2

(Forrásmű: Nedeljko Šuljmanac: „Osnovne društvene i proizvodne karakteristike IPG u Vojvodini“. Újvidék, 1968, 8. l.)

Az idézett adatok azt mutatják, hogy a birtokkal együtt növekszik a gazdaságilag aktív dolgozók száma is. Más szóval a 8 hektáron felüli gazdaságoknak van a legtöbb munkaképes háztartási tagjuk. A parasztbirtok nagysága tehát differenciáló tényező a parasztgazdaságban dolgozó munkaerő számaránya tekintetében.

A 3 ha-ig terjedő parasztbirtokon egy munkásra 1,43 ha föld jut, az 5-től 8 ha-ig terjedőn 2,78 ha, a 8 ha-on felül 3,54 ha.¹ Összevetve ez utóbbi adatokat a munkaerő számára vonatkozó adatokkal, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a nagyobb birtokú parasztgazdaságokon ésszerűbb a munkaerő-felhasználás, mert egy munkásra nagyobb terület jut. Ugyanakkor ez a munkaerő a nemek megoszlása és a munkabírása tekintetében jobb minőségű is, mert míg a 3 ha-ig terjedő parasztgazdaságokban a gazdaságilag aktív munkaerőnek 60%-a nő, a 8 ha-on felüli birtokokon az aktív munkaerőnek csak 44%-a nő.

A parasztgazdaság gazdasági ereje sokkal jobban felmérhető a *munkaeszközökkel való felszereltségén* és állatállományán. A parasztgazdaságok 1969. évi összeírásának adatai a következőket mutatják:

2. táblázat. A parasztgazdaságok munkaeszközei és állatállománya a birtokok nagysága szerint

A parasztgazdaságok munkaeszközei és állatállománya	A birtok nagysága				
	2 ha-ig	2,1-től 5 ha-ig	5,1-től 8 ha-ig	8 ha és azon felül	Összesen
<i>Gépi felszerelés</i>					
100 egyéni gazdaságra					
Traktor	0,2	1,32	5,19	15,74	2,94
Villanymotor	3,0	9,0	18,54	26,43	9,76
Eke	0,8	24,58	94,81	122,28	35,74
Gabonavetőgépj	0,14	1,77	14,63	44,82	7,49
Motoros cséplőgépj	0,02	0,01	0,35	0,76	0,18
Tehergépkocsi	0,18	0,04	0,63	1,05	0,44
<i>Állatállomány</i> — az állatok száma 100 egyéni gazdaságra					
Ló	8,47	80,64	172,75	210,97	78,18
Szarvasmarha	24,07	86,17	175,93	263,98	87,49
Sertés	185,81	350,26	585,26	774,03	361,43

(Forrás: A Szövetségi Statisztikai Intézet Statisztikai Közlönyének 624. sz., Belgrád, 1970., 43., 45., 30., 25., 33. l.)

Az idézett adatokból teljesen nyilvánvaló, hogy a parasztgazdaságoknak munkaeszközökkel való felszereltsége, különösen pedig gépesítetttségük foka kölcsönösen összefügg a birtok nagyságával. A parasztbirtok nagyságával egyenes arányban nő, egyetlen kivétel nélkül, nemcsak a gépi munkaeszközök száma, hanem még az ekéké is. Az 5 ha-ig terjedő parasztgazdaságoknak például csupán 1%-a rendelkezik traktorral, viszont a 8 ha-on felüli birtokoknak több mint 15%-a vásárolt traktort. A különbség még nagyobb a villany-

motorokkal, motoros cséplőkkel, sőt a vetőgépekkel való felszereltségben. Külön jelentősége van annak a ténynek, hogy az 5 ha-ig terjedő gazdaságok egy negyedének van ekéje, s hogy az 5-től 8 ha-ig terjedő birtokok mindegyikének sincs ekéje (5%-uk eke nélküli), viszont a 8 ha-on felülieknek rendszerint 1 vagy több ekéjük is van.

A nagyobb parasztgazdaságok nemcsak több munkaerővel és összehasonlíthatatlanul több erőgéppel meg egyéb munkagéppel rendelkeznek, hanem jóval több igásállattal is; ezért a rendelkezésükre álló vontatóerőt ezzel össze-sítve kell szemlélni. Ha jobban elemezzük a lovak számarányára vonatkozó adatokat, illetőleg ha összevetjük őket a ló nélküli és a lóval rendelkező gazdaságok számával, kitűnik, hogy az 5 ha-ig terjedő gazdaságoknak csaknem a fele nem tart lovat, viszont a 8 ha-on felüliek közül csupán 11%-nak nincs lova, de azért feltehető, hogy van traktora, ill. tehergépkocsija.² Hasonló a helyzet a többi igásállat esetében is. A birtok nagysága tehát megmutatja a parasztgazdaság igásállatainak számát is.

Az a tétel, hogy a kisebb birtokú parasztgazdaságok állattenyésztéssel javíthatnak anyagi helyzetükön, és csökkenthetik a társadalmi-gazdasági különbségeket, tarthatatlannak bizonyult, mert a felsorolt tények megcáfolták. A 8 ha-os és azon felüli parasztgazdaságoknak a birtokstruktúrai számarányukhoz képest tizenegyszer annyi szarvasmarhájuk és négyszer annyi sertésük van, mint a 2 ha-ig terjedő gazdaságoknak. Az adatok közelebbi vizsgálatából kitűnik, hogy a 2 ha-ig terjedő gazdaságoknak csupán 9%-a, a 2-től 3 ha-ig terjedőknek 60%-a, a 8 ha-on felülieknek pedig 82%-a tart egy vagy több szarvasmarhát. A sertésenyésztésben is szembe-tűnőek a különbségek, habár az 5 ha-on felüli gazdaságoknak valamivel nagyobb százaléka foglalkozik sertésenyésztéssel.³ Az állatállomány tehát a parasztgazdaság nagyságának arányában nő.

Mivel az említett tények megdöntik azt a tézist, hogy az állatállomány növelése semlegesítheti a birtok nagyságából eredő gazdasági különbségeket, felül kell vizsgálni a másik tézist, amely szerint *a növénytermelés struktúrájának megváltoztatása* olyan tényező, amely csökkentheti, sőt semlegesítheti a birtok nagyságából eredő gazdasági különbségeket. A belterjesen termesztett gazdasági növények rendszerint nagyobb jövedelmet hoznak mind értékesítés vagy feldolgozás útján, mind pedig állattenyésztés és -feldolgozás útján; s az ezekre való áttérés jelentősen növelheti a kisebb parasztgazdaság gazdasági erejét is. A parasztgazdaság gazdasági gyakorlata azonban megcáfolja ezt az elméleti tételt is (3. táblázat).

A szántóterületek struktúrájára vonatkozó adatok tanúsága szerint a birtokokkal együtt növekszik az ipari növények és a takarmánynövények aránya is a struktúrában, viszont a gabonáé csökken. A zöldségfélék relatív aránya szintén csökken a parasztgazdaság növekedésével, abszolút aránya azonban nem. Nehéz feltételezni, hogy a mezőgazdasági növényeknek ez a struktúrája javíthat a kis parasztgazdaságok anyagi helyzetén, és csökkentheti a köztük és a nagyobb gazdaságok között fennálló gazdasági különbségeket.

Az eddigi elemzésnek az volt a célja, hogy a parasztbirtokoknak a nagyságtól függő gazdasági erejére, illetőleg gazdálkodási módjára vonatkozó tények alapján megvizsgálja, vannak-e és mekkorák a társadalmi különbségek a parasztok között, s hogy a parasztgazdaság nagysága továbbra is lehet-e a parasztgazdaság társadalmi-gazdasági helyzetének összefoglaló mutató-száma. Az elemzésből kitűnik a következő:

3. táblázat. A vajdasági egyéni gazdaságok szántóterületeinek struktúrája 1966-ban (gazdaság szerinti átlag)

A birtok nagysága	A szántóterületek százaléka					
	Szántó és kert ha	Gabona-félék	Ipari növények	Zöldség-félék	Takar-mány növények	Ugar és terméketlen szántó
2 ha-ig	1,1	79,0	10,2	8,3	2,4	0,1
2,1-től 3 ha-ig	2,7	84,3	3,6	7,5	4,1	0,5
3,1-től 5 ha-ig	3,9	80,3	7,0	6,1	6,1	0,5
5,1-től 8 ha-ig	5,8	78,4	8,3	4,5	8,3	0,5
8 ha-on felül	7,6	76,2	10,8	3,7	8,8	0,5
Vajdasági átlag	4,0	79,1	8,1	5,3	7,0	0,5

(Forrásmű: Nedeljko Šuljmanac: „Osnovne društvene i proizvodne karakteristike IPG u Vojvodini”. Közgazdaságtudományi Intézet, Újvidék, 1968. 24. l.)

a) A birtok nagysága még mindig biztos összefoglaló mutatószáma az egyes parasztrétegek társadalmi-gazdasági és szociális helyzetének.

b) A parasztgazdaságok között kétségtelen és nagy társadalmi-gazdasági különbségek vannak, amelyek azt mutatják, hogy a parasztság társadalmi rétegekre tagolódik, és szegényekre meg vagyonosokra, e fogalmaknak abban a feltételes, megváltozott értelmében, amely abból következik, hogy a birtok nagyságát törvény korlátozza, s hogy az idegen munkaerő alkalmazása is korlátozott.

Mindez arra vall, hogy a parasztságon belül szétrétegződés van folyamatban. Ez a folyamat szintén korlátozott mértékű, következményei tekintetében pedig szocialista körülményeink között jelentősen megváltozott.

Az alábbi adatok nemcsak igazolják e folyamat fennállását, hanem megmutatják tendenciáit is.

4. táblázat. A parasztgazdaságok birtokstruktúrájának változásai a háború utáni időszakban⁴ (százalékban)

Év	A birtok struktúrája							
	2 ha-ig		2,1-től 5 ha-ig		5,1-től 8 ha-ig		8 ha és azon felül	
	1	2	1	2	1	2	1	2
1947 ⁵	29,2	6,1	40,0	29,5	20,4	22,9	10,4	34,5
1951	66,6	19,8	20,3	29,4	7,5	20,3	5,6	30,5
1955	49,6	12,9	29,9	35,6	12,9	26,9	7,6	24,6
1960	40,7	9,8	32,3	31,0	16,7	29,7	10,7	29,5
1969	42,3	9,9	31,5	31,2	16,4	30,4	10,0	28,5

(Az 1-es oszlopok az egyéni gazdaságok számarányát mutatják százalékban kifejezve, a 2-esek pedig a földterületeket, szintén százalékban.)

A fenti adatok alapján, valamint a társadalmi-gazdasági viszonyok vajdasági és országos fejlődése alapján nem mondhatnánk, hogy a parasztság társadalmilag differenciálódott az 1953-ig fennálló gazdasági tényezők hatására,

azaz 1951-ig (amikor hatályba léptek az új gazdasági rendelkezések), mert ebben az időszakban gazdaságon kívüli tényezők hatottak, beleértve a kényszert is. A különféle felvásárlásokkal, meghatározott adópolitikával és a kollektivizálással egyidejűleg gazdasági és politikai harc folyt a falun az osztályellenesség ellen, a gazdagparasztok korlátozására és visszaszorítására. A fenti adatokból mégis kitűnik, hogy 1951 és 1955 között fennállt egy bizonyos szétértétegződési folyamat. A társadalmi differenciálódás folyamata kifejezettebb abban az időszakban, amikor megszűnt a mezőgazdasági termelés adminisztratív szabályozása, és szabadabban érvényesültek a gazdasági törvényszerűségek. Ez 1953 után történt, amikor 10 hektárra csökkentették a földmaximumot,⁶ megszüntették a kollektivizálást, s a termelészövetkezetek java feloszlott. Az 1955 és 1960 közötti időszakban a szétértétegződés folyamatának hatására a földterületeknek egy része szegény- és kisparasztok tulajdonából közép- és gazdagparasztok tulajdonába került, mivel a jogszabályok lehetővé tették a földnek parasztok közötti adás-vételét. 1955-ben a magánszektor földterületeinek 48,5%-a 5 ha-ig terjedő parasztgazdaságok tulajdonában volt, 1960-ban pedig ez a százalék 40,8-re csökkent. A különbözet az 5 ha-on felüliek tulajdonába került, főleg a 8 ha-on felüliekébe, mivel az utóbbiak területe 5%-kal növekedett. Ugyanakkor megnövekedett az 5 ha-on felüli parasztgazdaságok száma is, viszont a 2 ha-ig terjedő gazdaságok száma 9%-kal csökkent, bizonyára azért, mert a családtagok más iparágakban helyezkedtek el. A 2-től 5 ha-ig terjedő gazdaságok száma ebben az időszakban némileg megnövekedett, de ugyanakkor csökkent a tulajdonukban levő földterület nagysága; más szóval ebben a kategóriában felaprózódási folyamat ment végbe.

1960 és 1969 között a parasztság társadalmi szétértétegződése nem fokozódott a Vajdaságban. A gazdasági reform lehetővé tette, hogy a kisárutermelők a piaci gazdálkodás körülményei közt erősebben differenciálódjanak, de ennek nem volt érezhetőbb hatása. Ez alighanem azzal magyarázható, hogy a mezőgazdaság általános fejlődése megakadt, s ez az iparág az országnak egyébként is stagnáló viszonyai közt mind kedvezőtlenebb helyzetbe került; ez pedig a Vajdaságban, ezen a határozottan mezőgazdasági vidéken különösen kifejezésre jutott. A társadalmi szétértétegződés folyamata azonban ebben az időszakban is fennállt, sőt a társadalmi-gazdasági különbségek növekedtek is. Ezt a táblázat⁷ adatai is mutatják.

Az összeírási adatok eddigi vizsgálata azt mutatja, hogy társadalmi szétértétegződés megy végbe, amelynek során a parasztság szegényebbekre és vagyonosabbakra tagolódik. Ebben a vizsgálatban ezeket a társadalmi kategóriákat új értelemben használjuk, amelyet a következők határoznak meg: a 10 ha-os földmaximum, a kizsákmányolásnak és a gazdagodásnak korlátozott lehetőségei, valamint a szocialista társadalom általános körülményei, egy olyan szocialista társadalomé, amelyben a társadalmi szektornak, a munka szerinti elosztásnak és az öngazgatási viszonyoknak uralkodó szerepük van. A 10 ha-os birtokú gazdagparaszt a klasszikus értelemben, illetőleg a tőkés viszonyok közt, tulajdonképpen a középparaszti réteg alsó fokozatához tartozik, sőt kisparasztnak számít az iparilag magas fejlettségű országok mezőgazdaságában a műszaki-technológiai fejlődés mai körülményei közt. Ugyanakkor a szegényparaszti gazdaságok számának növekedése a mi körülményeink közt nem jelenti okvetlenül azt, hogy a parasztok pauperizálódnak, mert a társadalmi szektorban való elhelyezkedésük — a munka szerinti elosztásnak

és a közvetlen öngazgatásnak a körülményei közt — foglalkozásbeli és társadalmi előlépést is jelenthet. Az utóbbi feltevést persze előbb empirikusan ellenőrizni kellene, hogy határozottan állíthassuk, hogy a parasztnak ipari munkássá való változása, tehát szakmai, horizontális irányú helyzetválttatása jelent-e egyúttal vertikális irányú társadalmi helyzetválttatást is, azaz hogy mekkora ennek a foka.

Ezenkívül a birtokstruktúra változásait más tényezők is előidézik; pl.: kisparasztnak más vidékről való ideteleptülése; a birtok csökkentése azzal a szándékkal, hogy a tulajdonos kibújjon különféle társadalmi kötelezettségek alól, vagy bizonyos jogokat és kedvezményeket szerezzen; a vagyon elosztása házasság esetén vagy szülők elhalálása után; a birtok csökkentése azért, hogy a tulajdonos más iparágban helyezkedjen el, illetőleg hogy iskoláztat-hassa a család fiatal tagjait; a gazdaságon kívüli tényezők állandó hatása; stb.

A parasztság társadalmi szétretegződésének folyamata növeli a társadalmi-gazdasági különbségeket; az utóbbi években beállt stagnálása azonban semmiképpen sem jelenti azt, hogy a parasztság társadalmi rétegei közt csökkennek a társadalmi-gazdasági különbségek. Változatlan az a tény, hogy a parasztságoknak 42%-a a magántulajdonban levő földeknek csupán 10%-át birtokolja, míg a parasztságok 10%-a a földeknek csaknem 30%-át. A társadalmi-gazdasági különbségek itt szembeűnők, főképp ha figyelembe vesszük, hogy a birtok nagysága összefoglalóan kifejezi a parasztság gazdasági erejét és gazdálkodási módját (a munkaerő számát és minőségét, a munkaeszközökkel való felszereltségét és gépesítésének fokát, az igásállatok számát, az állatállomány nagyságát és minőségét, a gazdasági növények struktúráját és a termelés belterjességét).

Egy anket során, amely mintegy 1000 vajdasági parasztságokra terjedt ki,⁸ adatokat gyűjtöttek össze a birtok nagyságának változásairól a háztartás létrejöttének napjától számítva. A következő adatokat kapták:

5. táblázat. A parasztságok birtokstruktúrájának változásai

A birtokstruktúra az önálló háztartás megalapításának napján	A jelenlegi birtokstruktúra					
	Összesen	2 ha-ig	2-től 5 ha-ig	5-től 8 ha-ig	8 ha és azon felül	Válasz nélkül
2 ha-ig	11,7	8,5	17,5	9,0	6,4	—
2,1-től 5 ha-ig	29,8	27,1	12,5	48,1	37,0	—
5,1-től 8 ha-ig	6,6	5,1	7,7	2,9	12,7	—
8 ha és azon felül	3,7	1,7	1,4	5,5	6,3	—
Nem változott a birtok nagysága	46,3	45,7	59,9	34,5	37,6	—
Nincs földje	0,7	11,9	—	—	—	—
Válasz nélkül	1,2	—	—	—	—	1,2
Összesen	989 100,0	59 100	402 100	343 100	173 100	12 100

(Forrás: Az anket kérdőíve, 16. kérdés, kivonat a 116. táblázatból)

A birtok növekedésére, illetőleg csökkenésére vonatkozó adatok azt mutatják, hogy a társadalmi szétretegződés folyamata kiterjedt a paraszts-

gazdaságok többségére. A parasztgazdaságok 46%-ának birtoka nem változott terjedelmében, 54%-áé pedig változott. Az 5 ha-on felüli gazdaságok 57%-ának terjedelme megnövekedett az alapítása óta; ugyanakkor a 2 ha-on aluli parasztgazdaságok 34%-ának terjedelme csökkent, azaz a szétretegeződés folyamata erre a csoportra hatott a legnagyobb mértékben. A legszilárdabbak azok a parasztgazdaságok, amelyeknek a terjedelme ma 2 és 5 ha között van, mert az esetek 73,7%-ában nem változott a terjedelmük. A szóban forgó adatok mélyebb elemzéséből azonban kitűnik, hogy a társadalmi szétretegeződés folyamata a múltban éppen azokban a parasztgazdaságokban volt érezhető, amelyeknek a birtoka 2-től 5 ha-ig terjedt. Ezek vagy növelték vagy csökkentették földterületüket, méghozzá jóval több esetben, mint a többi kategóriához tartozóak.

Az ankét adatokat gyűjtött arról is, hogy mennyit csökkent vagy növekedett a parasztgazdaságok gépállománya önállóulásuktól máig. Itt is nyilvánvaló, hogy a birtok nagyságának arányában növekedik nemcsak a gazdaság mai gépállománya, hanem a gépállomány évről évre történő gyarapodásának irama is. Az adatok azt mutatják, hogy az 5 ha-ig terjedő gazdaságoknak csak 12,5%-a növelte gépállományát; az 5,1 ha-tól 8 ha-ig terjedő gazdaságoknak 29%-a, viszont a 8 ha-on felülieknek csaknem a fele gyarapította gépállományát. Nyilvánvaló, hogy a 8 ha-on felüli gazdaságok gépesítésének ez az aránya rámutat a fennálló társadalmi-gazdasági különbségekre és a parasztság szociális szétretegeződésére is. Ugyanakkor a birtok nagyságától függően jelentős különbségek vannak a gazdaságok árutermelése, azaz *piacra termelése* között. Egészében véve a kb. 1000 megkérdezett parasztnak csak 13%-a jelentette ki, hogy egyetlen termékéből sem értékesít olyan mennyiséget, amely meghaladja évi termésének felét. Ha ezek az adatok megfelelőnek a valóságnak, akkor azt mutatják, hogy a parasztok legnagyobb része piacra termel, vagyis hogy a naturálgazdálkodás kiveszőben van. A 2 ha-ig terjedő parasztgazdaságoknak 46%-a és a 2,1-től 5 ha-ig terjedőknek kb. 15%-a azonban egyetlen terméket sem visz piacra ekkora mennyiségben. Eszerint a birtok növekedésével fokozódik a naturálgazdálkodók árutermelőkké válása. A parasztok elsősorban gabonaféléket, ipari növényeket és állatokat visznek piacra. Igen kevés paraszt értékesít zöldségféléket, szőlészeti és gyümölcsészeti terméket olyan mennyiségben, amely meghaladja évi termelésének felét. Az adatok közelebbi vizsgálatából kitűnik, hogy a parasztság árutermelése egészében véve kicsi, de van piacra termelés; ez utóbbiban ugyan háttérbe szorultak a belterjes növények, amelyek iránt kereslet van a piacon, elsősorban a helyicken.⁹

A falu társadalmi viszonyaiban lényeges kérdés, hogy van-e és mekkora az *idegen munkaerő használata*, vagyis a kizsákmányolás lehetősége az egyébként adminisztratív módon korlátozott méretek között. Az idegen munkaerő állandó használatát ugyanis törvény korlátozza, és nagyon megadóztatják. Időnkénti alkalmazását azonban nem lehet pontosan nyilvántartani, s az apró parasztgazdaságok százezreit sem lehet hathatósan ellenőrizni. Az ankét adatai szerint a parasztgazdaságoknak csak 56%-a nem alkalmaz idegen munkaerőt, sem nem dolgozik másoknál. A parasztgazdaságoknak kb. 30%-a állandóan vagy időnként (2,2%-a állandóan, 27,8%-a időnként) alkalmaz idegen munkaerőt. Minél nagyobb a gazdaság, annál gyakoribb az idegen munkaerő alkalmazása. Az 5 ha-ig terjedő gazdaságoknak 22%-a használ idegen munkaerőt, a 8 ha-osoknak és az azon felülieknek pedig csaknem a

fele. Ezzel szemben a gazdaságok 13%-ából a családtagok más parasztokhoz járnak dolgozni, többnyire időnként. Ezek általában 5 ha-ig terjedő birtokkal rendelkező háztartások tagjai.¹⁰ Meg kell jegyezni, hogy az idegen munkaerő alkalmazását a termelési folyamat biológiai tényezőjétől függő, idényjellegű munkák követelik meg. Mégis szembevetendő társadalmi-gazdasági különbségek vannak a munkaadó gazdagparasztnak és az idegen munkaerőt nem alkalmazó vagy a gazdagparasztoknál dolgozó parasztnak között.

A különböző társadalmi rétegek létezésének és a társadalmi szétválasztásnak a vizsgálata alkalmával az eddig felsorolt mutatószámokon kívül figyelembe kell venni még minden társadalmi réteg egyik alkotóelemét. Ez pedig az adott társadalmi réteghez tartozás tudata, az a tudat, amely tükrözi azoknak az objektív érdekeknek a fokát, amelyek azonosak az adott társadalmi réteghez tartozók érdekeivel.¹¹ Az anketában megkérték a parasztnak, ítélik meg, a parasztságnak melyik rétegéhez tartoznak. A kapott adatok a következők:

6. táblázat. A parasztnak saját besorolása meghatározott társadalmi rétegekbe

A birtok nagysága	Összesen (szám = 100)	A társadalmi réteg saját meghatározás szerint					
		Válasz nélkül	Gazdag-paraszt	Közép-paraszt	Kis-paraszt	Szegény-paraszt	Föld nélküli
2 ha-ig	59 = 100	—	—	10,2	18,6	54,3	16,9
2,1-től 5 ha-ig	402 = 100	—	0,2	26,6	37,1	34,9	1,2
5,1-től 8 ha-ig	343 = 100	0,3	2,3	41,4	42,6	13,1	0,3
8 ha és azon felül	173 = 100	—	6,4	61,8	20,2	11,6	—

(Forrás: Az anket kérdőíve, 23. kérdés, kivonat a 123. táblázatból)

A parasztnak reálisan ítélik meg a parasztságon belüli társadalmi hovatartozásukat; s ehhez a meghatározott kategóriájú birtokstruktúrához való tartozást kiegyenlítik a parasztságnak meghatározott társadalmi rétegéhez való tartozással, ez pedig megegyezik az objektív tények eddigi elemzésével. Így a 2 ha-ig terjedő birtokok tulajdonosai szegényparasztoknak tekintik magukat, a 2,1-től 5 ha-ig terjedő birtokok tulajdonosai a kisparasztok közé sorolják magukat, az 5-től 8 ha-ig terjedő gazdaságok tulajdonosai pedig a középparaszti rétegbe. Észrevehető azonban az a törekvés, hogy az 5 ha-ig terjedő birtokok tulajdonosai egy fokkal magasabb kategóriába sorolják magukat, viszont a gazdagparasztoknak, azaz a 8 ha-on felüli birtokok tulajdonosainak többsége a középparaszti rétegbe sorolja magát. Az ilyen önsztyályozás azt mutatja, hogy a megkérdezett parasztnak többsége észreveszi a parasztságon belüli rétegek létezését, és reálisan határozza meg a saját helyét a parasztságnak társadalmi struktúrájában, azzal a határozott törekvéssel, hogy följebb kerüljön a következő rétegbe. Ugyanakkor a gazdagparasztoknak egy része a középparasztok kategóriájába sorolja magát, azzal a szándékkal, hogy fölfelé haladjon, habár a jogszabályok ezt lehetetlenné teszik.

Ugyanakkor a parasztságnak minden társadalmi rétegében, kivéve a legszegényebbet, észrevehető az az általános törekvés is, hogy alsóbb rétegbe sorolják magukat. Ez azt a felfogást tükrözi, hogy a „gazdag-”, „közép-”, „kis-” és „szegényparaszt” szavaknak megváltozott a korábbi, klasszikus

jelentéstartalmuk; ez pedig megfelel a parasztság reális helyzetének, illetőleg a megváltozott társadalmi viszonyoknak.

A parasztoknak ilyen önosztályozása azt mutatja, hogy tudatában vannak a parasztságon belüli társadalmi-gazdasági különbségek és szociális rétegek létezésének. Felvetődik azonban a kérdés, miként viszonyulnak a parasztok ezekhez a társadalmi különbségekhez és a szocialista társadalmunkban végbemenő szociális differenciálódás folyamatához. Ezért ilyen kérdés is szerepelt az anketában: Vajon jó-e, hogy növekszenek a vagyoni különbségek, s hogy a parasztok gazdagokra meg szegényekre tagolódnak, ha a kérdezett véleménye szerint egyáltalán történik ilyesmi társadalmunkban? A kérdezetteknek csupán 8%-a jelentette ki, hogy nem növekszenek a szociális különbségek. A kérdezett parasztoknak csaknem 44%-a úgy véli, hogy igazolt a társadalmi különbségek növekedése, valamint a parasztoknak szegényekre és gazdagokra való tagolódása, „... mert aki többet termel, annak jusson is több”. Minél nagyobb földterületek tulajdonosaihoz intézték ezt a kérdést, annál többen adták ezt a választ (a 2-től 5 ha-ig terjedő birtokok tulajdonosainak kb. 38%-a, viszont a 8 ha-os és azon felüli birtokok tulajdonosainak 59%-a). Ezzel szemben a parasztoknak csaknem az egyharmada úgy véli, hogy növekszenek a parasztságon belüli szociális különbségek, de „a szocializmusban nem lenne szabad ilyesminek történnie”. Ebben az esetben is a szegényebb parasztok mondanak szigorúbb ítéletet (a 2-től 5 ha-ig terjedő birtokok tulajdonosainak 37%-a; viszont a 8 ha-on felülieknek csak a 17%-a).¹² A szegényebb parasztok tehát jobban elítélik a parasztságon belül kialakuló különbségeket, míg a gazdagabbak többsége igazságosnak tartja ezt a folyamatot, mert a termelés eredményein alapul.

Mégis megállapíthatjuk, hogy a parasztság társadalmi-gazdasági különbségeire és szociális szétrétegződésére vonatkozó eme általános megítélések teljesen összhangban vannak a parasztság egyes szociális rétegeinek gazdálkodási módjával.

A vizsgálatok eredményeinek elemzése és a felsorolt tények a következőket mutatják:

a) A falun szociális szétrétegződés van folyamatban, s növekszik a szegényparasztnak száma. Csökken a gazdagparasztnak száma, ennek arányában a birtokok is, de ugyanakkor növekszik mezőgazdasági termelésük belterjessége és gépesítése. A parasztságon belüli társadalmi rétegek megmaradnak és újratermelődnak, s a parasztnak nem tekinthetjük homogén társadalmi csoportnak, jóllehet a hatályos jogszabályok korlátozzák a szétrétegződés folyamatát. A különböző társadalmi rétegek fennállása azt is jelenti, hogy a parasztságon belül különböző szociális érdekek hatnak.

b) A parasztnak gazdálkodási módja attól függ, hogy melyik társadalmi réteghez tartozik. A termelőeszközök nagyságától és magántulajdonú jellegétől függő társadalmi hovatartozás lényeges tényező a parasztnak gazdálkodási módjában.

c) A szociális hovatartozás egy meghatározott típusú gazdasághoz való tartozás következménye, illetőleg a parasztnak gazdaság tagjainak a mezőgazdaságtól való eltávolodása fokától függ. A szegényparasztnak a leghajlamosabbak a mezőgazdaságtól való eltávolodásra. A mezőgazdaságon kívüli tevékenységből származó jövedelem javítja, de nem változtatja meg a parasztnak meghatározott társadalmi rétegeinek szociális helyzetét.

d) Jóllehet a birtok nagysága nem az egyetlen tényező, amelytől a jövedelem függ, mégis minden adat arra vall, hogy a birtokstruktúrát a parasztság szociális struktúrája összefoglaló mutatószámának lehet és szabad tekinteni.

A vizsgálatok eddig ismert eredményei mind azt mutatják, hogy a parasztságon belül jelentős szociális különbségek vannak, s hogy társadalmi szétválasztódás megy benne végbe, habár az utóbbi években ez nem szembetűnő. A parasztek feltételesen szegényebbekre és gazdagabbakra tagolódnak, tudatában vannak ennek a tagolódásnak, érdekeik különbözőségének és a parasztság társadalmi struktúrájában elfoglalt helyüknek. Ez azt jelenti, hogy a parasztságot nem tekinthetjük homogén társadalmi csoportnak, hanem megkülönböztetett módon kell viszonyulnunk a parasztságnak minden társadalmi rétegéhez, figyelembe véve érdekeik különbözőségét és érdekeikről alkotott tudatukat.

JEGYZETEK

¹ Ezek az adatok bizonyos mértékig időszerűtlenek, mert az egyéni parasztgazdaságok 1960. évi összeírásából származnak.

² A Szövetségi Statisztikai Intézet Statisztikai közlönyének 624. sz., Belgrád, 1970., 30. l.

³ A Szövetségi Statisztikai Intézet Statisztikai közlönyének 624. sz., Belgrád, 1970., 25. és 33. l.

⁴ A táblázat különféle adatok alapján készült. 1960-ig a gazdaságok struktúráját csak az állatállomány összeírásából lehetett megállapítani; ez azonban metodológiai tekintetben nem volt teljesen egységes. Az egyéni gazdaságok 1960. évi összeírása kiterjedt az összes parasztgazdaságokra, s a legmegbízhatóbbnak mondható. A parasztgazdaságok 1969. évi összeírása szövetségi, köztársasági és tartományi monografikus megfigyelés alapján történt. A felsorolt adatok összehasonlíthatósága tehát nem teljes értékű.

⁵ 1947-ben a birtokstruktúra csoportosítása a következő volt: 2 ha-ig, 2-től 5 ha-ig, 5-től 10 ha-ig és 10 ha-on felül.

⁶ Ennek a radikális intézkedésnek nincs kihatása a táblázatban feltüntetett adatokra, mert a nagyobb gazdaságok adatai a „8 ha és azon felül” kategóriába kerültek, tekintet nélkül arra, hogy 8, 10 vagy 15 ha-os birtokra vonatkoznak.

⁷ A társadalmi szétválasztódás folyamata nem jelenti azt, hogy a magánszektorban egyúttal csökkent a parasztgazdaságok száma és a birtokok összterülete.

⁸ 989 paraszttól gyűjtöttek adatot, 1970-ben.

⁹ Az ankét kérdőíve, 20. kérdés, 1. táblázat.

¹⁰ Az ankét kérdőíve, 19. kérdés, 120. táblázat.

¹¹ A tudatnak mint az osztálystruktúra elemének jelentőségéről l. bővebben Miroslav Pečujlić műveiben, elsősorban a *Klase i savremeno društvo* (Belgrád, 1967.) c. könyvében.

¹² Az ankét kérdőíve, 33. kérdés, 133. táblázat.

REZIME

DRUŠTVENO-EKONOMSKI POLOŽAJ SELJAŠTVA I NJIHOVA SOCIJALNA DIFERENCIJACIJA U VOJVODINI

Navedene činjenice, odnosno analizirani rezultati istraživanja pokazuju sledeće:

a) na selu se odvija proces socijalnog raslojavanja i stvaranja sve većeg broja siromašnih seljaka. Smanjuje se broj imućnih seljaka, a srazmerno i njihov zemljišni posed, ali se istovremeno povećava intenzitet i mehanizovano poljoprivredne proizvodnje na njihovim zemljišnim posedima. Socijalni slojevi unutar seljaštva održavaju se i reprodukuju, te seljake ne možemo posmatrati kao homogenu društvenu grupu i pored administrativnih mera koji ograničavaju proces raslojavanja. Postojanje različitih socijalnih slojeva znači i postojanje različitih socijalnih interesa unutar seljaštva;

b) ekonomsko ponašanje seljaštva zavisi od pripadnosti određenom socijalnom sloju. Socijalna pripadnost, određena veličinom i karakterom privatne svojine na sredstvima za proizvodnju bitna je u oblasti ekonomskog života seljaka;

c) socijalna pripadnost javlja se kao uzrok pripadnosti određenom tipu domaćinstva, odnosno stepenu deagrarijacije članova seljačkih domaćinstava. Siromašni seljaci su upravo najpodložniji procesu deagrarijacije. Značaj prihoda od rada u vanpoljoprivrednim delatnostima poboljšava, ali ne menja socijalni status određenih socijalnih slojeva seljaštva;

d) uprkos činjenici da veličina zemljišnog poseda nije jedini bitni faktor za ostvarenje dohotka, svi podaci govore o tome da posedovna struktura može i sme da bude sintetički pokazatelj socijalne strukture seljaštva.

Svi do sada izneti rezultati istraživanja pokazuju da postoje značajne socijalne razlike između seljaštva, kao i proces socijalnog raslojavanja, mada on, poslednjih godina, nije izrazito vidan. Seljaci se uslovno dele na siromašnije i imućnije, oni su svesni te podele, raznolikosti svojih interesa i svoga mesta u socijalnoj strukturi seljaštva. To zahteva da se seljaštvo ne posmatra kao homogena društvena grupa, već da se uspostavi diferencirani odnos prema svakom od postojećih socijalnih slojeva seljaštva polazeći od njihovih različitih interesa i svesti o tim interesima.

SUMMARY

THE SOCIO-ECONOMIC CONDITION OF THE PEASANTRY AND THEIR SOCIAL DIFFERENTIATION (STRATIFICATION) IN VOJVODINA

The facts presented, as well as the analysed results of research work, indicate the following:

a) The process of social stratification is developing in the village together with the emergence of an ever increasing number of poor agricultural workers. The number of wealthy peasant-landowners is decreasing and so too is the size of their smallholdings but this is matched by an increase in the intensity and mechanization of agricultural production on their smallholdings. Social strata are still being preserved and reproduced within the peasantry so that we cannot consider this as a homogenous social group despite the administrative measures introduced to limit the process of stratification. The existence of diverse social strata also indicates the existence of diverse social interests among the peasantry.

b) The economic behaviour of the peasantry depends on their belonging to a fixed strata of society. This social belonging, determined by the size and nature of their private possessions in relation to the means of production, is essential in the economic life of the peasantry.

c) Social belonging results from affiliation to a specific type of household and the degree of de-agrarianization of the members of the agricultural household. It is, in fact, the poor agricultural workers who are the most susceptible to the process of de-agrarianization. The importance of earnings from extra-agricultural activities improves but does not substantially alter the social status of specific social strata among the peasantry.

d) Although it is known that the size of the smallholdings is not a vital factor in determining incomes, all facts indicate that the ownership structure may and should provide a synthetic indicator of the social structure of the peasantry.

All research results thus far presented indicate that significant social differences exist among the peasantry and that there is a process of social stratification although this has not been particularly evident during the past few years. Agricultural workers are conditionally divided into the poor and the wealthy; they are conscious of this division, of the diversity of their interests and of their place in the social structure of the peasantry. Hence the peasantry should not be considered as a homogenous social group; instead, a differential relation should be established with each of the existing social strata among the peasantry, beginning with the differences in their interests and their consciousness of these interests.

**A SZAKSZERVEZETRŐL ALKOTOTT
MARXISTA GONDOLAT IDŐSZERŰSÉGE
A MUNKÁSOSZTÁLY KORSZERŰ POLITIKAI
MEGSZERVEZÉSÉRŐL FOLYÓ ESZMECSERÉBEN**

A szocializmusnak még mindig nincs kidolgozott, teljes elmélete a szakszervezetről. Úgyszintén nyilvánvaló, hogy az öngazgatási szocializmusban a szakszervezet helyzete és szerepe elméletileg még nincs meghatározva.

Ilyen feltételek között az egyik elkerülhetetlenül szükséges lépés, amely megelőzi a szakszervezet bármely alaposabb elméleti tanulmányozását, azoknak az eredményeknek a mérlegelése, amelyeket eddigi fejlődésében) a marxi gondolat adott a szakszervezetekről.

Ezúttal megkísérlem néhány kimagasló marxista elmélettudós műveiben megjelölni a szakszervezetről és általában a munkásság politikai szervezkedéséről manapság folyó vitákban időszerű és jelentős álláspontokat. Írásunk terjedelme a választást a marxizmus gondolkodóinak és elmélettudósainak legszűkebb körére korlátozta, vagyis: Marxra, Engelsre, R. Luxemburgra, Gramscira és Leninre.

A szakszervezetről alkotott marxi és szocialista gondolat fejlődésének terjedelmesebb tanulmánya fel kellene, hogy ölelje a marxizmus és munkásmozgalom elmélettudósainak és gondolkodóinak egész sorát — közülük csak néhányat említünk: Saint-Simon, Owen, Lassalle, Proudhon, Sorel, De Leon, S. és B. Webb, Kautsky, Cole, Korsché, Trockij, valamint sok kortárs-elmélettudós — Clegg, Fromm, Friedmann, Lipset, Mallet, Gorz és mások.

Írásunk célja arra készítetett bennünket, hogy elemzéseink során a legalapvetőbb és legmarkánsabb eszméknél időzzünk el, amelyeket gyakran csak kiragadtunk az általunk vizsgált elmélettudósok alkotói ópuszából, emiatt tehát fenntartásokkal kell fogadnunk őket.

Írásunk végén tömören összegezzük az álláspontokat, amelyeket szem előtt kellene tartani az öngazgatású társadalomban működő szakszervezet elméletének kidolgozásakor.

**1. MARX KONCEPCIÓJA A SZAKSZERVEZETRŐL,
MINT POLITIKAI SZUBJEKTUMRÓL**

Jóllehet életének nagy részében igen tevékenyen részt vett a munkásosztály gyakorlati forradalmi mozgalmában, érdekes, hogy

Marx nem sokat írt a munkásság gyakorlati politikai szervezkedésének problémáiról. Különösen keveset írt éppen a munkásosztály szakszervezeti szervezkedéséről. Úgy tűnik azonban, hogy az, amit írásaiban találhatunk, s ami közvetlenül a szakszervezetek tevékenységére vonatkozik, jóval nagyobb jelentőségű a szakszervezet mai elméletére és gyakorlatára nézve, mint általában feltételeznénk.

Ez alkalommal Marxnak csak azokra az álláspontjaira mutatunk rá, amelyek, véleményünk szerint, döntő jelentőségűek a szakszervezetnek a társadalom globális politikai rendszerében betöltött szerepére nézve.

Először. Marx a kapitalista társadalom osztályszerkezete lényegének dialektikus elemzése révén igen könnyen eljutott a munkásszervezetek (szakszervezetek) és az állam (politikai rendszer) közötti viszony lényegéhez. E viszonyok kulcsát a gazdasági rendszerben kereste és találta meg, vagyis a társadalmi-gazdasági viszonyok szférájában. Így A filozófia nyomora című művében ezt írja: „... Angliában a munkásegyséletek törvény által engedélyezettek, s éppen a gazdasági rendszer kényszerítette a parlamentet (a szerző kiemelése), hogy ezt az engedélyt törvényes úton közzétegye.”¹

A gazdasági viszonyok jellegzetessége és kiépítettsége, másrészt pedig a munkásság gazdasági-politikai szervezettségének foka közötti összefüggést kutatva Marx arra a megállapításra jut, hogy „... valamely országban a munkásegyséletek fejlettségi foka pontosan meghatározza a rangot, amelyet az illető ország a világpiac történetében elfoglal. Angliának, amely iparilag a legfejlettebb, a legnagyobb és legjobban szervezett munkásegyséletei vannak.”²

Ezzel az állásponttal kapcsolatban csupán azt említjük meg, hogy kétségtelenül igen érdekes és fontos lenne kivizsgálni ezt a viszonyt (a társadalmi-gazdasági viszonyok fejlődése és a munkások és a munkásság szervezettségének fejlettségi foka között) a korszerű — mind a kapitalista, mind a szocialista — társadalmakban. A szakszervezetek mai elméletére nézve rendkívül jelentős lenne e kölcsönösség tanulmányozása társadalmunkban, tekintettel társadalmunk társadalmi-gazdasági viszonyainak sajátos öngazgatási jellegére.

Másodsor. A munkásság egyesületekbe és szervezetekbe való szervezkedését Marx úgy magyarázza, ahogyan történelmileg egyedül lehetséges volt: mint a munkásosztály választát az egyre szorosabb egységbe tömörülő és egyre inkább represszív tőke fenyegetésére. A bérmunka és a tőke közötti harcban — amelyet igazi polgárháborúnak nevez — megtalálja mindazokat az elemeket, amelyekre szükség van „az elkövetkező ütközethez. E ponthoz érkezve a munkásegységület politikai jelleget ölt.”³ (Kiemelés a szerzőtől)

A szakszervezeteknek mint a munkásegységülés formáinak kialakulási folyamatában Marx a munkásosztály, mint önálló osztály kialakulási folyamatát látja. Az osztályegységülés alapját ő a reális társadalmi érdekekben találja meg. Az érdekek, amelyeket a társult dolgozók védenek, osztályérdekekké válnak. Ezek az érdekek szembeeszögölnek a tőke érdekeivel. Így az alapvető osztályösszeütközés megnyilvánulási formájában a különböző érdekek összeütközéseként

jut kifejezésre a társadalomban. Ezen érdek, illetve hordozóik harca — az osztály osztály elleni küzdelme — politikai harc.

Egészen tömören ez Marx elemzésének lényege, amelynek alapján arra a megállapításra jutott, hogy a munkásság szakszervezeti szervezkedése mélyen politikai természetű és jellegű. A szakszervezetek keletkezésének és létezése szükségletének ilyen értelmezése azt bizonyítja, hogy Marx teljes mértékben felfogta, milyen jelentős szerepet tölt be a szakszervezet mint az osztálytársadalom reális társadalmi-politikai viszonyai megváltoztatásának tevékeny politikai szubjektuma.

Harmadszor. A szakszervezetek globális társadalmi rendszerben betöltött és lehetséges szerepének meghatározása szempontjából talán még fontosabb az az értékelés, amelyet Marx a szakszervezetekről az Internacionálé Főtanácsának ülésén (1865-ben) tartott beszámolójában ismertetett: „... A szakszervezetek sikerrel működnek, mint a tőke erőszakával szembeni ellenállás központjai. Részben céljukat tévesztik, amikor erőiket valótlán módon használják fel. *Teljesen céljukat tévesztik, amikor a meglévő rendszer következményei elleni gerillaakciókra korlátozzák önmagukat, ahelyett, hogy egyszersmind arra törekednének, hogy meg is változtassák a rendszert, ahelyett, hogy szervezett erőiket a munkásosztály végleges felszabadításának, azaz a bér munka végleges megszüntetésének döntő tényezőjeként használnák fel.*” (Kiemelés a szerzőtől)⁴

A fenti értékelésben kimondott alapvető gondolat rendkívül jelentős mind a közlés ideje, mind pedig a szakszervezeti mozgalom mai elmélete és gyakorlata szempontjából. Az az álláspont, hogy a szakszervezetnek tevékenységét nem csupán a meglévő rendszer következményei, hanem az egészében vett bér munkarendszer ellen kell folytatnia, rendkívül nagy jelentőségű a szakszervezeti mozgalom stratégiájára és taktikájára nézve. *A szakszervezet politikai rendszerben betöltött, ily módon megfogalmazott szerepe lehetővé teszi a munkásosztály e legtömegesebb szervezete és ezáltal maga a munkásosztály számára is, hogy a meglévő rendszerek és viszonyok szilárd korlátjainak és vaslogikájának széttörésére összpontosuljon, valamint ezek forradalmi megváltoztatására.* Ez a meghatározás elveti a szakszervezeti tevékenység minden trade-unionista koncepcióját — amelyek szerint a szakszervezet elsősorban a munkásság gazdasági-szakmai szervezete, politikailag semleges és kívül marad a politikai rendszer szféráján.

2. A TRADE-UNIONIZMUS ENGELSI KRITIKAJA

Engels éppen Marx álláspontjaiból kiindulva a múlt század kilencvenes éveit elején rendkívül keményen bírálta a trade-unionok angliai tevékenységét. A londoni *The Labour Standard*-ban megjelent éles hangú vitacikkeiben sok értékes és fontos álláspontot fejtett ki a munkásság szakszervezeti szervezkedéséről és osztályharcáról. *Ez-úttal csak néhány álláspontjára mutatunk rá.*

Először. Engels nem tagadja azt, hogy a trade-unionok érdemeket szereztek sokéves harcukkal a bérek szintjének fenntartásáért, a munkaidő megrövidítéséért és a munkások életszínvonalának emeléséért. Úgyszintén megállapítja azonban, hogy „... A bértörvény nem szüntethető meg a trade-unionok harcával. Ellenkezőleg, ők e törvény alkalmazását kényszerítik ki”.⁵

Hasonló módon évekkal később (éppen korunkban) John Galbraith, a mai amerikai társadalom kiváló ismerője és elemzője megállapította, hogy a szakszervezetek az iparilag fejlett kapitalista rendszer összetevő részeivé váltak.⁶ E rendszerben a szakszervezet éppen azt a funkciót végzi, amelyről Engels beszélt: *az árrendszer és a bérrendszer közötti egyensúly megteremtésének egyik tényezője.* Ily módon a szakszervezet hozzájárul a rendszer szilárdságának megalapozásához, mert egyik „visszatérő szövetségesének” funkcióját végzi.

Másodszor. Engels ezután megállapítja, hogy általában véve ez minden, amit a trade-unionok akkori szervezeti felépítésük révén elérhettek, mint ahogyan remélték is, mégpedig szakadatlan harccal, az erők és az eszközök igen nagy igénybevételével. Ezután rámutat arra, hogy a tízévenként bekövetkező válságok egy pillanat alatt megsemmisítik mindazt, amit addig nagynehezen meghódítottak. A harc ismét előlről kezdődik, a munkásosztály pedig továbbra is az marad, ami volt: a bérmunkás-rabok osztálya.

Az objektív helyzet ilyen elemzéséből, valamint a trade-unionok akciójának meddőségére vonatkozó megállapításból következtetve Engels megfogalmazza korának tényleges forradalmi kérdését. Megmutatja a kiutat a bűvkörből, amelyből a trade-unionok számára nincs kiút: „Vajon ez kell, hogy legyen mindezeknek az erőfeszítéseknek, az önfeláldozásnak és a szenvedésnek a végeredménye? Vajon mindörökké ez kell, hogy a brit munkások legmagasabb rendű célja maradjon? Vagy az ország munkásosztályának legalább meg kell kísérelnie e bűvös kör áttörését és kiutat találnia belőle *egy mozgalomban, amely a bérmunkarendszer teljes megszüntetéséért küzd?!'* (Kiemelés a szerzőtől)

Ezzel Engels rámutatott az akkori Anglia munkásosztálya előtt arra, hogy a legfőbb baj nem a bérek alacsony szintje, hanem az egész bérrendszer, s felhívja a munkásosztályt e rendszer megdöntésére.

Harmadszor. A szervezett munkásságnak a társadalom politikai rendszerében betöltött szerepéről és a szakszervezetek politikai harcáról szólva Engels alapjában véve ugyanazokból az álláspontokból indul ki, mint Marx. Először is megállapítja, hogy kemény harc folyik e két nagy társadalmi osztály között, majd leszögezi, hogy ez a harc elkerülhetetlenül politikai harccá válik. E politikai harc tartalmának konkrét meghatározásában azonban Engels sok szempontból tovább megy Marxnál. Ezt írja például: „... Minden osztályharc legközelebbi célja a politikai hatalom; az uralkodó osztály védi politikai hegemoniáját, vagyis biztosított többségét a törvényhozó szervezetben; az alacsonyabb rangú osztály kezdetben e hatalomban való részvételért küzd, később pedig az egész hatalomért, hogy lehetősége

nyíljon megváltoztatni a meglevő törvényeket olyan módon, ahogyan ez érdekeinek és szükségleteinek megfelel.”⁸

Engels ily módon világosan és félreérthetetlenül megfogalmazza a munkásság minden osztályszervezkedésének célját: *harc a politikai hatalom meghódításáért*. A szakszervezetek (illetve trade-unionok) tehát ezek szerint lényegében véve mélységesen politikai szervezetek kell hogy legyenek. Mivel pedig nem voltak ezek, kemény bírálóknak veti alá őket, felrója nekik, hogy megfeledeztek az osztály iránti kötelezettségükről.

Negyedszer. A szakszervezetek és a munkásosztály politikai hatalomért vívott harcával kapcsolatban Engels úgyszintén rámutat két igen fontos mozzanatra (amelyekhez nem fűzünk külön kommentárt, csupán emlékeztetünk rájuk):

— „az osztály osztály elleni politikai harcában a legfontosabb fegyver a szervezet”⁹;

— „egyenesen természetellenes lenne, ha az angol munkásosztály, noha 40 vagy 50 munkást is küldhet a parlamentbe, megelégedne azzal, hogy képviselőtét örök időkre átengedné a kapitalistáknak, illetve segítőtársaiknak.”¹⁰

Fejezzük be azzal a megállapítással, hogy Engels és Marx nézetei a szakszervezetek társadalmi szerepéről sajátos egységet alkotnak. A szakszervezet politikai jellegét mindketten az osztályharc politikai jellegéből származtatják. Ezzel kapcsolatban Marx a szakszervezetek társadalmi pozícióját a társadalmi-gazdasági viszonyok jellege és fejlettségi foka alapján határozza meg, míg Engels inkább a szűkebb értelemben vett politikai szférára összpontosítja figyelmét — a szakszervezeteknek a munkásosztály politikai hatalmáért vívott harcára.

3. ROSA LUXEMBURG ELLENTMONDÓ ÁLLÁSPONTJAI A SZAKSZERVEZETEK ÉS A PÁRT VISZONYÁRÓL

A szakszervezet politikai rendszerben elfoglalt helyzetének és betöltött szerepének meghatározásában és értelmezésében az egyik kulcs jellegű reláció a szakszervezet és a munkásosztály viszonya. Rosa Luxemburg a II. Internacionálé kimagasló elmélettudósa e viszonyról néhány igen fontos álláspontját fejtette ki (elsősorban *Massenstreik* című művében). Rámutatunk legfontosabb álláspontjaira, valamint a közöttük észlelhető bizonyos ellentmondásokra.

Először. Az „örökös dilemmával” kapcsolatban — vajon a szakszervezet politikai vagy gazdasági jellegű szervezet — ő egészen helyesen, Marx gondolkodásmódja legjobb hagyományainak szellemében megállapítja: nem lehet éles határt vonni a munkásosztály gazdasági és politikai harca között. „A politikai és gazdasági harc közötti szakadék és mindkét harc önállósulása a parlamenti időszak mesterseges, noha történelmileg feltételezett következménye.”¹¹ Ugyanilyen szellemben hozzászól: „A munkásosztálynak nincs két különféle osztályharca, gazdasági és politikai, hanem egy osztályharca van, amely egyidejűleg irányul a kapitalista kizsákmányolás korlátozásá-

ra a polgári társadalmon belül, valamint e kizsákmányolásnak a polgári társadalommal egy időben történő megszüntetésére.”¹²

A szakszervezetről alkotott marxista gondolatban ez mindenképpen az egyik legerősebb és legvilágosabb elméleti érvelés a szakszervezetnek az osztálytársadalom politikai rendszerében betöltött szerepéről vallott szűk látókörű ekonomista és revindikatív nézet ellen.

R. Luxemburg egyébként, mint ismeretes, a II. Internacionálé azon szárnyához tartozott, amely hitt a tömegek ösztönösségében és forradalmi tevékenységében, s úgy vélte, hogy a széles tömegmozgalom képezi a munkásosztály (szociáldemokrata) pártja akciójának alapját. Ezért is állítja, hogy „mihelyt a tömeg megjelenik a küzdőtéren, megszűnik az osztályharc gazdasági és parlamenti harcra való felosztottsága. A forradalmi tömeges akcióban a politikai és gazdasági harc eggyé válik, s egyszerűen *megszűnik a határ a szakszervezet és a szociáldemokrácia, mint a munkásmozgalom két elkülönült és teljesen önálló formája között.*”¹³ (Kiemelés a szerzőtől)

Ehhez az aktivista és forradalmi lendülethez, amely a szakszervezet és a párt közötti viszonynak, valamint a szakszervezeti harc politikai természetének értelmezésében nyilvánul meg, keveset lehet hozzátenni, és keveset is lehet elvenni belőle.

Másodszor. A németországi szakszervezeti mozgalom és szociáldemokrata párt viszonyával kapcsolatos említett álláspontok kidolgozásában és konkretizálásában Rosa Luxemburg viszont olyan álláspontokat is kifejt, amelyek sok tekintetben ellentmondanak annak, amit eddig ismertettünk.

Először is, azt mondja, hogy a parlamenti időszakban az osztályharc e két vonatkozása „technikai okokból a munkásosztály emancipálásáért vívott harc két fázisára, két szintjére oszlik”.¹⁴ Ezután tarthatatlan módon különbséget tesz a szakszervezet és a párt között, amit éles bírálóknak kell alávetni.

Számára — röviden szólva — a szakszervezet a mai, időszerű érdekekért harcol, a szociáldemokrácia pedig a munkásmozgalom jövőbeni érdekeiért. Majd: a kommunisták az egész proletariátus közös érdekeit képviselik, a szakszervezetek pedig a csoportok érdekeit.

Amint látjuk, ezek az elhatárolások nemcsak a múltban befolyásolták erőteljesen a szakszervezeti és kommunista mozgalom gyakorlatát és stratégiai orientációját, hanem manapság is kihatnak rá. A szakszervezet sok mai elmélettudósa vallja magáénak az álláspontokat, amelyek szerint a szakszervezetnek a munkásosztály közvetlen, a kommunista avantgardenak pedig a munkásosztály történelmi érdekeit kell képviselnie — hogy a kommunista pártok programhatározatairól, valamint a munkásosztály mai szervezeteinek gyakorlati-politikai nyilatkozatairól ne is beszéljünk.

Ezek azonban alapján véve elfogadhatatlan, a problémák marxista megközelítésétől idegen elhatárolások. *A különböző érdekek „képviselete” alapján való elhatárolások elfogadhatatlanok, mert ez azt jelentené, hogy mind a pártot, mind a szakszervezetet megfosztjuk politikai jellegétől, mivel minden politika lényegében véve az általános és sajátos, a tartós és ideiglenes célok és érdekek dialektikáján és egybehangolásán alapul.*

Harmadszor. Ugyanígy elfogadhatatlanok azok a megállapítások is, amelyekre R. Luxemburg jut, a szakszervezet és a párt közötti ilyen problematikus és kifogásolható elhatárolás alapján. Így például azt állítja, hogy „a szakszervezet viszonya a párthoz a rész viszonya az egészhez”¹⁵, illetve, hogy a „szakszervezetek csupán része a szociáldemokráciának.”¹⁶ Ezen állításait R. Luxemburg három ténnyel szemlélteti: először, a német szakszervezetek a szociáldemokrácia közvetlen származékai; másodsor, a szociáldemokrata tanítás a szakszervezeti gyakorlat lelke; harmadszor, a szakszervezetek számbeli erejükénél fogva a szociáldemokrata mozgalom és a szociáldemokrata agitáció közvetlen származékai. Mindezek alapján végül is elveti a szakszervezetek szociáldemokráciával való „egyenjóságának elméletét”, ezt tévedésnek, elméleti félreértésnek minősíti.

Írásunk terjedelme és rendeltetése nem engedi meg, hogy az említett állítások részletes megcáfolásába bocsátkozzunk, noha már első pillantásra is világos, hogy nem lenne nehéz bebizonyítani: az említett három tény (történelmileg bármennyire is helytálló) igen csekély mértékben igazolja azt az állítást, hogy a szakszervezet viszonya a párt iránt a rész viszonya az egészhez. Ha egyáltalán szóba jöhet ez a viszony, mint a rész és egész viszonya, akkor e szervezetek jellege alapján természetesebb a szakszervezetről (a munkásosztály kétségtelenül legtömegesebb és legszélesebb körű szervezetéről) mint a munkásosztály egészének képviselőjéről és kifejezőjéről, a párttól pedig mint avantgarde-ról, a mozgalom részéről beszélni. Igaz, a kommunista avantgarde a mozgalom eszmei magva, de tágabb történelmi értelemben nem sokat tehet az egész mozgalom támogatása, készsége, illetve részvétele nélkül. Az a kérdés pedig, hogy vajon a párt a fejlett szakszervezeti mozgalmából fejlődik-e ki, vagy pedig egyes országokban e mozgalmat még meg is előzi, nem döntő jelentőségű a két szervezet közötti tényleges viszony lényegének meghatározása szempontjából.

Negyedszer. Az ellentmondó álláspontok e sorában végül Rosa Luxemburg kifejt egy álláspontot, amely teljes érvényű lehet körünkben is (amikor a párt és a szakszervezet közötti viszonyt sokan gyakran a fórumok közötti viszony formájában vizsgálják, nem pedig az egészében vett szervezet és tagság közötti viszony vetületében). Ez az álláspont a következő: „A munkásmozgalom tényleges egységének záloga nem fent van, a szervezetek legmagasabb rangú vezetőségeiben és föderatív szövetségében, hanem lent, a szervezett proletár tömegben.”¹⁷

4. GRAMSCI NÉZETE A SZAKSZERVEZET KONKURRENS TERMÉSZETÉRŐL ÉS AZ ÜZEMI TANÁCSOK IRÁNTI VISZONYÁRÓL

A szakszervezeti mozgalomról igen jellegzetes és számottevő elemzéseket adott és álláspontokat fejtett ki Antonio Gramsci, az olasz munkásmozgalom kimagasló gondolkodója és forradalmára, az Olasz Kommunista Párt egyik alapítója.

Vizsgálódásaiban Gramsci mindig Marx humanista álláspontjából indult ki, amely szerint az ember önmagának történelmi műve. S minden vizsgálódásának forrása, akár Marxnál is, a következő álláspont: a régi rendszer társadalmi válságának megoldását csak a munkásosztály forradalmi akciója adhatja.

Gramsci a forradalmat hosszantartó történelmi folyamatnak tekint. Valószínűleg az ő felfogásában gyökerezik az olasz kommunista és munkásmozgalom korszerű stratégiája, amely eszmei formát az úgynevezett strukturális reformokról szóló elméletében öltött. Gramsci felfogása szerint ugyanis a forradalmi változások döntő módon strukturális jellegűek.¹⁸

Ezúttal nem foglalkozunk sok mindennel, amivel Gramsci sajátos és eredeti módon gazdagította az egészében vett marxi gondolatát és elméletet. Gondolatának és alkotó ópuszának csupán annak a részére összpontosítjuk figyelmünket, amely a munkásmozgalom problémáira vonatkozik és a legszorosabb összefüggésben áll a szakszervezettel.¹⁹

Először. A munkásság szervezkedési problémáinak megközelítésében Gramsci kiindulópontja némileg ellentmondó.

Gramsci egyrészt belátja a munkások egyesülésének jelentőségét és szükségszerűségét, s azt mondja, hogy „ezt a proletár forradalom alapvető tényeként kell elfogadni.”²⁰ Ezzel egyidejűleg igen érdekesen magyarázza a munkásmozgalom kezdeti időszakát. Számára az I. és II. Internacionálé időszaka (amikor létrejöttek és felfejlődtek a szakmai szövetségek és szocialista pártok), az az időszak, amikor a munkásmozgalom és szervezkedési módja döntő módon függött a kapitalista rendszer logikájától és törvényeitől. Gramsci erről így vélekedik: „E proletár intézmények és általában az egész proletár mozgalom fejlődése nem volt független, nem igazodott életének saját belső törvényeihez, valamint a kizsákmányolt munkásosztály történelmi tapasztalataihoz. A történelmi törvényeket az állammá szerveződött birtokos osztály diktálta... *Ebben az időszakban a proletár mozgalom csupán egyik függvénye volt a szabad kapitalista konkurrenciának*”²¹ (Kiemelés a szerzőtől)

Abban a tényben, hogy a munkásmozgalmak által öltött forma nem a belső szükségleteket fejezte ki, hanem a külső kényszert, Gramsci az alapvető okát látja a belső összeütközéseknek, tévelygéseknek, ingadozásoknak és kompromisszumoknak, amelyek erre az időszakra jellemzőek, s a II. Internacionálé összeomlásában jutnak tetőfokukra.

Másrészt, Gramsci Georges Sorelnak, a forradalmi szindikalizmus kimagasló teoretikusának erős hatása alatt határozottan „a kommunista forradalom őseredeti proletár jellege”²² mellett foglal állást. Így többek között ezt írja:

— „a proletár forradalom nem véletlen műve egy szervezetnek, amely azt állítja magáról, hogy forradalmi, vagy a szervezetek egy rendszerének, amelyek azt állítják magukról, hogy forradalmiak”²³;

— „a proletár forradalom reális folyamata nem azonosítható az olyan önkéntes és szerződéses típusú forradalmi szervezetek fej-

lődésével és akcióival, mint amilyenek a politikai párt és a szakmai szövetségek, a burzsoá demokrácia keretében létrejött szervezetek.”²⁴

Gramsci szerint a forradalmi folyamatok a társadalom mély gyomrában jönnek létre és mennek végbe. Jelenlétük nem egykönnyen észlelhető, mert „titokban, a gyárak mélyén és a végtelen nagy tömeg rejtett tudatában folynak, amelyet a kapitalizmus saját törvényei alá rendel”. Még nehezebb intézményesíteni ezeket a folyamatokat. A forradalmi folyamatok alapja, szerinte, nem a politikai szabadságjogok és a burzsoá demokrácia, hanem a termelés és a munka területe, a kizsákmányolás területe, amelyen a munkás számára nincs szabadság és demokrácia.

Másodszor. Gramsci, noha szemmel láthatóan Georges Sorel egyes nézeteinek kifejezett befolyása alatt áll, sok fenntartással él a szakszervezettel szemben és rámutat a szindikalizmus számos tévedésére. Az egyik ilyen tévedés a szindikalizmusnak az a törekvése is, hogy a tömörülés örökös formájaként a szakmai szövetséget fogadja el, olyan formákban és funkciókkal, amelyeket valójában kívülről kényszerítettek rá. Számára minden akkori munkás szervezet (a szakmai szövetségek, a munkáskamarák, az ipari föderáció, az Általános Munkásszövetség stb.) a proletár szervezet egy fajtáját képezik, amelyek a tőke uralmának időszakára jellemzőek.

Gramsci ez alkalommal is megismétli azt az állítást, hogy a szakszervezet, mint a szervezet egy fajtája a kapitalista társadalom összetevő része, funkciója pedig elválaszthatatlanul összefügg a magántőke rendszerével. Ezért a következő radikális megállapításra jut: „A szakszervezet természete lényegében konkurrens, nem pedig kommunista jellegű. A szakszervezet nem lehet a társadalom gyökeres megújításának eszköze: tapasztalt bürokratákat, általános ipari kérdésekkel foglalkozó technikai szakértőket adhat a proletariátusnak, de nem lehet a proletár hatalom alapja.”²⁵ (Kiemelés a szerzőtől) Ez utóbbi álláspontjával Gramsci közvetlenül tagadja Sorel megfogalmazását, amely szerint a szocializmus jövője a munkásszakszervezetek önálló fejlődésében van.

A szakszervezet konkurrens természetéről szóló tézis komoly és átfogó tanulmányozást érdemel. Mivel írásunkban nem elemezhetjük részletesen, csupán rámutatunk néhány vele kapcsolatos nyílt kérdésre: azt jelenti-e ez a tézis, hogy a szakszervezet nem létezhet, illetve nincs szükség létrehozására azokban a társadalmakban, amelyekben nincs szabad konkurrencia? A tétel a szakszervezetek létét csupán a liberális kapitalizmus és szabad konkurrencia időszakához köti? Milyen módon vetül a szakszervezet konkurrens jellegén a szabad konkurrencia korlátozása a kapitalizmusban? Az egyes modern szocialista országokban a szakszervezet szerepének megszilárdulása nem jelenti-e sajátos módon a konkurrens viszonyok megszilárdulását? Vagy fordítsuk meg a kérdést: a modern szocialista országokban a piaci viszonyok megszilárdulása milyen mértékben kedvez a szakszervezet szerepe megszilárdulásának? Végül azt jelenti-e ez a tézis, hogy a szakszervezet léte összefüggésben áll az áru- és pénzviszonyok, a piaci viszonyok létrejöttével és ez utóbbiak feltételezik a szakszer-

vezet létét? Ez természetesen csak néhány vitára készítő kérdés a sok közül.

Harmadszor. A szakszervezet elmélete szempontjából megkülönböztetett jelentőségű Gramscinak a szindikalista bürokratizmusra vonatkozó kritikája. E kritikának csupán néhány alapelemére mutatunk rá:²⁶ a munkásoknak a hatalom problémáját először saját osztályszervezetükön belül kell megoldaniuk. Ez az előfeltétele annak, hogy a parlamenti állammal szembehelyezzék a proletár államot. „Saját” szervezetük hatalmas gépezete összemorzsolja az embert, a tömegre nehezedik, amelyben tudatosult, hogy mint forradalmi osztálynak, történelmi küldetése van. Ez az apparátus igazodni kezdett a saját struktúrájára és bonyolult működésére jellemző törvényszerűségekhez. Ezt még tetézi is a banális és verbalista dilettantizmus, valamint a funkcionáriusok bezárkózottsága, ami meddővé teszi az alkotó szellemet. A munkások mindezt érzik, sőt fel is dühíti őket ez az állapot, egyenként azonban tehetetlenek, nem képesek megváltoztatni. Az egyes emberek szavai és akarata túlságosan is *jelentéktelen* azokhoz a *vastörvények*hez képest, amelyek elválaszthatatlanul összefüggenek a szakszervezeti apparátus funkcionális struktúrájával. Ez utóbbi álláspontjával Gramsci teljes mértékben alkalmazza az oligarchia vastörvényét, amelyet jóval később Robert Michels fogalmazott meg.

A szindikális bürokratizmus gramscii bírálata az első igazi válasz a korszak követelményére. A társadalmi helyzetben, amilyen a húszas években nemcsak Olaszországban, hanem egész Európában uralkodott, napirendre került a forradalmi szervezet új formáinak kérdése. A munkásságnak olyan szervezetre volt szüksége, amely képes kifejezni az osztály leglényegesebb szükségleteit, akarásait és érdekeit. Az első lépés ezen az úton a meglévő szervezetek megalkuvás nélküli bírálata volt.

Negyedszer. Gramsci azonban nem állt meg a kritikánál. Alkotó módon hozzájárult a munkásság gyakorlati forradalmi szervezkedéséhez is. Az Ordine Nuovo című lap köré tömörült csoporttal (valójában a Szocialista Párt kommunista frakciójával) együtt *üzemi tanácsok* létesítését kezdeményezi Torinóban és a többi ipari központban. A *munkásönigazgatás* eszméje az alap, amelyen az üzemi tanácsok mozgalma fejlődik. Mivel a jugoszláv szakszervezeti mozgalom szempontjából a szakszervezet és az önigazgatás közötti viszony igen időszerű és jelentős, valamivel részletesebben mutatunk rá Gramsci e kérdésekkel kapcsolatos álláspontjaira:²⁷

— A proletár szervezet alapját a *munka*, az ipari termelés kell hogy képezze, nem pedig a bér munkás-helyzet;

— Az üzemi tanács a sejtje e szervezetnek, képlete a proletár államnak. Ezáltal az ipari hatalom forrása visszakerül a gyárba;

— A munkásosztály az üzemi tanácsok révén, képviseleti rendszer útján, egységes testületté szervezkedik. A munkásszolidaritás negatív helyet (szenvedés és áldozathozatal) pozitívvá válik: a munkás tudatára ébred az egésznek, amelyben (hasznosan dolgozva és társadalmi javakat termelve) igazolja saját szuverenitását, saját hatalmát, és valóra váltja saját alkotó jellegű történelmi szabadságát.

Az üzemi tanácsok rendszere azonban nem tagadja a szakszervezetek létének szükségességét. Gramsci szerint „a szakmai és ipari szakszervezetek a nagy ipari test szilárd gerincét képezik”. Természetesen a tanácsok léte jelentős mértékben kihat a szakszervezetek összetételére és tevékenységének szellemére.

A szakszervezet (és politikai párt) üzemi tanácsok iránti viszonyának alapvető jellegzetességei, Gramsci szerint, a következők: a párt és a szakszervezet nem gyámkodhat az üzemi tanácsok fölött. Az előbbi kettőnek a tanácsok mozgató erejévé kell válnia. Úgyszintén arra kell törekedniük, hogy minél kedvezőbb általános külső (politikai) feltételeket teremtsenek működésükre.

Végül e viszony meghatározása szempontjából különösen a következő álláspontjai jelentősek: „A tanács az ipari törvényszerűségek tagadása, minden pillanatban ezek megsemmisítésére törekszik, szakadatlanul azon igyekszik, hogy a munkásosztályt az ipari hatalom meghódítására ösztönözze . . . A szakszervezet a törvényszerűség eleme, s célja az kell hogy legyen, hogy e törvényszerűség tiszteletben tartására késztesse . . . Forradalmi ösztönössége folytán a tanács arra törekszik, hogy minden pillanatban kirobbantsa az osztályharcot; a szakszervezet bürokratikus formája révén arra törekszik, hogy egyáltalán ne engedje meg az osztályharc kitörését . . . Minden próbálkozás, hogy e két intézményt a hierarchikus függőség viszonyai fűzzék össze, csupán a kölcsönös megsemmisüléshez vezet.”²⁸

5. LENIN ÉS AZ 1921. ÉVI NAGYSZABÁSÚ VITA A SZOVJET SZAKSZERVEZETEKRŐL

A szakszervezetekről Lenin sok tüzes beszédet tartott, sok vitacikket írt, sok akcióhatározatot fogalmazott meg. Az álláspontok, értékelések, bíráló megjegyzések, védekezések, sugalmazások és eszmék e sokaságából ilyen korlátozott terjedelmű írásban nehéz kiválasztani azt, ami a legfontosabb. Annál is inkább, mert nem foglalhatunk azzal a bonyolult társadalmi helyzettel, amelyben ezek az álláspontok kialakultak, és amelynek szánták őket.

Egy dolog bizonyára helytálló: Lenin gondolata a szakszervezetről együtt és párhuzamosan fejlődött azokkal a változásokkal, amelyek a fiatal szovjet társadalomban mentek végbe. Tagadhatatlanul érdekes lenne egy elemzés, amely kimutatná, miben vannak a különbségek a szakszervezetről az OKP X. kongresszusa (1921. március) előtti időszakban és a kongresszus táján, valamint az új gazdasági politika kezdetének és végrehajtásának időszakában (1922 elején és a további időszakban) vallott nézetei között.

A szakszervezetnek a szovjet államban betöltött szerepéről szóló nagyszabású vita (amely 1920 végén kezdődött és igen intenzíven és viharosan folyt egészen az OKP már említett X. kongresszusáig, sőt a kongresszuson is) messzeható következményekkel járt a szocialista országokban működő szakszervezetek további elméleti és gyakorlati sorsára. Ezért ez alkalommal e vitának csak a legfontosabb mozzanataival foglalkozunk.

A vita jelentősége nemcsak abban van, hogy rávilágított a szakszervezetek szocialista társadalomban betöltött szerepével és szerepe érvényesítési módjával kapcsolatos nagy nézetkülönbségekre, hanem mindenekelőtt abban, hogy e vita középpontjában az egész szocializmus továbbépítésének útjaival kapcsolatos legnagyobb horderejű, sorsdöntő irányvonalak álltak. És akkor is, mint már előzőleg többször, kiderült, hogy a munkásság osztályszervezkedésének problémáiról folyó viták mindenképpen a proletárforradalom lényegébe hatolnak.

Először. Leninnek a szakszervezetről ebben az időben vallott nézetei alapját a következő álláspontok alkotják: a szakszervezetnek döntő szerepe van a proletárdiktatúra megvalósításában. Helyük a párt és az államhatalom között van. („Lehetetlen megvalósítani a diktatúrát néhány „áttétel” nélkül, amelyek az avantgarde-tól a haladó osztály tömege, ez utóbbtól pedig a dolgozók tömege felé irányulnak.”²⁹ Az állam munkásállam, de bürokratikus eltorzulással. Ezért az átfogóan megszervezett proletariátus köteles megvédenie önmagát. A munkásszervezeteknek védeniük kell a munkást az államtól, az államot pedig a munkások segítségével.³⁰ A szakszervezet egyrészt iskola, másrészt gépezet, harmadrészt a dolgozó nép szervezete, negyedrészt úgyszólván kizárólag ipari munkások szervezete, ötödészt termelési ágak szerinti szervezet; stb.³¹

Ezeket az álláspontokat fogalmazta meg Lenin 1920 végén és 1921 elején Trockijjal és Buharinnal folytatott vitáiban. Az intenzív viták időszaka volt ez, a pártkongresszus előkészületei keretében.

Másodszor. A platformok sokaságából (nyolc volt), amelyek a kongresszusi előkészületek időszakában kialakulnak, határozottságával és megalkuvás-nélküliségével kimagaslik a Munkásellenzék platformja. E platform alapvető tartalmát a következő álláspontok alkotják (Alekszandra Kolontajnak, a csoport főideológusának szövege szerint megfogalmazva)³²:

— A munkásosztály egyre kevésbé jelentős tényezővé lesz a szovjet köztársaság politikai életében. Egyre kevésbé vesz részt a döntésekben, amelyeket saját állama hirdet meg, mind kevésbé irányítja a politikát és mind kevésbé befolyásolja a központi hatósági szervek tevékenységét és irányvonalát.

— Szovjetországban az orosz munkások milliói nyomorúságosan tengődnek (Moszkva szívében a munkások piszkos, túlszűfolt, nem higiénikus negyedekben élnek, mintha nem is lett volna forradalom).

— A társadalomban új, sajátos társadalmi réteg, a szovjetek és a párt magas rangú funkcionáriusainak rétege érvényesült. A középosztály elemei beszivárognak az összes szovjet intézménybe. Fokozódik az egyenlőtlenség a szovjet lakosság kiváltságos csoportjai és a munkabázis között.

— A munkások el vannak különítve az ipar szervezetétől. Nincs bizalom a munkásosztály alkotó gazdasági képességei iránt. A kommunizmus nem fejleszthető bürokratikus módszerekkel.

— A politikai párt válságban van. Azonosította magát a szovjet állam intézményeivel. A káderpolitikában a választás elvét kell ér-

vényesíteni. Minimálisra kell csökkenteni a pártban és a szovjetekben való funkciók egyidejű végzését.

— A szakszervezetek nemcsak a kommunizmus iskolája, hanem megteremtője is. A munkásszakszervezeteket jelenlegi helyzetükből, a szovjet gazdasági intézményekben való tétlenségükből be kell vonni a belső gazdasági struktúra igazgatásában való tevékeny részvételbe. Csak az avantgarde robbanthatja ki a forradalmat, de csak az egész osztály végezheti el az alkotó munkát a társadalom átalakításán.

Mint ahogyan a felsorolt tézisekből is látszik, Lenin és a Munkásellenzék között a szakadás nem csupán a szakszervezetek szerepéről vallott ellentétes nézetek miatt következett be, hanem ennek okai jóval mélyebbek voltak. A Munkásellenzék úgy vélte, hogy a párt az igen súlyos objektív feltételek nyomására politikájában eltért a kommunisták programjában világosan kinyilvánított osztályelvektől.³³

Harmadszor. Lenin elveti a Munkásellenzék bírálását, mint alapjában véve elméletileg pontatlan, gyakorlatilag pedig csekély mértékben felhasználható kritikát. Sikerül kiharcolnia, hogy a X. kongresszus határozatot hozzon, amely a Munkásellenzék tevékenységét szindikalista és anarchista elhajlásnak minősíti. Ezt az elhajlást Lenin részben azzal magyarázta, hogy ebben az időben a forradalmi nemzetközi munkásmozgalom soraiban is észlelhető bizonyos balra tolódás.³⁴

A problémákról folyó vitában Lenin sikraszáll amellett, hogy különbséget kell tenni az elméleti vita tárgyát képező problémák valamint a párt gyakorlati-politikai irányvonala és politikai harca között.³⁵ Néhány ízben megemlíti, hogy az elméleti vitát nem kell félbeszakítani, de külön kiadványok, gyűjtemények stb. útján kell folytatni, nehogy zavarja és gátolja a párt politikai munkáját az egyébként is igen súlyos társadalmi feltételek között.

Ami a Munkásellenzék párthoz intézett kifogásainak tartalmát illeti, az egyik kongresszusi határozat kimondja, hogy gondosan meg kell vizsgálni, és a gyakorlati munkában ki kell próbálni minden konkrét javaslatot, amely a párt proletáridegen és megbízhatatlan elemektől való megtisztítására, a bürokratizmus elleni harcra, a demokratizmusnak és a munkások kezdeményezésének fejlesztésére stb. irányul.³⁶

Lenin leglényegesebb kifogása a Munkásellenzékkel szemben az, hogy negatívan viszonyul a szovjet hatalom által megkezdett gazdaságfejlesztés gyakorlati tapasztalataihoz. „Az igazgatásban való részvételben szerzett gyakorlati tapasztalatok elemzése helyett . . ., ahelyett, hogy folytatná és tökéletesítené a gyakorlati munkát a gazdaság új formáinak kiépítésén, amit a szovjet hatalom már megkezdett — e munka kisburzsoá szétrombolását kapjuk, amely győzelemre juttathatja a burzsoá ellenforradalmat”.³⁷

Negyedszer. Ennek az összeütközésnek az értékelésekor csupán a következő mozzanatoknál időzünk:

A Munkásellenzék álláspontjai ténylegesen nem értékelhetők az Oroszországban abban az időben uralkodó konkrét társadalmi-történelmi feltételek és állapotok mélyebb elemzése nélkül. Nyilvánvaló,

hogy a mozgalom Rosa Luxemburg álláspontjainak, valamint a II. Internacionálé azon szárnyának bizonyos eszmei befolyása alatt állt, amely nagy jelentőséget tulajdonított a tömegek önálló tevékenységének.

Feltételes módban azt is mondhatnánk, hogy a Munkásellenzék akciója igen kedvező történelmi értékelést kaphatott volna, ha e mozgalomnak sikerül meggyőző bizonyítékokat nyújtania arra vonatkozólag, hogy lehetőség van az öngazgatás eszméinek megvalósítására olyan súlyos feltételek között, mint amilyenek abban az időben a Szovjetunióban uralkodtak. Akadnak olyan vélemények is, hogy a Munkásellenzék ilyen feltételek között „szélsőséges egyenlősít” követelve inkább anarchizmusával fenyegetett, mintsem hogy pozitív megoldásokat ígért a gazdasági fejlődésre és a társadalmi rendszer hathatós megszervezésére vonatkozólag. (Andrija Krešić)

Mindenesetre e vita végső eredményei messzeható következményekkel jártak a szakszervezetek szocialista országokban elfoglalt helyzetére, betöltött szerepére nézve. Azoktól az időktől, napjainkig a szakszervezet a szocializmusban az „áttétel” képletének jegyében létezett, amit a legvilágosabban Sztálin következő álláspontja fejez ki: „... A párt tapasztalatai és tekintélye révén, az egyedüli szervezet, amely központosítani képes a proletariátus harcának irányítását, s ily módon a munkásosztály összes pártunkívüli szervezeteit segédszervekké, áttételi szíjakká változtassa, amelyek az osztályhoz fűzik őt.”³⁸

AZ ÁLLÁSPONTOK ÖSSZEGEZÉSE, AMELYEKET SZEM ELŐTT KELLENE TARTANI AZ ÖNIGAZGATÁSÚ TÁRSADALOMBAN MŰKÖDŐ SZAKSZERVEZETEK ELMÉLETÉNEK KIDOLGOZÁSÁN FOLYÓ TOVÁBBI MUNKÁBAN

Általános álláspontok a szakszervezetről

1. A szakszervezet a bérmunka és a tőke harcában jött létre. Ebből arra következtethetünk, hogy létének szükséglete mindaddig időszerű lesz, amíg elidegenült munka létezik, vagy pedig lehetőség a munka elidegenítésére szociális hordozójától — a munkásosztálytól.

2. A szakszervezet osztályjellege tagadhatatlan. (A szocializmus két ízben kísérelte tagadni a szakszervezet munkásosztály-lényegét: első ízben amikor azt a téves meggyőződést vallotta, hogy a proletárdiktatúra maradéktalanul megvalósult; másodszer a dolgozó embekekről szóló elméletével.)

3. Mivel az osztályharc lényegében véve politikai harc, így a szakszervezet is — mint e harc egyik kifejezője és formája — lényegében politikai szervezet.

A szakszervezet a tőkés világban

4. A bérek szintjének fenntartásáért, a munkaidő megrövidítéséért és a munkásság életszínvonalának emeléséért folyó harc meddő marad a bérmunka-rendszer teljes megszüntetéséért küzdő mozgalom nélkül. A szakszervezet nem korlátozódhat gerillaakciókra a követ-

kezmények ellen, hanem az egész rendszer megváltoztatásáért kell harcolnia.

5. A szakszervezet nem törődhet bele szerepébe, amelyet mint a bér munka-rendszer megszilárdító tényezője tölt be. Ki kell szakadnia e rendszerből, össze kell morzsolnia logikáját.

6. Hogy ezt elérje, a szakszervezetnek segítenie kell a munkásosztályt a politikai hatalom meghódításában.

A szakszervezet és a párt viszonya

7. Nem vonható éles határ a munkásosztály gazdasági és politikai harca közé.

8. Elméletileg elfogadhatatlan a párt és a szakszervezet megkülönböztetése a különféle érdekek képviselője alapján. Ezt azt jelentené, hogy a pártot is, meg a szakszervezetet is megfosztjuk politikai jellegétől.

9. A párt és a szakszervezet közötti viszony alapvető jellegzetesége az egyenjogúság és a viszonylagos önállóság. Forradalmi helyzetben megszűnik a határ a szakszervezet és a párt között.

10. A párt és a szakszervezet közötti viszony nem merül ki a fórumai közötti viszonyban. A munkásmozgalom egységének záloga (annak ellenére, hogy szükség van elkülönített és önálló szervezeti formákra) az egészében vett szervezetekben és tagságban van.

A szakszervezet és a politikai rendszer

11. A szakszervezet politikai rendszer iránti viszonyának lényege nem tárható fel a társadalmi-gazdasági viszonyok terén uralkodó állapotoktól függetlenül.

12. A szakszervezet harca a bérrendszeren belüli kizsákmányolás korlátozásaért és hozzájárulása e rendszer megszüntetéséért folyó politikai harchoz egységes folyamatot alkot. A szakszervezetnek nem kell lemondania a parlamenti harc módszereiről.

A szakszervezet a szocializmusért folyó harcban

13. A szocializmusban a szakszervezet nem engedheti meg, hogy a párt és az állam, a párt és az osztály vagy az állam és az osztály közötti szakadékba kerüljön.

14. A szakszervezet szocializmusban folyó tevékenységi platformjának alapelemei a következők: harc azért, hogy a munkásosztály döntő tényezővé váljon a társadalom politikai életében; a munkásállam megvédése a bürokratikus eltorzulástól; harc a munkásosztály anyagi helyzetének rosszabbodása ellen; harc az öngazgatásért (hogy a munkások ne legyenek elkülönítve az ipar szervezetétől és igazgatásától).

15. A szakszervezetnek úgyszintén nem szabad megengednie a párt azonosítását az állami szervekkel; a középrétegek beszivárgását a legfontosabb társadalmi szervekbe; a munkás-demokrácia és az egész társadalom demokráciája fejlődésének pangását.

A szakszervezet és a munkásosztály öngazgatási mozgalma

16. A munkásság politikai szervezkedése nem rendelhető az öngazgatási alapon végbemenő szervezkedés fölé. A szakszervezet nem töltheti be a gyám szerepét az öngazgatási mozgalomban és az öngazgatási szervekben.

17. A szakszervezet az öngazgatás belső mozgató erejeként működik. Azokban a pillanatokban, amikor erre szükség mutatkozik, helyreállítja az elkerülhetetlenül szükséges egyensúlyt az öngazgatási mozgalom forradalmi ösztönössége és a társadalmi munka terén uralkodó törvényszerűségek között.

18. A szakszervezet azon munkálkodik, hogy minél kedvezőbb külső feltételeket teremtsen (mindenekelőtt politikai, valamint a társadalom globális szintjén hozott döntések által megszabott feltételeket) az öngazgatás fejlődésére.

A munkásság szakszervezeti szervezkedése

19. A munkásság szakszervezetbe való beszervezettségének szintje a társadalmi-gazdasági viszonyok terén uralkodó állapotoktól függ. A szakszervezet akciójának alapját a munkásosztály széles körű mozgalma kell hogy képezze.

20. A munkásmozgalmak és szervezetek formáinak az osztály belső szükségleteiből kell eredniük, nem pedig a külső körülményekből, és a rájuk kényszerített törvényszerűségekből. A szervezési formákban a szakszervezetnek azokat az elemeket kell fejlesztenie, amelyek a társadalom autochton munkásszervezete felé fordulnak. Szüntelenül a tőke bérmunka fölötti uralmának időszakára jellemző szervezeti formák (a szakszervezet konkurrens jellege) megszüntetésére kell törekednie.

21. Az osztály osztály elleni politikai harcában a szervezet fontos fegyver. A szakszervezet szervezeti felépítését úgy kell kialakítani, hogy befogadjon minden forradalmi ösztönzést, amely mélyen a társadalom gyomrában észlelhető. Emellett a szakszervezetnek szakadatlanul határozott önkritikus mivoltáról kell tanúbizonyságot tennie önmagával, valamint saját szervezetének bürokratizálódási lehetőségeivel szemben.

JEGYZETEK

¹ Karl Marx, *Beda filozofije*, Belgrád, Kultura, 1946, 152 old.

² *Ib.* 154. old.

³ *Ib.* 155. old.

⁴ Karl Marx, *Nadnica, cena i profit*, K. Marks—F. Engels: *Izabrana dela*, I. kötet, Belgrád, Kultura, 1949, 424. old.

⁵ Friedrich Engels, *Za radničku partiju*, Belgrád, Kultura, 1962, 16. old. (forrás: a *Bérendszer* c. cikk, *The Labour Standard*, London, 1881. május 21.)

⁶ John Kenneth Galbraith, *Nova industrijska država*, Zágráb, Stvarnost, 1970, 271. old.

⁷ Friedrich Engels, idézett mű, 23. old. (cikk a *The Labour Standard* 1881. május 8-i számában.)

⁸ *Ib.* 25. old. (Cikk a *The Labour Standard* 1881. június 4-i számában.)

- Ib. 26. old.
- ¹⁰ Ib. 27. old.
- ¹¹ Rosa Luxemburg: Partija i sindikati, Partija proletarijata c. gyűjtemény, Belgrád, Sedma sila, 1969, 71. old.
- ¹² Ib. 71. old.
- ¹³ Ib. 71. old.
- ¹⁴ Ib. 71., 72. old.
- ¹⁵ Ib. 72. old.
- ¹⁶ Ib. 72. old.
- ¹⁷ Ib. 79., 80. old.
- ¹⁸ Vjekoslav Mikecin, Socijalizam i revolucionarni subjekt, Zágráb, Kulturni radnik, 1970, 222. old.
- ¹⁹ Itt elsősorban azokra a cikkekre gondolunk, amelyeket Gramsci 1919 derekától 1920 derekáig az Ordine Nuovo (Új Rend) című hetilapban közölt. A hetilapot Togliattival együtt alapította, s ez idővel a torinói munkásmozgalom legfontosabb szócsöve lett.
- ²⁰ Antonio Gramsci, Izabrana dela, Belgrád, Kultura, 1959, 157. old.
- ²¹ Ib. 157. old.
- ²² Nerkez Smalagić, Historija političkih doktrina, II. Zágráb, Naprijed, 1970, 160. old.
- ²³ Antonio Gramsci, idézett mű, 176. old.
- ²⁴ Ib. 177. old.
- ²⁵ Ib. 164. old.
- ²⁶ Ib. 162., 163. old.
- ²⁷ Ib. 162. és 163. old.
- ²⁸ Ib. 162., 163. old.
- ²⁹ V. I. Lenjin, Izabrana dela, 14. kötet, Belgrád, Kultura, 1960. 153. old.
- ³⁰ Ib. 152., 155., 156. old. (A szakszervezetekről, a jelenlegi helyzetről és Trockij tévedéseiről című beszéde alapján)
- ³¹ Ib. 203. old.
- ³² Aleksandra Kolontaj, Radnička opozicija, a Diktatura proletarijata i radnička samouprava című gyűjteményéből, Belgrád, Sedma sila, 1967.
- ³³ V. I. Lenin, idézett mű, 253. old.
- ³⁴ Ib. 253. old.
- ³⁵ Az OKP X. kongresszusának pártegységről szóló előzetes határozat-tervezete, Lenjin, Izabrana dela, 14. kötet, 244. old.
- ³⁶ Az OKP X. kongresszusának a párton belüli szindikalista és anarchista elhajlásról szóló előzetes határozat-tervezete, Lenjin, Izabrana dela, 14. kötet, 248. old.
- ³⁷ Lenjin—Stalin, O sindikatima, Belgrád, Kultura, 1949, 322. old.
- ³⁸ Lenjin—Stalin, O sindikatima, Beograd, Kultura, 1949, str. 322.

REZIME

AKTUELNOST MARKSISTIČKE MISLI O SINDIKATU ZA SAVREMENU RASPRAVU O POLITIČKOM ORGANIZOVANJU RADNIČKE KLAŠE

U članku se najpre konstatuje da ne postoji šira studija o razvoju marksističke i socijalističke misli o sindikatu. Zatim se daje analiza stavova o sindikatu nekoliko istaknutih mislilaca marksizma i nezaboravnih figura revolucionarnog radničkog pokreta: K. Marksa, F. Engelsa, R. Luksemburg, A. Gramšija i V. Lenjina.

Egzegezom stavova iz „Bede filozofije” i drugih Marksovih spisa, autor članka pokazuje da suštinu Marksovog shvatanja sindikata pretstavlja stav da je sindikat aktivan politički subjekt, jedna od poluga radničke klase za njeno konačno oslobođenje i ukidanje sistema najamnog rada.

U tekstu se zatim ukazuje na ključne tačke Engelsove kritike tredjunionizma. Značaj te kritike za današnju raspravu o sindikatu je u tome što ukazuje na političku prirodu sindikata i nerazdvojnu povezanost karaktera društvene uloge sindikata sa političkim karakterom klasne borbe.

Za savremenu raspravu o odnosu radničke klase i njene komunističke avangarde vrlo su značajni, mađa — kako se to u članku dokazuje — donekle i protivurečni, stavovi Roze Luksemburg o odnosu sindikata i partije.

Po autorovom mišljenju, poseban značaj za raspravu o položaju i ulozi našeg sindikata u političkom sistemu, imaju stavovi A. Gramšija o odnosu sindikata i radničkih saveta. Jačanje elemenata tržišne privrede u socijalističkim društvima takođe, donekle revalvira i Gramšijeve stavove o konkurentskoj prirodi sindikata.

Najzad, teorija sindikata ne može zaobići Lenjinove stavove i veliku diskusiju koja se 1921. vodila u Sovjetskom savezu između Lenjina i Radničke opozicije o ulozi sindikata u socijalističkom društvu.

Na kraju članka dat je rezime stavova ovih teoretičara marksizma, koji po autorovom mišljenju, mogu da posluže kao dobra osnova za savremene teorijske rasprave i istraživanja društvene uloge sindikata i diskusiju o političkom organizovanju radničke klase.

RÉSUMÉ

L'ACTUALITÉ DE LA PENSÉE MARXISTE SUR LE SYNDICAT POUR LE TRAITÉ CONTEMPORAIN SUR L'ORGANISATION POLITIQUE DE LA CLASSE OUVRIÈRE

Tout d'abord l'article vise à constater qu'il n'existe pas une étude plus ample sur le développement de la pensée marxiste et socialiste sur le syndicat. Ensuite l'auteur nous présente une analyse de conceptions des penseurs éminents du marxisme sur le syndicat et sur certains figures innoubliables du mouvement révolutionnaire-ouvrier, comme K. Marx, F. Engels, R. Luxemburg, A. Gramsci et V. Lenin.

En analysant certains passages de „La misère de la philosophie” et d'autres écritures de Marx, l'auteur de l'article démontre l'essence de la conception de Marx sur le syndicat selon laquelle le syndicat est un sujet politique actif, un des leviers de la classe ouvrière pour sa libération définitive et la suppression du système du travail de mercenaire.

Outre cela l'article vise à démontrer les points essentiels de la critique de F. Engels sur le trade-unionism. L'importance de cette critique pour le traité actuel sur le syndicat consiste en cela qu'elle nous démontre le caractère politique du syndicat et la connexion inséparable du caractère social du rôle de syndicat avec le caractère politique de la lutte de classe.

Pour le traité actuel sur la relation de la classe ouvrière et son avangarde communiste les conceptions de R. Luxemburg sont très importantes, quoique — comme on le démontre dans cet article — en certain sens contradictoires — sur le rapport du syndicat et celui du parti.

Selon l'auteur les attitudes de A. Gramsci sur la relation du syndicat et celui des conseils ouvriers sont d'une importance exceptionnelle pour le traité sur la situation et le rôle de notre syndicat dans le système politique. Le renforcement des éléments du marché économique dans les sociétés socialistes est aussi dans un certain degré une contribution aux attitudes de Gramsci sur le caractère concurrent du syndicat.

Enfin, en traitant la théorie du syndicat nous ne pouvons pas manquer de souligner l'importance des attitudes de Lenin et la grande discussion en URSS en 1921 entre Lenin et l'Opposition Proletarienne au sujet du rôle du syndicat en société socialiste.

En terminant l'article l'auteur donne un résumé des attitudes de ces théoriciens marxiste qui, selon lui, puisse servir d'une bonne base pour les traités théoriques contemporains et la recherche du rôle sociale du syndicat et de la discussion sur l'organisation politique de la classe ouvrière.

A RÉGÉSZETI KUTATÁS ÁTTEKINTÉSE BÁCISKÁBAN 1945-ig

Dr. Bori Imrének, egy régi adósság fejében

A vajdasági régészeti kutatás története az I. világháború előtt határozottan három területi részre osztható: a Bácskában, a Bánátban és a Szerémségben folytatott kutatások külön történetére. Ha tekintettel vagyunk arra a visszaesésre, amely a két világháború közötti időszakra annyira jellemző, amikor a kutatások — ha nem is teljesen — leálltak, ez a tagozódás indokolt ebben a periódusban is, sőt a II. világháború alatt beállt események következtében végigkísérhető egészen a felszabadulás utáni időkig.

Egypár kevésbé fontos körülménytől eltekintve másként alakult a kutatás menete Bácskában, másként Bánátban és egészen másként a Szerémségben. Mind a három területen más-más szubjektív és objektív feltételek játszottak közre mind a régészeti kutatás megindulása és a múzeumi hálózat kialakulása, mind pedig a kutatás folytonosságát részben biztosító regionális szervezetek kialakulása esetében.

Ennélfogva teljesen indokoltnak tartjuk a többi területtől függetlenül a Bácskában végzett régészeti kutatásokkal való foglalkozást egészen 1945-ig.

A valamikori Bács-Bodrog vármegye területén, a tulajdonképpeni Bácskában, a rendelkezésünkre álló adatok alapján megállapítható, hogy a régészeti jellegű, a föld felszínén is megfigyelhető nagyobb objektumok (sáncok, földvárak, halmok) rendszeres megfigyelése és leírása már igen régen elkezdődött. Az első kutatások a Zentai csatát (1697) követő évek folyamán zajlottak le és Luigi Fernando Marsigli gróf nevéhez fűződnek, akit Leonardo da Vinci óta joggal tartanak Európa leguniverzálisabb szellemének. Mint az osztrák vezérkar főnöke, a törökök elleni hadjárat és egyéb ténykedése idején is lelkes kutató maradt. Minden alkalmat felhasznált arra, hogy adatokat gyűjtsön, hogy kutatásokat végezzen és feljegyzéseket készítsen mindazokról a területekről, amelyeken megfordult.¹ Szerencsénkre Bácskát is útjába ejtette.

A XVIII. századból nincsenek közvetlen adataink arról, hogy folyt-e gyűjtési munka, és ha folyt, az milyen mértékű volt. Azt sem tudhatjuk, hogy az esetleges leletek kinek a kezébe, vagy hová kerültek. Az viszont kétségtelen, hogy közvetett úton folyt a műemlékvédelem, mégpedig úgy, hogy az akkoriban készített kataszteri és katonai térképeken pontosan feltüntették

a föld felszínén megfigyelhető, az emberi kéz által létrehozott, de időközben nagyrészt elpusztult létesítményeket. Ezek természetesen maradék nélkül beleillettek a régészeti lelőhely fogalmába.

A XIX. század első felében egypár magán- és egyéb, többé-kevésbé hivatalos gyűjteményről szerezhetünk tudomást. Így például a Pozsonyban megjelenő *Századunk* című folyóirat 1839-i évfolyamában megemlíti, hogy Szabadkán a főispáni helytartónak akkoriban híres és értékes műgyűjteménye volt.² Ismert tény az is, hogy 1847-ben született meg Budán a Szerb Matica döntése, amely szerint múzeumot alapítanak. A Matica gyűjteményének egy részéből nőtt ki a mai Vajdasági Múzeum, s ha nem is voltak abban a gyűjteményben számosak a régészeti tárgyak, éppen a későbbi szerepük miatt megérdemlik az említést. Az a tény azonban, hogy Zentán a Városházán már 1848-ban létezett egy régiséggyűjtemény, még szakkörökben sem eléggé ismert.³

1839 után, amikor Joseph Dörner Bánát történetével foglalkozó műve napvilágot látott,⁴ egyre-másra jelentek meg a többi bánati összefoglaló munkák és dolgozatok Bárány Ágoston, Leonhard Böhm, Despinits Péter (Petar Despinic), Miletz János, Szentkláray Jenő tollából, a Bácskában viszont még csend honolt.

Ezt a csendet Dudás Gyula törte meg egy írásával, amelyben egy vármegyei történelmi társulat megalakításának gondolatával foglalkozik és a következőket mondja: „Épp azért első renden az anyaggyűjtés lenne főfeladatunk... megóvni a végpusztulástól a történelmi emlékü romokat, felkutatni a vármegyében, de sőt az egész hazánkban elszórtan létező s ránk, múltunkra vonatkozó mindennemű régiségeket, történelmi emlékeket... az ősi-, ó- és középkori műrégiségeket, adományozás és vásárlás útján összegyűjteni, azok tanulmányozását valamint ismertetését lehetővé tenni... végre a hazai történettudomány és archeológia művelése és megkedveltetése iránt minél szélesebb körű érdekeltséget ébreszteni.”⁵

A teljes igazsághoz hozzátartozik az is, hogy az idézett folyóiratot (Bács-Bodrogh) 1878-ban Dudás Ödön alapította és szerkesztette Pacséron, aki elsőnek vette nálunk folyóirata programjába a régészeti kutatás támogatását is. — A *Bács-Bodrogh* évnegyedes folyóirat a helytörténelem, a népismeret, a statisztika és a régészet köréből. — Sajnos, sokáig nem ápolhatta folyóiratában a régészet tudományát, mert lapja hamarosan megszűnt.

Az érésben levő gondolatot egy nagy lépéssel vitte tovább Iványi István viszonylag rövid, de kutatástörténeti szempontból annál jelentősebb felhívásával, amelyben a vármegyei történelmi társulat megalakításának ügyét sürgette a *Századok*, az akkori idők legrangosabb magyar történelmi folyóirata hasábjain⁶.

A viszonylagos késés okát abban állapíthatjuk meg, hogy Bácskában a szomszédos területektől eltérően híján vagyunk római kori leleteknek, annak a médiumnak, amely egyebütt majdnem kivétel nélkül a történeti és régészeti kutatások kiinduló alapja volt.

Az errefelé jelentkező igényekkel párhuzamosan, a múlt század második harmadában, egyre fontosabb szerepet kapnak a gimnáziumokban a régiséggyűjtemények. Közvetlen vagy közvetett forrásokból tudjuk, hogy 1880 körül ilyen gyűjtemények voltak a szabadkai, a zentai, a zombori és az újvidéki gimnáziumban. Úgy tűnik, a legserényebb munka Szabadkán folyt, talán éppen a vármegyei társulat megindulását szorgalmazó Iványi jóvoltából.

Az sem lehet véletlen, hogy a később megalakult társulat számos kezdeményezője között Iványin, a szabadkai gimnázium tanárán kívül még két gimnázium igazgatójának a nevét is fellelhetjük: Đorđe Radićet Zomborból és Frankl Istvánét Újvidékről.

A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat megalakítására 1883. május 11-én került sor Zomborban. Körülbelül ugyanabban az időben, amikor a legelső bácskai régészeti összefoglaló munka elkészült Szabadkán.⁷ A Történelmi Társulat fennállásának 35 éve alatt nagyon jelentős szerepet játszott a történelmi és más rokon tudományok művelésének megindításában és fejlesztésében valamint a régészet addig alig művelt területén. A későbbiekben az igen élénk aktivitást mutató terepi kutatások eredményei folyamatosan helyet kaptak a társulat által indított és kiadott évkönyvek hasábjain (A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyvei, I—XXXIII. 1885—1918, Zombor). Ezúttal több oknál fogva nem tűzhattük ki célul a folyóirat 33 évfolyamában, illetve kötetében megjelent régészeti cikkek, dolgozatok és közlemények értékelését, habár ez a feladat is megérdemelné a fáradságot. Megelégszünk azzal az általános megállapítással, hogy az évkönyvek mindvégig híven tükrözték a vármegye területén történt régészeti eseményeket. Továbbá bennük sor került nagyobb számú értékes régészeti lelet bemutatására és egypár sikeres tervátsatás leírására is. A fentiek mellett legalább olyan fontosnak mondható az a szerep is, amelyet a társulat és annak folyóirata játszott azzal, hogy köréje csoportosultak a buzgó, önkéntes kutatók, alkotók. Ezeknek a kutatóknak a munkássága nem kis mértékben járult hozzá ahhoz, hogy Bácskában lépést tartottak a kutatások a szomszédos területeken folyó tevékeny munkával. Így itt — Bánáttal és Szerémséggel együtt — időközben híressé vált egy sor régészeti lelőhely, és ma több régi, jól bejáródott múzeumi intézménnyel dicsekedhetünk.

Ha neveket akarunk kiemelni, akkor a már említett Iványi István mellett az itteni kutatók közül feltétlenül megérdemlik, hogy foglalkozzunk velük: Dudás Gyula, Gubitz Kálmán, Cziráky Gyula, Góhl Ödön, Bibó-Bige György, Roediger Lajos — a Pestiek közül Henszlmann Imre, Szegedről pedig Móra Ferenc.

Dudás Gyula, aki elsősorban történelmi kérdésekkel foglalkozott, Zenta környékéről és más vidékekről egy sor régészeti lelőhelyet, leletet publikált. Emellett ő állította össze és nyomatta ki a második bácskai régészeti szintézist is.⁸ Ennek a munkának, egy-két adattól eltekintve, ma már csak kutatástörténeti jelentősége van. Dudás nevéhez fűződik a vármegyei monográfia megszerkesztésének az érdeme is, mely munkából, természetesen nem maradt ki a régészet sem.⁹

Külön fejezet Dudás munkásságának az a része, amely az úgynevezett bácskai „római sáncok” kérdéséhez fűződik, és az a rész, amely a halmok és egyéb földművek problematikájához köthető. Ezekkel a témákkal foglalkozó írásai számbelileg is számottevőek, de főleg azért fontosak, mert ezen a területen úttörő szerepük nem kétséges. Amellett Dudás megfigyelései sok tekintetben még ma is hasznos útmutatásul szolgálnak a kutatóknak, sőt, némely esetben maradandó értéket képviselnek, mivel a még száz évvel ezelőtt tanulmányozott jelenségek egy része azóta teljesen eltűnt a föld színéről.

A nagy kutatói és irodalmi munkásságot kifejtő Dudás Gyula mellé sorakozott a többi kutató is. Köztük Gubicza Kálmán, aki érdeklődési és

kutatási területét Bácska majdnem egész területére kiterjesztette, de főleg a Monostorszeg környéki sírmezőket ásatta. A múzeumi és régészeti mozgalom bácskai kulminációjának világháború előtti éveiben — a XX. század kezdetén — teljes egészében fel akarta vázolni az ősrégészeti kutatás akkori problematikáját és leszűrni az abból következő feladatokat.¹⁰ Munkája értékes adalékokat nyújt a korabeli ismeretekről, ennél fogva kutatástörténeti szempontból is jelentős. Gubiczától származik egyébként Bácska régészetének harmadik összefoglalása.¹¹

Nagy szorgalmával Cziráky Gyula el nem évülő érdemeket szerzett a gombosi őskori telep és más lelőhelyek feltárásában, illetve feldolgozásában. Ezekről hatalmas régészeti anyagot hordott össze.¹²

Roediger Lajos érdeklődése szintén széles körű. Munkásságát mégis talán a műemlékvédelem köré csoportosíthatnánk. Egyebek között elsőnek állította össze az addig megállapított bácskai műemlékek részletes jegyzékét, amelyet a Történelmi Társulat 1901-es évkönyvében hoztak nyilvánosságra.¹³

Henszlmann Imre, a kiváló műtörténész is végzett errefelé kutatásokat. Érdeklődésének tárgya Bács és vidéke volt, az ott fellelhető középkori építészeti emlékek.¹⁴ Ő volt tulajdonképpen a középkori építészeti emlékek kutatásának megindítója. Első megvalósítója annak a feladatnak, amelynek érdekében a későbbiek folyamán olyan kevés tétellett, sőt, még a mai nap is elég kevés történik.

Góhl Ödön írt ugyan néhány régészeti tárgyú cikket, elsősorban azonban numizmatikával foglalkozott. Ezen a területen igazán magas szintet ért el. Az akkori ismeretekhez viszonyítva, 1894-ben nagy figyelmet keltő tanulmányt írt a római pénzverésről. Tanulmányát a Szabadkai Főgymnásium 1893/94. évi értesítőjében nyomtatták ki. Csak sajnálni lehet, hogy az a nagyszerű római pénzgyűjtemény, amelyet Pestre való távozása előtt hagyott a gimnáziumra, az I. világháború befejezése után tönkrement.

Zomborban egy másik numizmatikai gyűjtemény létesült, amely, szerencsére, ha nem is eredeti állapotban, de a mai napig fennmaradt. Ez a kollekción, amely európai viszonylatban is párját ritkította, ifj. Frey Imre áldozatos munkásságának eredményeképpen jött létre. A gyűjtemény az óriási értéket képviselő numizmatikai tárgyú könyvtárral együtt ma a zombori Városi Múzeumban van elhelyezve.

A kutatók fenti névsorából nem hagyhatjuk ki a valamikori szegedi Városi Múzeum régészének, Móra Ferencnek a nevét sem. Olyan érdemei vannak a Tiszavidék régészeti felkutatásában, amelyek nem hagyhatók figyelmen kívül. Az I. világháború előtt rendszeresen eljárta Zenta, Ada, Mohol környékére, és több jelentése maradt ránk az ottani régészeti leletekről, régészeti lelőhelyek állapotáról.

A kolozsvári Egyetem és Nemzeti Múzeum munkatársai között az első világháborút megelőzően néhány igazi régész-kiválóság működött. Roska Márton Perjámoson végzett kitűnő ásatásai és más kutatók bácskai körutai jelzik, hogy érdeklődésük a viszonylag távol eső Tisza- és Dunavidék (Vajdaság) régészeti problémáira is kiterjedt. A kolozsvári Dolgozatokban találjuk meg ennek az érdeklődésnek konkrét nyomait.¹⁵

Lássuk azonban az érem másik oldalát is.

Monostorszegről írva, Iványi István egy helyütt a következőkről tudósít: „Egy 90 éves öreg még emlékezik, hogy a falu mögött elfolyó Dunából két

templom- és egyéb épületromot látott kiemelkedni, amit most már mindent a Duna elnyelt; az lett volna a régi Bodrog? Bevallják azt is, hogy a múlt években egy vörös feliratos követ találtak a régi telep templomában, amely bizonyára felvilágosítást adhatott volna Bodrogra vonatkozólag, hanem lelkészök és a szolgabíró a Dunába vetették, nehogy idővel az urak között sok veszekedések okozójává lehessen.”¹⁶

A fenti példát annak illusztrálására hoztuk fel, hogy a régészeti és történelmi kutatási mozgalom komoly kutatók munkája ellenére sem részesült minden szinten kellő támogatásban.

Még szerencsének mondható, hogy a múlt század harmadik harmadában egy fontos tényező elősegítette a kutatásokat. Ez az új és nagyon hatékony tényező az az akció, amely a történelmi kutatások fellendítését célozta abból az alkalomból, hogy 1896-ban volt ezer éve annak, hogy Árpád első egységei megérkeztek a Kárpát-medencébe. Ebből kifolyólag egymást érik az egyes városi és területi monográfiák (Szabadka¹⁷, Újvidék¹⁸, Gombos¹⁹, Bács-Bodrog vármegye²⁰), amelyekben a régészet eredményei is helyet kaptak.

Ezekben az években, pontosabban 1892-ben alakult meg Szabadkán a „Közkönyvtár-egylet”, amely bár egy városi könyvtár létesítését tűzte ki célul maga elé, foglalkozott régészeti, történelmi jelentőségű és egyéb tárgyak gyűjtésével is. Három évvel később, 1895-ben ezeket a párhuzamos aktivitásokat szentesítették, és az egylet nevét is módosították; ezentúl „A Szabadkai Közkönyvtár- és Múzeum Egylet” néven szerepelt.²¹ Mivel ennek az egyletnek a története két helyen is fel van dolgozva,²² itt megelégszünk annyival, hogy megállapítjuk, a szervezet hathatósan járult hozzá mindahhoz, amit ma úgy foglalhatnánk össze, hogy a vajdasági régészeti kutatás problematikája. Gyűjteményei által ugyanúgy hozzájárult ehhez, mint a tagjai által megjelentetett számos nyomtatott közlemény útján is. Az Egylet három évi jelentést is kiadott, de a tagok érdeklődési köréből, valamint szellemi fesztávolságáról talán egy 1901-ben megjelent könyv által alkothatunk leginkább fogalmat. Bibó-Bige György Praehistoriájáról van szó.²³ Művének megírásakor a szerző nem kisebb célt tűzött ki maga elé, mint vázolni az európai őstörténet legfontosabb szakaszait. Úgy tartjuk, a könyv értékét emeli az a tény, hogy egy Bácskában megjelent régészeti munkában először találjuk meg a több mint 30 évvel korábban közzétett darwini tanokat az ember származásával kapcsolatban.

De nemcsak a monográfiákban és a fenti műben nyilvánult meg a szintézisre való törekvés. Ilyen jelnek tekinthetjük a régészeti kiállításokat is.

Ennek a fejezetnek külön érdekessége, hogy az első nyilvános régészeti kiállítás, az irodalom adatai szerint, Apatinban nyílt meg Thim J. szervezésében.²³ A második Szabadkán volt megtekinthető.²⁴ Itt „szabadkai múzeumról” van szó, amely jól működik, sok a látogatója. Sőt, a szabadkaiak egy olyan múzeumi folyóirat megindítását is javasolják, amelynek az lenne a feladata, hogy összekösse az ország területén működő vidéki múzeumok tevékenységét és a muzeológia művelőit. A háború előtti legnagyobb és legértékesebb gyűjtemény, a Történelmi Társulat állandóan növekvő zombori gyűjteménye, csak 1905 táján lesz a nagyközönség számára is hozzáférhető.²⁵

Eddig még senki sem világította meg annak a jelenségnek az okait, amelynek lényege abban nyilvánult meg, hogy a mozgalmas, kutatásokban bővelkedő két évtized után, a tizes évek közepén sok tekintetben a hanyatlás jelei mutatkoztak. Mi ennek a magyarázata? — Látszólag objektív okok nem álltak fenn,

mivel azonban az akkori általános társadalmi mozgások felméréseit még nem végezték el, választ erre a problémára most nem adhatunk. Hogy a visszaesés milyen méreteket öltött, arra jellemző például, hogy Szabadkán feloszlott a múzeum-egylet, s a gyűjteményeket összecsomagolták és elraktározták.²⁶ A Történelmi Társulatban sem volt többé olyan pezsgő régészeti aktivitás, mint régebben. Gubicza Kálmán és még néhány ember működése jelent csak kivételt. Mintha a kivétel a szabályt erősítené, Gubicza ásatásainak egyikét (ha nem pont a legjelentősebbet!) éppen Kishegyesen, egy akkoriban felfedezett avarkori temetőben végezte. Három alkalommal, 1906-ban, 1907-ben és 1909-ben ásatott. Feltárásának eredményeit az akkori követelményeknek teljesen megfelelő színvonalon hozta nyilvánosságra.²⁷ Gubiczával párhuzamosan még Pogány Jenő végez jelentősebb feltárást Gombos közelében egy nagyobb népvándorláskori és középkori temetőben (szarmaták, avarok, Árpád-kor).²⁸ Ha még ifjabb Frey numizmatikai tárgyú kevés számú írását is megemlíthjük, ki is merítettük az aktív kutatók jegyzékét.

Igy találja a bácskai kutatást az I. világháború. Mondani sem kell talán, hogy a világegés nem kedvezett a kutatásoknak. A Történelmi Társulat évkönyveiben 1918-ig, a beszüntetésig csak egyetlenegy numizmatikai vonatkozású írás jelent meg. Ez az adat egymagában is sokat elárul. 1916-ban meghalt Gubicza Kálmán is, aki után már csak a pusztá, alig vegetáló egylet maradt. De annak az órái is meg voltak már számlálva.

A belgrádi belügyminisztérium rendeletére feloszlatták a Történelmi Társulatot. További intézkedések vele kapcsolatban azonban nem történtek. A kontinuitás teljesen megszakadt, mert az elkövetkező években — egészen 1936-ig — minden aktivitás szünetelt.²⁹ A jövő kutatásának nagy szerencséje, hogy a régészeti és numizmatikai gyűjtemény megmaradt.

Az új közigazgatás nem tartotta szükségesnek a korábbi társulat fennmaradását. A zombori értelmiség is megfeledkezett róla. Majdnem húsz évre volt szükség, míg világossá vált, legalábbis azok előtt, akik azokban az időkben tehettek valamit, hogy a város kulturális élete mennyit veszít azáltal, hogy senki sem folytatja a hagyományok ápolását. Volt ennek a felocsúdásnak egy másik, konkrétabb indítéka is, amelyről azonban alább lesz szó.

A volt társulat újraélesztésére 1936-ban komoly kísérlet történik. Rendkívüli közgyűlést hívnak össze, amelyen ünnepélyesen megalakítják a Zombori Történelmi Egyletet (Somborsko istorisko društvo). Szamba veszik a gazdag hagyatékot, és komoly viták folynak a jövő feladatairól. A jelentésekből kitűnik, hogy gazdátlanságuk ellenére is zömében megmaradtak az egyes gyűjtemények, s elkerülték a hasonló kollektciók hagyományos sorsát — a szétszóródást.

Az újból mozgásba hozott egylet egy év leforgása alatt kiadott egy évkönyvet is (Godišnjak Istoriskog društva u Somboru, Sombor 1936/37). De ezzel mintha a hivatását teljes egészében el is végezte volna, az egylet megragadt a semmittevés kátyújában. A megvitatt és elfogadott óriási programból alig valósult meg valami; és természetesen a régészeti kutatásokból sem lett semmi.

Jóval korábban, még 1927 őszén, Újvidéken megalakult az Újvidéki Történelmi Egylet (Istorisko društvo u Novom Sadu). Célkitűzései között

ott szerepeltek a régészeti kutatások is. A társulat jól szerkesztett és pontosan megjelenő évkönyv-sorozatának (Godišnjak Istoriskog društva u Novom Sadu) első évfolyamát is egy régészeti közlemény nyitja meg, amely a híres, az úgynevezett „csurogi ezüstleletet” ismerteti. A folytatás azonban a régészet szempontjából nem volt olyan kedvező, mint a kezdet. Később abszolút túlsúlyba jutottak a kultúrtörténeti és más írások, kifejezésre juttatván a kutatások majdnem teljes hiányát. Igaz, az egyesület vezetősége működésének mindjárt a kezdetén kidolgozott egy kimerítő kérdőívet, amelynek segítségével a befutott válaszok alapján számba akarta venni az összes történelmi jelentőségű és régészeti lelőhelyeket a Dunai Bánság (a mai Vajdaság és Baranya) területén. A visszaküldött íveken feltüntetett adatokat Miodrag Grbić, a belgrádi Nemzeti Múzeum munkatársa rendezte. Végeredményeit felhasználva, szerkesztette meg Aleksandar Deroko — szintén Belgrádból — a Dunai Bánság történelmi és régészeti lelőhelyeinek térképét, amelyet 1935-ben publikáltak.³⁰ Az alapvető fogyatékoságok mellett ennek a munkának a legszembetűnőbb és talán a leglényegesebb hibája, hogy kizárólag a kérdőívekre befutott válaszokra támaszkodott, teljesen figyelmen kívül hagyva a korábbi, igaz, magyar nyelvű irodalmat.

Körkérdésekkel természetesen nem lehetett megoldani a kutatások hiánya okozta problémát. Céltudatos kutatásokat pedig Vajdaságban senki sem folytatótt. Bácskában sem végeztek a két világháború között számottevő ásatásokat. Sőt, Bánát és Szerémség területéről is csak három jelentősebb akcióról van tudomásunk, s azok közül is az egyiket a Harvard Egyetem Régészeti Intézete szervezte.

Nemhiába mondta Nikola Vulić, a Nemzeti Múzeum jeles szakembere, hogy a Történelmi Egyesületnek sokkal nagyobb gondot kellene fordítania a régészeti kutatásokra. Amit még ehhez a kijelentéséhez hozzátett, azt a fennálló állapotokra nagyon jellemzőnek tartjuk; azt javasolta ugyanis, hogy egy szakembernek be kellene járnia Vajdaságot azzal a céllal, hogy megállapítsa, hol — és milyen sorrendben — kellene ásatásokat végezni.³¹ Az ilyen tervek, javaslatok csak a teljes stagnálást jelenthetik.

Vulić szavait annak ellenére sem követték tettek, hogy a Dunai Bánság 1930-as költségvetésében nagyobb összeget irányoztak elő a bánság területén fennálló múzeumok és régészeti gyűjtemények támogatására. Bácskában múzeum nem volt, csak egy értékesebb régészeti gyűjtemény Zomborban. Ez arra készítette az újvidéki Történelmi Egyesület vezetőségét, hogy kérelemmel forduljon a báni hatóságokhoz azzal a céllal, hogy a kérdéses összeget fordítsák a befagyasztott zombori gyűjtemény és a hozzá tartozó szakkönyvtár Újvidékre való szállítására.³² Ma már nem lehet megállapítani, hogy az indítványozott akció hol rekedt meg. Nincs azonban kizárva, hogy a zombori értelmiség akadályozta meg annak véghezvitelét. Valószínű, hogy ennek a kísérletnek a hatására mozdultak meg 1936-ban a zomboriak és keltették újból életre a korábban elsorvasztott vármegyei történelmi társulatot. Korábban már utaltunk erre a feltevésünkre. Tény azonban, hogy minden maradt a régiiben — a zombori gyűjtemény ügye ugyanúgy, mint a kutatásoké.

Mielőtt lezárnánk ennek a periódusnak a tárgyalását, még két figyelemre méltó teljesítményre kell kitérnünk. Az egyik Borislav Jankulov nevéhez fűződik, aki azzal az elhatározással fogott neki egész Vajdaság őstörténetének megírásához, hogy azt széles európai keretek közé illeszti. Művét több részletben teljes hat éven át (1934—1940) közölte az újvidéki Godišnjak. Munkájáról

elmondhatjuk, habár nem a legjobban sikerült, hogy korrektül pótolja mind-azokat a mulasztásokat, amelyeket Grbić és Deroko röviddel előtte a történeti térkép szerkesztése alkalmával elkövettek: teljes egészében feldolgozta és beépítette munkájába az összes korábban publikált eredményeket.

Az őskort illetően a sikerültebb szintézis Grbić műhelyéből került ki. Ő ugyanis elvállalta a Történeti Egylet megbízását, hogy a Vajdaság múltját feldolgozó monográfia számára megírja Vajdaság őstörténetét. Tanulmánya a „Vojvodina” első kötetében jelent meg 1939-ben, amely — a régészet akkori állása szerint mérve — úttörőnek mondható.³³ Ugyanabban a kötetben jelent meg Jankulov tanulmánya is Vajdaság népvándorláskori történetéről, amelynek szintén nem egy sajátos pozitívuma van. Mindkettőjük tanulmánya olyan kísérlet, amely egy vajdasági szintézis kemény feladatával küzd s a mai napig is egyedülálló munka.

A háború, illetve a megszállás évei alatt, pontosabban 1943 folyamán több olyan vállalkozás történt, amely mind tudománytörténeti szempontból, mind pedig az elért tudományos eredmények miatt feltétlenül említést érdemel.

Abból a célból, hogy múzeumot rendezzenek be, a zombori városi hatóságok a Múzeumok Országos Főfelügyelőségével karöltve megbízták a szegedi egyetem régészeti intézetét, hogy azt a famózus zombori régészeti gyűjteményt csomagolja ki, tudományosan dolgozza fel, és készítsen nyilvános kiállítást.³⁴ A munka befejezése után a múzeum még ugyanabban az évben megnyílt.³⁵

Hasonló céllal dolgoztak az intézet szakemberei a szabadkai fiúgimnázium régészeti gyűjteményén is. Itt azonban nem fejezték be a munkát.³⁶

A muzeológiai tevékenységen kívül, ugyancsak 1943-ban, Zenta környékén három nagyobb ásatás is kezdetét vette. Az egyik egy Adorján közelében megbolygatott avar temető megmentésére irányult; ásató a Szegedi Embertani Intézet, vezetője Csallány Dezső múzeumigazgató.³⁷ Egy másik, határozottan sikeresnek mondható akció keretében a Szegedi Régészeti Intézet Foltiny István és Korek József vezetésével Paphalmon két helyen is ásatott. Mindkét lelőhelyen Árpád-kori temetőket bontottak fel, illetve csak megkezdték azok feltárását.³⁸ A harmadik ásatással Korek József a Zenta-kisbátkai rézkori és késő középkori temető maradványait kutatta.³⁹

Ezekkel az ásatásokkal le is zárult a Bácskában folyó régészeti kutatás első nagy szakasza. A háború után teljesen új utakon indult el a munka. Mielőtt azonban ennek az új szakasznak az eredményeit értékelnénk, fel kell vázolni a Bánátban és a Szerémségben végzett kutatások eredményeit. Reméljük, hamarosan alkalmunk nyílik arra is.

JEGYZETEK

¹ L. F. Marsigli: *Danubius pannonico-mysicus*. Amsterdam, 1726. Mellékesen jegyezzük meg, hogy az emített könyv, amely valószínű tárháza a földrajzi, régészeti, történeti, geológiai, biológiai, néprajzi stb. adatoknak, Marsigli munkásságának csak kis részét tartalmazza. Bolognában, a Marsigli alapította Akadémia birtokában, több mint tízezer kézirat, jegyzet, rajz, akvarell áll immár 250 éve kiadatlanul. Ezek az iratok nagyobb részben a történeti Magyarország területére vonatkoznak, s közöttük minden bizonnyal jócskán akadnának olyan fontos adatok is, amelyek a mai Vajdaság valamely területére vetnének újabb fényt. Lodovico Frati 1928-ban 162 nyomtatott oldalon adta közre ennek az emített anyagnak a katalógusát.

- ¹ Régiséggyűjtés Bácskában 1839-ben. A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve. XXVIII. (1912), 29. o. A továbbiakban rövidítve: BBTÉ.
- ² Katona Pál: Istorijat muzeja. (Grada za monografiju Sente, Kulturni život III.) Zenta.
- ³ Joseph Dörner: Das Banat. Presburg, 1839.
- ⁴ Ds. (Dudás Gyula): A történelmi társulat. Bács-Bodrog, II. (1879), 32. o., Pacsér.
- ⁵ Iványi István: Felhívás egy Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat érdekében. Századok XIV. (1880), 778. o.
- ⁶ Iványi István: A szabadkai régiségek és vidékünk őskora. A Szabadkai Főgymnásium Értesítője az 1882/83. évre. Szabadka, 1883.
- ⁷ Dudás Gyula: Bács-Bodrog vármegye régészeti emlékei. Zenta, 1886.
- ⁸ Dudás Gyula (szerk.): Bács-Bodrog vármegye egyetemes monographiája. Zombor, 1898.
- ⁹ Gubicza Kálmán: A bácskai ősemberi-telepek kinyomozásának kérdéséhez. BBTÉ, XIX. (1903), 173. oldal.
- ¹⁰ Gubicza Kálmán: Bács-Bodrog vármegye őskora. (Magyarország vármegyéi és városai (Bács-Bodrog II.), Budapest, é. n.)
- ¹¹ Cziráky Gyula: Gombos (azelőtt Bogojeva) régi emlékei. BBTÉ, XVIII. (1901), 99. o.
- ¹² Roediger Lajos: A Bács-Bodrog megyében levő 1901. június hó 30-ig összeírt romok, emlékszobrok, ősrégészeti építmények és temetőhelyek, régi faluhelyek stb. jegyzéke. BBTÉ, XVII. (1901), 225. o.
- ¹³ Henszlmann Imre: Jelentés. Archaeológiai Értesítő, 1872., 37–39, 57–60, 73–79, 89–94. Részletek a Bács körül eszközölt ásásokról szóló jelentésből. Bács-Bodrog I. (1878), 26. o.
- ¹⁴ Dolgozatok, 1911., 31, 39. o., Kolozsvár.
- ¹⁵ Iványi István: Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára I., 40. o., Szabadka, 1889.
- ¹⁶ Iványi István: Szabadka sz. kir. város története I., Szabadka, 1886.
- ¹⁷ Erdújehelyi Menyhért: Újvidék története. Újvidék, 1894.
- ¹⁸ Cziráky Gyula: Bács-Bodrog vármegyei Bogojeva és Gombos múltja. Zombor, 1898.
- ¹⁹ S. F.: Néhány szó a közkönyvtárról. Bácskai Ellenőr (Szabadka), 1897. XII. 2.
- ²⁰ Mirko Dr. Šulman: Istorijat Gradskog muzeja u Subotici. Rad vojvodanskih muzeja 2. (1953), 217. o.
- ²¹ Szekeres László: A szabadkai régészeti kutatás története. Üzenet I. (1971), 448. o.
- ²² Bibó-Bige György: Praehistoria, Az ember a történelmi kor kezdetéig. Szabadka, 1901.
- ²³ -R -S (Roediger Lajos): Régészeti kiállítás Apatinban. BBTÉ, XVII. (1901), 81. o.
- ²⁴ Archaeológiai Értesítő, 1904., 383. o.
- ²⁵ Gubicza Kálmán és Trencsény Károly: A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Múzeumának képes kalauza. Zombor, 1908.
- ²⁶ Archaeológiai Értesítő, 1906., 93. o.
- ²⁷ Gubicza Kálmán: A kishegyési sírmező. BBTÉ, XXII. (1906), 23., 77.; XXIV. (1908), 124., 176.; XXV. (1909), 79., 117. o.
- ²⁸ Úa. A kishegyési régibb középkori temető. Archaeológiai Értesítő, 1907., 346; 1911., 122. o.
- ²⁹ Pogány Jenő: Gombosi sírmező (Bács-Bodrog). Archaeológiai Értesítő, 2908., 404. o.
- ³⁰ Úa. Gombosi sírmező. BBTÉ, XXV. (1909), 6. o., XXIV. (1913), 55. o.
- ³¹ Godišnjak Istorijskog društva u Somboru. 1936/37., 301. o., Sombor, 1937.
- ³² Deroko Aleksandar: Karta starina Vojvodine. Novi Sad, 1934.
- ³³ Glasnik Istorijskog društva u Novom Sadu. IV. (1931), 177. o.
- ³⁴ Uo. 176., o.
- ³⁵ Vojvodina I., Novi Sad, 1939.
- ³⁶ Párducz Mihály: A Bácskai Múzeumról. Kalangya, XII. (1943), 521. o.
- ³⁷ Banner János: A Bácskai Múzeum megnyitása Zomborban. Délvidéki Szemle, 1943., 563. o.
- ³⁸ Üzenet I. (1971), 452. o.
- ³⁹ Dezső Csallány: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. 78. o., Budapest, 1956.
- ⁴⁰ Foltiny I.–Korek J.: A csecotói középkori templom és temetők. Az Aföldi Tudományos Intézet Évkönyve I. (1944–1945), 149. o., Szeged, 1946.
- ⁴¹ J. Korek: Groblje kasnog bakarnog doba i eneolitско naselje u Senti. Rad vojvodanskih muzeja, 7. (1938), 21. o.

REZIME

PREGLED ARHEOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA U BAČKOJ DO 1945. GODINE

Na osnovu nekoliko objektivnih i subjektivnih okolnosti autor deli istorijat arheoloških istraživanja u Vojvodini na tri teritorijalne jedinice: Bačka, Banat i Srem. Odvojeni putevi na naznačenim područjima — ne računajući međuratni period, kada se zapaža zastoj u istraživanjima — mogu se pratiti bez teškoća sve do 1945. godine.

Prva istraživanja zemljanih utvrđenja i šančeva vršena su prvi put od strane grofa L. F. Marsiglija nakon bitke kod Sente (1697).

Posredna zaštita vršena je i za vreme XVIII veka putem unošenja podataka o arheološkim objektima u geografske i katastarske karte.

U prvim decenijama bilo je nekoliko privatnih zbirki starina na ovom području. 1847 Matica Srpska u Budimu osniva muzej iz čijih zbirki izrasta mnogo kasnije Vojvodanski muzej. U Senti već 1848. godine postoji gradska arheološka zbirka.

Organizovan rad na prikupljanju i istraživanju starina, međutim, otpočinje kasnije, osnivanjem Istorijskog društva Bač-Bodroške županije u Somboru (Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat). Dotle ulogu čuvara starina obavljaju gimnazijske arheološke zbirke (Subotica, Senta, Sombor, Novi Sad).

Istorijsko društvo okuplja sve snage i preko svog organa, Godišnjaka (Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve I—XXXIII, 1895—1918) razvija i usmerava istraživački rad.

Od značajnijih imena spomenuti su Gy. Dudás zbog svestranog istraživačkog rada i plodnog literarnog delovanja. Zatim I. Iványi zbog svojih zasluga oko osnivanja Društva; K. Gubicza zbog niza značajnih iskopavanja, Gy. Cziráky zbog sistematskog istraživanja okoline Bogojeva, L. Roediger zbog svojih zasluga oko zaštite spomenika, kao i I. Henszlmann (Bač) i drugi.

Među potencijalnim razlozima relativno brzog razvoja istraživačke delatnosti navodi se akcija proučavanja prošlosti koja je pokrenuta u čast Milenija (hiljadugodišnjice dolaska Mađara u Karpatski basen pod vođstvom Árpáda).

Istraživačku i literarnu delatnost pratila je i akcija oko otvaranja arheoloških izložbi (Apatin, Subotica, Sombor). Nastojanje stvaranja sinteze, pored izložbi, možda se ipak najbolje ogleda u knjizi Gy. Bibó-Bige koja se bavi sveopštom praistorijom čovečanstva a štampana je u Subotici 1901. godine.

Međutim, u prvoj deceniji XX veka dolazi do izvesnog zastoja, zahuktala delatnost je usporava. Kontinuitet održava tek nekoliko istraživača, među njima i K. Gubicza koji — veoma zanimljivo — u to doba vrši svoja najzapaženija iskopavanja u Malom Idošu. Svetski rat skoro u potpunosti zaustavlja naučni rad.

Posle rata ovo stanje i dalje traje. Istorisko društvo se dekretom raspušta a do pokušaja da se on ponovo oživi dolazi tek 1936. godine verovatno zbog pokušaja Istorijskog društva u Novom Sadu da se bogate zbirke i veoma vredna biblioteka tog nekadašnjeg društva prenesu u Novi Sad, sedište banovine. Nažalost Istorisko društvo u Somboru nije ispunilo obećanja.

Još 1927 godine osnovano je Istorisko društvo u Novom Sadu koje je proklamovalo da će vršiti i arheološka istraživanja. U tom cilju sastavljena je iscrpna anketna lista sa ciljem da se pakuje podaci o arheološkim i istoriskim spomenicima. Prikupljene podatke sredio je M. Grbić. Na osnovu njegovih rezultata sastavio je. A. Deroko Kartu starina Vojvodine (Novi Sad, 1935). Najveći nedostatak ove publikacije jeste u tome što nisu uzeti u obzir ranija istraživanja niti podaci iz starije literature.

Uostalom Istorisko društvo se kasnije nije dovoljno zauzeo za vršenje istraživanja. To se vidi i po primedbi koju je uputio na njegovu adresu. N. Vulić koji predlaže da se pristupi ispitivanju značajnijih lokaliteta. Rađeno je veoma malo i nepovezano. Ono što je vredno pažnje jesu radovi B. Jankulova o praistoriji Vojvodine, objavljeni u Godišnjaku društva između 1934—1940, gde je autor obradio sve postojeće podatke ispravljajući time ranije učinjene greške. Osim njega, u nešto kraćem obliku, publikovao je sintezu praistorije Vojvodine M. Grbić u prvom tomu monografije Vojvodine (Novi Sad, 1939). U istom tomu je objavljena i studija B. Jankulova o periodu seobe naroda u Vojvodini.

Za vreme okupacije, tokom 1943. godine, vršena su obimnija arheološka istraživanja od strane Arheološkog i Antropološkog instituta Univerziteta u Segedinu (I. Foltiny—J. Korek) kod Sente i Nadrljana. Naučno je obrađena somborska arheološka zbirka (J. Banner) i otvoren muzej u Somboru. Slični napori vršeni su i u Subotici ali do otvaranja muzeja nije došlo.

РЕЗЮМЕ

ОБЗОР АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ВАЧКЕ ДО 1945 ГОДА

На основе несколько объективных и субъективных обстоятельств автор разделил историю археологических исследований в Воеводине на три территориальные области: Вачка, Банат и Срем. Если не считать период времени между двумя войнами когда чувствуется затишье в исследовательских работах — отдельные пути исследования могут быть намечены без особых трудностей вплоть до 1945 года.

Первые исследования крепостей и траншей были проведены графом Л. Ф. Марсиглием после битвы у Сенты (1697 г.).

Посредственная защита проведена и в 18. веке, когда данные об археологических объектах введена в географические и кадастровые карты.

В первые десятилетия, в этих областях существовало несколько частных собраний археологически ценных предметов. В 1847 году Матица Србска в Будиме положила основы музея из собраний которого гораздо позже развился Музей Веоводины. В Сенте уже в 1848 году существует городское археологическое собрание.

Но организованная работа по накоплению и исследованию археологических ценностей начинается гораздо позднее, учреждением Исторического общества комитта Вач-Бодрог в Сомборе (Vács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat). До тех пор археологические ценности хранятся в археологических собраниях гимназий (Суботица, Сента, Сомбор, Новый Сад).

Историческое общество развёртывает обширную деятельность и Алманах — ежегодник — становится образом органом развивающим и направляющим исследовательскую работу.)

Среди выдающихся деятелей находим имена Дудаш Д. — всестороннего исследователя и писателя; затем, Ивани И. — заслуженного деятеля, основоположника Общества; Губиц К. — ведущего систематические исследования в окрестностях Богоева; Роедигер Л. — защитника памятников; Генслман (Вач) и других.

Довольно быстрое развитие исследовательской деятельности объясняется усиленным изучением прошлого, следовательно, изучением прошлого в чист тысячелетия прихода венгров ведомых Арпадом в карпатский бассейн.

Исследовательская и литературная деятельность развивалась наряду с открытиями археологических выставок в Апатине, Суботице, Сомборе. Однако, в 1901 годами опубликована книга Биво-Биге Д. занимающаяся древней историей человечества, дает всеобъемлющий синтез всех стараний на этом плане.

Между тем, первое десятилетие 20. века является порой затишья — развивавшаяся деятельность обавляет ход. Только некоторые исследователи, среди которых следует упомянуть имя Губиц К. именно в то время — и это очень интересно — совершил свои самые значительные в геологическом отношении раскопки в Малом Идеше. Мировая война почти совсем останавливает развитие научной деятельности в этом направлении.

После войны та же обстановка затишья продолжается. Историческое общество одним поставлением отменено и попытка возобновить его деятельность делается только в 1936 году, наверно, глагодаря желанию Исторического общества в Новом Саду поместить очень богатые собрания и библиотеку этого общества у себя в Новом Саду, в столице Воеводины. К сожалению, Историческое общество в Сомборе не выполнило своих обещаний.

В Новом Саду ещё в 1927 году учреждено Историческое общество обещавшее заняться археологическими исследованиями. С той целью составлен обширный вопросник, чтобы собрать данные об археологических памятниках. Собранные данные обработаны М. Грбичем. Благодаря ему, А. Дероко сочинил карту древних археологических памятников, находок Воеводины (Новый Сад 1935 год). Жаль, что в этой публикации автор не пользовался данными прежних исследований и данными древней литературы.

Впрочем, Историческое общество позже не очень занялось исследованиями. Об этом свидетельствует и зематка А. Вулича, предлагающего продолжать исследования определённых областей. Сделано всё-таки очень немного,

работано с урывками. Достойны внимания работы Янкулова насчёт древней истории Воеводины, опубликованные в Альманахе общества (1934—1940). В своих трудах В. Янкулов обработал всё существующие данные таким образом как будто исправляя все заранее сделанные ошибки. Кроме того, в сокращённой форме в первом томе монографии Воеводина (Новый Сад 1939) Л. Грбич опубликовал синтез древней истории Воеводины. В том же томе напечатана и статья В. Янкулова о периоде кочевания народов в Воеводине.

Во время оккупации, в течение 1943 года работники Археологического и Антропологического институтов университета в Сегедине (И. Фолтини—И. Корек) занялись обширными археологическими исследованиями у Сенты и Надрьяна. Научно обработано археологическое собрание Сомбора (И. Ваннер) и открыт музей в Сомборе. Подобные попытки делают и в Суботице, но, к сожалению, до открытия музея в то время так и не дошло.

A MODERN TECHNOLÓGIA ÉS AZ OSZTÁLYVISZONYOK

A tudományos-műszaki és technológiai fejlődés az anyagi termelés, a társadalmi felépítmény és a tudat szférájának sok új elemét tartalmazza, de megmaradnak az egyes társadalmi viszonyok és kategóriák, amelyek a klasszikus kapitalista társadalomra jellemzőek. Az osztályviszonyokról és az osztályharcról van ugyanis szó, amelyeket sok polgári teoretikus enyhít vagy tagad. Az ilyen felfogásnak az oka osztályjellegű. Emiatt a korszerű ipari forradalom idején létező osztályviszonyok jellege a marxista tudományos elemzés és társadalmi akció mind jelentősebb tárgyává válik.

A tudományos-műszaki fejlődés maga után vonja az anyagi javak és szolgáltatások, valamint a legszélesebb társadalmi rétegek, foglalkozások és szakmák életszínvonalának növekedését. Egyidejűleg növekszik a fejlettek és fejletlenek, a szegények és gazdagok, a kizsákmányolók és kizsákmányoltak közötti különbség, növekszik a társadalom össz anyagi gazdagsága és a szellemi alkotás közötti egyenlőtlenség. A megnövekedett anyagi gazdagság azokon a területeken is elkülöníti az embereket, ahol megvannak az együttműködés és megértés alapvető feltételei. A részleges egyéni érdekek uralkodnak, az általános, közös társadalmi érdekek pedig háttérbe szorulnak. A különféle szociális, nemzeti, faji összetűzések csaknem az egész világon elterjedtek. Az egymástól legtávolabb élő emberek egymás közötti viszonyai gyakran bensőségesebbek, mint az egy körzetben, egy gyárban közös munkán levő legközelebbi munkatársaké. Az emberi történelem új fejezete kezdődik.

Az osztályviszonyok és ellentétek a látszólagos társadalmi egyensúly ellenére is kiéleződnek és bonyolódnak. Ezek, igaz, változó tartalmúak, új termelési viszonyok jellegével bírnak, és olyan benyomást keltenek, mintha eltűnnének vagy túlhaladottakká válnának. Ez a látszat gyakran olyan elméleti, ideológiai vita alapját képezi, amelyet a korszerű ipari társadalomban a dinamikus egyensúly szerkezeteként magyaráznak, amelyben az anyagi termelés és a társadalmi szervezés minden eleme összekapcsolódik és harmónikusan működik. Az ilyen felfogásokat rendszerint a munkások életszínvonalának növekedésé-

vel, a kapitalistának a munkásokról, a termelésről, a gyárról és a társadalomról való gondoskodásának nagyszámú példájával támasztják alá.

A gazdasági, filozófiai, antropológiai, szociológiai, politikai és pszichológiai elemzések a korszerű termeléssel, munkaszervezéssel, irányítással és ellenőrzéssel, a munkások viselkedésével való interdiszciplinális, dialektikus összefüggése a műszaki-technológiai újítások feltételei között, lehetővé teszi a pozitivista, funkcionális hozzáállás áthidalását, és azt, hogy kifejezésre jussanak a kapitalizmusban, valamint bizonyos különbséggel a szocializmusban is, létező ellentmondások és ellentétek. A meglevő — nem az osztályrendszer és más társadalmi berendezések dicsőítői által kívánt — valóság felfedezésével számos ideológiai spekuláció, valamint a jelen és jövő tudományoknak mondott elképzelése omlik össze.

Az osztályviszonyok nem egyforma tartalmúak és intenzitásúak minden társadalomban és a különféle társadalmak minden területén. Legkifejezettebbek az anyagi termelésben, de viszonylag háttérbe szorulnak és rejtett alakot öltenek azokon a területeken, amelyek inkább társadalmi és kevésbé osztályjellegűek. Ily módon ott, ahol az állam behatol a gazdasági szférába, az osztályharc nehezebbé és összetettebbé válik a munkásosztály számára. Az egyedi kapitalista — mint az osztályharc szubjektuma — helyett a funkciók, társulatok, monopólok, részvénytársaságok sokasága jelenik meg, amelyek megfosztják a kapitalistát hatalmától, s igazi örökösivé válnak a munkásosztályhoz való viszonyulásban. Csupán a kizsákmányolás eszköze, módszere és nagysága változott meg. Ezek külön tanulmányozást érdemelnek.

A modern kapitalizmus és az állami szocializmus, mint a társadalmi viszonyok ellentétes rendszerei, a társadalmi struktúra bizonyos elemeiben fokozzák az osztályösszetűzéseket, de egyes szférákban visszatartó és elodázó irányzatot mutatnak. Ezt az új termelési módszer, az új technika és technológia bevezetése, az újfajta irányítás és szervezés feltételezi. A burzsoázia és a munkásosztály, a kapitalizmus és a szocializmus ellentétes érdekei és céljai az anyagi termelés és a társadalmi felépítmény egyes szféráiban láthatóbbak, míg más területeken rejtettebbek. Ennek oka vagy az egyes országok általános fejlődési színvonala közötti különbség, vagy az egyre szemmel láthatóbb „technológiai szakadék” a nagyon fejlett és fejletlen országok, területek, körzetek, gazdasági ágazatok és társulások között. Néha az ezeket hatványozó társadalmi szférák dominálnak, néha pedig azok, amelyek elrejtik őket. A nagyszámú félig állami, félig társadalmi közvetítő szerv és intézmény, mint pl. a kamarák, a bankok, a különféle szakmai és ágazati egyesületek, részvénytársaságok, tervező és közvetítő irodák, kutatóintézetek, laboratóriumok meghatározott gazdasági és politikai helyzetekben oly mértékben eluralkodnak az anyagi termelésen és a társadalmi eszközökön, hogy emiatt a társadalmi fejlődés létkérdéseivel kapcsolatos társadalmi hatás és döntés súlypontja eltolódik. Az ilyen területeken a menedzserek, mérnökök, közgazdászok, irányítók külön társadalmi rétege jön létre, amelyek gyorsan a társadalmi fejlődés szabályozóivá válnak. Helyzetük a termelés és a társa-

dalom újszerű szervezésén alapul, ezért nehéz társadalmi lényegük mélyére hatolni.

A modern technológia és civilizáció problémája nemcsak a tudományos-műszaki és technológiai területeken, az újításokban és szakosításokban van jelen, hanem a modern termelés feltételei közepette létrejövő társadalmi viszonyok jellegében, valamint e viszonyok következményeiben is. Marx munkáinak megjelenése után majd ötven évre sem történt érdemleges kísérlet a társadalmi viszonyok természetének és jellegének tanulmányozására. Erre csak a későbbi ipari forradalomban került sor. Csak 3—4 évtizeddel ezelőtt kezdtek meg egyes polgári teoretikusok kutatni és magyarázni a termelési-műszaki, szervezési és társadalmi feltételeket, valamint a korszerű technológia és civilizáció viszonyait. Ekkor vette kezdetét egy külön tudományág, az ipari szociológia kialakulása, amely tanulmányozza a gépek, a technológia, a munka tudományos megszervezésének hatását az emberek viselkedésére, pszichikai reakciójára, szervezetére és értékeire, a műszaki-technológiai eljárások alkalmazása folytán kialakult alkalmazkodó képességükre.

A meglevő tanulmányokban, monográfiákban, cikkekben már elkészült a feldolgozás tudományos és fogalmi rendszere, több módszeres eljárása, amely megkönnyíti a tudományos-műszaki és technológiai forradalom mélyebb sajátságainak tanulmányozását és megértését. Bizonyos nehézséget jelent az általános társadalmi fejlődés állandó üteme. Az utóbbi évtizedekben ugyanis több változás állt be a társadalmi-gazdasági viszonyokban, a gazdasági, politikai, műszaki, tudományos területeken, a tudományos-műszaki vívmányok alkalmazásában, mint amennyit a tudósoknak sikerült kivizsgálniuk és megmagyarázniuk. Ezért beszélünk a társadalomtudományoknak az anyagi termelőerők, a termelési viszonyok, a természettudományok és a műszaki tudományok fejlődése mögötti lemaradásáról. Ez azonban csak az egyes társadalmi szférák empirikus kutatására vonatkozik. A kutatási eljárás bonyolultsága, az adatok összegyűjtéséhez és feldolgozásához szükséges tudományos munkások hiánya, a nagyméretű anyagi kiadások, néha pedig a tudományos munka rossz szervezése miatt megtörténik, hogy többet beszélnek az ilyen kutatások szükségességéről, mint amennyit megvalósítanak belőlük. Nem ez a helyzet azonban a fundamentális és alkalmazott kutatásoknál. A tudományos munkának azokon a területein, amelyeknek az alkalmazhatósága kapcsolatban áll a műszaki-technológiai megvalósítással, már több mint három évtizede állandóan növekszik az új találmányok, patentok, szabadalmak, projektumok és tervek száma.

Sok embert bámulatba ejt az a gyorsaság, amellyel a számos találmány valósággá válik, és így mind gyakrabban szemtanúi vagyunk a tudomány, a technika, a technológia dicsőítésének. Az ember intellektuális ereje és találmányai állandóan szemben találják magukat egymással, ugyanakkor kevésbé kísérik figyelemmel és tanulmányozzák az emberiség, a modern civilizáció fejlődésének törvényes útjait, amelyek sok mindenben pozitívan hatnak az emberre, a társadalmi viszonyokra, de együttal — a gépek és a civilizáció világában — nega-

tív következménnyel is járnak az ember dehumanizáló tulajdonságainak fejlődésére. Ma már mindjobban utat tör magának az a felfogás, miszerint „Nem az a nemzet lesz a leghatalmasabb és legbefolyásosabb a század következő negyedében, amely legerőteljesebben eleget tesz a tudomány követelményeinek, hanem az, amelyik ezerszámra menő olyan igényeket elégít ki, amelyek hozzájárulnak a csillogó, a teljes civilizáció létrehozásához.”¹

A korszerű tudományos-műszaki és technológiai vívmányok képezik a társadalmi változások elemeit. Ezek pedig az össz társadalmi gazdagságból, munkamegosztásból, a munka és a termelés társításából, a számos szakosításból valamint az embereknek és szervezeteknek a társadalmi termelés követelményeihez való alkalmazkodásából erednek.

Számos találmány gyakorlati alkalmazása a termelés útján kihat a munkamegosztásra, a társadalmi-gazdasági és a politikai struktúra elemeire. Az egyes szociális kategóriák és csoportok helyzete, természete és jellege megváltozik. Rétegződésre, átcsoportosításra kerül sor az osztályokon, rétegeken, foglalkozásokon és szakmákon belül. Új társadalmi kategóriák keletkeznek, amelyeknek a tevékenysége új tartalmat kap, s amelyek a termelési és társadalmi szervezésben új helyzetet foglalnak el, s külön kedvezményeket élveznek a termelési-műszaki és társadalmi hierarchiában.

A korszerű technológia és a civilizáció egyes elemeiben érinti egymást; azonosul, kiegészül, de a társadalmi fejlődés bizonyos elemeiben szétágazik és kizárja az egyik a másikat. A humanizálódás és dehumanizálódás az ipari forradalom kísérője. Az egyik vagy a másik irányzat felülkerekedése határozza meg a társadalmi fejlődés értelmét és fokát, az embernek, mint termelőnek a helyét a társadalomban, a termelésben. Az emberek társadalmi viszonyai a termelési folyamatban „végeredményben” meghatározzák, hogy az emberi munka és alkotás mennyire válik az emberiség javára, hogy mennyire válik az alárendeltség és kizsákmányolás eszközévé, vagy milyen mértékben formálódik destruktív erővé, az emberek fokozott kizsákmányolójává, szabadságának tagadójjává. A „technika és a kapitalizmus növekedése” c. részben éppen a tudomány és technika kapitalista módon való gyakorlati alkalmazásának ellentmondásairól van szó. „A kapitalizmus nem azért alkalmazza a gépet, hogy növelje a jólétet, hanem hogy fokozza a profitot, a mechanikai eszközöket az uralkodó osztály erejének növelésére. A kapitalizmus volt az oka annak, hogy Európában és a világ más részein a gépi termékek kíméletlenül megsemmisítették a közműipart még akkor is, ha a gépi termékek gyengébb minőségűek voltak, mint azok, amelyeket helyettesítettek: mert a géppel kapcsolatban állt a tekintély, a fejlődés, a siker, a hatalom még akkor is, ha a gép műszakilag célt tévesztett. A profitlehetőség miatt a gép szerepe túlzottan hangsúlyozott volt, a fegyelemnek való behódolás pedig meghaladta az összhang és a hatásosság határát. A magánkapitalizmus bizonyos jellemvonásai miatt a gép — mint neutrális ügynök — gyakran a társadalom negatív elemének tűnt, és néha az is volt — érzéketlen az emberi élet és az emberi érdekek iránt. A gép

bűnhődött meg a kapitalizmus hibáiért; ennek ellenére a kapitalizmus gyakran a maga érdekéért könyvelte el a gép erényeit.”²

A polgári teoretikusok felismerték a gépek veszélyét, dehumanizáló hatását, de a legnagyobb veszélyt az egész társadalmi fejlődésre nem a „gépek és a technika” rejtik magukban, hanem azok kapitalista módon való felhasználása. Az osztályviszonyoknak és osztályharcoknak is ez a lényege.

A KIZSÁKMÁNYOLÁS ÉS AZ OSZTÁLYHARC ÚJ FORMÁI

A tudományos-műszaki és technológiai forradalom feltételei közepette a társadalmi és osztálycélkitűzések párhuzamosan valósulnak meg. Ez összetettebbé teszi a társadalmi struktúrát, és megnehezíti a munkásosztály azon céljainak megvalósítását, amelyek a termelési eszközökhöz való viszonyának megváltozását jelentik, és világviszonylatban a munkásosztály gazdasági és politikai felszabadulását eredményezik. Ez olyan benyomást kelt, mintha gyengülne az osztályharc ott, ahol a burzsoázia és a munkásosztály érdekei közvetlen összeütközésbe kerülnek. Sok polgári teoretikus úgy véli, hogy a munkásosztály társadalmi és gazdasági helyzete annyira megváltozott, hogy többé nincs oka és motivációja az általános, a társadalmi felüli, saját külön érdekeiért harcolni. Van olyan vélemény, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés mai fokán a burzsoázia és a munkásosztály „érdekei azonosulási” irányzata jelentkezik az általános társadalmi előrehaladás érdekében. Az anyagi termelés és a társadalmi felépítmény formáinak sokfélesége, azok áthatottsága és kölcsönös feltételezettsége, kihatással vannak a munka osztályjellegére. Ily módon természetesen változik az emberi lény és az osztályok társadalmi célkitűzése is. Azok a célok és érdekek, amelyekért sok országban harcolnak, meghaladják a minimális egzisztencia követelményeit. Mind több az olyan követelmény, amely a munkásosztály gazdasági és politikai helyzetének radikális megváltoztatását igényli. Az osztályharc nem ösztönszerűen és a társadalmi fejlődés pusztán törvényszerűségei alapján folyik, hanem szervezeten, a forradalmi munkásosztály nagyfokú tapasztalatának és a marxizmus elméleti, eszmei alapjának felhasználásával.

A munka széleskörű társítása a termelőeszközök forradalmasításának kezdetét jelenti világviszonylatban. A polgári teoretikusok ebből a társadalmi-gazdasági folyamatból analógia alapján téves következtetéssel igazolják a kapitalizmusban meglévő társadalmi-gazdasági viszonyokat, az osztályharc, a kizsákmányolás stb. nemlétezését. A munka társításával — az anyagi termelés meghatározott feltételei mellett — kiéleződnek az osztályviszonyok és a kizsákmányolás. A burzsoázia és a munkásosztály érdekeinek ellentmondásai a megnövekedett anyagi javakban, a korszerű termelésben, a technikában és a technológiában összpontosulnak, és a társadalom régi eszközei valamint elavult szervei, intézményei útján nyernek megoldást. A társadalmi viszonyok és a társadalmi szervezés régi rendszere nem képes

áthidalni az osztályellentéteket és összetűzéseket; csupán modifikálja, elodázza és bonyolítja azokat.

Igaz, a kizsákmányolás többé nem jelenti a munkások nyers fizikai kizsákmányolását. A korszerű gépek, a termelés új szervezésének alkalmazásával a termelési folyamatban a dolgozó munkája meghatározott, szakosított műveletekre korlátozódik. Ezeket nem a munkás fizikai erejének kizárólagos igénybevételével végzik, mint az első gépek, gyáripari berendezések idején, hanem többé-kevésbé szakmai és műszaki eljárásokkal. Ez a munkás külön szakosítását és az egyes műveletek tanulását igényli, nem pedig az egész termelési folyamat megismerését.

Külső és belső tényezők hatnak a munkásnak a termelésben és az elosztásban elfoglalt helyére és helyzetére (a jövedelemszerzés módjára), a termelési eszközökhöz való viszonyára, a tulajdonosnak és a menedzsernek a termelés szervezésében és megvalósításában való részvételére. A munkaszervezés műszaki-technológiai újításai bizonyos mértékben feltételezik a termelés résztvevőinek a társadalmi és gazdasági helyzetét. A társadalom viszonyainak rendszere a társadalmi szervezés és számos tudományos, oktatási, művelődési és más közintézmény illetve szolgálat természete azonban közvetve vagy közvetlenül stimulálja vagy hátráltatja a termelést. Számos hatóeszköz — mint a terv, az adó, a különféle járulékok — szabályozza a termelés módját és mennyiségét, a kínálat és kereslet, valamint a termékek árának alakulását is. Ezek viszont jelentős tényezői minden termelésnek.

Az ember és a gép, az ember és az ügyvitel, az irányítás és ellenőrzés összetett interakciói feltételezik a magasfokú munkatermelékenységet, az ésszerűsítést, a termelésben résztvevők harmonikus viszonyát, de az ember nem megfelelő hozzáállása a termelési folyamatokhoz, a rossz munkafeltételek, a gyenge munkaszervezés, az egyes termelési folyamatok ritmusa összhangjának hiánya, az alacsony napszámok az alacsony termelékenységet, a munkások egymás közötti rossz viszonyát, fegyelmetlenségét stb. eredményezi.

„A legfontosabb megmarad” a gépek alkalmazásával is. Azok a fölfogások, amelyek szerint a gépek a profitszerzésnek, a magasfokú termelékenységnak, a munkaidő csökkentésének, az ésszerűsítésnek, a termelésnek, a munkaerő csökkentésének a puszta eszközei, éppen a termelési-műszaki folyamatok társadalmi feltételezettségét irányozzák elő, ez pedig nagy változások okozója lehet a termelésben és a társadalomban. Az ember—tudomány, az ember—technika, az ember—gép a termelési folyamatnak nem statikus komponense, hanem a termelési viszonyok része, amelynek alapját a tulajdonviszony, a termelőeszközök iránti viszony természete és jellege, valamint az anyagi termelés feltételei és viszonyai határozzák meg. A gépek bevezetésével a termelési folyamat csak megkezdődik, de nem fejeződik be.

Az ipari forradalom viszonyainak szabályozása és irányítása mindinkább annak a kritériumává válik, hogy a tudományos-műszaki folyamat és az egész alkotás mennyire áll az ember szolgálatában,

vagy mennyire vált a még nagyobb és hatásosabb kényszer és elidegenítés eszközévé. Ilyen feltételek között az osztályviszonyok teljesen kifejezésre jutnak, mert a termelőeszközök tulajdonosai a megszerzett pozíciók megtartására törekszenek. Ők úgy vélik, hogy ily módon biztosítható a szociális egyensúly, a magas termelékenység, a demokrácia és a szabadság. Szerintük bizonyos követelések megengedhetők, amelyek a napszám kisebb-nagyobb emelésével ki is elégíthetők. Az egyes gazdasági ágazatokban és társulásokban a tervezés és az értékesítés terén még a munkások közreműködését is javasolják. Abból a célból, hogy a munkásokkal való együttműködési készségükről biznyságot adjanak, gyakran a szociológusok és pszichológusok csoportjait bízzák meg, hogy tárgyaljanak a termelési folyamat feltételeiről, a szabadidő kihasználásáról, a munkahelyiségeknek a termelés dinamikájához való átrendezéséről, a munkaszünetekről, a testgyakorlatokról a pszichofizikai relaxáció céljából stb. Külön kutatják a munkások alkalmazkodását, képzésüknek a feltételeit és szükségességét a futószalagon való munkához.

A termelési folyamatok műszaki-technológiai tökéletesítése megváltoztatja a társadalmi szükségleteket és a szakmai képesítés mérceit. Mind nagyobb szükség van a magas szakképzettségű szakemberekre, a specialistákra, akiknek a feladata, hogy kutatásokat végezzenek és tökéletesítsék a termelést; hogy programozással, tervezéssel, irányítással foglalkozzanak és ellenőrizzék a különféle műszaki-technológiai műveleteket; hogy foglalkozzanak a szakképzetlen és fél-szakképzett munkásokkal, akiknek viszont az a feladatuk, hogy rövid idő alatt elsajátítsák a gép kezeléséhez szükséges, viszonylag egyszerű ügyességeket, vagy a futószalagon folyó termelésbe beépítsék az egyes részeket. A nagymértékben amortizált gyárakban a szakemberek és a félszakképzett munkások a termelés hordozói.

A kapitalista termelés, a konkurrencia egyik jellegzetessége, hogy a termelés technológiájának és szervezésének megváltoztatásával csökken a munkahelyek száma. Így a munkások a gyártól, a tulajdonostól, a gazdától vagy a menedzsertől mindinkább függő viszonyba kerülnek, alázas robotokká válnak, akik vakon teljesítik a termelési tervet. A termelésben és a társadalomban való viselkedésüket az egzisztencia határozza meg. Gyakori jelenség az apatikusság, az érdektelenség, amely még a legközelebbi munkatárs sorsa iránti viszonyban is megnyilvánul. A kizsákmányolás osztályérdekekbe tömöríti a munkásokat, de a mindennapi viselkedésben szétválasztja őket, s ez egyfajta ellentmondást, ellentétet jelent, amely megfelel a kapitalista termelés feltételeinek.⁴ A termelésben és a társadalomban eszközölt állandó műszaki és szervezési változások a munkások nagyméretű vándorlását idézik elő az egyik gazdasági ágazatból a másikba, az egyik munkaterületről a másikra. A munkások nagy száma munkakorának letöltéséig három-négyszer is változtatja munkahelyét és gyakran foglalkozását is. Ez nagy hatással van életmódjuk megváltoztatására, lelkivilágukra, családjuk helyzetére. A dolgozók ingatagságát és bizonytalanságát nagymértékben a „termelés racionalizálására”, az új technika és irányítási módszerek bevezetésére és a vállalat

stabilizálására használják fel. Sok tanulmány szól arról, hogy a gazdasági krízis óta a mai napig jelentős előrehaladás történt a munkások anyagi helyzetének, életszínvonalának, műszaki és kulturális képzésének javítása terén. Kevés vita szól a profit állandó növekedéséről, a kizsákmányolás fokáról és a munkások elszegényedéséről.

A polgári teoretikusok munkáik, tanulmányaik és elemzéseik legnagyobb részében a társadalmi viszonyok megváltozását a munkások, menedzserek és tulajdonosok viselkedésében látják. Majdnem azt a következtetést vonják le, hogy a technika, a gépek az egyes műveleteknek feltétel nélküli elvégzését követelik meg és mindenki köteles ehhez tartania magát. „A gépnek való alárendeltséget a szociális fennmaradás feltételeként mutatják be.” Ha a társadalmi viszonyokat a kapitalista termelés résztvevőinek viselkedésével magyarázzuk anélkül, hogy gyökeresebb „átrendezésnek” szükségességére valamint az anyagi-termelési viszonyok és feltételek forradalmasítására rámutatnánk egészen a társadalmi felépítményig, nem kapunk választ az átmeneti időszak ellentmondásaira, ellentéteire.

A korszerű társadalmi szervezkedés kérdésének a megoldását a polgári teoretikusok elsősorban a szilárd államszervezetben, az államhatalom tekintélyében, a gazdasági szilárdságban és egyensúlyban, a gazdaság társulásában, a termelés ésszerűsítésében, a gazdaságos anyag- és munkaerőfelhasználásban, illetve a munkatermelékenység állandó növelésében látják. Ezeknek a feltételeknek a megteremtése azt a célt szolgálja, hogy növekedjen az anyagi gazdagság, illetve az uralkodó osztály profitja, és biztosítva legyen a kapitalista termelés működése.

A munkások érdeke ezeknek a feltételeknek van alárendelve, és a munkabér keretében valósul meg. A munkásosztály helyzetének a megoldása az osztályharc, a társadalmi mozgatóerő egyik alaptényezője. A meglevő viszonyok megtartása és elméleti-funkcionális igazolása csökkenti az egyes tanulmányok és monográfiák értékét. A társadalmi struktúra egyes szegmentumainak empirista-pozitívista hozzáállással való elemzése és feldolgozása mellőzi a társadalmi törvényszerűség dialektikus-történelmi feltételezettségét, az állandó átalakulás útját, amelybe beleépült a munkásosztály évszázados társadalmi-gazdasági és eszmei-politikai harca.

A korszerű tudományos-műszaki civilizáció gazdasági, szociológiai, technikai és szervezési aspektusainak felismerése és megértése lehetővé teszi az öngazgatás bizonyos feltételeinek és viszonyainak a megteremtését. A termelés megszervezésében, a korszerű technológiában, a műszaki-technológiai újításokban nálunk felmerülő problémákkal való összehasonlítás hozzájárul, hogy elkerüljük azokat a gyengeségeket és hibákat, amelyek a különféle szférákban, a termelés különböző szintjén, az irányításban és ellenőrzésben, a termelésben résztvevők felelőségének társadalmi szabályozásában valamint a társadalmi szervezetekben jelentkeznek. A tudományos kutatók számára az ami „tennivaló marad” több, mint a helyzet megállapítása, tények és az egyének álláspontjainak rögzítése a társadalmi rendszer egyes szféráiban.

A cél tehát az, hogy a tudományos-technikai és technológiai fejlődés modern feltételei közepette új megoldásokat találjunk a munkások a közvetlen termelők gazdasági és szociális helyzetének megváltoztatására. Csak az objektív tudományos elemzés segíthet abban, hogy a munkás felismerje annak a korszerű világnak a távlatait és lehetőségeit, amely kizsákmányolásában, illetve relatív passzív és degradált helyzetben tartja. A tudomány vívmányai, a műszaki találmányok, a technológiai újítások képezik a termelőeszközök mindent átfogó forradalmasításának elemeit. Ezek egyrészt szociális-osztályjellegű tényezőket tartalmaznak, másrészt a folyamat fontos eleme, a munkásosztály történelmi érdekeiért folyó harc módszerének az állandó tökéletesítése, illetve a kényszer és domináció olyan tartalmától és formáitól való megszabadítása, amely közömbössé teszi őt a saját munkaeredményeihez való viszonyulásban.

JEGYZETEK

¹ Charles R. Walker: *Moderna Tehnologija i civilizacija*, Naprijed, 1968, Zagreb, 46. old.

² Uo. 41. oldal.

³ „A munka racionalizálási elvének alkalmazásával az ipari mérnök az eredményesség érdekében annyira leegyszerűsítette a feladatokat, hogy majdnem teljesen eltűntek a munkahelyek között a szakmai különbségek. Az átlag munkásnak a különböző fokozatokon, amelyek az előrehaladást jelentették, nehéz volt vertikálisan felfelé haladnia. Itt meg kell említeni, hogy maga a szakszervezet a kollektív megbeszélések révén éveken át elősegítette az egységes munkamércék kialakításának tendenciáját, felemelve a napszámok minimális szintjét anélkül, hogy a munkahelyek különféle kategóriái között a relatív különbségeket növelte volna. (Uo. 106–107. oldal)

⁴ „A munka műszaki szervezése határozta meg az ő (a munkás) viszonyulásának jellegét a munkahelyhez. Ez az ember identifikálta magát a társával, aki a lánc másik végén dolgozott, de úgyszólván semmiféle identifikációt nem mutatott magával a munkacsoporttal. A láncrendszerű munkában az emberek egyes személyek agregátjai voltak, amelyek közül mindenki többé-kevésbé a többitől függetlenül végezte tevékenységét. Úgy tűnik, hogy a tudathiány miatt az intim csoportról erősödött a nevtelenség érzése, amelyet a konvejer ritmusa és a munka repetatív jellege táplált.” (Uo. 106. oldal)

REZIME

MODERNA TEHNOLOGIJA I KLASNI ODNOSI

U uslovima i odnosima naučno-tehničke i tehnološke revolucije društveni i klasni sadržaji teku uporedo. To društvenu strukturu čini složenijom i otežava borbu radničke klase za ostvarenje onih ciljeva koji znače promenu njenog odnosa prema sredstvima za proizvodnju i koji vode ekonomskom i političkom oslobođenju radničke klase u svetskim razmerama. Stiže se utisak da slabija klasna borba u onim tačkama gde se direktno sukobljavaju interesi buržoazije i radničke klase. Mnogi građanski teoretičari smatraju da je toliko promjenjen društveni i ekonomski položaj radničke klase da ona više nema razloga ni motiva da se bori za neke svoje posebne interese izvan opštih interesa društva. Ima mišljenja da na dostignutom stepenu društveno-ekonomskog razvoja postoji tendencija „poistovećivanja interesa” buržoazije i radničke klase u interesu opštedruštvenog progressa. Raznovrsnost oblika i zakona materijalne proizvodnje i društvene nadgradnje, njihovo prožimanje i uzajamna uslovljenost utiču i na promene klasne sadržine rada. Naravno da se tako menja biće i društvena sadržina klasa. Ciljevi i interesi za koje se bore u mnogim zemljama prelaze

zahtevu za egzistencijalnim minimumom. Sve je više onih zahteva koji traže radikalnu promenu ekonomskog i političkog položaja radničke klase. Klasna borba ne teče stihijno ili po punim zakonitostima društvenog razvoja, već organizovano sa korišćenjem velikog praktičnog iskustva revolucionarne borbe radničke klase i teorijsko idejnog fonda marksizma.

Na mesto i položaj radnika u procesu proizvodnje i raspodele (način sticanja dohotka) na njegov odnos prema sredstvima za proizvodnju, na učešće vlasnika i menadžera u organizovanju i realizaciji proizvodnje utiču kako spoljni tako i unutrašnji činioci. Tehničko-tehnološke inovacije, organizacija rada jednim delom uslovljavaju društveni i ekonomski položaj učesnika u proizvodnji. Međutim, sistem odnosa u društvu, priroda državne organizacije i brojnih, drugih, naučnih, obrazovnih, kulturnih, javnih institucija i službi posredno ili neposredno stimulišu ili zadržavaju razvoj proizvodnje. Putem brojnih instrumenata kao što su plan, porez, razni doprinosi, reguliše se način i obim proizvodnje, delimično se reguliše ponuda i potražnja, cena proizvoda, a to su značajni elementi svake proizvodnje.

RÉSUMÉ

LA TECHNOLOGIE MODERNE ET LES RELATIONS DE CLASSE

A la suite de la révolution scientifique-technique et technologique les courants sociaux et ceux de classe se développent parallèlement. Ce fait rend la structure sociale plus complexe et aggrave la lutte de classe ouvrière dans la réalisation de ses buts c'est-à-dire en changement de son attitude quant aux moyens de production ce qui mène à la libération économique et politique de la classe ouvrière du monde entier.

Il paraît que la lutte sociale est moins acharnée aux points où la collision des intérêts entre la bourgeoisie et celle de la classe ouvrière devient plus directe. Bien des théoriciens bourgeois considèrent que la situation sociale et économique de la classe ouvrière ait été transformée à tel point que chaque lutte pour défendre certains intérêts spéciaux en dehors des intérêts communs de la société en entier, devient superflue. Certains pensent que sur un certain degré du développement socio-économique subsiste la tendance de „l'identification des intérêts" de la bourgeoisie et celle de la classe ouvrière dans l'intérêt du progrès social général. La diversité des formes et des lois de la production matérielle et celle de la superstructure sociale, leur pénétration et conditionnalité mutuelle exercent certaine influence sur la transformation des caractères de classe du travail. Certainement de cette façon l'être et le caractère social est aussi subordonné au changement. Les buts et les intérêts pour lesquels ils luttent dans biens de pays dépassent l'exigence de l'existence pure. Les exigences deviennent de plus en plus graves et visent à une transformation la plus radicale de la situation économique et politique de la classe ouvrière.

La lutte de classe ne se déroule pas d'une façon élémentaire ou conformément aux simples légitimités du développement social, mais d'une manière organisée en tirant avantage d'une expérience pratique considérable de la lutte révolutionnaire de la classe ouvrière aussi bien que des valeurs théoriques et idéologiques du fond du marxisme. Les facteurs extérieurs et intérieurs exercent une influence sur la position et la situation d'ouvrier dans le procès de la production et celui de la distribution (la manière de gagner le revenu), sur ses rapports aux moyennes de production, la participation du propriétaire et manager dans l'organisation et la réalisation. D'autre part, les innovations techniques-technologiques, l'organisation du travail sont subordonnés à la situation sociale et économique du participant dans la production. Cependant, le système du rapport en société, le caractère de l'organisation d'Etat et d'autres institutions scientifiques, culturelles et publiques d'une façon directe ou indirecte stimulent ou arrêtent le développement de la production.

Par le moyen de nombreux instruments tels comme le plan, l'impôt, les différentes contributions on règle la manière et la capacité de la production, partiellement on règle aussi l'offre et la demande, le prix du produit, et ce sont les éléments essentiels de chaque production.

Borislav Martin

TÁRSADALMI-GAZDASÁGI KUTATÁSOK VAJDASÁGBAN

A TARTOMÁNYI TUDOMÁNYÜGYI KÖZÖSSÉG

Amikor két és fél évvel ezelőtt megalakult a Tartományi Tudományügyi Közösség,¹ sok kutató, de természetesen közvetlen termelő is kételkedett abban, hogy ez minőségileg valami újat jelent mind a tudomány, mind a kutatók számára. A szkeptikusok leggyakrabban azt hangsúlyozták, hogy a Közösség csak a tudományos tevékenységet koordináló tartományi tanács módosított igazgató szerve.

A tudományos munkások kételkedése részben munkájuk sajátosságából eredő óvatosság, részben az újításokkal szemben való ellenállás volt, amikor annak értékéről és célszerűségéről még nem győződtek meg; a termelők empirikus szkepticizmusa viszont egészen más jellegű volt, itt a gyakorlati alkalmazhatóság túlzott hangsúlyozása vezetett a Közösség megalakításával szembeni ellenálláshoz. Igazuk volt azoknak, akik azt hangsúlyozták, hogy a tudományos munka a gyorsütemű gazdasági és az általános társadalmi fejlődés egyik legjelentősebb tényezője. Nem csalatkoztak azok sem, akiknek az volt a véleménye, hogy a Közösség a jelen körülmények között mégis a legmegfelelőbb és a legcélravezetőbb megoldás.

A nem teljes három évi működés alatt a Közösség, mint új önkormányzati forma, teljesen affirmálódott és tartományunk területén a tudományos kutatók anyagi és szubjektív erőit egyesítette.

A kutatások programja, amelyet eddig a tartományi igazgatási szervek szabtak meg, egészen új irányvonalat és méretet öltött. A tudományos kutatók programjáról és pénzelése főbb kérdéseiről maguk a kutatók és kutatóintézetek döntenek a Közösség önkormányzati szervei útján (választmány, tanács, bizottság).²

Fennállásának igazoltságát bizonyítják a relatíve rövid idő alatt kimutatható eredmények.

E cikk célja a gazdasági kutatásokban, azaz a tudományos munkában, a kutatókader képzésében, az anyagi alap növelésében és a tudományos kutatások integrációjában elért jelentősebb eredményekről való informálás. E helyen Vajdaságban a gazdasági kutatások szervezésének és pénzelésének csak egyes nyitott kérdéseiről tesztek említést.

1971-ben 36 gazdaságtudományi jellegű tervezetet pénzelt a Közösség. (Lásd a tématerv áttekintését a következő fejezetben!) Ugyanebben az évben 49 doktorátus és 59 magiszteri munka készítését pénzelte; 31 kezdő innen kapta a személyi jövedelmét, és 25 ösztöndíjasa volt. Így a Közösség nagymértékben hozzájárult a tudományos káderek képzéséhez, és megvetette a tudományos kutatások alapjait.

A Közösség sokoldalú kapcsolatot tart fenn számos tudományos intézménnyel az országban³ és külföldön⁴.

VAJDASÁGBAN VÉGZETT TÁRSADALMI-GAZDASÁGI KUTATÁSOK PROGRAMJA (1971–75)

A Közösségnek 26 tudományágra kidolgozott közlépjáratú programja van, amelyet az önkormányzati szervek is elfogadtak. Ezek között található a közgazdasági tudományok kutatási tervei is, amelyeket Vajdaság tudományos erőinek valós szüksége és teljesítőképessége szabott meg.

A tudományos kutatások súlypontja az alkalmazott kutatásokon van. Ezek feladata, hogy az egyes gazdasági ágak legaktuálisabb kérdéseinek megoldásához járuljanak hozzá. Éppen ezért a legkiemelkedőbb helyet a mezőgazdasági és az ipari kutatások foglalják el. Pillanatnyilag, de az 1971–75-ös időszak tervében is, a biotechnikai és a műszaki jellegű kutatásoké a fő hely.

Az alap- és fejlődési kutatások, habár többé-kevésbé minden tudományágban fellelhetők, még sem eléggé hangsúlyozottak a közlépjáratú gazdasági kutatások tervében. Az ilyen kutatások fejlődése megvalósul majd részben a Köztársasági Tudományügyi Közösséggel, részben a JSzSzK, Tudományokat és Technológiát Koordináló Bizottsággal való együttműködés folytán. A tudományos kutatások közlépjáratú terve felöleli azokat a folyamatos kutatásokat, amelyek Vajdaság gazdasági fejlődésében elsődleges jelentőségűek, vagy ama tevékenységek csoportjába tartozókat, ahol Vajdaságnak komparatív előnye van, de még nem találták meg igazi helyüket Vajdaság és a tágabb közösség gazdasági fejlődésében. Ezekhez a viszonylag nem eléggé fejlett ágakhoz tartoznak elsősorban az egyes feldolgozó iparok, amelyeknek jó nyersanyagbázisuk van.

A gazdasági kutatások közlépjáratú tervében⁵ a következő tanulmányozások dominálnak:

1. Vajdaság gazdasági fejlődésének általános feltételei.
2. Vajdaság gazdasági fejlődésének regionális problémái.
3. A gazdasági rendszer, a gazdaságpolitika és ezek hatása Vajdaság gazdasági fejlődésére.
4. Vajdaság iparosításának alapirányai és módszerei.
5. Vajdaság mezőgazdaságának helyzete és fejlődési lehetőségei.⁶
6. Infrastrukturális kutatások.

Az említett kutatási területek jelentős helyet kaptak a Közösség már pénzelt terveiben. (Lásd a megvalósításban levő tématerveket!)

A már felsorolt kutatási tervekből láthatjuk, hogy az interdiszciplináris terveket elhanyagolták, mert csak egy ilyen jellegűnek a megvalósítása van folyamatban. Ezért megemlítenék néhány kutatási területet, ahol feltétlenül nagy szükség lenne az interdiszciplináris együttműködésre:

- A különböző takarmány termesztésének gazdaságossága a belterjes állattenyésztés és növénytermesztés feltételei mellett.
- A nemesített cukorrépaajták biológiai és mezőgazdasági teljesítőképességeinek kihasználása az öntözéses rendszerben a legmegfelelőbb táplálás és trágyázás mellett.
- Egyes búzafajták, gyümölcsök és konyhakerti vetemények termesztésének technikai-technológiai szempontjai.
- Hústermelés a különböző technológiai és takarmányozási feltételekben.

A TUDOMÁNYOS KUTATÓMUNKÁK TÉMATERVE A TARTOMÁNYI TUDOMÁNYÜGYI KÖZÖSSÉG PÉNZELÉSÉBEN 1972-ben

KÖZGAZDASÁGI KAR, SZABADKA

1. A Vajdasági SzAT mezőgazdasági-ipari kombinátjainak öngazgatási, szervezési és közgazdasági optimumának meghatározása.
2. A költségek könyvelési nyilvántartásának és elszámolásának problematikája a társadalmi szektor mezőgazdasági ágazataiban Vajdaság területén.
3. Az összehasonlítás miatt az ésszerűsítés tényezője a kereskedelmi vállalatok gazdálkodásában.
4. Vajdaság gazdaságának regionális és szubregionális elemzése input-output módszerrel (elméleti módszertani tanulmány).
5. A dokumentációs áruleszállítás és fizetési eszközeinek jogi jellegzeteségei és azok gazdasági funkciója.

MEZŐGAZDASÁGI KAR, ÚJVIDÉK

1. Vajdaság gazdasági fejlődésének regionális és szubregionális kérdései.
2. A mezőgazdasági szervezetek jövedelmének alakulása és elosztása, melyeknek kooperatív a termelési együttműködése az egyéni gazdaságokkal.
3. A mezőgazdasági termékek árai, arányai és a mezőgazdasági termelésre gyakorolt hatásuk a Vajdaság SzAT-ban.
4. A vajdasági mezőgazdaság műszaki ellátottsága.
5. A munkaerőárfordításnak és a gépparkkihasználásnak optimalizálása a növénytermesztésben.
6. A beruházások hasznosítása Vajdaság mezőgazdaságában.

JOGI KAR, ÚJVIDÉK

1. A bankok szervezésének és ügyvitelének jogi szabályozása a külkereskedelmi és belső fizetési rendszerben — a fizetési eszközök a gazdaságban.
2. A község helyzete, helye és szerepe a jugoszláv politikai rendszerben.
3. A vízgazdaság szervezése és pénzelése Vajdaságban.
4. A folyami-csatornai szállítás jogi-közgazdasági helyzete a Vajdaság SzAT-ban.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI-MATEMATIKAI KAR, ÚJVIDÉK

1. A vajdasági városok fejlődésének matematikai modellezése és tervezése.

FELSŐ KÖZGAZDASÁGI ÉS KERESKEDELMI ISKOLA, ÚJVIDÉK

1. A harmadlagos szektor tevékenységeinek helye és jelentősége Vajdaság gazdaságában.

A SZABADKAI KÖZGAZDASÁGI KAR MUNKA- ÉS ÜGYVITELSZERVEZÉSI INTÉZETE

1. Iparvállalatok munka- és ügyvitelszervezésének elemzése a Vajdaság SzAT-ban.
2. Szakkifejezések meghatározása és összehasonlító kritikai elemzése a komputerisztika, rendszerelmélet és kibernetika területén.

KÖZGAZDASÁGI INTÉZET, ÚJVIDÉK

1. Vajdaság eddigi gazdasági fejlődésének elemzése.
2. Vajdaság gazdasága jövedelmének alakulási és elosztási feltételei az 1964–1970-ig terjedő időszakban.
3. Vajdaság jelenlegi gazdasági helyzetének összehasonlító elemzése.
4. A legfontosabb növénytermesztési termékek termelésének gazdaságtana — külön hangsúllyal az öntözéses termelési feltételekre.
5. Az egyéni mezőgazdasági gazdaságok újratermelése a Vajdaság SzAT-ban, a JSzSzk-ban és más magas fejlettségű mezőgazdasággal rendelkező államokban.

MEZŐGAZDASÁGI KUTATÓINTÉZET, ÚJVIDÉK

1. A lucerna termesztésének kifizetődősége és tápanyagának kihasználása.

SZŐLÉSZETI ÉS GYÜMÖLCSÉSZETI KUTATÓINTÉZET, ÚJVIDÉK

1. A termelés és a munkafolyamat-gépesítés közgazdasági tényezőinek vizsgálata a mezőgazdaságban.

ÁLLATTENYÉSZTŐ KUTATÓINTÉZET, ÚJVIDÉK

1. A takarmánytermesztés, feldolgozás és felhasználás gazdasági megoldásai a belterjes növénytermesztés feltételei mellett.
2. A számítógéppel összeállított takarmánykeverékek biológiai és gazdasági hatékonysága a sertések takarmányozásában.⁷

ÁLLATEGÉSZSÉGÜGYI INTÉZET, ÚJVIDÉK

1. A bakteriális (sorozatos) malacnevelési technológia alkalmazási lehetősége a vajdasági gazdasági feltételek mellett, különös tekintettel az elhelyezésre, a takarmányozásra, az egészségvédelemre és a gazdaságosságra.
2. A sertések endoparazit faunájának vizsgálata, különös tekintettel a megállapított fajok patológiai és gazdasági jelentőségére az intenzív sertéstenyésztés feltételei mellett.

JUGOSZLÁV ÉLELMISZERIPARI INTÉZET, ÚJVIDÉK

1. Az élelmiszeripari termelés gazdaságossága és technológiájának továbbfejlesztése.

A POLITIKAI TANULMÁNYOK ÉS A TÁRSADALOM-POLITIKAI KÉPZÉS KÖZPONTJA, ÚJVIDÉK

1. A szociológia módszertani problémái különös tekintettel a szociológiai kutatásokra.
2. Háború utáni változások a vajdasági városok és falvak lakosságának szociális struktúrájában.
3. A műszaki újítások terjedése és azok szociális velejárói (következményei) Vajdaság falusi gazdaságaiban.

VAJDASÁG TÖRTÉNETÉT KUTATÓ INTÉZET, ÚJVIDÉK

1. Vajdaság gazdasági és társadalmi politikai történelme a 17. század végétől 1861-ig.
2. Vajdaság legújabb történelme (1918–1946) — szociális, gazdasági és politikai problémák.

A bemutatott tématerv alapján a kutatások tárgyát a következőképpen rendszerezhetjük:

1. Vajdaság gazdasági fejlődésének általános és sajátos problémái	10	tématerv
2. Vajdaság iparosításának problémái	2	„
3. Vajdaság mezőgazdaságának általános és sajátos problémái	17	„
4. Vajdaság kereskedelmének problémái	4	„
5. Vajdasági szociológiai problémák	4	„
6. Gazdasági jogi problémák	2	„

Amint látható, a számos érdekes kutatási terület mellett, külön nem tanulmányozzák az erdőszet, az építészet, a közlekedés, a lakás- és kommunálisügy kérdéseit. Ezekkel csak a Vajdaság gazdasági fejlődésének regionális és szubregionális mozzanatai című téma⁸ foglalkozik.

A mezőgazdasággal kapcsolatos kutatások nagyszámúak, de heterogén jellegűek, amellett a nyersanyagbázis és a feldolgozó tevékenységek közötti arány sem megfelelő, és végül itt is hiányolható a komplex kutatási program.

A TUDOMÁNYOS KUTATÁSOKRA SZÁNT ANYAGI ESZKÖZÖK TERJEDELME ÉS ÖSSZETÉTELE

A Közösség eszközét Vajdaság előző évi nemzeti jövedelmének 0,12%-a képezi. Ezeket az eszközöket minden évben pályázatok alapján osztják fel tudományos kutatásokra és egyéb célokra: káderképzésre, tudományos kiadványok pénzelésére, beruházásokra, nemzetközi tudományos együttműködésre stb.

Ebből a forrásból pénzelték 1969-ben azokat a terveket, amelyeket a Vajdasági Tudományos Tevékenységet Koordináló Tanács a tudományos kutatási programjába beiktatott. Ezek többnyire olyan tervezetek voltak, amelyeket a Közösség örökölt, és nem nagy beleszólása volt sem a kiválasztásukba, sem a pénzelésükbe.

A Tudományos Tevékenységeket Pénzelő Szövetségi Alap megszüntetéséről szóló törvény⁹ meghozatala után a Közösség eszközei jelentékenyen

megnövekedtek, 1971-ben majdnem megkétszereződtek. Alkotmányos változásaik értelmében a szövetségi tudományos kutatószervek, azaz a Szövetségi Tudományos Tevékenységeket Koordináló Tanács és a Tudományos Tevékenységeket Pénzelő Szövetségi Alap megszűnt. Ezek után a Tartományi Közösség magára vállalta a Vajdaság SzAT területén folyamatban levő — intézményes vagy individuális — tudományos kutatások makro- és mikroterveinek pénzelését.

1971-ben a szövetségi alap decentralizációjából eredő eszközök 20 823 451 dinárt tesznek ki.¹⁰ Megjegyzendő, hogy az újból való elosztáskor nem minden kutatási terület részesült egyenlő arányban. A legnagyobb növekedés a biotechnikai tudományok terén észlelhető: 1970-ben 19,79%, míg 1971-ben 47,77% az elosztásban való részesedése, itt volt a legtöbb makro- és mikroterv. (Lásd az 1969—1972-es időszak eszközeinek elosztási táblázatát!) Ezzel a költségvetési póteszközökkel megváltozott a Közösség eszközeinek összetétele és az egyes tudományágak helyzete az elosztásban. Így a biotechnikai tudományok teljesen előtérbe kerültek, míg más tudományágak — mint például a társadalomtudományok és a gazdaságtan — viszonylag lemaradtak. Az ökonómiai kutatásokra szánt összeg 1972-ben abszolút nagyságban növekedett, de a Közösség eszközeinek elosztásában viszonylag kisebb.

Az elosztásban beállott strukturális rendellenességek még az újból való elosztással sem küszöbölhetők ki, csak a kutatásokra szánt eszközök növelésével. Vajdaság SzAT nemzeti jövedelmének tudományos kutatásokra szánt 0,12%-a nemcsak az eddigi aktivitások és vállalkozások bővítését nem biztosítja, de az 1971—75-ös időtartam egyszerű reprodukcióját sem. Vajdaság nemzeti jövedelme 1961—69 között 18,99%-os növekedést mutatott. Ha azt feltételezzük, hogy az 1971—75-ös időszakban a növekedés változatlan marad, akkor a 0,12%-os ráta mellett 1975-ben a Közösségnek elegendő eszköze lenne az 1971-es szükségletek fedezésére (1971-ben a Közösség eszköze 44 226 094 dinár volt), ezért igazolt a Közösség Választmányának kérelme, hogy tudományos kutatásokra Vajdaság nemzeti jövedelmének legalább 0,26%-át biztosítsák, de még a 0,35% sem lenne túlzott követelés a megnövekedett tudományos kutatási szükségletek és igények mellett.

A 0,35%-os ráta ellensúlyozná az inflációs törekvések negatív következményeit. A dinár elértéktelenedése különösen a hosszú távlatú kutatásokat sújtja, mert az anyagi és személyi kiadásokra előírányzott összeg a mostani árviszonyokhoz képest jelentékenyen módosult. Ma már világos, hogy a tudományokra szánt összegek csak névlegesen növekedtek, valójában viszont stagnálnak, sőt csökkennek. A helyzet kritikus lesz 1972-ben, mert a kutatásokra szánt összeg 1971. év arányában maradt.

Az eszközök elosztásának alaparánya a Közösség megalakulásától napjainkig úgyszólván változatlan maradt, éppen ezért az egyes tudományágak közötti távolság évről évre azonos. Az eszközök elosztásának rendszere és kritériuma egyenes arányban áll a tudományágakban addig végzett kutatások fokával és terjedelmével. Egyes tudományos kutatási területek — pl. a gazdaságtudományok — fejlődése lassúbb volt ezideig, így kisebb összegekhez jutottak, ami viszont e tudományokban a további egy helyben való topogást eredményezi. A pályázati igények ezt eléggé ékesszólóan bizonyítják, hisz 3—5-ször több az igénylők száma a kutatás rendelkezésére álló összegnél. Ez teszi szükségessé és igazoltá az eddig állandósult elosztási arányok megváltoztatását.

A TARTOMÁNYI TUDOMÁNYÜGYI KÖZÖSSÉG ESZKÖZEINEK ELOSZTÁSA 1969–72¹⁴

(Dinárban és %-ban)

Sorszám	Tudományágak ¹³	1969 ¹³ (terv)	%	1970 ¹⁴ (terv)	%	1971 ¹⁴ (terv)	%	1972 ¹⁴ (terv)	%
1.	<i>Alaptudományok</i>	357 500	3,84	470 000	4,14	1 277 379	5,40	1 480 000	5,53
2.	<i>Társadalomtudományok</i>	2 208 300	23,73	2 583 150	22,76	3 608 050	15,25	4 650 000	17,36
	– humanisztikus tudományok	1 192 200	12,81	1 308 000	11,53	1 810 000	7,65	2 100 000	7,84
	– jogi, szociológiai és politikai tudományok	317 500	3,41	325 000	2,86	390 000	1,65	750 000	2,80
	– gazdasági tudományok	698 600	7,51	950 000	8,37	1 408 000	5,95	1 800 000	6,72
3.	<i>Biotechnikai tudományok</i>	2 011 020	21,61	2 246 420	19,79	11 303 236	47,77	11 350 000	42,38
4.	<i>Műszaki tudományok</i>	1 290 000	13,86	1 575 000	13,88	2 849 439	12,04	3 900 000	14,56
5.	<i>Orvostudományok</i>	940 000	10,10	1 025 700	9,04	1 658 306	7,01	2 000 000	7,47
6.	<i>Nukleáris kutatások</i>	2 500 000	26,86	2 100 000	18,50	1 264 700	5,36	1 400 000	5,23
7.	<i>Közvélemény-tervezetek</i>	–	–	1 350 180	11,90	1 500 000	6,34	1 500 000	5,60
8.	<i>Interdiszciplináris tervezetek</i>	–	–	–	–	200 000	0,85	500 000	1,87
	Összesen:	9 306 820	100	11 350 450	100	23 661 110	100	26 760 000	100

A pályázatokon alapuló elosztási rendszernek más hézaga is van. Nagy bizonytalanságot eredményez a több éves beruházást igénylő kutatásoknál, így a gazdaságtudományokban is. Itt a kutatókader kiképzése, a tervezés és programozás mind hosszú lejáratú investíciókat igényel. Ezért kellene az elosztási mércét úgy módosítani, hogy az a jövőben biztosítsa minden tudományág fejlődését. Ti. az egy évre szóló elosztás csak a már jól fejlett és tagolt tudományterületeken végzett kutatásoknak felel meg. A Közösség önkormányzati szerveire kell bízni, hogy a relatíve új és nem eléggé fejlett tudományágoknak honnan és milyen módon biztosít megfelelő eszközöket, mert a kevésbé fejlett tudományterületekről gyakran hallható: „A tudományokon való takarékoskodás téves helyen való takarékoskodás!”

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI KUTATÓINTÉZET
MINT A GAZDASÁGTUDOMÁNYI KUTATÁSOK
TÁRSULÁSI FORMÁJA

A már felsorolt tervek áttekintéséből — amelyek megvalósítása folyamatban van — látható, hogy a gazdasági kutatásokban pillanatnyilag 14 egymással kapcsolatban nem levő és a kutatásokat illetőleg sem szinkronizált intézmény vesz részt.¹⁵ Ha ehhez hozzávetjük azt a tényt is, hogy a legtöbb tervek hordozója egy személy (embertéma), esetleg kisebb kutatócsoport, amely a gazdaságtudományokat csak marginális tudományterületként kezeli, akkor nagyon is élesen szembeötlik a gazdaságtudományokban végzett kutatások integrációjának kívánalma. A társulási folyamat szükségességét fokozza az a tény is, hogy a tervek többsége nem komplex,¹⁶ hanem parciális jellegű,

ahol a kutatásokat biológiai, fiziológiai vagy technikai alapon végzik, s ahol a gazdasági sajátosságokat esetleg érintik, vagy teljesen mellőzik.

A felaprózottság, atomokra való bontás jellemzi túlnyomórészt a vajdasági kutatásokat. Ez a jelenség a gazdasági tudományokra is vonatkozik. Következésképpen, hogy a Közösség amúgy is csekély eszközeit nem használják fel eléggé racionálisan. Ezért elengedhetetlen lenne a nagy és sokoldalú tervekre való áttérés. A Közösség önkormányzati szervei, de maguk a kutatással foglalkozó intézmények is már érezték ennek szükségességét. Most csak az a kérdés, hogyan kell megvalósítani ezt az együttműködést a különböző orientációjú, néha egymástól egészen távol álló tudományágak, intézmények és kutatók között.

Több éves az a gondolat, hogy jó lenne az újvidéki egyetem mellett megnyitni a társadalmi-gazdasági kutatóintézetet. Ez mérőföldes lépést jelentene előre a gazdasági kutatások társulási folyamatának megvalósításában. Mindinkább az a vélemény alakul ki, hogy a vajdasági gazdasági kutatások jövője éppen a tudományos intézmények és kutatók munkájának összehangoltságától és összpontosításától függ. A jövőbeni társadalmi-gazdasági kutatások magvát ezért a Szabadkai Közgazdasági Kar és ennek Munka- és Ügyvitelszervezési Intézete kell, hogy képezze. Itt ez az intézet már rendelkezik elektronikus számítógéppel, amely nélkül a korszerű matematikai-statisztikai módszereken alapuló eredményes tudományos kutatás el sem képzelhető.

A gazdasági kutatások orosz-lánrészét a Szabadkai Közgazdasági Kar mellett az újvidéki — Vajdaságszerte és jugoszláv körökben is elismert — Mezőgazdasági és a Jogi Kar viselné. A fakultások alaptevékenységüknél fogva ugyanis tudományos-oktató munkát végeznek, a közeljövőben tehát a tudományos kutatásoknak is a fakultásokon sokkal jobban kifejezésre kellene jutniok.

Az említett társadalmi-gazdasági kutatóintézet létesítésének gondolatát minden további nélkül elvetni, pótolhatatlan veszteség lenne mind a gazdasági, mind az egyéb tudományok számára.

A gazdaságtudományok terén végzett kutatás-társulási folyamat el sem képzelhető az anyagi és személyi erők összpontosítása és a gazdasági kutatásokkal foglalkozó tudományos intézmények tevékenységének összehangolása nélkül. Mindamellett a kutatóintézet feladata nem a gazdasági jellegű kutatások intézményesítése, vagy monopolizálása, hanem az ökonómiai kutatásokkal kapcsolatos aktivitás indítása társadalmi megbeszélés alapján.

Megemlítendő, hogy pillanatnyilag Vajdaságban kb. 20 nagyobb munkaközösségben van kutatásfejlesztő szolgálat, amelyet érdekel a gazdasági kutatások sorsa. A kutatóintézetek és kutatók együttműködése az említett szolgálatokkal még a jövő kérdése.

Az új intézmény létesítésével huzamosabb időre megoldódna Vajdaságban a gazdasági kutatások pénzelésének és szakkáderképzésének kérdése. Kiküszöbölődnének a pályázatokon alapuló egy évre szóló pénzelési rendszer okozta nehézségek és fogyatékoságok, különösen a társadalmi elismerést még nem szerzett tudományágakban.

A tudományos tevékenységekről szóló törvény értelmében áprilisban lejárt a tudományos intézetek regisztrálásának ideje. Félő, hogy az említett 14 intézmény közül — amely gazdasági jellegű kutatásokkal foglalkozik — csak 2—3 (a közgazdasági, a mezőgazdasági és a jogi fakultás) szerzi meg a

tudományos intézmény státusát, mert az utóbbi 3 évben nem történt lényeges változás a kutatókáderek strukturális összetételében. Többek között ez is amellet szól, hogy Vajdaságban egyesíteni kell a tudományos kutató erőket. Így esetleg elkerülhető lesz a gazdasági kutatások jelentőségének és itt elért eredményeinek lekicsinylése a nem eléggé értesült és türelmes gyakorlati szakemberek és képviselők részéről.

A társadalmi-gazdasági kutatóintézet megalakítása meggyorsítaná a gazdasági kutatások számos nyitott kérdésének megoldását, és a jövőben a sikeres munka zálogát jelenthetné.

JEGYZETEK

¹ A Tartományi Tudományügyi Közösség (a későbbi szövegben: Közösség) 1970. január 8-án alakul meg, mint önálló önkormányzati intézmény, amelynek célja Vajdaságban a tudományos tevékenységek irányítása és pénzelése.

² Most a Közösség keretében 20 komisszió működik.

³ A Közösség tevékenyen kivette a részét — szövetségi szinten is — azoknak az intézményeknek megalakításában, amelyek a tudományos tevékenységek szervezésével és összeegyeztetésével foglalkoznak. Belgrádban 1971. június 3-án aláírták a „tudományos munka koordinációjáról és a tudományos együttműködésről szóló egyezményt.” Ez az egyezmény biztosítja a köztársasági közösségekkel és Kosovo Metohia-i közösségekkel való szoros kapcsolatot. Ennek szellemében alakult meg a SzSzk Tudományokat és Technológiát Koordináló Bizottsága, amely a nemzetközi tudományos együttműködés fejlesztéséről és összehangolásáról is gondoskodik. A Közösség a bizottsággal a következő részegyezmények megvalósításán működik együtt:

- egyezmény a tudományos munka koordinációjáról és a tudományos együttműködésről;
- tudományos symposionok pénzelésének egyezménye;
- tudományos folyóiratok pénzelésének egyezménye.

Ezek az egyezmények alapján valósult meg a következő társadalmi-gazdasági jellegű makro-tervek közös pénzelése: JSzSzk gazdasági rendszere, Jugoszlávia hosszúlejáratú fejlődésének koncepciója, a jugoszláv szocialista önkormányzati társadalom fejlődésének törvényszerűségei és távlatai.

⁴ 1971-ben a Közösség tevékenyen együttműködött a JSzSzk Tudományokat és Technológiát Koordináló Bizottságával, melynek feladata az e téren való kapcsolat fenntartása hasonló külföldi intézményekkel. A Közösség, mint egyenrangú tag, részt vett a tudományos, kulturális és oktatásügyi politikánk kialakításában, valamint a közös tudományos tervek megvalósításában a KGST-vel, OECD-vel, UNESCO-val és egyes nyugateurópai államokkal.

⁵ Információim forrása: Bilten Zajednice, 3. szám, 59—67. oldal.

⁶ Fontosabb kutatási témák:

- A gazdaságpolitika tartós alapjainak kutatása Vajdaság mezőgazdaságában;
- Optimális függőleges és vízszintes üzleti kapcsolatok a mezőgazdasági és élelmiszeripari struktúrában;
- A vajdasági falu társadalmi-gazdasági mozgása;
- A falu néprajzi mozgása és urbanizációja a mezőgazdaság tervezése szempontjából;
- Hogyan látja el Vajdaság a mezőgazdasági és a piaci szükségleteit;
- A földrőltermelési termékek természetének gazdaságossága az öntözésben;
- Az anyagi és a személyi tényezők gazdasági hatékonysága az egyes mezőgazdasági termékek előállításában.

⁷ Ez az első interdiszciplináris tervezet a mezőgazdasági és közgazdasági tudományok terén, melynek ötletét Somogyi Sándor magiszter adta. Magiszteri munkájában feldolgozta a számítógépek alkalmazását a takarmánykeverékek feldolgozásában, amelyek optimális biológiai és gazdasági hatékonyságot biztosítanak. A témák áttekintésének forrása: Bilten zajednice, 3. szám, 1972. febr., 59—67. oldal.

⁸ Ennek irányítója Dr. Mezei István, a Mezőgazdasági Kar tanára.

⁹ 1970. végén hozták meg.

¹⁰ Ezek Vajdaság SzAT költségvetési eszközeiből származnak. Vajdaság SzAT 1971-es költségvetésében előirányoztak újabb eszközöket a szövetségi alpból eredő kötelezettségek fedezésére.

¹¹ — Ez a felosztás csak a közös tervek pénzelésére szánt összegre vonatkozik, s nem öleli fel a káderekre, a tudományos közlönyökre, a beruházásokra és a nemzetközi tudományos együttműködésre szánt eszközöket.

— A százalékok számításakor az előző évi eszközöket vesszük 100-nak.

¹² — Alaptudományok: matematika és fizika, biológia, vegytan és földrajz.

— Biotecnológiai tudományok: földrőltermelés, konyhakertészet, állattenyésztés, gyümölcsészet, szőlészet, erdőészet, fafeldolgozás, vizellátási iparral foglalkozó tudományok.

— műszaki tudományok: élelmiszeripari technológia, kőolaj és vegyipari technológia, gépi technológia.

¹³ Az adatok forrása 1969-ben a Közösség 1970-es pénzügyi terve (8—9. oldal).

¹⁴ Az 1970-es, 1971-es és 1972-es év adatainak forrása a Tartományi Tudományügyi Közösség elosztásának globális terve az 1972-es évben (19—20. oldal).

— Az 1971-es év eszközei a szövetségi alpból való eszközöket is felöleli.

— Az 1972-es év adatai a tervezett elosztás szerint.

¹⁶ Ezek az intézmények: Közgazdasági Kar, Szabadka; Mezőgazdasági Kar, Újvidék; Jogi Kar, Újvidék; Természettudományi-matematikai Kar, Újvidék; Felső Közgazdasági és Kereskedelmi Iskola, Újvidék; Szabadkai Közgazdasági Kar Munka- és Ügyvitelszervezési Intézete; Közgazdasági Intézet, Újvidék; Mezőgazdasági Kutatóintézet, Újvidék; Szőlészeti és Gyümölcsészeti Kutatóintézet, Újvidék; Állattenyésztő Kutatóintézet, Újvidék; Állategészségügyi Intézet, Újvidék; Jugoszláv Élelmiszeripari Intézet, Újvidék; Politikai Tanulmányok és Társadalom-politikai Képzés Központja, Újvidék; Vajdaság Történetét Kutató Intézet, Újvidék.

¹⁸ Ilyen terv: Vajdaság gazdasági fejlődésének regionális és szubvencionális mozzanatai. Készítője dr. Mezei István, az Újvidéki Mezőgazdasági Kar tanára.

REZIME

DRUŠTVENO EKONOMSKA ISTRAŽIVANJA U VOJVODINI

Rad predstavlja sažet osvrt na bitna pitanja organizacije, programiranja, finansiranja i integracija naučnih istraživanja u oblasti ekonomskih nauka u Vojvodini.

Autor je u radu prikazao rezultate rada Pokrajinske zajednice za naučni rad koja je osnovana početkom 1970. god. U radu je dat pregled naučnih projekata koji se finansiraju iz sredstava Zajednice. Interesantne su i napomene koje se odnose na orijentaciju i sadržinu istraživanja po pojedinim vrstama projekata.

Izvori i obim sredstava koje Zajednica ima na raspolaganju ukazuju na sve veći i veći značaj ove institucije za društveno-ekonomsku istraživanja u Vojvodini. Prikazano je kretanje sredstava po pojedinim godinama počev od 1969. god. Relativno učešće pojedinih oblasti istraživanja u ukupnim raspoloživim sredstvima ukazuje na materijalni položaj pojedinih vrsta istraživanja u Vojvodini.

U radu autor se zalaže za osnivanje Instituta za društveno-ekonomsku istraživanja u Vojvodini. Ovaj institut autor shvata i tumači kao specifičan oblik integracije materijalnih i subjektivnih potencijala u oblasti ekonomskih nauka u Vojvodini.

ZUSAMMENFASSUNG

GESELLSCHAFTLICH-WIRTSCHAFTLICHE FORSCHUNGEN IN DER PROVINZ WOJWODINA

Der Verfasser gibt einen zusammenfassenden Überblick über die wesentlichen Fragen der Organisation, Programmierung, Finanzierung und Integration der wissenschaftlichen Forschungen auf dem Gebiet der Wirtschaftswissenschaften in der Provinz Woiwodina.

Es werden die Ergebnisse des Fonds für wissenschaftliche Arbeit der Provinz Woiwodina dargestellt. Dieser Fonds wurde 1970 gegründet. Es wird ein Überblick aller wissenschaftlichen Projekte gegeben, die seitens des Fonds finanziert werden. Von Interesse sind auch die Bemerkungen, die sich auf den Inhalt und die Ausrichtung der Forschungsarbeiten beziehen, je nach den einzelnen Projektarten.

Der Umfang sowie die Quellen der Mittel über die der Fonds verfügt weisen auf eine immer grössere und grössere Bedeutung dieser Institution hin, für die gesellschaftlich-wirtschaftlichen Forschungen in der Woiwodina. Darüber hinaus wurde der Umfang dieser Mittel in den einzelnen Jahren, beginnend seit 1969, dargestellt. Die relative Anteilnahme der jeweiligen Forschungsgebiete in der Gesamtmasse der zur Verfügung stehenden Mittel deutet auf die materielle Lage einzelnen Forschungsarten in der Woiwodina hin.

In seinem Artikel befürwortet der Verfasser die Gründung eines Instituts für gesellschaftlich-wirtschaftliche Forschungen in der Woiwodina. Dieses Institut erklärt und fasst der Autor auf als spezifische Form der Integration materieller und subjektiver Potentiale im Bereich der Wirtschaftswissenschaften in der Woiwodina.

A PROGRAMOZOTT OKTATÁS VEZETÉSI MODELLJE ÉS AZ INKORPORÁCIÓ VESZÉLYE

„Quis custodiet ipsos custodes?”

I.

A programozott oktatás fogalmát rendszerint a nevelés-oktatás fogalmai közé soroljuk. De ez a *modell* a társadalomirányítás és ellenőrzés módszere és eszköze is lehet. Nem első eset, hogy egy szaktudomány területén jól bevált módszert és eszközt szociológiai vagy filozófiai jelentőséggel ruházunk fel. Ezt példázza Jakob Moreno is, aki a pszichológiában jól bevált szociometriai módszert szociológiai elméletté, illetve némileg filozófiai koncepcióvá szélesítette. A modern logikai pozitívizmus filozófiája a nyelvelemzés és a logikai analízis technikáját filozófiává szélesíti.

Vizsgáljuk meg a programozott oktatás modelljének szélesebb értelmezéséből eredő filozófiai jellegű problémák némelyikét. Az írás problémafelvető jellegű. Remélem, hogy utalásai nemcsak elméleti megállapításokként, hanem némi tanulságként is szolgálhatnak.

Az írás alapvető tézise, hogy a programozott oktatás vezetési modellje bizonyos ideológiai céloktól függően az inkorporáció eszköze és módszere is lehet. Az inkorporáció társadalmi jelenség. Az inkorporált ember nem önálló személyiség, hanem csak egy adott rendszer alkotóelemeként nyer értelmet, tekintélyt. Lényege másban van. Ő csak jelenség. Létezése elidegenült létezés. Az inkorporáció dehumanizál.

Az inkorporáció lehetősége nem objektíve szükségszerű. Pontosabban, a programozott oktatás vezetési modellje szigorú alkalmazkodást és tudományos szempontból pontosan meghatározott viselkedésmodelleket követel meg az embertől, de ezek a megkövetelt viselkedésformák nem jelentenek okvetlenül inkorporációt. Ám a programozott oktatás vezetési modellje inkorporációt is eredményezhet. Hogyan?

A tudomány az ismeretszerzés tervszerű és szervezett rendszere. Célja a vizsgálat „adottnak” tételezett tárgyában fellelhető törvények megállapítása, módszeres feldolgozása. A tudományos igazságok értékét nem lehet levezetni magukból a tudományos tényekből. Ezek önmagukban sem jók, sem rosszak. A „jó” vagy a „rossz” értékelése mindig a filozófiai és az ebből származó ideológiai beállítástól függ.

Az ideológiát ebben az írásban szélesebb értelemben használom (Mannheim szerint), és szervezett, osztályjellegű ismeret- és érzelemrendszernek tekintem. A filozófiai elméletek és az ideológiák helyesége a történelmi-társadalmi praxis kritériumával mérhető.

A programozott oktatás vezetési modelljének használatát minősítő értékek tehát nem a priori jellegűek (nem tapasztalat előttiék, és nem tapasztalattól függetlenek), noha a vizsgálat folyamán rendszerint nem végezzük el ezek tapasztalati stb. indoklását, hanem hallgatólagosan elfogadjuk, „adottnak” tételezzük és kiindulópontnak tekintjük őket.

Ebben az írásban külön nem bizonyítandó kiindulópontként, tehát „adott” gyanánt, a marxi filozófiaelmélet alapvető tételeit fogadom el és ennek alapján a másféle filozófiai és ideológiai értékkritériumokat „elferdült tudatnak” (a marxi értelemben vett ideológiának) tekintem.

Igyekezem bizonyítani, vagy legalábbis körvonalazni, hogy azok az elméletek, melyek a programozott oktatás vezetési modelljének eredményességéből és hasznosságából kiindulva azt állítják, hogy korunk szervezett társadalmában¹ az említett modell tudományos szerkezetéből eredően csak az inkorporációnak van létjogosultsága, hogy a demokratikus szocialista öngazgatás megszervezése és kivitelezése tudományosan nem indokolható stb., tévesek.

II.

A pozitivista-pragmatista optimizmus, amely a francia felvilágosítók-tól napjainkig érezhető, azt állítja, hogy az önmagában kontroll-erővel nem bíró tudományt a statisztikai valószínűség és az eddigi tapasztalat erejével mégis olyan erővé emelhetjük, amely emocionális-akarati életünket is meghatározza, és így intuícióná válva megakadályozza az önelpusztítást, kiküszöböli a forradalmat stb.

A pozitivista-pragmatista felfogás értékkritériuma a túlélés.² A túlélés utilitáris kritérium. Mindig a társadalmi rendszer egészét tekinti elsődlegesnek. Az egyedi túlélést a rendszer túlélésével feltételezettnek tartja.

A felfogás hívei azt állítják, hogy az értékelés nem származhat a tudományon kívüli szférából. Továbbá azt mondják, hogy a tudománynak sincs olyan biztos eszköze, amellyel eredményeinek felhasználását értékelően ellenőrizhetné. Ezért elvben előfordulhat, hogy a tudós még akkor is a pusztulást okozható eszközök tökéletesítésén fáradozik (érdek nélkül), amikor mások (érdekből) éppen pusztításra használják fel a tudomány termékeit. Mégis úgy vélik, hogy a tudomány precíz szerkezete a „post hoc, ergo propter hoc” elve alapján elegendő biztosítékot nyújthat a túlélés egyetlen értéké emeléséhez. A gondolatmenet a következő:

— Ha eddig tudományosan kimutattuk, hogy egy X jelenség még mindig túlélést jelentő Y jelenséget idézett elő, akkor a jövőben is az X jelenség szerint kell rendezni életünket.

A túlélés egyik hathatós eszköze a programozott oktatás vezetési

modellje. Ez a modell valójában a tökéletesített szókratészi módszer, a „maeutiké” változata. A fokozatosság, valamint a könnyebbtől a nehezebbig stb. didaktikai elveinek alkalmazásával, a szigorú logikai koherencia (az azonosság, az ellentmondás és a kizárt harmadik) törvényei szerint dolgozva, kiküszöbölhetjük az anarchiát, a dogmatizmus klasszikus („magister dixit”) hibáját, meggyorsíthatjuk az ésszerű tudásszerzést és tudásalkalmazást. Az állandó visszacsatolás (feed back) segítségével szigorú kauzalitást valósít meg. A modellnek ezt az értékét minden ideológiai közelítés elismeri.

Való igaz, hogy a korszerű technika szigorúan meghatározott vezérlési modelleket követel, s nem tűri a „lassez faire” improvizációit.³ Ám, pl. Herbert Marcuse és Erich Fromm azt is kimutatták, miként válik a modern társadalom „egydimenzióssá” a technológiai-tudományos vezérlési modellek alkalmazása következtében. Már Marx is rámutatott arra, hogy a technika révén, a tudás „hálójával” egyre eredményesebben fogjuk meg a „valóság halait”, de ugyanakkor egyre inkább belegabalyodunk ebbe a „hálóba”, és a korszerű társadalom objektivizálódott viszonyai között egyre inkább saját rendszereink rabjai leszünk.

Az elmélet szociológiai realitásának korrelátumait vagy a nyugati társadalom „nép nélküli demokráciájának” (Maurice Duverger) fogyasztói, technológiai, egydimenziós stb. változataiban vagy a sztalinista ideokrácia totalitárius változataiban mutathatjuk ki. Mindkét vezérlési modell a programozott oktatás alapelvei szerint működik. Minden egyedet maximálisan foglalkoztat, ellenőriz, de minden egyedet maximálisan a rendszer függelékévé is tesz. A programozott vezérlési rendszerben az egyed csak meghatározott szerepek elidegenült hordozójaként („homo rationalis”, „homo oeconomicus”, „homo politicus”, „homo faber” stb.) nyer értelmet. Nagyszerűen funkcionáló modellek ezek, melyeket a híres nelsoni mondás fémjelez: „Anglia elvárja, hogy mindenki megtegye a kötelességét!”. Az „Anglia” pedig a „bölcse ideológiai vezetés”, a „vezérgazgató”, „az állami adminisztráció” vagy akár az absztrakt „önigazgató szerv”. Ez a szerv határozza meg a programot, az adagolás ütemét, a visszacsatolás módját, fokát, a serkentést stb. Eközben az egyedek meghatározott foglalkoztatása (melytől eretnek módon senki sem térhet el) még azt a látszatot is kelti, hogy éppen ez egyedek tevékenységétől függ minden. Úgy tűnik (s ők azt is hiszik), hogy a folyamat szubjektumai, irányítói, pedig valójában csak manipulált objektumok, „szublimált rabszolgák” (Marcuse). A programozott oktatás vezetési modelljének pedagógiai (iskolai) alkalmazása is bizonyíthatja, hogy egyoldalú alkalmazása a személység kritikai érzékét és szabad fejlődését károsíthatja meg.⁴

A magasan szervezett, irányított és ellenőrzött modern társadalom eddig még „eredményesen túlélte”. Megnövelte az absztrakt ember (az állam, a társadalom) hatalmát. Ám két kérdés megválaszolatlanul maradt:

— Vajon az eddigi eredmények „post hoc . . .” alapon szükségszerűnek minősített tapasztalathalmazára elegendő alapja-e a scientista optimizmusnak.

— A programozott vezetési modell jól funkcionál, de ki fogja őrizni az öröket? Ki fogja ellenőrizni a programot összeállító ellenőrzőket?

Az első kérdésre maga a kérdés felvetése nemmel válaszol, mert ha a tudomány szigorúan koherens rendszere (tehát a programozott oktatás modelljének alkalmazása) struktúrájából eredően a társadalmi fonákságok kiküszöbölését és az ideológiai ellentétek megszüntetését eredményezte volna, akkor ennek az X modellnek eddigi Y (pozitív túlélés) következményei *egyértelműek* lennének. De nem azok. Így az következik, hogy a tudományosan szervezett programozott társadalomoktatás vezérlési modellje önmagában nem biztosítéka az értékelésnek.

A második kérdéssel kapcsolatban a probléma akkor merül fel, ha az adott program-modell axiómáinak kérdését, tehát a rendszerből le nem vezethető és a rendszerben meg nem oldható kérdéseket elemezzük.

Ha a kiinduló axiómákat evidensnek tételezzük, úgy az egész modell teleologikus beállítása elfogadható, sőt eszkatologikusan is értelmezhető. Mondhatjuk pl., hogy teljesen evidens, hogy a tudományos vezérlés az egyetlen túlélési lehetőség, és az is teljesen evidens, hogy a tudomány nem tévedhet. Ekkor azonban kilépünk a pozitivistapragmatista keretből, kiléptünk a „tudományos tényleírás” szférájából és az egész problémát *hitkérdéssé* tettük. Ekkor pedig kénytelenek leszünk elfogadni vagy a klasszikus teológiát, vagy David Hume nézeteit, melyek az értelmet a szenvedélyek szolgájává teszik, s az értékelés és megismerés kritériumává a szokást teszik⁵. Ugyanezt fejezi ki modernebb változatban Ludwig Wittgenstein logikai empirizmusa, amely az értékelés problémáját a „kimondhatatlan” területére utalja⁶, és ide sorolható Dewey instrumentalizmusa is.⁷

A pozitivista-pragmatista koncepció scientizmusa mindkét esetben — akkor is, ha az értékelést hitkérdéssé nyilvánítja és azt mondja, hogy hinni kell, hogy az őrök jól őrzik önmagukat, meg akkor is, ha az értékelést a tudomány struktúrájából eredőnek tételezi és azt mondja, hogy a tudományos vezérlési modell ellenőrzi a modellt összeállító ellenőrzőket — végeredményben a szabadságot így felismert szükségszerűségnek tartja, s a forradalmiságot a reformizmus és az adott rend funkcionális tökéletesítése jegyében akarja lerombolni. Szerinte a programozott oktatás vezetési modelljére alakított társadalom előnye, hogy a „tudományosan szervezett tények” vaslogikájára épül s elkerüli a „forradalmi káoszt”.

III.

A korszerű baloldali irracionalista radikalizmus az abszolút individualizmus nevében lázad a scientista rend ellen. Szerinte a modern civilizáció irányított-ellenőrzött rendszere az inkorporációval megöli és elszűrkíti a személyiséget. Ebből az következik, hogy a programozott

oktatás elembertelenítő. (Ne tévesszen meg bennünket, hogy ugyanígy vélekednek a nem-anarchista konzervatív szociológusok is, akik a rendet és a fegyelmet nem a programozott vezetési modell által kialakítható önfegyelmeléssel, hanem a „régijó” külső kényszer valamelyik változatával akarják elérni.)

Az irracionalista baloldali radikalizmus a „hamisítatlan” emberi szabadságot akarja. Az irányított, a programozott társadalom elleni lázadás szimbólumai újabban a vörös zászló, a kereszt, a neurotizmus és a nemiség istenítése. Mindegyik szimbólum hamis, mint ahogy hamis a radikalizmus humanizmusa is.

A vörös zászló nem a szervezett munkásosztály eszméit, hanem a szenvedélyek vérvörös, romboló erejét szimbolizálja a „régimódi kommunizmus” ellen forradalmiaskodók kezében. A nemiség szimbólumai nem az élet felemelését, hanem a pillanat gyönyörét képviselik. A kereszt nem a krisztusi hit-remény-szeretet elhivatottságát, hanem a mazochista öntetszelgést jelképezi. A virágokkal díszített hajzatú, tehénkolompot viselő forradalmárok azért szenvednek (?), mert mások, mint az inkorporált, tunya és nem neurotikus ember. Ám a program elleni lázadás tehénkolompja nem hív üdvözítő programra, hanem csak nem a neurotizmusban látja a jövő zálogát. Az egész spektákuláris radikalista „varieté”, valóban jól nevezi magát „undergroundnak”, mert az „alattira”, az alantásra, az irracionális ösztönökre hivatkozik. Túlforszírozza és egyedüli üdvözítőnek a neurotizmus formabontó és alkotó megnyilvánulásait (amelyre szimptóma gyanánt még Freud mutatott rá) tartja. Szerintük az új társadalmat csak a neurotikusok teremthetik meg. (Úgy látszik, ezért kell nekik az LSD!) Ez a beállítás elveti a programozott oktatás vezetési modelljét, vagy esetleg — a rafináltabb változataiban — arra akarja felhasználni, hogy programszerűen jussunk el az irracionális „zárójelbe tett valóságig”.

Meg kell mondanunk, hogy a scientizmusról vallott kritikájuk igen értékesen gazdagítja a modern kultúra krízisét, mert egyrészt az inkorporáció elembertelenítő megnyilvánulásait pellengérezik ki, másrészt pedig közvetve azt bizonyítják, hogy a merev scientista pozitívizmus szükségszerűen irracionális.

Az irracionalista nézet a szabadság és az irányítás fogalmait összegeyztetetetlennek tartja. Rámutatnak, hogy a scientizmus merev fogalmai az életet sematikussá teszik. Ők is rámutatnak, hogy a program szerint alakított tudás koherens, precíz és eredményes, de csak a program által megszabott keretek között bír értelemmel. Ezért az ilyen tudás mindig a manipuláció eszköze. A programozót tehát senki sem ellenőrzi, de mindenkit ő ellenőriz.⁸ Rámutatnak arra, hogy fogalmaink sohasem merevek, hanem ellentmondóak. A scientista merevség szükségszerűen zavaró és ellentmondásos relativizálást szülhet.⁹

A bíráló azonban meddő marad, mert egyrészt az adott társadalmi viszonyokat kész tényeknek veszi, másrészt pedig az értékek létezését éppen úgy fogja fel, mint a pozitívista-pragmatista változat. Ezért attól filozófiai alapozásában nem is különbözik.

IV.

A társadalmi élet valósága ellentmondásos. A társadalmi életet konkrét emberek élik. Ezzel egyidőben típus keletkezik, társadalmi struktúra alakul. Ennek funkcionálását ellenőrizni kell, mert különben nem lehetnének emberek. Ekkor — ha nem lenne ellenőrzés — vagy az individualitás anarchiája, vagy a struktúra önkénye uralkodna. Szükséges tehát a vezetés-ellenőrzés legmegfelelőbb módozatait felkutatni.

Az anarchikus nézetek elfelejtik, hogy az ellenőrzés megszüntetése lehetetlen, mert mindig új ellenőrzés születik. Nem vagyunk szabadok akkor sem, ha nem tudjuk, hogy ki, hogyan és miért ellenőriz bennünket. Akkor sem vagyunk szabadok, ha ezt ugyan tudjuk, de nem vagyunk képesek beleszólni a dolgok menetébe. Az irányítás és ellenőrzés tehát szükséges, de nem lehet a szabadság korlátja. Csak a szabadság feltétele lehet.

Most viszont oda jutottunk, hogy ha a vezérlés-irányítás értékét bizonyítani nem is tudjuk, gyakorlati szükségből mégis posztulálnunk kell. Úgy látszik, végül mégis a pozitivista-pragmatista beállításnak van igaza, s a probléma csak azon múlik, hogy milyen típusú modellt alkalmazunk.

A totalitarizmus hibája, hogy az irányítást és ellenőrzést szigorúan központosítja. Így eredményesen működik, de ha a központi szerv hibázik, akkor az egész rendszer deformálódik. Ez pedig előbb-utóbb bekövetkezik, mert szigorúan központosított vezetés csak akkor lehetséges, ha a vezetettek tudásszintje (minősége) alacsony. Ilyenkor azonban a helyes központi vezetés a végső megvalósítás szintjén az alulról jövő visszacsatolási információk pontatlansága (a minőség silánysága) miatt „meghibásodik”. Az egész vezetés irreális adatokra épül.¹⁰

Ha a vezetés mindenben kizárólagos kompetenciára törekszik, akkor a propaganda erejével fantasztikus eredményeket érhet el. Erre a hitleri rendszer is jó példa. De az ilyen vezetés végül elsorvad, mert a vezetetteket egyoldalúan korlátozza. Az ilyen rendszerben valóban nem születhet új. A kísérletek csak a kiinduló axiómák kifejtését és a status quo megtartást szolgálhatják. Ami ezzel ellenkezik, az a vezetés részéről betegesnek, neurotikusnak minősül. Sajnos, ilyennek minősítenek minden újat a jól inkorporálódott egyedek is, akik lényegüket csak a konformizmusban látják. Az ilyen vezérlési rendszerekben a neurotizmus valóban kitermelődik, de más okokból. Ha mikro-szociológiai példát akarunk, nézzünk szét iskoláinkban. A sztereotip pedagógiai vezetés miatt sok tehetséges tanuló válik neurotikussá. Madách gondolatával élve, sok kis művész farag széklábakat, és sok kis gondolkodót térdepeltetnek a magolás borsójára. A merev szokásokhoz hű oktató lepisszenti és sokszor az egyetlen üdvöztőnek tartó drillbe töri a kicsinyeket. Ugyanez történik azokban a gazdasági, politikai, kulturális stb. szervezetekben is, ahol a vezetés kizárólagos „credót” szab a gyakorlatnak. Ebből születik a neurotizmus és a radikális lázadás irracionálizmusa, illetve az inkorporáció talpnyalása.

A szélsőséges radikalizmus sohasem veszélyes, mert irracionális elméletileg is meg a hallgató többség passzív rezisztenciájával is könnyen megcáfolható.

Sokkal veszélyesebbek az önvezérlés, az ellen-ellenőrzés elvét hirdető irányzatok. Tudományos nyelven szólva, ezek az irányzatok egy központi biztosíték helyett sok rész-biztosítékot kívánnak beépíteni a társadalmi szerkezet működési hálózatába. Az öngazgató vezérlés a programozott modell legjobb változata.

Iskolai méreteken nézve a dolgot, azt láthatjuk, hogy a programozott oktatás akkor lesz igazán eredményes, ha a vezető tanár és a vezetett tanulók együttműködésében a döntő kezdeményezés mégis a tanár joga. Társadalmi méreteken más a helyzet. A társadalom tagjai nem gyermekek. A vezérlő szervek nem állnak a társadalmon kívül. Az általuk javasolt program nem társadalmon kívüli eredőjű. Itt az ellenőrzés-irányítás folyamatának egyidőben kétirányúnak kell lennie. A vezető szervek csak akkor végezhetik eredményesen a munkájukat, ha megnövekszik a vezetettek beavatkozási lehetősége, és fordítva. Így a társadalom vezetési modelljének és programjának értéke — úgy tűnik — mégis magából a modelltől, illetve a modell által megkövetelt vezetési alanyok minőségi fokától (tudásszintjétől, kezdeményezőképességétől, felelősségtudatától stb.) függ. A modell természetéből eredően az öngazgató modell a legjobb. A modell természetéből eredően az öngazgató modell mindenkit egyformán angazsál: a tervezőket, a szervező technikusokat, a végrehajtó egyedeket, a visszacsatoló szerveket stb., azaz mindenkinek fokozatosan lehetőséget nyújt, hogy mindegyik vezérlési és irányítási hatáskörben szerepeljen. Így a szükségyszerűség önként vállalt szükségyszerűség, tehát szabadság lesz.¹¹

Körülbelül eddig a végkövetkeztetésig jut el Skinner is.¹² Az következik tehát, hogy a pozitivistá-pragmatista koncepciót igaznak kell posztulálnunk. A tudományosan összeállított önvezérlés-öngazgató struktúrája tehát a túlélés értékének biztosítója. Igaza van tehát Leibniznek: Az így megvalósított világ a lehető legjobb világ. Az értékelés tehát nem a priori eredetű (Kant), nem tartozik a kimondhatatlan területéhez sem (Wittgenstein), nem fakad a dogmákból sem (kereszténységből, irracionálisból, a marxizmusból stb.). Az értékek tehát nem a tudományon kívüli szférából származnak, nem ideológiaiak, hanem tudományos valószínűségek.

V.

Mindennek csupán egyetlen „szépséghibája” van, mégpedig „az adott társadalmi gyakorlat” osztálystruktúrájának elhallgatása. Ha ezt elfogadjuk, ti., hogy az „adott” társadalom osztályjellegű, akkor egyszerre kiléptünk a „pozitivistá ténymegállapítás tudományos keretéből” és a jól funkcionáló modell értékét filozófiai és ideológiai szférából merítettük: a praxis ilyen vagy amolyan felfogásából. A pozitivistá-pragmatista felfogás a társadalmi gyakorlatot az „adott” tőkés

termelés gyakorlatának értelmezi! A programozott modellel megvalósítható túlélés így ennek a társadalomnak a funkcionális tökéletességét szolgálja.

A tévedés azonban éppen *empirikusan* is kimutatható. Az osztályellentétekre épülő társadalomban az önvezérlő-önigazgató modell követelményei megvalósíthatatlanok. A privát kisajátítás lehetetlenné teszi az *egyenrangú* kollektív termelés megvalósítását. Ezek *tények!*

Mindebből pedig végezetül az következik, hogy az önellenőrzés-önigazgatás modellje csupán akkor lehetséges, ha nem az osztályviszonyok keretében akarjuk megvalósítani. Ott csak látszólagos lehet, csak rafináltabb inkorporációt eredményezhet.

Fejezzük be egy kommentár nélküli marxi gondolattal: „Ezen a téren (kiemelte B. F.) a szabadság csak azt jelentheti, hogy a társadalmasult ember, a társult termelők ésszerűen szabályozzák, közös ellenőrzésük alá vetik a természettel való anyagcseréjüket, ahelyett, hogy az mint vak hatalom uralkodna rajtuk; ezt az anyagcserét a legkisebb erő felhasználásával, az emberi természethez legméltóbb és ennek legmegfelelőbb feltételek mellett hajtják végre. De ez még mindig a szükségszerűség birodalma. Ezen túl kezdődik az emberi erő kifejtés, amely öncél, a szabadság igazi birodalma, amely azonban csak a szükségszerűség e birodalmán, mint alapján virágozhat ki.”¹³

VI.

A helyszűke befejezésre int. Felróható ugyan, hogy a problémák kifejtése majdnem teljesen a filozófiailag ki nem fejtett feltételezések és a szociológiai általánosítások szférájában mozog. A kifogás helyénvaló, de az író bízik az olvasó tájékozottságában. Mindenkinél van kialakult állásfoglalása. Ebben az esetben az empirikus alapozás és az elméleti kifejtés részletességének hiánya megbocsájtható, mert lehetővé teszi a vitaalap kibontakozását. Ahogy Platón mondja, a bizonyítás képessége és a gondolkodás éppen a vitában erősödik. Erre pedig nagyon is szükségünk van.

JEGYZETEK

¹ A társadalmi rendszer fogalmát nem azonosítom a társadalmi-gazdasági alakulat fogalmával, hanem szűkebb értelemben egy szociális struktúrára (egy gyár, ország, város stb.) értelmezem.

Vö.: Mihailo Popović, Problemi društvene strukture, Kultura, Beograd, 1967., 244. o. Idézi még Talcott Parsons nézeteit is (The social System, 1952., 15-19. o.).

² Vö. B. F. Skinner, Science and Human Behaviour, The Macmillan Co. New York, 12th print, 1966.

John Dewey, Democracy and Education, First Free Paperback ed. New York, 1966.

³ Vö. Jacques Ellul, The Technological Society, Vintage Books, Random House, New York, 1964.

John Kenneth Galbraith, The Affluent Society, Mentor Book, Toronto, 1958. Nova industrijska država, Zagreb, 1970.

⁴ Vö. Ludwik Chmaj, *Utak és tévutak a huszadik század pedagógiájában*, Gondolat, Budapest, 1969.

⁵ Vö. David Hume, *Istraživanje o ljudskom razumu*, Kultura, Zagreb.

⁶ Vö. Ludwig Wittgenstein: *Tractatus logico-philosophicus*, Veselin Masleša, Sarajevo. — Skinner is azt mondja, hogy a viselkedés nem függ semmilyen előzetesen választott értéktől. Op. cit.

⁷ Miladin Životić, *Pragmatizam i savremena filozofija*, Nolit, Beograd, 1966.

⁸ A programozott oktatás vezetési modelljének értékét vizsgálva az irracionalista kritika végeredményben ugyanazokat az érveket sorolja fel, amelyekkel Kant metafizikai „kritikus ismeretelemélete” bírálható.

Kantnál az ismeretszerzés feltétele a tiszta a priori forma, a transzcendentális appercepció. Ennek köszönhető, hogy a tapasztalati adatok káoszát tudássá rendezhetjük. De a logika az embert a szükségszerűség világa részének, csak fenomenonnak tekinti. Fel kell hát tételeznünk, hogy a szabadság világa más szférában van. Tehát — mutatis mutandis — a programozott vezetés modellje a szükségszerűség világát írja csak le. A szabadság csak ezen kívül (az irracionális szférában) létezhet.

Az ilyen bíráltnak az a hibája, hogy elfogadja a „tiszta a priori forma”, illetve az „autodeterminált programozó” fogalmát, pedig ilyesmi nem létezik. Más szóval — Marx szerint — a praxist csak kontemplatív értelmézik.

⁹ Ezt az ellenvetést már Platónnál is megtalálhatjuk. A felállított premisszákból a szókratészi módszer szabályai szerint ellentmondó következtetésekre juthatunk. Ha a programozott vezetési modell a szókratészi módszer kiteljesedett változata, akkor szintén ellentmondó eredményeket szülhet.

Vö. Platon, *Parmenid*, Kultura, Beograd, 1959.

¹⁰ Ez a bürokratizálódás szükségszerűsége. Vö. Marx, *Kritika Hegelove filozófiája dr. zavnog prava*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1966., 64—65. o.

¹¹ Vö. Herbert Marcuse, *Covjek jedne dimenzije*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1968., 55—56. oldal.

¹² B. F. Skinner, op. cit.

¹³ Marx, *A tőke III.*, Kossuth, Budapest, 1967., 786. o.

REZIME

PROGRAMIRANO OBRAZOVANJE KAO MODEL UPRAVLJANJA I OPASNOST INKORPORACIJE

Polazeći od normativno određenih pojmova programiranog obrazovanja (ne nastave!) kao opšteg modela upravljanja i kontrole, ideologije kao organizovanog sistema klasne svesti, inkorporacije kao oblika otuđenog postojanja, autor vrši pokušaj da na osnovu marksističkog shvatanja prakse razmatra mogućnost korišćenja modela upravljanja i kontrole po principu programiranog obrazovanja radi postizanja inkorporacije.

Ukazuje na činjenice da svakav model daje veoma efikasne rezultate, ali da u uslovima klasnog društva nužno dovodi do inkorporacije bilo u formi totalitarnog, bilo u formi samoupravnog tipa realizacije.

Autor pokušava da dokaže kako nemogućnost vrednosnog opravdavanja modela upravljanja i kontrole po principu programiranog obrazovanja iz same pozitivističko-pragmatički shvaćene strukture datog modela, tako i na osnovu teoloških, iracionalističkih, klasično-empirijskih (Hume), logičko-empirijskih (Vitgenštajn) ili instrumentalističkih (Džui) kriterijumima vrednovanja.

Izvršen je osvrt na bit iracionalističkih levo-radikalnih kritika pozitivističko-pragmatističke koncepcije o smislu, vrednosti i ulozi modela upravljanja i kontrole po principu programiranog obrazovanja, ukazujući na nedostatak ovih kritika.

Kao moguću alternativnu rešenja predlaže, prvo, da kriterij vrednovanja jednog modela programiranog upravljanja moramo tražiti izvan okvira strukture samog modela, drugo, da model upravljanja treba da bude samoupravna, ili tzv. „rastresita” kontrola, i treće, da vrednost upotrebe takvog modela upravljanja zavisi od same organizacije društvene prakse, tj. da je uslovljen eliminisanjem klasnih odnosa.

SUMMARY

PROGRAMMED EDUCATION AS A MODEL OF ADMINISTRATION AND THE DANGER OF INCORPORATION

Starting with the normatively defined concepts of programmed education (not teaching!) as a general model of administration and control, with ideology as an organized system of class consciousness, with incorporation as a form of alienated existence, the author attempts on the basis of the Marxist concept of practise to examine the possibility of using a model of administration and control according to the principle of programmed education in order to achieve incorporation.

It is shown that this model gives most effective results but that in a class-structured society it inevitably leads to incorporation whether in the form of a totalitarian or of a self-managing mould.

The author attempts to prove the impossibility of a valid justification of the model of administration and control both on the principle of programmed education from the positivistically and pragmatically conceived structure of the model given, and on the basis of theological, irrationalistic, classico-empirical (Hume), logico-empirical (Wittgenstein) or instrumentalist (Dewey) criteria of evaluation.

A survey is made of the essence of the irrational left-radical critiques of the positivist-pragmatic conception of the meaning, value and function of the model of administration and control according to the principle of programmed education. This survey also contains an explanation of the inadequacies of these critiques.

The author suggests, as a possible alternative solution, first that the criterion for the evaluation of a model of programmed education must be sought beyond the framework of the structure of the model itself; second, that the model of administration should be that of self-management, or so-called „loose“ control; third, that the value of the use of such a model of administration depends on the actual organization of social practise, i. e. that it is determined by the elimination of class relations.

A TERMÉSZETVÉDELEM KÉRDÉSEI VAJDASÁGBAN

„Az összhangot megtartani,
összefüggően alakítani =
aktív természetvédelem.”

(A budapesti vadászati világkiállításról, 1871.)

I.

Sok szó esik ma világszerte a természetvédelemről. Éppen ezért egy átfogó tájékoztatást szeretnék nyújtani a természetvédelemről általában és aktuális hazai, elsősorban vajdasági kérdéseiről. Ma már az egész világon folyton erősödő mozgalommá válik a természetvédelem. A felgyorsult ipari és mezőgazdasági fejlődés teszi ezt szükségessé. Rég megállapított tény, hogy az ember a természet fokozott kiaknázásával megzavarja a környezet és az élővilág harmonikus fejlődését. A természeti erők formálta táj arculatán mély nyomokat hagy az emberi kéz munkája. Az országutak, vasútvonalak, csatornák, mélyfúrások, monokultúrák, ipartelepek mind nagyobb mértékben formálják át az erdők, mezők természeti képét. Valóságos üzemmé válik az egész táj, megfosztva legszebb természetadta díszzeitől. Ellentmondásként hangzik, hogy éppen az utóbbi száz évben, a természettudományok rohamos fejlődésének idejében, az ember természetzavaró hatása a legerőszakosabb, a legkíméletlenebb. Ennek a következménye pedig az eredeti tájkép teljes átalakulása, a tájjelleg megváltozása, a kultúrtáj vagy pontosabban a kulturális sivatag kialakulása.

Vajdasági vonatkozásban először is az a kérdés merül fel, milyen volt az eredeti természeti táj, az Alföld déli részének ezerarcú, ősi képe? A mai felfogás szerint (Soó R. 1931., 1965.; Nejgebauer V. 1951.; Slavnić Ž. 1954.; Janković M. 1963.) az Alföld utolsó ősi képe az erdős sztyepp; jellemzői a partmenti ligeterdők, ártéri mocsárerdők, nagykiterjedésű mocsarak, lápok, száraz homoki szálerdők és cserjések sztyeppfoltokkal tarkítva. Tehát egy „makromozaik” amelyben sztyepprétek váltakoznak lomberdőkkel. (Walter H. 1970.)

A történelem folyamán a termelőerők fejlődése, a különféle jellegű el-
lentétek összeceapása, harcai, szinte gyökeresen átalakították ezt a képet. A XIX. század közepén Hunfalvy már így jellemzi az Alföldet: „... ama nagy és sík térség, melyet csak alacsony dombhátak és buckák tesznek itt-ott hullámossá, a maga fátlan pusztáival, szikes mocsaraival, futóhomokos és szikes területeivel, állóvizeivel, nádasaival és zsombékjaival...” (Hunfalvy J. 1865.), a továbbiakban pedig megjegyzi, hogy „az annyira eredeti alföldi virány... ma már kivetkőzik jelleméből” (u.o.). Századunk első negyedében

pedig Szenteleky Kornél már így festi a vajdasági tájat: „A tájkép alig változik. Egyik helyen erősebb a búza, másutt silányabb, de mindenütt búza, kukorica, a lankásokon, a homokos területen szőlő, az országutak mellett nyiszlett eperfák, a csatornák mentén szegényes, szomorú akácok”. Mennyire hiányzik itt már az eredeti növényzet egy-egy színfoltja, egy tenyérnyi erdő, liget, sztyepprét, virág, madár. Ne értsenek félre, nem a szentimentalizmus diktálta ezt a megállapítást, megköveteli ezt, igényli, kívánja a XX. század embere, hogy élete és munkája derűsebb, örömteljesebb és eredményesebb legyen.

És mi a helyzet ma? „A szakemberek figyelmeztetnek bennünket: a természetet veszély fenyegeti Vajdaságban. Eltűnnek az erdők, a mocsárvilág, elköltöznek a madarak, megsemmisítik a parkokat, terjed a gyom . . .” (Politika 1971. okt. 25-én).

Ezt a megállapítást azzal is indokolhatnánk, mint ahogy sokan teszik is: mindez gazdasági szükségyszerűség, a technika fejlődése, a fokozott iparosodás hozza magával. De ez nagyon egyoldalú és eléggé cinikus érvelés lenne. A maga teljességében, összes ellentmondásaival, következményeivel együtt kell vizsgálnunk a helyzetet. Hangsúlyoznunk kell ismételten: a természet lefokozása, elszegényesítése, elszürkülése előbb-utóbb az ember ellen fordul — egészségét, munkáját, pihenését veszélyezteti. Ebből következik, hogy a természetvédelem egyben embervédelem is. Félreértés ne essék, nem az a cél, hogy egészében változatlanul megőrizzük, konzerváljuk a természetet, megvédjük az embertől, ahogyan valamikor hangsúlyozták. „A mozgalomnak nem az a célja, hogy a technika fejlődése ellen harcoljon, hanem az, hogy gazdagabbá tegye az emberiség életét és a javak ésszerű felhasználásával a technika jövőjét is biztosítsa (Goetel W. 1961.).

Nagy problémát jelentett már a múltban is az ember viszonyulása a természethez. Evvel kapcsolatban Hanusz István 1898-ban megállapítja: „nem csak a talajkultúra fejlődése, folyók szabályozása, mocsarak kiszáritása, legelők feltörése, erdők irtása pusztít ki némely növényt, hanem maga az ember közvetlenül okozója, hogy egyes növények kihalás előtt állnak” (Hanusz I. 1899.). Mindezek a tényezők együttevén eredményezték, hogy Vajdaság növényzeti képe aránylag rövid időn belül lényegesen megváltozott. Hadd jegyezzem meg ezzel kapcsolatban, hogy Becse flórájának kiváló ismerője, Kovács Ferenc, sok, valamikor itt virágzó növényfajhoz a következő megjegyzést fűzi: „flóránkából teljesen kiveszett, emlékét herbáriumom őrzi” (Kovács 1929.). A fajok eltűnése a Föld színéről az állatvilágra is vonatkozik. Amióta lőfegyvert használ az ember, 72 emlősfaj és 139 madárfaj irtott ki szerte a világban és ma is több száz emlős- és madárfaj fenyeget a kipusztulás veszélye (Szabó F. 1968.).

A ma embere vágyik a természet közelségére, ezt igazolja az, hogy hétvégén az emberek valóságos áradata rohan ki a természetbe, épít magának vikendházakat az erdők peremén, a folyók partján. Ebben nincs semmi kivetni való, sőt ez nagyon jó és hasznos. A probléma azonban abból adódik, hogy a mai civilizált ember már kevésbé ismeri és tiszteli a természetet, mint a primitív ember, viszont még nincsen megfelelő ökológiai kultúrája, és mondjuk ki nyíltan: sokszor hiányzik belőle a közvagyon megbecsülése is. Erről árulkodik legszembetűnőbben parkjaink siralmas állapota; még az is előfordul, hogy a park, a „város tüdeje” szemégyűjtő teleppé alakul. Borzalmas látvány ez és elkeserítő a közöny is, amely ezt megtűri!

Ma már a természetben lejátszódó változások szinte felgyorsulva zajlanak le, és nagyon sokszor az aránylag gyorsan elérhető, pillanatnyi gazdasági illetve üzleti siker a cél, a változások biológiai következményeit szem elől tévesztjük. A mai gyors iramú gazdasági fejlődés mellett biztosíthatjuk-e a táj természeti jellegének épségét, szépségét? Van-e kiút az ellentmondásokból? Erre a kérdésre csak egyértelmű lehet a válasz — igen, és kell is, hogy legyen. A kutatók már századunk elején követelték a hathatós beavatkozást — a természetvédelmet, ... „eljutottunk már a természeti kincsek megmentésének tizenkettedik órájához, és minden további év olyan veszteségeket fog okozni, melyeket soha többé helyreütni nem lehet” (Sajó K. 1905.). Ugyanez a szerző felveti a természettudósok felelősségének kérdését is, akik „a tudomány vétőjét nem igyekeztek a kellő energiával hangoztatni” (Uo.). Érdekes, hogy ilyesmit ma is olvashatunk: „A biológusokat jelentős felelősség terheli a természet rendjének megóvásában” (Búvár 1970/5.). Hangsúlyozni szeretném, hogy a biológusok felelőssége elsősorban abban van, hogy kellő időben rámutassanak a veszélyekre és az aktuális teendőkre.

II.

Mi a természetvédelem? A természetvédelem gondolata a gazdasági és társadalmi fejlődés, valamint a tudomány előrehaladása folyamán bizonyos változásokon ment keresztül. Kezdetben a kis számú természeti ritkaságok védelme állt a figyelem középpontjában — egyes fajok védelme volt a cél —, élő műzeumot kívántak fenntartani, megőrizni — ez az ún. konzervátori időszak a természetvédelemben.

Az ökológia (környezettan) fejlődésével azonban előtérbe került az a követelmény, hogy a fajok közelebbi és távolabbi környezetét is meg kell védeni. Ez a felfogás vetette fel a tájvédelem kérdését is, — ez már átfogóbb, több szempontot alkalmazó, több objektumra kiterjedő, tervszerű természetvédelem.

Ma már a technikai forradalom időszakában komplex természetvédelemről vagy környezetvédelemről beszélünk, a természet egészének a védelméről. Ennek a fő célja, hogy fenntartsa a természeti táj biológiai egyensúlyát, melyre igen erős nyomást gyakorol a fokozódó ipari és mezőgazdasági termelés. A biológiai egyensúlynak fő alkotó tényezője egy adott környezetben az élő növény- és állatfajok sokrétű, szoros közösségi kapcsolata. A környezet erőszakos megváltoztatása és ennek következtében egyes fajok kipusztulása mások pusztulását is maga után vonja. Mivel a környezet maga is természetes úton állandóan változik, a biológiai egyensúly sem lehet állandó. Hangsúlyozni kell azonban, hogy kisebb méretű változások nem veszélyeztetik az életközösség fennmaradását — önszabályozás útján újra és újra helyreáll a viszonylag stabil állapot. Sőt mesterséges beavatkozással elősegíthetjük, meggyorsíthatjuk a helyreállítást, ha kellő szakértelemmel és tudományos felkészültséggel nyúlunk hozzá. Mélyrehatóbb változások azonban katasztrófát idézhetnek elő, pl. meggondolatlan erdőirtások következménye a talajlepusztulás (erózió), a futóhomokképződés; a lecsapolás magával hozza a szikesevést; a vizek szennyeződése az élővilág tömeges pusztulását okozza (pl. a Palicsi tó esete). A Begában pl. a szennyeződés foka olyan méretű, hogy meghaladja a folyó öntisztulási képességét (Marić T.—Pujin V. 1961.). Ilyen-

kor a biológiai egyensúly helyreállítása már nagyobb anyagi áldozatokat követel.

Az elmondottak alapján ma megkülönböztethetünk egy szűkebb értelemben vett természetvédelmet, amely a természeti tényezők hatása alatt kialakult érintetlen vagy kevésbé bolygatott szabad természetet: geológiai, közettani, ásványtani, földrajzi objektumokat, jellegzetes flórát, faunát, vegetációt van hivatva fenntartani, elsősorban tudományos kutatások, valamint természettudományi oktatás céljából, tehát speciális szerepet tölt be.

A tágabb értelemben vett természetvédelem viszont az egész természeti környezet felé fordul — ebbe beletartozik a tájvédelem, a levegő, a víz védelme a szennyeződés ellen, az életközösségek biológiai egyensúlyának fenntartása és védelme. Mindez ma elsősorban emberi érdek, tehát az ember védelmét is jelenti. A természetvédelem kérdéseivel foglalkozó nemzetközi konferencia, melyet 1970-ben Strassbourgban tartottak meg, kimondta, hogy a természeti környezet ésszerű felhasználásának és rendezésének elsőrendű helyet kell elfoglalnia a nemzetek politikai tevékenységében.

A mi konkrét viszonyainkra vonatkoztatva ez a következőket jelenti: „arra kell törekednünk, hogy a természet bőségének kiaknázását és általában az ember viszonyát a természethez ésszerű alapokra helyezzük és a gazdaságosság irányába tereljük, hogy így egyrészt biztosítsuk a maximális és tartartós hasznot, másrészt pedig a nem kívánt negatív következményeket a minimumra csökkentjük” (Čolić, 1960.). Ezzel kapcsolatban került előtérbe az ökológiai (környezettani) ellenőrzés szerepe, vagyis az ökológus szakvéleménye a természet gazdagságának kiaknázásáról, annak feltételeiről, módjáról, esetleges következményeiről, — „ellenőrizni kell nem csak a felállított célokat, hanem az eszközöket, módszereket is, amelyekkel az ember el akarja érni céljait” (Stanković S. 1963.). Mit jelent ez a gyakorlatban? Sok nehéz és ellentmondásokkal teli problémát. Így például a pillanatnyi és a távlati érdek ellentétét. Az egyéni, a csoport és a társadalmi érdek szövvényes kapcsolatait, sokszor ellentéteit. Azt hiszem nem kell külön hangsúlyozni, hogy a távlati, valamint a társadalmi érdek elsőrendű fontosságú. A gazdaságfejlesztési terveknek, a területi tervezésnek feltétlenül figyelembe kell vennie az életközösségek törvényszerűségeit, a természeti táj biológiai egyensúlyának kérdéseit, mert ezzel szolgálgják elsősorban a távlati és a társadalmi érdeket.

III.

A természetvédelem megvalósításának kérdései. A természetvédelem megvalósításának első lépése a természetvédelmi törvény meghozatala. A felszabadulás után ez nálunk rögtön be is következett. Már 1945-ben Jugoszlávia Népfelszabadításának Antifasiszta Tanácsa meghozta a kulturális emlékek és a természeti ritkaságokról szóló törvényt; 1946-ban ezt a törvényt a JSzNK szkupstinája megerősítette és általános érvényre emelte. Ennek alapján hozták meg a köztársasági természetvédelmi törvényeket is. Ezek a törvények csak a természeti ritkaságokra vonatkoztak. Rövidesen kiderült, hogy új törvényre van szükség. Az új köztársasági természetvédelmi törvényt a SzSzk szkupstinája 1961-ben hozta meg. Ez már a komplex természetvédelmet van hivatva megvalósítani. A második szakasz kimondja, hogy rendezni kell az ember

viszonyát a természethez, a természet javainak tartós hasznosítása céljából. Kiemeli továbbá, hogy meg kell akadályozni a természeti környezet károsítását és biztosítani kell a természet anyagi és energiaforrásainak ésszerű felhasználását. Továbbá kiemeli, hogy az élő és élettelen természet meghatározott objektumait közvetlen védelem alá kell helyezni, meg kell akadályozni mindazokat a műveleteket, amelyek közvetve vagy közvetlenül fenyegetik a védett objektumokat. A 12-dik szakasz felsorolja a megvédendő objektumokat: 1. védett területek vagy rezervátumok; 2. természeti emlékek; 3. történelmi jelentőségű természeti objektumok; 4. megritkult és védelemre szoruló növény- és állatfajok, valamint társulások. A 13., 14. és 15-dik szakasz tovább részletezi az előbb felsoroltakat.

Az első természetvédelmi törvény meghozatala után 1948-ban alakul meg Belgrádban az Országos Természetvédelmi Intézet, melynek fő feladata lett a természetvédelemről való gondoskodás. Megalakulásától 1963-ig több mint 300 kisebb-nagyobb objektumot helyezett védelem alá és hatalmas felvilágosító munkát végzett a természetvédelem érdekében. 1950-től 1963-ig „Zaštita prirode” címen 25 kötetben jelentette meg a természetvédelemmel kapcsolatos munkák eredményeit. Egy, 1962-ben hozott rendelet alapján mint Köztársasági Természetvédelmi Intézet folytatja munkáját. 1963-tól 1967-ig bezárólag újabb 7 tanulmánykötetet jelentetett meg. Nagy kár, hogy nem folytatódott tovább ez a sorozat.

Felmerül itt most a természetvédelem hatékonyságának a kérdése is. Ezzel kapcsolatban az említett intézet folyóirata (Zaštita prirode 1963/26.) kendőzetlenül rámutat a fennálló problémákra, nehézségekre. Így például a nem elegendő anyagi alapra, egyes hiányosságokra, amelyek a törvény rendelkezéseinek jellegéből következnek. Tudniillik a védelem alá helyezés, a védelem módjának meghatározása a községi szkupstina hatáskörébe tartozik, reális lehetőségei a megvalósításra viszont nincsenek (szakkáder, anyagi alap hiánya), éppen ezért nem is igen mutat ilyen irányú érdeklődést. Továbbá hangsúlyozza azt is, hogy a szankciók a törvény megszegői ellen csak szimbólikusak, tehát nem eléggé hatékonyak. A törvényben lefektetett elvek megkerülésére is nagyok a lehetőségek. Mindezek igen nagy problémát jelentenek és azzal fenyegetnek, hogy kérdéssé teszik az eddig elért eredményeket is. A fennálló problémák egy új természetvédelmi törvény meghozatalát sürgetik. Reméljük, hogy a közeljövőben ez meg is valósul tekintettel arra, hogy a köztársasági alkotmány szerint a természetvédelem „a társadalmi közösség különleges védelmét élvezzi és megvalósítását törvény szabályozza”. Reménykeltők a következő tények: a szövetségi szkupstina keretében természetvédelmi bizottság létesült, mint tanácsadó testület, továbbá most dolgoznak a meglevő köztársasági természetvédelmi törvények módosításán és kiegészítésén, hogy lehetővé váljék az összes társadalmi tényezők közreműködése a természet ésszerű kiaknázása és fenntartása érdekében (Čolić 1970.). Tudomásom szerint előkészületek folynak egy vajdasági természetvédelmi törvény meghozatalára is, ezeket az 1966-ban létesített Vajdasági Természetvédelmi Intézet végzi.

Meg kell jegyezni itt még azt is, hogy bizonyos gazdasági ágak is foglalokoznak természetvédelemmel, pl. az erdőszet, a halászat, de ebben az esetben a gazdasági szempont a döntő. Ugyanez vonatkozik a vadászatra is.

A törvények és a természetvédelmi intézetek létesítése azonban még nem elég a természetvédelem sikeres megvalósításához, erre már századunk elején

is rámutattak: „sem mire sem mehetünk, ha a nagyközönségünket nem sikerül úgy informálni, hogy, ő is egész szomorú valóságában lássa a pusztulás képét, ha nem sikerül benne érdeket és szeretetet gerjeszteni az ősi természetnek művei iránt” (Sajó K. 1905.). A régmúlt időkől hozott idézetekkel azt akarom illusztrálni, hogy a problémák nem újak, sok évtizedes múltjuk van és kielégítő módon még ma sem oldottuk meg! A törvényhozás mellett tehát az egész társadalomnak is meg kell mozdulnia a természetvédelem következetes megvalósítása érdekében. Gondolok itt elsősorban a különböző szintű öngazgatási szervekre, a Szocialista Szövetségre és a különböző társadalmi szervezetekre is.

A védelemre szoruló természeti objektumok felett rendszerint laikus emberek rendelkeznek, a megfelelő természettudományok szakembereinek a feladata, hogy ezekre az objektumokra felhívják a figyelmet, megmagyarázzák jelentőségüket.

IV.

A vajdasági táj némely jellegzetessége. Szólni kell először is arról a tájképi jellegről, amelyet Vajdaság jelent Jugoszlávia egészében. Sajátos vonalak, formák, színek jellemzik vidékünket, ezt a délalföldi tájat, az eredeti erdősztyepp helyén hatalmas emberi munkával kiformált kultúrsztyeppet, melynek tájjeleit az ország más vidékein nem találjuk, éppen ezért szükséges egy-egy jellemző tájrészletnek megőrzése, fenntartása.

A Magyar Szó 1969. január 26-án terjedelmes ismertetést közölt Hortobágyról, ebben vastagbetűs szedéssel emelte ki „a pusztá növény- és állatvilága nem csak nemzeti, hanem pótolhatatlan nemzetközi kincs is”. Nem szabad elfelejtenünk, hogy pusztá Vajdaságban is van, mielőbb hozzá kell tehát fognunk védelmének megvalósításához. Külföldi tudományos körökben megkülönböztetett érdeklődést tanúsítanak a sztyepp élővilága iránt „a pusztá mint sztyepp nagyobb figyelmet érdemel mindennemű egyéb terepénél” (Festetics A. 1966.).

A következőkben felvázolom a vajdasági táj egyes részterületeinek jellemző növénytakaróját, mely felszíni, éghajlati, vízrajzi, talajtani tényezők hatása alatt keletkezett és jellemzi egyben az egyes részterületek természeti képét. Az ismertetést geomorfológiai egységek szerint végzem (Bukurov 1953.).

a) Először kiemelem a két szigethegységet, az ősi eredetű kristályos magból álló röghegyeket, — a Fruskagorát és a verseci hegycsoportot —, melyekre az éghajlat formálta hegyi erdők jellemzők, így pl. a Fruskagorán a hársas bükkösök, a kocsánytalan tölgy- és gyertyánerdők csodabogyóval, valamint tiszta kocsánytalan tölgyesek. Sajnos, az erdők degradációs foka igen nagy. Ezzel kapcsolatban ma az a vélemény, hogy a Fruskagorának, mint az ország egyik nemzeti parkjának „vissza kell adni eredeti természetes képét” (Janković M. — Mišić V. 1960.). Fruskagorát még virágos hegyi rétek is jellemzik különösen délkeleti részén sok sztyeppellemmel.

b) Sajátos képet nyújtanak Vajdaságban a löszhátak (Telecska, titeli löszhátak, a deliblati és szerémségi löszhátak), melyeket a típusos, karsztos lepusztulás formái jellemeznek: löszmélyutak, löszdolinák és ugyanitt a löszpusztá fragmentumai, elemei is előkerülnek, különösen a löszperemeken és a löszdolinák lejtőin. Ezek őrizték meg a természetes növényzetet, illetve

a löszpusztarét fragmentumait a százszázalékosan megművelt kultúrtájban. „Rendkívül hálás az itteni növények tanulmányozása. Az alföldi flórához szokott botanikust a fennsíki növények valósággal meglepik és az itteni kirándulások szebbnél szebb és ritkábbnál ritkább fajokkal bőven jutalmazták” (Kovács F. 1909.).

c) A löszteraszok (Dunaterasz, Délbácskai terasz, Tiszai terasz, Bánáti és Szerémségi terasz) majdnem teljes egészében megműveltek, azonban még itt is vannak nyomai az eredeti, természetes növénytakarónak, pl. a bezdáni erdő egyes részei, a doroszlói erdő maradványa stb., ezek kocsányos tölgy-, hársfa-, csertölggyerdők fragmentumai. Az ilyen erdők láttán állította Prodán „hogy a Bácska a favegetációt nem csak megtűri, hanem talajánál fogva kedvez is neki” (Prodán 1915.). Boros közli, hogy a bácskai erdőkben olyan erdei növények fordulnak elő, melyek az alföld más részein hiányoznak vagy ritkák, — különösen feltűnőek a déli származású flóraelemek (Boros 1944.). Az eredeti természetes növénytakaró nyomait, elemeit itt-ott megeljük a Tiszamentén is (Kovács F. 1929., Guelmino J. 1968.). A délbácskai terazon a Bácskai sáncok is megőrizték sok elemét az eredeti növényzetnek. Feichtinger (1870) húszvalahány sztyeppelemet sorol fel a Sajkásvidékről. Ezért teljes mértékben egyezem Szekeres László régésszel, hogy „jó lenne a sáncoknak egy pár még épen álló részét hathatós és örökös védelem alá helyezni”, (Magyar Szó 1971. dec. 15-én). Érdekes, hogy máshol is jelentkeznek hasonló követelmények: „az alföldi löszös tájak történeti és természeti értékeinek megmentését, védelmét biztosítani kell (Zólyomi B. 1969.).

d) Elvászthatatlan elemei a vajdasági tájnak a szikesek is (Észak-nyugat Bácska, Tizamellék, Északkelet Bánát stb.). A térszíni formáknak megfelelően, a só-, és nedvességtartalom foka alapján változatos növénytakaróval tűnnek ki: a szikpadkákön a szikespuszta, a mélyebbfekvésű területeken a sziki sásrétek, majd a szikestócsa, szikfok és végül a sivatagra emlékeztető vakszik.

e) Az árterületek élővilága igen gazdag és változatos különösen a Duna mellékén és a Száva mellékén. Közvetlenül a folyók partjain terülnek el a fűzfaerdők, ehhez csatlakoznak a nyárfások, majd tovább a tölgy, szil és kőris ligeterdők, különösen érdekesek az utóbbiak, ezek faji összetételük alapján harmadkori maradványtársulásnak tekinthetők (Slavnić Ž. 1954.). Szerémség nyugati részében terülnek el a szlávön tölgyesek maradványai. Még mindig elég gazdagnak mondható Vajdaság mocsárvilága is, pl. a Duna árterületén levő holtágak, mocsárrétek, a Kovilyi rét, a Száva mellékén az Obedska bara, a Bega mellékén a Carska bara. A vízvilág gazdag növényzete alkalmas tanyája a madárvilágnak. A külföldi madárkutatóknak az a véleménye, hogy Obedska bara és Carska bara területét Európa fő madárkutatói központjává kellene kikiáltani (J. Popović 1957.).

f) Élővilága alapján Vajdaság legérdekesebb vidéke kétségtelenül a Deliblati homokpuszta. A homok növényzetének egyik jellegzetessége, hogy szinte szemléletesen mutatja be a növénytakaró kialakulását a kezdetleges, még gyér növényzetű pionirtársulásoktól (a poloskamag és a homoki keserűfű társulása) az erdei társulásokig (tölgy- és hársfaerdők); másik jellegzetessége pedig abban van, hogy az Alföld valamikori természetes növényvilágának megközelítő képét vetíti elénk. Növénytársulásai több bennszülött fajjal gazdagítják Vajdaság flóráját (Veseličić 1953.).

g) A szabadkai—horgosi homokvidék és környező területeinek élővilága is igen sok érdekességet rejtget. Itt-ott szépen bontakozik ki a pusztai vegetáció (Lengyel 1915.). A Szabadka—Horgos—Kanizsa háromszögben szinte mozaikszerűen váltakoznak a homokpuszták, szikestavak, szikestócsák, szikespuszták, láprétek, löszpuszták maradványai, elemei, sőt természetes erdők elemeire is rábukkanunk. Különösen érdekes a homok élővilága, többféle társulás különíthető el a kopár homokbuckáktól a kötött homokig, de ezek a területek is már napról napra veszítenek eredetiségükből (Prodán 1915.). Külön érdekessége ennek a vidéknek, hogy előfordul itt egy-két posztglaciális reliktum és néhány bennszülött, illetve endém faj is. Megbocsáthatatlan mulasztás lenne ennek a területnek a természetvédelmét elhanyagolni.

V.

Aktuális feladatok Vajdaság természetvédelmének megvalósításában. Az előző fejezetben felsorakoztatott képek azt igazolják, hogy még nem egyhangú a vajdasági táj és nem is válik azzá, ha a területi tervezés alkalmával figyelembe vesszük a táj jellegzetességeit. Ez a munka csakis a geológiai, geográfiai, ökológiai, biogeográfiai szempontok figyelembevételével történhet. Válsuk valóra a század elején közzétett felhívást: „erdőből, rétből, a szikes és a homok flórájából, faunájából, álló- és folyóvizek élővilágából tartsunk meg valamicskét eredeti minőségében, hogy a késő utódoknak legyen hová zárandokolniok (Sajó K. 1905.). És kik a zárandokok? A kutatók, akik élő objektumokon végezhetik megfigyeléseiket, kísérleteiket, a diákok, akik a tanuláshoz szemléltető példákat keresnek, a turisták, akik egy vidék érdekességét akarják megismerni és a dolgozó emberek, akik pihenést, nyugalmat kívánnak. Ha megvalósítanánk a korszerű természetvédelem követelményeit, akkor a táj arculatán, a monokultúrák kellős közepében, az egyhangúságot itt-ott megszakítanánk, szinte feloldaná egy-egy eredeti állapotban megőrzött erdő, sztyeppré, puszta, nádas stb., színesebbé, vonzóbbá, változatosabbá varázsolva a tájat. Ezek az objektumok élő múzeumok lennének a tudomány, a kultúra és a rekreáció szolgálatában. Ugyanakkor gazdasági kiaknázásukat is meg lehetne valósítani az ésszerűség keretei között.

Két konkrét eset kapcsán szeretnék rámutatni a gazdasági és a területi tervezésben megmutatkozó és a természetvédelemmel kapcsolatos ellentmondásokra is. Előttem van a szabadkai városrendezési és geodéziai intézet által kiadott program, amely a Palicsi tó és a Ludasi tó területének és környékének turisztikai fejlesztésével foglalkozik — a regionális területi tervezés keretében. Ez a Szabadkától észak-keletre elterülő vidéket foglalja magában. A program általános irányelveket ad és előírja többek között a tájvédelmet a biológiai egyensúly fenntartása révén. Hangsúlyozza azt is, hogy meg kell védeni mindazokat az objektumokat, amelyek a történelmi-kulturális emlékeket és a természet gazdagságát mutatják be. Továbbá kiemeli, hogy a természet szépségének és gazdagságának teljes mértékben érvényt kell szerezni. Véleményem szerint túlságosan általánosak ezek a megállapítások, és ha rátekinünk a mellékelt térképvázlatra, azonnal szembetűnik, hogy az E-5-ös új autótűt tervezett vonala Horgostól Bácsszőlősig éppen azon a területen halad keresztül, amely eddig legszebben és leggazdagabban őrizte meg az eredeti növénytakarót, élővilágot. Vajon mi marad meg ebből? Meg-

nyugtató azonban a programban, hogy a jövő akcióit megelőzően sokoldalú, alapos felmérést követel. Reméljük, hogy ebbe beletartozik a jelenlegi helyzet elemzése is, valamint annak a kivizsgálása, hogy a tervezett átalakítások milyen következményekkel járnának.

A Magyar Szó 1971. nov. 25-i száma közli, hogy a szabadkai kommunális tanács és a községi képviselő testület, valamint a polgárok gyűlései most vitatják azt a tervet, amely a „tőzgebánya” környékét üdülőteleppé kívánja fejleszteni!? Ezzel kapcsolatban az a megjegyzésem, hogy a kiszemelt terület rendkívül érdekes eredeti sztyeppfragmentumot őrzött meg eddig számunkra több érdekes, szép és igen ritka növényfajjal. A természetvédelem szempontjából ezt a tényt a tervezőknek feltétlenül figyelembe kell venniük. Meg kell említenem itt azt is, hogy 1971 októberében Budván tanácskozást tartottak „természetvédelem és területi rendezés” címen. Ezen a tanácskozáson hangzott el az a minimális követelmény, hogy új létesítmények megvalósítása alkalmával, ha már nem javíthatunk a táj képén, semmiképpen sem szabadna megbolygatni, tönkretenni a már meglevő állapotokat! (A tanácskozás anyagából).

Vajdaság természetvédelmével kapcsolatban a Tartományi Természetvédelmi Intézetnek figyelemre méltó munkaterve van, ehhez szeretnék hozzáfűzni még néhány javaslatot:

a) Mielőbbi tervszerű felmérésre lenne szükség, ezt követelik a területi rendezési tervek, melyek sokszor figyelmen kívül hagyják a természetvédelem követelményeit, azon egyszerű oknál fogva, hogy Vajdaság egész területére vonatkozóan hiányoznak még a megfelelő adatok. A természetvédelem maradéktalan megvalósítása megköveteli az élettelen és élő természet teljes leltározását egész Vajdaság területén. Meg kell állapítani, mi maradt meg abból, amit egyes szerzők eddig leírtak, fel kell tární továbbá az újabb adatokat, lelőhelyeket is. Az eddig elvégzett tekintélyes munka ellenére (Obrodović 1962.) még vannak hézagok, nem egészen ismert területek, még ma sem tudjuk teljesen minden téren mivel rendelkezünk, pedig a korszerű tudományos kutatás el sem képzelhető a kutatási „nyersanyag” teljes számbavétele nélkül. Mindezt persze hatékony intézkedéseket követel anyagi és szervezési téren egyaránt.

b) A flóra, a vegetáció és a fauna leltározása után következne a természetvédelmi körzetek kijelölése Vajdaságban és ezek részletes tudományos feldolgozása.

c) A tényleges védelem megvalósításában nagy segítséget nyújthatnak a különféle tájékoztatási eszközök: a napi sajtó, hetilapok, képesújságok, a televízió, rádió.

d) Fontos küldetése lehet az ismeretterjesztéssel foglalkozó intézményeknek is, pl. a múzeumoknak, melyek megfelelő kiállításokkal szemléltethetik a természetvédelem szükségességét.

e) A társadalmi-politikai szervezetek programjából sem hiányozhat a természetvédelem.

f) Nagy szerepe van és lehet a természetvédelem gondolatának népszerűsítésében és a védelem megvalósításában az oktatással és neveléssel foglalkozó intézményeknek, az általános iskoláktól az egyetemekig.

Javasolom, hogy az iskolákban a biológiai szakkörök tevékenysége az 1972/73 iskolaévben a természetvédelem jegyében induljon meg. Célszerű lenne a következő témák feldolgozása:

1. A víz, a levegő és a talaj szennyeződése lakóhelyünk területén. A szennyeződés elkerülésének lehetőségei.

2. A parkok, fasorok, zöldfelületek állapota lakóhelyünk területén. Mit tehetünk fenntartásuk, megőrzésük érdekében?

3. Érdekesebb életközösségek, növény- és állatfajok lakóhelyünk környékén. Mit tegyünk védelmük érdekében?

Tartományunk jelenlegi természeti állapota még lehetővé teszi, hogy a természeti adottságokat, az eredeti tájjeleget megőrizzük és fenntartsuk ott, ahol megvan és rekonstruáljuk ott, ahol már hiányzik — a vajdasági dolgozó ember érdekében.

IRODALOM

- Boros Á. 1944: Florisztikai érdekességek a Bácskából. Botanikai közlemények, XII. köt., 1–2. füzet, p. 33–38.
- Borovszki S. 1909: Bács-Bodrog vármegye, I.
- Bukurov B. 1953: Geomorfološki prikaz Vojvodine. Zbornik M. S., serija pr., br. 4., p. 100–134.
- Čolić D. 1960: Zaštita prirode ili prirodnih retkosti? Zaštita prirode, br. 18–19.
- Čolić D. 1970: Čovekova životna sredina je sve ugroženija. Savremena biologija, br. 3., p. 11–13.
- Feichtinger S. 1870: Jelentés a Csajkások kerülete és Torontál vármegye flórája érdekében tett 1870. aug. havi utazásomról. Mathematikai és Természettudományi Közöny, VIII. k.
- Festetics A. 1966: Természetvédelem és a magyar puszták. Búvár, 4. sz., p. 211–214.
- Goetel W. 1961: Természetvédelem és természeti kincsek megőrzése. Természettudományi Közöny, 1. szám, p. 36–37.
- Guelmino János 1968: Zenta és környékének növényei, I. Virágosok. Građa za monografiju Sente, br. 12. (kézirat).
- Hanusz J. 1899: A vadvirágok védelméről. Természettudományi Közöny, XXXI. köt., p. 43.
- Hunfalvy J. 1865: A Magyar birodalom természeti viszonyainak leírása, III. kötet (Alföld).
- Janković M. 1963: Fitoekologija. Naučna knjiga, Beograd.
- Janković M.–Mišić V. 1960: Šumska vegetacija Fruške Gore. Zbornik M. S. za pr. n., br. 19., p. 26–97.
- Kovács Ferenc 1929: Óbecse határának virágos növényei, Szeged.
- Lengyel G. 1915: A királyhalmi m. kir. erdészeti kísérleti állomás területe növényzetének ismertetése. Erdészeti kísérletek, XVII. évf., 1–2. sz., p. 50–73.
- Marić T. Fujin V. 1961: Ispitivanje stepena zagađenosti nekih vodotoka Vojvodine. Zbornik M. S. za prirodne nauke, br. 21., p. 39–73.
- Nejgebauer V. 1952: Činioci stvaranja zemljišta u Vojvodini, Zbornik M. S. ser. pr. n., br. 2., p. 63–134
- Obradović M. 1962: Floristička istraživanja, njihovi rezultati i promene Vojvođanske flore u periodu od prvog svetskog rata do danas. Zbornik M. S., serija za pr. n., br. 23., p. 30–36.
- Popović J. 1957: Biološka ispitivanja ptičjih kolonija na Obedskoj bari. Zbornik M. S., serija za pr. n. br. 12., p. 167–193.
- Prodán Gy. 1915: Bács-Bodrog vármegye flórája. Magyar Botanikai Lapok, XIV. köt., p. 120–269.
- Sajó K. 1905: Az őstermészet kincseinek megmentése. Természettudományi Közöny, XXX., VII. kötet, p. 705–739.
- Slavnić Ž. 1954: Florogeneza nizinskih šuma Vojvodine. Zbornik M. S., serija pr. n., br. 5., p. 61–85
- Soó R. 1931: A magyar pusztá fejlődéstörténetének problémája. Földrajzi Közlemények, LIX. kötet 1–3. sz., p. 1–15.
- Soó R. 1965: Növényföldrajz. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Stanković S. 1963: Stanje prirode u SR Srbiji i problemi njene zaštite. Zaštita prirode, br. 26.
- S. Szabó Ferenc 1968: Természetvédelem és társadalom. Természet Világa, 4. szám, p. 146–151.
- Walter H. 1970: Vegetationszonen und Klima. VEB Gustav Fischer Verlag, Jena.
- Zólyomi B. 1969: Földvárak, sáncok, határmezsgyék és a természetvédelem. Természet Világa, 12. sz., p. 550–553.

REZIME

PROBLEMI ZAŠTITE PRIRODE U VOJVODINI

I. Prirodna slika vojvodanskog predela se u toku druge polovine 19. a naročito u poslednjim decenijama ovog veka u potpunosti izmenila. Skoro sav predeo pretvorio se u poljoprivredni i industrijski proizvodni prostor. Od prvobitnog prirodnog predela — šumostepe — formirao se novi lik kulturne stepe, a možda čak i kulturne pustinje. Ova je tu i tamo još sačuvala fragmente i elemente prvobitnog prirodnog predela, ali se ovi iz dana u dan sve više smanjuju i devastiraju. Ovaj proces se sve više okreće protiv interesa samog čoveka, njegovog opstanka, otežava mu rad, odmor i preti njegovom zdravlju. Osiromašenju prirode nije doprineo samo razvitak proizvodnje već vrlo često lično i sam čovek svojim nepravilnim stavom prema objektima prirode. Ovaj stav proizlazi iz nedovoljnog poznavanja prirode i oskudne ekološke kulture, a iz ovog sledi i nedovoljno sagledavanje posledica neracionalnog korišćenja prirode. Neki autori su u vezi sa ovim već krajem 19. veka postavili pitanje i odgovornosti biologa. Ona se sastoji u tome da oni u pravo vreme ukažu na opasnosti i aktuelne zadatke zaštite prirode.

II. Razvitkom društva i pojedinih grana prirodnih nauka i sama ideja zaštite prirode pretpela je izvesnu evoluciju, i to od zaštite pojedinih retkih biljnih i životinjskih vrsta pa sve do današnjeg shvatanja kompleksne zaštite prirode. Danas razlikujemo zaštitu prirode u užem smislu, koja se odnosi na objekte, formirane pod prirodnim uslovima i još nedirnute ili tek u maloj meri poremećene, i to u cilju naučnih istraživanja i nastave. To je zaštita sa specijalnim zadatkom. Razlikujemo zatim zaštitu prirode u širem smislu — kompleksnu zaštitu koja obuhvata prirodu kao celinu, kao okvir čovečjeg života i delatnosti. U vezi sa ovim treba rešiti suprotnosti između momentanog i perspektivnog interesa, između ličnih, grupnih i društvenih interesa. Perspektivni i društveni interesi svakako dolaze u prvi plan prilikom izrade planova za prostorno uređenje predela.

III. Prvi uslov uspešne zaštite prirode predstavlja zakon o zaštiti prirode. Sadašnji naš republički zakon donet je 1961. godine, no pošto se pokazao nedovoljno efikasnim, sada se radi na njegovoj preradi i dopuni. Veoma važnu ulogu u zaštiti prirode igra Republički zavod za zaštitu prirode u Beogradu, koji je od 1950. do danas objavio u 32 toma svoj Zbornik radova pod naslovom „Zaštita prirode” i mnogo doprineo postizanju vidnih uspeha na zaštiti prirode u SR Srbiji. 1966. godine osnovan je Pokrajinski zavod za zaštitu prirode, koji ima svoj plan rada i priprema nacrt Pokrajinskog zakona zaštite prirode za Vojvodinu. Treba naglasiti da postojanje zakona i zavoda za zaštitu prirode još ne znači potpuno ostvarenje zaštite jer, za ostvarenje ovih zadataka treba da se mobilise celo društvo.

IV. Predeo Vojvodine u kompleksu predela Jugoslavije kao celine predstavlja specifičnu sliku stepskog landsafta sa elementima koji u drugim predelima ne nalazimo. Upravo zato neophodno je sačuvati njegove karakteristike. Slika predela dolazi najlepše do izražaja u vegetaciji — ona je odraz i svih drugih faktora.

U ovom pogledu karakteristično je za Vojvodinu:

a) Klimom uslovljene brdske šume na Fruškoj gori i Vrščkim planinama (bukove šume sa lipom, šume hrasta kitnjaka sa grabom i čiste kitnjakove šume) i brdske livade sa mnogo stepskih elemenata;

b) Fragmenti stepa na lesnim kosama (Telečka, Titelski breg itd.);

c) Ostaci hrastovih šuma na lesnim terasama, uslovljeni hidrografskim faktorima (Bezdanska šuma itd.), i elementi stepskih livada;

d) slatinska vegetacija;

e) močvarna vegetacija sa još dosta bogatim ptičjim svetom (Obedska bara);

f) Deliblatska peščara;

g) Subotičko-horgoška peščara sa raznolikom prirodnom vegetacijom unutar koje nailazimo i na nekoliko endema.

V. Zaštita i očuvanje najlepših fragmenata ove prirodne vegetacije ili čak njena rekonstrukcija značilo bi prekid u procesu koji bi pre ili posle doveo do potpune jednoličnosti, do osiromašenja, devastacije čovečjeg prirodnog

okvira u Vojvodini. Ovo treba da imaju na umu u prvom redu oni u čiji delokrug spada sastavljenje planova za prostorno uređenje predela. Da bi se zaštitila što pre ostvarila, neophodno je izvršiti plansko inventarisanje živog sveta naše pokrajine. Treba utvrditi šta je ostalo od onog šta su istraživači do sada konstatovali i pronaći nova nalazišta, a posle inventarisanja pristupiti razgraničenju pojedinih karakterističnih reiona zaštite prirode i njihovoj detaljnoj naučnoj obradi. Trebalo bi mobilisati sve društvene faktore u cilju ostvarenja zadataka zaštite prirode u interesu radnog čoveka Vojvodine.

SUMMARY

THE PROBLEMS OF NATURE PRESERVATION IN VOJVODINA

I. During the second half of the 19th century and especially in the recent decades of this century the natural appearance of the Vojvodina countryside has been radically altered. Almost the entire region has been converted into an area geared towards agricultural and industrial production. The original natural landscape, forested steppe, has been refashioned into a new kind of cultivated steppe, perhaps even a cultivated desert. Here and there fragments and elements of the original natural landscape are still preserved but these isolated pockets are being daily devastated and reduced in size. This process is proving to be more and more directed against man's own interests, threatening his very survival, his work, health and relaxation. It is not only the development in production that has brought about the impoverishment of nature, man himself is often to blame on account of his inconsiderate attitude towards the creations of nature. This attitude stems from an inadequate knowledge of nature and a deficient education in ecology resulting in an imperfect recognition of the consequences of an irrational use of nature. At the end of the 19th century certain writers had already raised questions concerning this problem and the responsibility of the biologists, requiring them to point out the dangers at the right time and suggest immediate measures for the protection of nature.

II. With the development of society and of certain branches of science, the very idea of the preservation of nature underwent a partial revolution starting with the preservation of certain rare plants and varieties of animal life and leading right through to the modern concept of the complex preservation of nature. Today we distinguish between the preservation of nature in the narrower sense and the preservation of nature in the wider sense. The former relates to the preservation of anything formed under natural conditions and which is still untouched or only slightly altered, usually for the purpose of scientific research or instruction. This is preservation with a specific task. The preservation of nature in the wider sense involves complex protection which covers nature as a whole, nature as the background of man's life and the stage for his activity. In connection with this a solution must be found for the conflict between immediate and long-term interests, between personal and group or social interests. Long-term and social interests undoubtedly come first when one is drawing up plans for altering the landscape.

III. The prime condition for the successful preservation of nature is to be found in the law on nature protection. The present Republican law was introduced in 1961, however, since it did not prove to be sufficiently effective, it is now being worked over again and amplified. The Republican Institute for the Preservation of Nature in Belgrade has played a vital role in the improvement of nature protection in the Socialist Republic of Serbia. This success is greatly due to the Institute's publication entitled „Nature Preservation” of which 32 volumes have appeared since 1950. A Provincial Institute for the Protection of Nature was established in 1966. It has its own programme and is preparing the draft of the Provincial Law for the Protection of Nature in Vojvodina. It should be stressed that although there now exists a law and an Institute for the Protection of Nature, complete protection will not have been achieved

until the whole society has been alerted to the need for attending to the task of nature protection.

IV. The region of Vojvodina, taken as a part of the Yugoslav countryside as a whole, is characteristic of steppe landscape with certain elements not be found in other parts. This is precisely why it is essential to preserve its unique features. The finest natural impression of the region is given by the vegetation which is a reflection of all the other features.

The following features are characteristic of Vojvodina:

a) The climatically conditioned forested slopes of the *Fruška Gora* and the *Vršac* mountains, (the beech and linden forests, *Quercus sessiliflora* oak forests with hornbeam wood and pure *Quercus* forests) and mountain meadows with several steppe elements:

b) Fragments of steppe with wattle-covered slopes (*Telečka*, the *Titel* hill (*Titelski Breg*)) etc.

c) Remnants of oak forests on wooded terraces, conditioned by hydrographic factors (The *Bezdan* forest etc.) and elements of steppe meadows.

d) Marsh vegetation.

e) Swamp vegetation, still richly populated with bird life (the *Obed* swamp).

f) The sandy terrain of *Deliblato*.

g) The sandy terrain of *Subotica* and *Horgoš* with various forms of natural vegetation within which one may also encounter certain endemic symptoms.

V. The protection and preservation of the most beautiful fragments of this natural vegetation, or even the reconstruction of this vegetation, would mean a break in this process which must sooner or later result in complete monotony, impoverishment and the devastation of man's natural surroundings in Vojvodina. This fact should be remembered by those whose work involves creating the landscape plans for this region. In order to implement this protection as soon as possible it is essential to make a planned inventory of the animal life of our province. It must be established what is left of that which research workers have thus far found and also bring to light new findings. After the completion of the inventory comes the process of delineating certain characteristic regions for nature protection and completing the detailed scientific processing of this data. All members of our society should be engaged in the vital task of protecting nature since this is in the interest of all the people of Vojvodina.

symposion

Sergej Flere

A SZOCIOLÓGUSOK ORSZÁGOS TANÁCSKOZÁSA

Jugoszlávia szociológusai ez év február 10-e és 13-a között Portorožban megtartották VI. tudományos tanácskozásukat, február 14-én pedig sor került a Jugoszláv Szociológusok Egyesületének rendes közgyűlésére. A tanácskozás igen nagy figyelmet keltett a közvéleményben, úgyhogy a mintegy 300 meghívott mellett, az egyesület tagjain és a tagozatok küldöttein kívül még mintegy 100 személy vett részt rajta, közöttük számos ismert politikus, újságíró és több külföldi érdeklődő.

A tanácskozás szervező bizottsága az előzetes válogatás után több mint 60 beszámolót jelentetett meg a kitűzött témára, amely így hangzott: A társadalmi konfliktusok és a szocialista fejlődés Jugoszláviában. A cím általános értelmé az előterjesztett vitaindítók összetételét igen heterogéné tette, mégpedig mind a tartalom és a szűkebb témakör, mind az általánosítás szintje és az empirikus megalapozottság tekintetében. A beszámolók ilyenformán a kérdések igen széles skáláját tárták a résztvevők elé. Amíg egyesek a társadalmi fejlődés legáltalánosabb jelenségeit tették elméleti vizsgálódásuk tárgyává, mások nem egy esetben a téma szempontjából periferikusnak mondható problémákat vetettek pontos statisztikai mérlegelés alá (ez utóbbira példaként említsük meg, amely megjegyzéseket is váltott ki, a Döntéselodázás mint konfliktusforrás c. referátumot).

A beszámolók javarészt mégis szorosan kapcsolódtak a témához s a mai jugoszláv társadalom jellegét meghatározó kulcsfontosságú kérdéseket vetették fel, szóltak a társadalmi alaprétegekről, egymás közötti viszonyaikról, nézeteltéréseik fokáról és jelentkezési formáiról. A problémákat globálisan is meghatározták, az egész jugoszláv társadalomra vonatkozóan, és felvázolták azokat a kulcsjellegű részletkérdéseket is, melyeknek szintén jellegmeghatározó szerepük lehet a társadalom továbbfejlődésében, amilyenek pl. a sztrájkok (az ún. munkabeszüntetések) jelensége nálunk.

A beszámolókat, néhány kivételtől eltekintve, nem olvasták fel a közgyűlés előtt, hanem a szerzők rövid összefoglalót adtak róluk a számos szakcsoport valamelyik ülésén, s ott tartották meg róluk a vitát is.

J. Goričar A jugoszláv társadalom globális konfliktusainak tüzfészkei címmel terjesztett elő beszámolót, s ebben társadalmunk három legfőbb ellentmondásaként jelölte meg a piac—állam—önigazgatás egymás-

hoz való viszonyát, megállapítván, hogy ezek mindegyike mögött reális társadalmi és eszmei erők sorakoznak fel. Nagyon sematikusán néznénk azonban erre a jelenségre — mondotta némi megszorítással a szerző —, ha ezzel a megoszlással összhangban azt állítanánk, hogy az öngazgatási törekvések mögött a munkásosztály áll, hogy az etatikus viszonyok hordozója az állami bürokrácia, a piaci viszonyok érvényesülését pedig az új gazdasági technobürokrácia szorgalmazza. A valóságban sokkal bonyodalmasabbak az erőviszonyok. Ezekhez a csoportokhoz és erőkhöz Goričar hozzászámítja a politikai bürokráciát is, főképpen azt, amelyik a Kommunisták Szövetségében tevékenykedik, és a gyújtópontjában van minden érdekösszeütközésnek és nyomásnak, ami a pártra irányul.

A társadalmi összetűzéseket vizsgálva Goričar haladó jellegűnek tekint minden olyan konfliktust, ami az államot és a piac hatását gyöngíti, az öngazgatást viszont erősíti, de megállapítja, hogy kevés nálunk az ilyen konfliktus (a sztrájkok kivételével, amelyek egyes vállalatokra korlátozódnak), míg a fő társadalmi összeütközés színterén az egyik oldalon az állami és a politikai bürokrácia, a másik oldalon pedig a gazdasági technobürokrácia áll. Ezekből az összetűzésekből azonban nemigen származnak haladó megoldások — vonja le a végkövetkeztetést Goričar mert ebben a küzdelemben a munkásosztály egyáltalán nem vesz részt.

Saját általános elméletére építve teljes összhangot igyekezett teremteni Radomir Lukić A társadalmi rétegződés mint a társadalmi összetűzések oka Jugoszláviában c. munkájában. A jugoszláv társadalom vizsgálatában bizonyos fokú leegyszerűsítéssel élve — mert mindvégig hú akar maradni a társadalmi osztályokról alkotott fogalmához —, Lukić két alapot különböztet meg a társadalom rétegződésében. Az egyik azzal van összefüggésben, hogy az egyes szociál-professzionális, ágazati és vállalati csoportoknak igen különböző a termelőképesége és munkahatékonyasága. Jóllehet a szerző véleménye szerint ilyen alapon is jelentős különbségek és összeütközések alakulhatnak ki, a rétegződésnek nálunk az alapját mégis sokkal inkább a kizsákmányolás, mások munkájának a kisajátítása képezi. Ez a kisajátítás többféle módon mehet és megy végbe: kevésbé jelentős a klasszikus forma (a magántulajdonban levő termelőeszközök segítségével — s mi hozzátehetjük, hogy ennek jelentősége is növekvőben van), de vannak új formák is, mert szerinte kizsákmányolás folyhat a munkaszervezeteken belül is, továbbá a gazdasági szervezetek egymás közötti viszonyában, a gazdasági és nem-gazdasági tevékenységek között, s végül spekulációk útján.

Az efajta kizsákmányolás létezése tekintetében, amit eufemisztikusan leginkább „jövedelem-átömlesztésnek” szoktunk nevezni, egyet kell értenünk a szerzővel, de ugyanakkor fel kell rónunk neki, hogy nem nyújt részletes feldolgozást, nem ad kvantifikációkat, melyek alapján megláthatnánk, hogy milyen méretű ez a kizsákmányolás, s hogy kik a kizsákmányolók, illetve, a kizsákmányoltak. Lukić ehelyett arról beszél, hogy társadalmunkban négy réteg létezik, s ezek a gazdagság szintje tekintetében különböznek egymástól, amely viszont a befektetett munkamenynység különbözőségének és a kizsákmányolásnak az eredménye, miáltal a szerző részint a saját elméletének is ellentmond. E négy réteg: a felső, a közép, az alsó réteg és a szegénység.

Ivan Kuvačić Összetűzések mint a szociális összetételben végbemenő változások kifejezői címmel terjesztett elő beszámolót, amelyben a nálunk, de különösen Horvátországban észlelt nacionalista jelenségekre is kitért. E tekintetben különleges jelentőséget tulajdonít az 1968. évi júniusi egyetemista zavargásoknak, amelyeknek letörésében a hatóság szerinte a középosztályra és a jobboldalra támaszkodott. Ezek a politikai erők a továbbiakban a bizonytalanság és a kudarc érzetével manipuláltak, amely különösen a gazdasági válság következtében jelentkezett, s e tekintetben a faszizmus módszereivel éltek. Kuvačić végül mindehhez hozzáadja társadalmunk forradalmi irányvonalának válságát is.

Mihail Popović munkája a tekintetben kapcsolódik Kuvačić felfogásához, hogy nálunk szerinte is általános válság észlelhető. Ennek okait a következőkkel magyarázza: halmozódnak a megoldatlan problémák, hiányzik a felelősség, és nincsenek olyan mércéink, amelyek lehetővé tennék az összes társadalmi szubjektumok ellenőrzését. Goričarhoz hasonlóan a megoldást ő is a szocialista öngazgatás erősítésében látja az államhatalom és a piaci viszonyok rovására.

A konkrétabb kutatások ismertetésére áttérve, említsük meg Neca Jovanov Sztrájkok Jugoszláviában c. írását, amelyben rámutat, hogy az első sztrájkok országunk legfejlettebb vidékein jelentkeztek, s onnan terjedtek a kevésbé fejlett országrészek felé, de a leggyakrabban még mindig a fejlettebb vidékeken észlelhetők. Ágazatok szerint gyakoriságuk legnagyobb a gyáriparban és az építőiparban, míg a gazdaságon kívül csak az egészségügyben, valamint az általános és középiskolákban fordult elő, de még sohasem volt sztrájk a többi társadalmi tevékenységben, sem a bankokban, a külkereskedelemben, a biztosító intézetekben és más hasonló tevékenységekben. A sztrájkokban leginkább munkások vesznek részt, a tisztviselők és szakemberek csak akkor csatlakoznak hozzájuk, ha az egész munkaközösség sztrájkol, és nincs más kiútjuk. Másrészt az öngazgató szervek tagjai szabály szerint részt vesznek a sztrájkban. A jelenség egy másik megfigyelője, S. Grozdanić szerint, aki szintén beszámolót terjesztett a tanácskozás elé, újabban a sztrájk céljában is észlelhető eltolódás. A munkások már nem csupán anyagi helyzetük javításáért, a jövedelem növeléséért szállnak ily módon síkra, hanem megkövetelik a termelés átszervezését, a jobb tájékoztatást és a hatékonyabb öngazgatási rendszert is.

A. Raić Az agroipari konfliktusok és a földművesek szövetkezetei címmel írt beszámolót. A falu modernizálódását és a várossal, az iparral szemben való „elgyarmatosodásának” jelenségét vizsgálva a megoldások után kutat, s e tekintetben különleges jelentőséget tulajdonít a szövetkezés intézményének. A szövetkezettől megköveteli, hogy egyrészt továbbra is mint gazdasági intézmény fejlődjön, amely az ésszerű gazdálkodás módszereit terjeszti, de másrészt ápolja a hagyományokat is, fejlessze tovább a falusi élet szellemi, érzelmi, gazdaságon kívüli értékeit.

Mi csupán néhány érdekesebb munkát mutathattunk be a tanácskozásról. Máskülönbén nagy részükre egyaránt vonatkozik annak az angol szociológusnak a megjegyzése, aki kijelentette, hogy a témafelvetések kiábrándítóan statikusak és nem marxista jellegűek voltak, valamint Stipe Šuvar megjegyzése is, hogy jórészt hiányzott a bíráló hangnem, s hogy e

tekintetben még a politikusok is túltesznek a szociológusokon. Ehhez csak azt tehetjük hozzá, hogy a munkák száma meglepően nagy volt, de a mennyiség még csak ezután növekedhet minőséggé, új eszmékké és ezek szintézisévé a jugoszláv társadalom jellegéről és továbbfejlődésének lehetőségeiről — amely egyelőre még hiányzik.

TUDOMÁNYOS TANÁCSKOZÁS A JUGOSZLÁV TÁRSADALOM TÖRTÉNELMI JELENÉRŐL ÉS FEJLŐDÉSÉNEK LEHETŐSÉGEIRŐL

A tudományos tanácskozást, amelyet 1972. január 10-e és 13-a között Blédben tartottak meg a JK Sz Elnöksége mellett működő Társadalmi Kutatóközpont szervezésében — a köztársaságok és a tartományok 64 tudósának közreműködésével —, egyéves kutatómunka előzte meg. A tanácskozás folytatására Szarajevóban, a Politikai Tudományok Karán került sor március 1-től 3-áig. Ez alkalommal A jugoszláv szocialista öngazgatású társadalom fejlődésének törvényszerűségei és távlatai c. makroprojektum szintetikus tanulmányait vitatták meg a résztvevők.

A meghívottak között ott volt az ország számos kiemelkedő társadalmi és tudományos dolgozója, valamint azoknak az egyetemistáknak a csoportja, akik ezen a Karon folytatják diplomálás utáni tanulmányaikat, s akik közvetlenül részt vesznek e makroprojektum kidolgozásában.

A vita alapját dr. Dušan Bilandžić, dr. Zoran Vidaković tanár, dr. Stipe Šuvar tanár, Roman Albreht és dr. Adolf Dragičević tanár öt bevezető tanulmánya szolgáltatta. A vita során dr. Ljubisav Marković tanár is önálló platformmal lépett elő.

Minden tanulmányra és felszólalásra a probléma interdiszciplináris megközelítése a jellemző, amely első ízben fordult elő gyakorlatunkban.

A tanulmányok és felszólalások célja kettős volt. A tanácskozásnak ugyanis egyrészt irányt kellett szabnia annak a hároméves tudományos kutatásnak, amelyet a JK Sz Elnöksége mellett működő Társadalmi Kutatóközpont folytat, hogy kidolgozza a jugoszláv szocialista öngazgatású társadalom fejlődési törvényszerűségeinek és távlatainak makroprojektumát, másrészt pedig a neves tudósok közreműködésével összegezni kellett ismereteinket Jugoszlávia jelenlegi történelmi pillanatáról és társadalmi fejlődésének alapvető irányzatairól, hogy azután ezt a politikai gyakorlatban felhasználhassuk. Említésére méltó továbbá, hogy mindezek a tanulmányok a JK Sz Elnökségének XXI. ülése előtt íródtak.

Beszámolónkban csak az öt bevezető tanulmányt és dr. Ljubisav Marković platformját ismertetjük.

DUŠAN BILANDŽIĆ HIPOTÉZISE

Dr. Dušan Bilandžić globális értékelése szerint az öngazgatású szocializmus koncepciójának megvalósítását e pillanatban a pangás jellemzi. Jugoszlávia társadalmának fejlődésében megerősödtek az öngazgatás ellenes irányzatok, s emiatt a JKSz-nek erőteljes eszmei és politikai akcióba kell kezdenie. Értékelését a következőkre alapozza:

— mint minden szocialista államban, ahol a munkásosztály került hatalomra, igen erőteljes a törekvés az „államszocializmus” rendszerének és a politikai bürokrácia korlátlan hatalmának bevezetésére. A jugoszláv forradalom az öngazgatású szocialista társadalom kiépítésével elkerülte a despota-bürokrata fejlődést;

— fejlődésünk húsz esztendeje alatt legfőbb törekvésünk a forradalmi unitarista-etatista rendszer felbontására és transzformálására, a munkásöngazgatás elveire épülő társadalmi viszonyok kialakítására irányult. Az alapvető és a még mindig áthidalhatatlan akadályt a nagy-állami etatizmus képezi;

— a centralisztikus etatista rendszer letörésével az elmúlt húsz év folyamán aláásódott a társadalom egész szervezete, minden intézménye és értékrendszere, új viszonyok jöttek létre, a társadalmi-politikai erők átcsoportosultak, és a széles demokrácia talaján szöges ellentétben álló elgondolások vetek gyökeret, s mögöttük megfelelő társadalmi erők sorakoztak fel. Dr. Bilandžić véleménye szerint épp ez a megosztódottság és a különféle történelmi irányzatokat képviselő társadalmi erők egymás közötti harca jellemzi a legjobban országunk történelmi jelenét;

— a társadalmi valóság és a JKSz kinyilvánított céljainak összevetéséből arra a következtetésre jutunk, hogy a JKSz programjának megvalósításában pangás következett be. Ezt bizonyítja a tény, hogy a munkástanácsok inkább az ügyviteli folyamatok eszközei, semmint politikai tényezők. Ennek alapján a szakvezetői csoportok hatalma mindinkább kiterjedé-lyesedik.

A munkaszervezetek az anyagi termelésben (tehát a munkások legnagyobb tömegei) egész háború utáni fejlődésünkben alárendelt gazdasági és politikai helyzetben vannak. A hatalmat felettük korábban az állam képviselte, most pedig azok a társadalmi erők és intézmények gyakorolják, amelyek közvetítő szerepet töltenek be — elsősorban a pénzt, az árut és az érdekeket közvetítik.

— nem dolgoztunk ki olyan tervrendszert, amely megfelelne az öngazgatásos piaci tervgazdálkodás feltételeinek. A társadalmi tervezés a fejlődés prognózálására szorítkozik, a hosszúlejáratú gazdasági és társadalmi fejlődés tekintetében viszont szinte egyáltalán nincsenek tényleges nemzeti céljaink és megfelelő hatóeszközeink.

Dr. Bilandžić végül megállapítja, hogy az öngazgatás törvényszerű törekvése a kor emberének, ezért, mint második változat, az etatizmus vagy a technokrácia hatalmi fölénye a tőkés társadalmi viszonyok hatótényezőjeként nem jöhet számításba. Ezért azt javasolja, hogy amíg a nyitott társadalmi kérdések szükséges eszmei-politikai és rendszerbeli megoldási lehetőségei nem fejlődnek ki, első lépésként fel kell újítani a pártirányítás egyes funkcióit, s ugyanakkor fenn kell tartani és tovább kell fej-

leszteni az árutermelési rendszert. A pártirányítási funkciók egyes részének felújítása semmiképpen sem élesztheti újjá az etatizmust, mert annak hatalma már végképp el van temetve.

ZORAN VIDA KOVIĆ HIPOTÉZISE

A jugoszláv társadalomban felütötte fejét az osztálytagozódás megújulásának veszélye, s ezt csakis a társadalmi újratermelés gyökeres megváltoztatásával, a munkásság tömegmozgalma alapján fékezhetjük meg.

Az osztálytagozódás megújulásának legfontosabb terepe a mai jugoszláv társadalomban, dr. Vidaković szerint, a közgazdaság. Ezen a területen megtalálható nemcsak a szocialista társadalom osztálytagozódásának tartós anyagi forrása (a bérmunka, az értéktöbblet halmozódása), hanem a legújabb időszakban itt egybekovácsolódott társadalmi hatóerők eltolódásának fő láncolata is, a szociális csoportok, továbbá azok az intézmények és ideológiák, melyeknek felemás alakzatában a korai szocializmus eszméitől az osztálytársadalom megújításának erőteljes törekvéséig minden megtalálható. A társadalmi hatóerők eltolódásának folyamata azzal kezdődik, hogy a felhalmozott értéktöbblet felemás alakzata tőkeszerű formát ölt magára. Ennek alapján a gazdasági eredmények korábbi vegyes formái (a gazdálkodás motiváltsága és értelme, a gazdasági ésszerűség mércei) felbomlanak — azaz állami nyereségre és korlátozott öngazgatói jövedelemre oszlanak — és fokozatosan profitszerű formát vesznek fel. Az eltolódás azzal fejeződik be, hogy az integrált társadalmi munkát alárendeljük a tőke koncentrációjának és központosításának logikájával szemben. Az állami monopoltulajdon intézményes felbontásával — mondja dr. Vidaković — a felhalmozott értéktöbbletnek ez a felemás alakzata (amely a termelés egy hosszabb korábbi időszakának egész értéktöbbletét magában foglalja) nem azokba a pénzalapokba ömlik át, amelyekkel a közvetlen társadalmi kapcsolatban álló öngazgató termelők rendelkeznek, hanem tőkévé változnak, és a bankok meg más (bel- és külkereskedelmi áruforgalommal foglalkozó) gazdasági szervezetek irányítása alá kerülnek, amelyek így módon rendkívüli előnyökre tesznek szert a gazdasági folyamatok többi részvevőjével szemben. Az így átömlesztett, korábban egybegyűlt értéktöbblet mint a bővített újratermelés tőkéje termelődik újjá, és a tőkés újratermelés logikája szerint termékenyül meg. A korábbi felhalmozódás felemás alakzatai a régebben kialakult politikai struktúrák külön szegumentumainak közvetítésével alakulnak át tőkévé, a politikai hatalom egyes formális és nem formális csoportjainak befolyása útján, ide értve az államigazgatás szerveit is. Dr. Vidaković szavai szerint ez a politikai folyamatokhoz való kapcsolódás kritikus pontját képezi, mert ezt a hatást nem csupán az egyes bürokrata csoportosulások különleges érdekei motiválják, hanem az egyes expanzív gazdasági ágazatok partikuláris érdekei is, amelyek egyre jelentősebbé válnak egyes vidékek, köztársaságok gazdasági fejlődése szempontjából. A korábbi felemás politikai struktúra bürokrata (államkapitalista) rétege így módon tehát a bábá szerepét tölti be a tőke ilyen formájának világra hozatalában.

A jugoszláv társadalom visszafejlődési objektív lehetőségének megfelel

az az irányzat, hogy a kiváltságos társadalmi csoportok olyan szociális formációvá alakuljanak át, amely a társadalom osztálytagozódása során vezető szerepre tehet szert. Ez az irányzat nem uralkodó ugyan — állapítja meg dr. Vidaković —, s nem is csupán elméleti vitatéma, de nyílt kihívás a munkásmozgalom számára. Esetleges megerősödése a jövőben attól függ, hogy önállósulása során milyen politikai és eszmei alakot ölt magára, megpróbálja-e saját vágányára terelni az idegen szerelvényt (a kommunista mozgalmat, az öngazgatást, a munkásmozgalom politikai hatalmát, az öngazgatású szocializmus eszméit és társadalmi normáit, a szocialista nemzeti függetlenséget), vagy pedig megkísérli aláásni és lerombolni ezt a szerelvényt, hogy létrehozza a sajátját. Mindenesetre azok a társadalmi erők, amelyek az osztálytársadalom eszméit hordozzák magukban, csak úgy ragadhatják magukhoz a vezető szerepet a társadalomban, ha meglovagolják a munkásmozgalmat, vagy bitorolják annak egyes eredményeit.

Dr. Vidaković véleménye szerint a munkásmozgalom emancipációjának három támpontja van:

1. Objektív helyzeténél fogva a fejlett munkásosztály gyökeres változásokra törekszik a társadalmi történések során, mert eszmeileg nem békülhet meg a meglévő társadalommal, amely a szervezett politikai és eszmei élet peremére szorította

2. Az életfontosságú társadalmi problémák megoldásának útja Jugoszláviában egy olyan munkásosztály kialakításán vezet át, amely képes mozgó és összefogó erejévé válni a társadalmi termelés öngazgatású szervezetének.

3. A jugoszláv kommunista mozgalom emléke és hagyományai.

STIPE ŠUVAR HIPOTÉZISE

Dr. Šuvar azon a véleményen van, hogy az öngazgatási fejlődés Jugoszláviában e pillanatban megtorpant a megsemmisítésére törekvő társadalmi irányzatok fala előtt. Társadalmunk csak úgy biztosíthatja szocialista fejlődését, ha továbbfejleszti a munkádemokráciát, amelynek mindenekelőtt a munkások minden döntőképes társadalmi testület által való támogatásában kell kifejezésre jutnia. Így megfogalmazott általános értékelésében abból indul ki, hogy az öngazgatási irányzat forrása a néptömegek forradalmi öntevékenységében rejlik, amely a forradalom fegyvertényeiben vette kezdetét. A forradalmi etatizmus intézményes megmerevedésének fázisában a forradalom élcsapata nem hozott tudatos határozatot a munkástanácsok bevezetéséről, és arról, hogy a belső igazgatás hatáskörét a gazdasági szervezetekben a munkaközösségekre kell átruházni. Emiatt az öngazgatás kezdetétől egészen máig bizonyos vonalakon csökkenő erejű volt a harc, amit a közvetlen öngazgatás kialakításáért folytattunk az anyagi termelésben. Erősödött az irányzat, hogy a közvetlen öngazgatás formáit közvetett formákkal cseréljük fel, továbbá hogy a munkásokat kiszorítsuk a már korábban elfoglalt társadalmi pozícióikból is (a munkástanácsok összetétele, a XV. alkotmányfüggelék, a Termelők Tanácsának sorsa), a munka társadalmi integrációja pedig a munkástól elidegenített munka feltételei között valósult meg (állam, öngazgatás ellenes integrációk, bankok és más közvetítők).

Társadalmunk magas fokúan konfliktusos — állapítja meg dr. Šuvar — mégpedig azok miatt az ellentétes irányzatok miatt, amelyek egyrészt a munkásosztály vezető szerepének elvitatásában, másrészt abban nyilvánulnak meg, hogy az öngazgatás útján a munkásosztály egyre inkább megszabadul függő helyzetétől. Dr. Šuvar ugyanakkor hangsúlyozta, hogy ez a feszültség a jugoszláv társadalmi viszonyokban nem valami fokozott gyöngeséget jelez más társadalmakhoz viszonyítva, hanem épp ellenkezőleg: meghatározott előnyeit igazolja, mert sokféle nyílt lehetőséget tartalmaz.

Az államtulajdon monopolhelyzetéből adódó bérviszonyok elemei, s ezeknek összekapcsolódása a munkásosztályon belül végbemenő osztályjellegű rétegződéssel ma is alapját képezik a termelők alárendeltsége megújításának vagy legalábbis fenntartásának, a másik oldalon pedig a közvetítő társadalmi rétegek kiemelkedésének és kiváltságos helyzetének. Bekövetkezett a pénzeszközök önállósulása a bankokban, a kereskedelemben, különösen a kiviteli-behozatali vállalatokban, s ezek az eszközök most az elidegenített tőke módjára viselkednek, sok mindenben a legjellegzetesebb tőkés viszonyokat tükrözik. Az eszközöknek a termelő közösségektől való elidegenítésével felújulnak a bérviszonyok, a másik oldalon pedig kiváltságos társadalmi rétegek alakulnak ki, amelyek a csoporttulajdon monopóliumával élve pénzüligarchiát vezetnek be, s ez a parazita alkuszréteg, a technobürokrácia a munkásság új messiásává kiáltja ki magát.

Ilyen feltételek mellett fennáll a tényleges veszélye annak, hogy a munkásöngazgatást véglegesen menedzser-öngazgatássá züllesztik, melynek anyagi alapját az eszközök technokrata-monopolisztikus koncentrációja és centralizációja képezi.

Hogy a deetatizáció helyet adjon az öngazgatásnak, az újratermelés megszervezésére néhány olyan mechanizmust fogadtunk el, melyek hagyományosan a kapitalizmushoz kapcsolódnak (piaci irányzat), s itt jelenik meg a második változat, a törpeburzsoá szocializmus. Dr. Šuvar szavai szerint ez a változat egyszerű vakvágány a nemzetközi szintű, korszerű társadalmi fejlődés pályájához képest, mert csak a liberálkapitalizmus kései maradványának tekinthető, amelynek még az a távlata sincs meg, hogy idővel modern nagykapitalizmussá alakuljon át.

A szocializmus céljainak a minél gyorsabb műszaki fejlődésre való leegyszerűsítése fecsegéssé süllyesztí a politikát, és olyan társadalmi viszonyok kiépítéséhez vezet, amelyben a technokrata elit tartja kezében a hatalmat, a munkásosztály pedig a manipulációs parancsolgatás gyűlölt objektumává alakul át. A társadalom tehát a munkásérdekek teljes érvényesülését, a megfelelő légkört a KSz-ben és a szakszervezetben, kizárólag az alapot képező munkásdemokrácia továbbfejlesztésével, a munkásoknak minden határozathozó testületben való döntő fölényének biztosításával teheti lehetővé.

ROMAN ALBREHT HIPOTÉZISE

A munkások társadalmi elidegenedésének és a jugoszláv társadalom rétegződésének folyamata nem mutat hanyatló irányzatot, hanem igen erőteljesen fokozódik, és mélyülnek a különbségek. A lépések láncolatá-

nak karikaszeme, amely biztosíthatja a munkások társadalmi elidegenedési folyamatának túlhaladását, nem más, mint a JSzSZK Alkotmánya ún. munkásfüggelékeinek megvalósítása.

Roman Albreht véleménye szerint a munkások társadalmi elidegenedésének forrását a termelőerők jelenlegi fejlettségi foka és a munkamegosztás elért szintje képezi. Szerinte az elidegenedés alapvető formája a fizikai elidegenedés, amely elkerülhetetlen, de születőben van a társadalmi elidegenedés irányzata is, az olyan cserefolyamat, amely az értékkülönbözőségen alapul, s az a törekvés jellemzi, hogy az értékeltéréseket a munka szerinti elosztással magyarázzák, az összehangoláson és együttműködésen alapuló munkaszervezést pedig hierarchikus szervezkedéssel helyettesítik.

Az alkotmányfüggelékek elfogadásával végére értünk annak az időszaknak, amelyben társadalmunk még bizonyos kételyekkel tekintett a jövedelem koncepciójára. Ennek bizonyosságát Albreht Roman az elfogadott megoldásokban látja, amelyek a munkásoknak a társult munkában betöltött gazdasági helyzetére vonatkoznak, s amelyek meghatározzák a gazdasági viszonyokat a társadalmi újratermelésben. Véglegesen elvetettük tehát azt a tételt, amely szerint a jövedelem állítólag csak egy „szubjektívista gondolatförmédevény”, és ismételten megerősítettük ismeretünket, hogy a jövedelem kategóriája logikus következménye a munka és a tőke összekapcsolódásának társadalmi valóságunkban, amely — Albreht Roman felfogása szerint — a szocialista forradalom stratégiai célkitűzése is egyben.

A munkások társadalmi elidegenedésének túlhaladása érdekében három irányban kell hatást kifejteni:

1. Fel kell számolni azokat a tényleges okokat, amelyek az elidegenedéshez vezetnek.

2. Szembe kell fordulni az elidegenedést hordozó erőkkal, amelyek az elidegenedést a termelés uralkodó viszonyaként akarják feltüntetni.

3. Intézményesíteni kell az önigazgatást, és világosan körül kell határolni annak szervezett politikai és társadalmi hatóképességét.

Ennek érdekében a társult munkában egyesíteni kell az erőket, amelyek ténylegesen érdekeltek a társadalmi reform továbbfejlesztésében, s amelyek képesek letörni az alkotmányfüggelékek megvalósításával szemben az ellenállást.

ADOLF DRAGIČEVIĆ HIPOTÉZISE

Mint a nagyvilágban mindenütt, a társadalmi folyamatok Jugoszláviában is egyre erőteljesebben juttatják kifejezésre a szervezők és a szakemberek szerepének növekedését, s ez a munkásosztály gazdasági győzelmét jelenti, ami lényege és célja a munkásönigazgatásnak. Pangásról tehát nem lehet beszélni, és még kevésbé az önigazgatás válságáról, hiszen az utóbbi években ezen a téren nagy eredményeket értünk el.

A burzsoázia és a bürokrácia rétegének történelmi felváltását a szervezők és a szakértők rétege részéről (Galbreit definíciója szerint a „Technostruktúra” részéről) dr. Dragičević a mai kor legalapvetőbb forradalmi tár-

sadalmi változásának tekinti. Ez a társadalmi változás forradalmi jellegű és törvényszerű, s benne a szervező a munkásosztály győzelmét látja.

A tudományos-technikai forradalom dr. Dragičević szerint a társadalmi változások legfontosabb mozgató ereje, amely gyors változásokhoz vezet a modern társadalom szociális összetételében, és módosítja a vállalatvezetők, a szakemberek, a tisztviselők és a munkások számarányát a munkaszervezetekben és a társadalmi közösségekben. E változások során a szerző véleménye szerint a munkások és a tisztviselők szakértőkké és szervezőkké lépnek elő, hogy végül is teljes egészében a szakértők és a vállalatvezetők osztályába sorolódjanak, ily módon is igazolva Marx gondolatát, amely szerint a munkások a termelők egy bizonyos fejlettségi fokán már csak mint a termelés ellenőrzői és szervezői állnak majd a gépek mellett.

A munkásosztályban olyan változások mennek végbe, amelyek megváltoztatják egész társadalmi lényét. Világméretű történelmi fordulatok ezek, amelyek a szocializmusnak és az öngazgatásnak univerzális jelleget adnak, s mint egységes világfolyamatot ábrázolják. Ilyen megvilágításban a mi öngazgatású társadalmi újratermelésünk úgy jelentkezik, mint az általános társadalmi újratermelés meghatározott történelmi formája, s mint sajátos út, amely a kommunista társadalom korának kezdetéhez vezet. A szocialista rend általános jellege és törvényszerűsége szerint a munkásosztály általános érdekei mindaddig, amíg nem vívja ki véglegesen gazdasági győzelmét, tehát amíg nem veszi kezébe közvetlenül a termelőeszközöket és a munkaterméket, közvetve jutnak érvényre. A munkásosztály sohasem volt, és sohasem lesz képes arra, hogy közvetlen formában lépjen fel, de mindig megtalálja a maga közvetítőjét.

A munkásosztály első győzelmét a kommunista párt megalakítása jelenti, s dr. Dragičević szerint ez képezi az eszmei győzelmet. A munkásosztály második győzelmével létrejön a szocialista államközösség — ez tehát a politikai győzelem. Jugoszláviában a munkásosztály most a gazdasági győzelemért folytatja a harcot, s legeminensebb képviselői most a társult munka szervezői és szakértői.

Ezekkel a tétélekkel összhangban dr. Dragičević szerint a pártnak is megfelelő típusúnak kell lennie, fokról fokra nyomon kell követnie a munkásosztály fejlődési logikáját. Amikor tehát a munkásosztály eszmei győzelméért folyik a harc, a párt az osztály felé fordul, s annak és önmagának környezetében találja meg tevékenységének legjelentősebb területét. A politikai győzelem idején a munkásosztály pártja az állam felé fordul és legjobb kádereit a hatalmi szervekbe összpontosítja. Amikor végül a munkásosztály gazdasági győzelméről van szó, akkor egészen világos, hogy pártjának a felé a társadalmi réteg felé kell fordulnia, amely a hordozója ennek a győzelemnek, ez pedig a szakértők és a szervezők rétege. Az ő soraikba kell tehát átirányítani a párt legjobb kádereit, a tagság többségét és áthelyezni a Kommunista Szövetség tevékenységének legfőbb területét.

Ezt az irányzatot igazolják dr. Dragičević szerint azok a nagyarányú változások is, amelyek az öngazgatók 1957-ben megtartott I. kongresszusával szemben a szakértők és a vállalatvezetők javára 1971-ben a II. kongresszuson következtek be, amikor a munkásosztály „felső” rétegei, vagyis a szakértők és a szervezők jutottak túlsúlyba az öngazgatók kép-

viselői között (a delegátusok 2/3 része a szakértők és a vállalatvezetők sorából került ki).

A szakértők tudása és a vezetők tehetsége körül forog az egész öngazgatású társadalmi rendszer. Az ő érdekeik rejlenek az összes eszmei nézeteltérések, politikai összetűzések, nemzeti forrongások és tudományos véleménykülönbségek mögött. Semmi jó sem származhat arra a mai közösségre — mondja dr. Dragičević —, amelyik fékezi a szervezők és a szakértők lendületét és expanzióját, illetve, amelyik nem hozza létre az összes szükséges feltételeket, és nem tesz meg minden hasznos intézkedést avégett hogy biztosítsa a lehető legkedvezőbb fejlődésüket és működésüket. Ezért a Kommunista Szövetségnek is lépést kell tartania ezzel a fejlődéssel, mert rá és az egész társadalomra nézve is nagyon káros lenne, ha lemaradna. A reá háruló feladatoknak a fejlődés jelenlegi szakaszában a KSz csak úgy tehet eleget, ha „a szervezők és a szakértők” pártjává válik — ugyanolyan értelemben és ugyanolyan módon, mint amikor a munkások pártja volt (az eszmei győzelemért folytatott harcban), és mint később, amikor a „tisztviselők” pártja lett (a politikai győzelem és a szocialista állam kialakítása idején).

LJUBISAV MARKOVIĆ HIPOTÉZISE

Dr. Ljubisav Marković négy hosszabb közbeszólás keretében fejtette ki saját platformját az időszerű társadalmi helyzet általános értékeléséről folytatott vitában.

Véleménye szerint társadalmi fejlődésünk mai fokán nagyobb mértékben kell megszabadulnunk a szocializmusról, a társadalomról és az öngazgatásról vallott idealisztikus elképzeléseinktől, s ily módon meggyőződhetünk róla, hogy az előzőekben kifejtett, hipotézisekben támadott viszonyok egész sora nem torzulásos jelenség, s nem jelenti a szocializmus elárulását. A sikeres fejlődés azért teremtett válságot, mert kérdésessé tette a gazdasági és politikai életben jelen való bürokratikus gyakorlat további ésszerűségét és célirányosságát. Olyan csonthéj ez, amely akadályozójává lett az ipari társadalom kiteljesedésének. Az öngazgatás tehát nem került válságba.

Sikeres fejlődésünket már a szövetségi állam funkcióinak deetatizálása jelzi, vagyis a szövetség most már megszűnt tulajdonosa lenni a nagy társadalmi tőkének. Sajnos, a deetatizáció egyelőre az új köztársasági tulajdonosok javára fejeződött be, most ők tartják a kezükben a társadalmi viszonyok egész struktúráját, átvették a tőke elosztásának jogát és a döntőbíró szerepét. A fejlődés ilyen alakulásának szerinte meghatározott objektív okai vannak. Közéjük tartozik a tőke alacsony szintje, a szegényesség az értékek anyagi szubsztanciájában, a jövedelemben, az általános képzettség fokában. Dr. Marković itt érkezik el helyzetértékelésének egyik legfontosabb pontjához, amit ő maga ingadozásaink titkának nevez. Ez a titok nem más, mint a szegénység nyomása egész társadalmi-gazdasági fejlődésünkre. A szocializmus és az öngazgatás lényegéről szólva dr. Marković a gazdasági viszonyokat helyezi előtérbe, és rendkívül fontosnak ítéli meg „a gazdasági élet nagyobb részarányát a társadalmi életben”. Véleménye szerint az öngazgatást az motiválja, hogy a gazda-

sági viszonyoknak fokozottabb szerepet kell betölteniük a társadalmi viszonyokban. Az öngazgatás nem cél, és nem a munkások törekvése, hanem annak szükségszerűsége, hogy megmeneküljünk az etatizmustól, s hogy biztosítsuk a személyi szabadságot. Ezért az öngazgatásnak úgy kell kialakulnia és érvényesülnie, mint arra való képességnek, hogy fejleszteni tudjuk a munkagazdálkodást. A modern társadalom értelmét és törekvését nem az öngazgatás jelenti, hanem a szocializmus, a szocializmus értelme viszont nem a munkásöngazgatásban van, hanem az értéktöbblet termelésében megnyilvánuló jobb gazdálkodásban, továbbá az állami tisztviselő helyett a munkásnak mint hatótényezőnek az aktiválásában, s végül abban, hogy ezzel helyet ad a demokratikus és emberi viszonyoknak az önkény helyett.

Mindezekről a témamegközelítő tanulmányokról és alapul szolgáló platformokról sok vita folyt Blédben és Szarajevóban is, de a végérvényes értékeléseket majd csak azon a következő tudományos tanácskozáson mondják ki, amelyet a közeljövőben hívnak össze.

Saffer Pál

A „VILÁGTELEVÍZIÓ” TÁVLATAI

„A televízió új eredményei” címmel, a blédi tévéfesztivál párhuzamos rendezményeként tartották meg az idén júniusban a tömegkommunikációs eszközöknek és a tájékoztatáscserének szentelt második nemzetközi értekezletet¹.

Habár egy tudományos összejövétel jelentősége elsősorban a tartalmától, nem pedig a résztvevő intézmények és egyének számától és rangjától függ, ezúttal ez az adat is figyelmet érdemel, mert ha egyebet nem is, de azt igen szemléltetően bizonyítja, hogy a kommunikációs eszközöknek, a nemzeti és nemzetközi tájékoztatáscserének, világszerte igen nagy jelentőséget tulajdonítanak. A blédi összejövetelel 21 ország 80 tudósa és szakembere vett részt és több jelentős nemzetközi szervezet képviseltette magát, élükön az UNESCO-val.

Tárgykör tekintetében az összejövétel anyaga négy részre oszlik: a televízió és a nemzetek közötti érintkezés, a televízió és a társadalmi fejlődés, a műholdas műsorsugárzás és a televízió, és végül — káderek képzése a TV új feladataihoz.

Egy beszámoló keretében lehetetlen, akár csak felvázolni is a benyújtott, vagy felolvasott közleményekben felvetett valamennyi szempontot, részlegtárgykört és megfigyelést, annál is inkább, mert egy ilyen vállalkozás bizonyos fokú kritikái hozzáállást is kívánna, amire csak a telvár. Ezért jelenleg csak a fő tárgykörökre vonatkozó alap gondolatokat és rendszerezett anyag nyújthat lehetőséget. Ez az anyag még kiadásra ismertetjük, részletesebben pedig csak egy beszámolóval foglalkozunk, amely véleményünk szerint az olvasók külön érdeklődésére tarthat számot.

A televízió gyors terjedését, sokoldalú közlési képességét és nagy hatását tekintve, érthető, hogy a megbeszélés résztvevői legtöbb figyelmet a rádió és televíziószolgálat nemzetközi vonatkozásainak és következményeinek szentelték.

Ebben a témakörben a beszámolók többsége hangsúlyozza, hogy a nemzetközi társadalom további sorsa egyre inkább az emberek tudatától függ majd és attól, hogy mennyire lesznek képesek nemzeti és egyéb szűk érdekeiket valamennyi ország egymástól való függésének és egymásra-

utaltságának keretében szemlélni, attól tehát, hogy az egyénben mennyire tudatosodnak az emberiség általános érdekei.

Mivel Jugoszlávia soknemzetiségű ország, nálunk ennek a kérdésnek külön, belső jelentősége is van és minden pozitív megoldás a világban bennünket közvetlenebbül érdekel, mint bárkit. Ugyanakkor, hazánk nemzetközi helyzete folytán még mindig ki vagyunk téve azoknak a külső hatásoknak, amelyeket a nemzetközi kommunikáció terén a kis és fejlődő országok általában túrni kénytelenek.

Azokkal az elméletekkel és feltevésekkel szemben, hogy az elektronika és a komputerek természetüknél fogva az ember felszabadítását szolgálják, a blédi tanácskozás kételkedését fejezte ki:

A televízió könnyen ellenőrizhető és befolyásolható médium. Azok az országok, amelyek most vezetik be, vagy amelyeknek a termelő kapacitásai fejletlenek, műsorbehozatalra szorulnak. Ez a tény lehetőséget nyújt a nagy termelőknek arra, hogy a saját értékeiket, értékrendszerüket és szemléletmódjukat rátukmálják a kicsikre. Felmerül tehát a kérdés, hogyan lehet az interkulturális kommunikáció folyamatában a nemzeti kultúrák egységét megőrizni és hogyan lehet a pozitív, termékenyítő egymásrahatást a nagyok dominációja nélkül biztosítani.

A legtöbb beszámoló és közlemény a „televízió és társadalmi fejlődés” gyűjtőcím alá sorolható, de ugyanakkor a legtöbb nézetkülönbség is ebben a témakörben jelentkezett. Ezek a nézetkülönbségek nagyjából két kérdés körül csoportosultak: az egyik, hogy milyen tényezők gyakorolhatnak negatív hatást a tévére — és erre a közlemények a kiindulópontként szolgáló társadalmi alap szerint váltakozó feleleteket adnak. A másik kérdés, hogy passzvizálón hat-e a TV az emberekre. Erre a kérdésre a beszámolók többsége igenlően válaszol, sőt odáig mennek állításokban, hogy a televízió a valóság helyett az illúziók világába vezeti közönségét. Ezt azonban számos szerző vitatja, hangsúlyozva, hogy a passzvizáló hatásról, a „szemléltető” mentalitás fejlesztéséről szóló megállapítások csak a konkrét, hogy úgy mondjuk, pillanatnyi hatásra érvényesek, míg ha hosszabb időszakban szemléljük a reagálásokat, akkor nyilvánvaló, hogy a televízió egész sor olyan értékfelfogást és álláspontot ültet el a nézőben, amelyek adott esetekben annak cselekvését és állásfoglalását befolyásolják.

Külön figyelmet érdemel a megbeszélés anyagában a műholdas televíziót és a nemzetközi együttműködés lehetőségeit és akadályait tárgyaló beszámolók sora. Összefoglaló helyett részletesebben ismertetünk közülük egyet, Dr. Ivo Pustišek, a jugoszláv rádiótelevízió főtítkárának tanulmányát, egyrészt mert úgyszólván a valamennyi idevágó kérdést érinti, másrészt mert annyira kézzelfoghatóan mutatja be a dolgokat, hogy általa a kívülálló is betekintést nyerhet abba a szövevénybe, amit szaknyelven nemzetközi rádiódifúzióknak, vagyis nemzetközi rádiós és televíziós együttműködésnek neveznek.

A fogalom meghatározásánál a szerző hangsúlyozza, hogy nemzetközi rádiódifúzióknak csak azt a műsorsugárzást tekinti, amely nemzetközi megegyezésen alapszik. Nem tekinthetők nemzetközi rádiódifúzióknak azok a műsorok, amelyeket egyes országok, a többiek beleegyezése nélkül a kül-

föld, vagy az egész világ számára sugároznak. Ez csupán nemzeti rádió-diffúzió, tekintet nélkül arra, hogy nemzetközi hatása és következménye lehet. Ilyen értelemben a közvetlen vételre sugárzott szovjet vagy amerikai műholdas tévéprogramot sem lehet majd nemzetközi rádiódifúzióknak tekinteni, ha bevezetésükre azoknak a nemzeteknek a beleegyezése nélkül kerül sor, amelyekhez az így sugárzott műsor eljut.

Csak a szervezett és megegyezésen alapuló nemzetközi együttműködés a tájékoztatáscsere különböző területein és a közvetlen műsorsugárzás terén tekinthető nemzetközi rádiódifúzióknak.

A világon ma már igen erősek a nemzetközi rádiódifúzió különböző megnyilvánulásai: az egyes országok közötti kétoldali együttműködés, vagy a regionális szervezkedés. Példaként említhető a Jugoszláv Rádió-difúzió, amely Jugoszlávia föderatív berendezése folytán maga is nyolc független hálózat egyesülése és az 1970. esztendőben 104 ország rádió-és televízió szervezetével tartott fenn tevékeny kapcsolatokat. Egyes országokkal egyenrangú ez az együttműködés, igen sok országnak többet nyújtunk, mint amennyit kapunk, néhány országtól pedig többet kapunk, mint amennyit viszonzásként nyújtunk. Ilyen közvetlen kapcsolatai a világ minden rádió-televízió szervezetének vannak.

A regionális, vagy pontosabban kontinentális szervezetek közül minde- nek előtt az Európai Rádiódifúziós Uniót (EBU) kell kiemelni, amely a legtöbb nemzeti hálózatot gyűjti maga köré (Európa, Északafrika és a közelkelet egy része). Társuló tagokként pedig részt vesznek munkájában az Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália és Japán legnagyobb rádió-TV hálózatai, valamint néhány délamerikai, afrikai és ázsiai rádió-difúzió.

Az Európai Unió, ha a társult tagokat is számítjuk, tulajdonképpen a világ legnagyobb rádió-televíziós szervezete. Ennek az uniónak a szé- kebb területe az Eurovízió.

Ehhez a szervezethez, hasonló rendszeres műsortevékenysége folytán legközelebb áll az OIRT, a másik európai rádiódifúziós egyesülés, amely- nek tagjai a keleteurópai szocialista államok rádiótelevíziói, valamint né- hány ázsiai állam és Kuba hálózata. Az OIRT szűkebb szervezete az Intervízió.

Hasonló szervezetekbe tömörültek az ázsiai (ABU), az afrikai (URTNA), valamint az arab országok hálózatai (ASBU). Észak- és Délamerikának egy közös rádiótelevíziós egyesülése van az AIR.

A nemzetközi rádiódifúziós együttműködésnek a tagadhatatlan sikerei mellett azonban akadályai is vannak, amelyek — Dr. Pustišek vélemé- nyé szerint — a műholdas műsorsugárzás küszöbön álló korszakában minden eddiginél jobban ki fognak éleződni. Ezeket a nehézségeket és akadályokat a szerző a következő csoportokra osztja:

Politikai akadályok:

Annak ellenére, hogy a világ, az elektronika fejlődése által kommuni- kációs szempontból egyre egységesebbé válik, akadályként még mindig je- len vannak a különböző államközi, gazdasági és eszmei érdekellentétek. A jelenlegi világpolitikai helyzetet szemlélve nem lehet nem adni igazat

O. W. Riegelnek, aki a tájékoztató eszközök helyzetét és szerepét a következőkben látja:

„Huszonöt év után le kell szögezni azt, amit egyébként mindenki tud, hogy a második világháború borzalmas leckéje nem vetett véget a nemzeti alapon szervezett erőszaknak és hogy ennek a háborúnak az eredményei és következményei egyáltalán nem változtattak azon a gyakorlaton, hogy a nyilvános tájékoztatási eszközök cinkosként együttműködjenek az okvetlenül háborút termő nemzeti hatalomrendszerek fenntartásán.

Ellenkezőleg, a probléma súlyosabbá és veszedelmesebbé vált. Az idők folyamán a nacionalista erőgyensúly-politika nacionalista termonukleáris terroregyensúly-politikává fejlődött, elképesztő méretekig növelve a gyilkolás és rombolás lehetőségét. A nyilvános tájékoztatási eszközök — a sajtó, rádiódifúzió és a film — ma inkább mint eddig bármikor, szorosan beleilleszkedik a nemzeti országok anarchikus és kaotikus rendszerébe. A nyilvános tájékoztatási eszközök, épp úgy mint valaha, ma sem képesek szembeszállni a nacionalista politikával, amelynek szolgálnak”.²

Egy globális nemzetközi rádiódifúziót ilyen körülmények között természetesen nehezen lehet elképzelni. A nemzetközi közösségben állandóan jelen vannak azok a törekvések, amelyeknek célja: tájékoztatási eszközök segítségével befolyásolni a határokon túli közvéleményt.

Világos tehát, hogy a nemzetközi rádiódifúzió fejlődése elsősorban a világpolitikai helyzettől függ. Sem a tájékoztatási eszközök, sem a legmodernebb technológia önmagában nem elegendő a fennálló nemzetközi ellentétek enyhítésére. Az eddigi tapasztalatok ezt sajnos megdönthetetlenül bizonyítják.

Gazdasági akadályok:

A fejlett és fejletlen országok közötti szakadék politikai és gazdasági szempontból egyaránt akadályozza a nemzetközi rádiódifúzió kifejlődését. Nem szabad elfelejteni, hogy Afrikában (a Délafrikai Unió kivételével) 334 lakosra jut egy televízor, Ázsiában (Japán kivételével) 664 lakosra.³ Már ebből is következik, hogy tévesek azok az elképzelések, amelyek szerint a műholdas műsorsugárzás csodákat tesz majd a fejletlen országokban. Földi vevőhálózat nélkül a műholdas televízió egyszerűen üresjárat lesz.”

De vannak ennek a kérdésnek egyéb vonatkozásai is, amelyekre a következő két idézet világít rá.

A hindu D. R. Mankekar a következőket írja a „Tájékoztatási eszközök és a nemzetközi megértés” című cikkében:⁴

„Mi fejletlen országok, tudjuk hol szorít a cipő, akár a kiszabott, szelektív külföldi híradás végére kerülünk, akár pedig az országunkról szóló szabad, de ellenséges érzelmű, vagy előítéletektől terhelt híradás áldozatai vagyunk. A veszélyt különösen az a tény növeli, hogy csak a világ két-három legfejlettebb és leghatalmasabb országa rendelkezik nemzetközi hírügynökséggel. Ezáltal a nagyhatalmak megsabhatják, hogy milyen nemzetközi híreket olvasson, vagy halljon a világ — és így befolyásolhatják, sőt esetleg alakíthatják is a világgözvéleményt olyan nemzetközi kulcskérdésekben, mint mondjuk az atomfegyverek betiltásáról szóló szerződés, a Vietnami, vagy a közelkeleti háború és az 1965-ös indiai—pakisz-

táni háború. Ebből elkerülhetetlenül az az aggasztó gondolat következik, hogy a szabad hírforgalom nemes elgondolása a gyakorlatban a kis és a fejletlen országoknak kárt okozna, ami ezeknél persze gyanakvást vált ki.”

Ugyanezt a kérdést más szempontból tárgyalja Herbert Shiller:

„A fejlődő országok lakossága nagy általánosságban szólva, túlnyomórészt az éhhalál határán vagy ennek közelében tengődik. Kínózni őket a televízió jelenlétével, ezzel a luksussal, amely a fejlett országokban a többség számára hozzáférhető, de nálunk csak a hazai elitből, a nyugati szakértőkből és a katonaságból álló keskeny rétegnek jut osztályrészül, egyet jelent a bajok felidézésével, amelyeket azután huzamosabb ideig féken tartani nem lehet, még katonai erőszakkal sem. Kétségtelen, hogy a jelenlegi „kommunikációs diplomácia” a XIX. századbeli „ágyúnaszád diplomácia” megfelelője. Ez a diplomácia közvetlenül szól a fejlődő országok lakosságához a kormányuk feje felett. Fogyasztókká neveli őket és ezáltal gyökerét metszi a fejlesztési terveknek, amelyeknek sikere a kapitális javak, a nehézipar a villanyenergia-termelés kiépítését szolgáló kényszertakarékosságtól függ. Ilyen értelemben azoknak a tévéműsoroknak a bevezetése, műholdas sugárzással vagy másképp, amelyek az embeereknek minden egyébről beszélnek, csak épp arról nem, amit a fejlődési politika megkövetel, elkerülhetetlenül ennek a politikának a kudarcához vezet.”⁵

A fejlődő országok tehát komoly fenntartással vannak a nemzetközi rádiódifúzióval szemben és ezek a fenntartások teljesen indokoltak, mert szemtanúi vagyunk az egyes fejlődő országokra gyakorolt gazdasági és politikai nyomásnak.

A közvetlen műholdas sugárzás legnagyobb akadálya a műhold építésének, kilövésének és üzemeltetésének költsége. Ezt tetézik a meglévő tévékészülékek átépítésének költségei, valamint az új antennák, amelyek a jelenlegieknél valószínűleg jóval drágábbak lesznek. A kérdés annál súlyosabban esik latba, mivel a szakvélemények szerint a közvetlen sugárzású műholdak a nagy távolságok és a fejletlen földi kommunikációk miatt sokkal érdekesebbek a nagy fejletlen országoknak, mint a fejletteknek, ahol a műsornak az egyéni vevőkészülékekhez való eljuttatását kábel, vagy mikrohullámos összeköttetéssel is meg tudják oldani.

Ezek a legfontosabb, de nem az egyetlen gazdasági akadályai a nemzetközi rádiódifúzió kiteljesedésének. Ide tartoznak még a magas postatarifák, amelyek különösen a fejlődő országok számára, egy rendszeres műsorcsere esetén szinte áthidalhatatlan akadályt képeznének,⁶ valamint az úgynevezett TV jogok, vagyis a szervezőknek járó kártalanítás, amely bizonyos esetekben elképesztő összegekre rúg. (Ismeretes például a Cassius—Fraisier bokszmérkőzés esete, amikor az Európai Unió a megfizethetetlen térítési követelés miatt kénytelen volt elállni a közvetítéstől.)

Jogi akadályok:

Az Egyesült Nemzetek alapokmányában, valamint még néhány okmányában (a polgári és politikai jogokról egyezmény 1966, az emberi jogok deklarációja) benne foglaltatnak az információ szabadságára vonatkozó általános elvek. Mindaddig azonban nem született meg egy

olyan nemzetközi egyezmény, amely nem csak hogy kimondja, de közelebbről meg is határozza ennek a jognak a gyakorlását. A közvetlen műholdas sugárzás lehetősége és ennek várható nemzetközi politikai következményei nem könnyítik meg, ellenkezőleg, megnehezítik az ilyen egyezmény meghozatalát.

A jogi akadályok közé sorolható továbbá a nemzetközi hullámsáv felosztás. Sok itt a probléma, különösen a középhullámon, mert a II. világháború után egyes országok nem vettek részt a nemzetközi hullámhossz felosztásban és ezek most a megegyezést megkerülve használják a más országoknak kiosztott frekvenciákat, ami természetesen zavarokat okoz. Ezért 1974-ben újabb nemzetközi értekezletre kerül sor, amelynek a közép- és hosszú hullámsáv újrafelosztása lesz a feladata. Hasonlóképpen még az idén sor kerül a műholdas tévéfrekvenciák felosztására.

A nemzetközi együttműködés szempontjából külön problémakomplexumot képeznek a szerzői jogok. A jelenlegi jogszabályok már most elavultak és akadályozzák az információk és értékek szabad forgalmát, a műholdas műsorsugárzás bevezetése esetén pedig ez a probléma még jobban ki fog éleződni. A fő kérdés természetesen itt is az, hogy miként lehetne könnyebbé tenni a fejlődő országoknak.

Műsorakadályok:

Az anyagi akadályoknál már volt szó azokról a fenntartásokról, amelyekkel a fejletlen országok a fejlett országokból áradó információ és műsordömpinget fogadják.

Ennek a félelemnek másik válfaja is létezik: Egy, a közvetlen műholdas sugárzás útján az egész világot fedő kommerciális televízió távlata igen sok rádiótelevíziónál, főleg az európaiaknál, aggályokat ébreszt a műsor minőségét illetően. A kultúra további elszegényedésétől félnek, és attól, hogy a műsorok a legalacsonyabb szintre zülленek. Dr. Pustišek véleménye szerint az a veszély gyakorlatilag nem fenyeget, mert pillanatnyilag egész sor országban tilos a kommerciális rádiódifúzió, ezenkívül a meglévő kommerciális szervezetek számára is veszteséggel járna egy globális kommerciális sugárzás.

Mindent összevetve, az elkövetkező 10—20 esztendőben az említett akadályok, valamint a kulturális és nyelvi különbségek folytán aligha várható, hogy a híreken, illetve eseményeken, sportrendezvényeken és kivételes hangversenyeken kívül egyéb olyan tartalom is akadna, amely az egész világ minden rádiódifúziós szervezetének megfelelné és ezek szerint egy világméretű együttműködés anyaga és alapja lehetne.

A nem túl biztató körülmények és kilátások ellenére sem dr. Pustišek, sem a blédi szimpózium többi résztvevői nem kételkednek abban, hogy a nemzetközi információcseré és együttműködés további fejlődésére még vannak lehetőségek. Erre a korlátozott optimizmusra a regionális rádiódifúziós szervezetek, de mindenekelőtt az Európai Unió tevékenységének növekedése bátorít fel.

Az unió műsorszervezete, az Eurovízió 1954-ben kezdte meg működését és tíz évvel ezelőtt kerül sor az első műholdas műsorközvetítésre. 1954-ben az Eurovízió mindössze 55 műsorátvitelt szervezett a tagjai részére, 1969-ben pedig ez a szám már 3077 műsorra növekedett. Az idén az egész

évre kibérelt vonalak útján rendszeres napi két-három tévéhírcserét bonyolítanak le, amelyeket a 35 rendes tag mellett az európai zónán kívüli társult tagok is gyakran igénybe vesznek.

A haladás tehát kétségtelen. Az emberek közötti megértés gondolata a tájékoztatás területén is, lassan, fokozatosan, de feltartóztatlanul utat tör magának.

JEGYZETEK

¹ Az első ilyen nemzetközi értekezletet hazánkban 1968-ban tartották, Ljubljanában.

² O. W. Riegel „Nacionalizam i komuniciranje”, Novinarstvo, br. 1-2/1969, Beograd.

³ Összehasonlítás végett: Vajdaságban minden 7 lakosra jut egy vevőkészülék.

⁴ Dinker Rado Mankekar: Mass Media and International Understanding as a Newly-Emerged, Underdeveloped Country Looks at the problem, Symposium Mass Media and International Understanding, Ljubljana, 1968.

⁵ Herbert Schiller: „National Development Requires Some Social Distance”.

⁶ Számos országban a telekommunikációs berendezések, vagyis a rádió és televízió adóhálózata a posta birtokában és kezelésében van.

dokumentum

A JSZK VÁLASZTMÁNYA MÁSODIK ÜLÉSÉNEK VITÁJÁBÓL

Ez év elején, 1972. január 25-én, 26-án és 27-én, tartotta meg második ülését a JKSSZ két kongresszusa közötti legmagasabb fóruma. A választmányi ülés munkájának alapját két beszámoló: Veljko Vlahović, a JKSSZ fejlődéséről és időszerű feladatairól és Kiro Gligorov, az időszerű társadalmi-gazdasági helyzetről és a JKSSZ feladatairól szóló beszámolóiképezték. Tito elnök megnyitó beszéde és az ülés végén elmondott zárószava indokoltan felhívta a küldöttek, de az egész közvélemény figyelmét.

Háromnapos ülésen (több mint 90 résztvevő szólalt fel) megvizsgálták társadalmunk alapvető kérdéseit és meghozták ezzel kapcsolatban a JKSSZ akcióprogramját (egy-egy fejezetek címe: A munkásosztály szerepének erősítése az öngazgatási társadalmi-gazdasági viszonyokban; A gazdaság megszilárdítása és fejlesztési politikája; A politikai rendszer és a közvetlen szocialista demokrácia fejlődésének időszerű kérdései; A JKSSZ fejlődésének és tevékenységének időszerű kérdései), amely lényegesen meghatározza most, és még jó ideig belső társadalmi fejlődésünket.

A JKSSZ Választmányának második ülését a vita munkajellege és nyíltsága jellemezte, továbbá az, hogy a nagy nyilvánosság, a TV közvetlen közvetítései és a jelenlevő bel- és külföldi rádiók és lapok tudósítói révén, részletesen megismerhette az ülésezés részleteit is. Az ország minden újságolvasója, így a Magyar Szó olvasója is, már másnap kézhez kaphatta nyomtatásban az ülés megnyitó beszédének és a beszámolók teljes szövegét. Ez év januárja új szintet hozott eddigi tájékoztatási gyakorlatunkba. Egy hét leforgása alatt szerbhorvát nyelven a belgrádi Komunist és a szarajevói Oslobođenje nagy példányban közreadta a második ülés teljes gyorsírói anyagát (Druga konferencija Saveza Komunist Jugoslavije, Dokumenti; Izdavači: Redakcija knjiga NIP „Komunist” i NIP „Oslobođenje”, štamparija NIP „Dnevnik”; Novi Sad, Beograd; 1972., str. 536). Ezt követően a szokottnál gyorsabban a Fórum kiadásában a magyar olvasó könyvalakban is kézhez kaphatta magyarul a második ülés alapvető szövegeit (A Jugoszláv Kommunista Szövetség Választmányának második ülése; fordította: Bodrits István, Hornyik György, Jancsics Miklós, Magossy László, Fórum, Újvidék 1972. 166 oldal).

Folyóiratunk az alábbiakban négy résztvevő felszólalását közli azzal a szándékkal, hogy érzékeltesse a vita alkotó jellegét, a fölmerült problémák sokrétűségét és hogy ezúttal is felhívja a figyelmet a JK Sz fórumának nagy jelentőségű munkájára és az itt idézett kiadványokra. Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy az itt leközölt viták szövegét a felszólalók nem nézték külön át és nem autorizálták. Így azok elsősorban dokumentum jellegűek, mert gyorsírói jegyzetek alapján iktatták be az említett szerbhórvát nyelvű kiadványba. Az itt közölt fölszólalások fordításai a Komunist—Oslobođenje kiadásában megjelent könyv alapján készültek.

MARKO NIKEZIĆ:

A második értekezlettől azt várjuk, hogy készítse el az elmúlt esztendő munkájának mérlegét és határozza meg a JK Sz fő feladatait. Tito elvtárs bevezetője, valamint Vlahović és Gligorov elvtársak beszámolóí világos, határozott voltak-al és a lényegre való összpontosultságukkal ezt a lehetőséget megközelítik.

Az elmúlt két évtizedben az anyagi méretek, valamint a szocialista tartalom szempontjából döntő átalakulás ment végbe, s a jugoszláv társadalom túlnyomó része már a modern korszakban él.

A politikai életben tapasztalható nyugtalanságnak bizonyára több oka van, ez azonban mindenekelőtt az anyagi területen végbemenő folyamatokat, valamint a társadalom politikai szervezetének e változásokhoz való idomulásával kapcsolatos problémákat juttatja kifejezésre. Az emberek milliói változtatták meg a termelés módját, ezáltal pedig nagymértékben saját gondolkodásmódjukat is. A mezőgazdaságból más foglalkozásokra való tömeges áttérés, az oktatás tömegesedése, a munkaszervezetek és kommunák önállósulása a demokratizmus új szintjével gazdagították a szocialista társadalmat.

A társadalom fejlődése sok szempontból túlnötte a Kommunista Szövetséget, amely e változások hordozója volt és maradt. A reformról ma itt adott értékelés azt mutatja, hogy a bíráló nem cáfolat, hanem a munka folytatása. A reform nem reformizmus a nem forradalmi út értelmében. A reform a jugoszláv forradalom frontjának radikalizálása és bővítése azon keresztül, hogy minden értéket a munka alapján határozzunk meg, egyben a munkásosztály vezető szerepének, valamint a nemzetek egyenjogúságának megszilárdítása, amely e forradalom leglényegesebb tartalma. Ezért ez oda hatott, hogy a JK Sz ismételten megnyílt és minden köztársaságban, autonóm tartományban ösztönözte a munkásosztály, a parasztság, az ifjúság, az értelmiség alapvető tömegeinek aktivizálódását.

A Szerb Szocialista Köztársaságban a gazdasági, politikai és eszmei differenciálódás éppen a reformért vívott küzdelemben kapott lendületet. E küzdelemben folyt a további elhatárolódás a szerb nacionalizmustól. A reform elfogadása révén tettük magunkévá azt az irányvonalat, hogy a saját erőnkre kell támaszkodnunk, és ezáltal, valamint az alkotmányfüggetlék révén megszilárdult az a meggyőződés, hogy a Szerb SzK létfontosságú érdekeit csak Jugoszláviában, az egyenjogú népek közösségében fejlesztheti tovább.

A vidékenkénti fejlődésbeli egyenlőtlenség, az ágazatonkénti egyenlőtlen gazdálkodási feltételek és a szociális különbségek jelenségei nem adnak okot arra, hogy felhagyjunk az öngazgatással, a piaci feltételeken alapuló gazdálkodással. Ugyanis nem állhatunk el a megvalósításában felmerült nehézségek miatt a nemzeti egyenjogúság politikájától sem. E jelenségek nem voltak a fő jellegzetességek, s a szocialista-ellenes erők sem voltak a legfőbb erők, amelyek ebben az időszakban aktivizálódtak. Az ipari munkásosztály szakadatlanul emelkedő szakképzettségi szintjével el a már tömegessé vált értelmiségi réteg megkezdte a munkaszervezetek és a társadalmi-politikai közösségek ügyeinek igazgatását.

Avégett azonban, hogy tovább haladjunk, nyilvánvalóan sok mindent meg kell változtatnunk a szocialista demokrácia valamennyi szervezetének szervezeti

felépítésében és működésében, beleértve a Kommunista Szövetséget is. A Kommunista Szövetség továbbra is túlnyomórészt az állami és képviselői testületek valamint az igazgatási ügyeire összpontosítja magát. Hogy a munkásszövetség befolyása kerüljön túlsúlyba, ami fejlődésünk ipari szakaszában megfelel egészében vett szerepének és lehetőségeinek, a KSz meg kell hogy kezdje a munkásszövetség olyan fronton történő megszervezését és felkészítését, amely az eddiginél szélesebb és többet jelent, mint amit eddig tettünk. Csak ezáltal fokozódhat újszerű módon a tettekérség, de nemcsak az aktivisták egy körének a tettekérsége, hanem az egész osztályé. Mindez azonban nem készlet bennünket arra, hogy a Kommunista Szövetséget olyan párttá alakítsuk át, amely az öngazgatási szervezet helyett hoz döntéseket.

A jugoszláv munkásszövetség egységével kapcsolatos alapvető kérdést tisztázva, amelyen a társadalmi rendszer és a Kommunista Szövetség egysége alapul, a KSz egész tevékenysége az elkövetkező időszakban nyilvánvalóan sokkal inkább az öngazgatás mint a társadalmi viszonyok teljes rendszere fejlesztésére és ezen az alapon a gazdasági fejlődés feladatainak elvégzésére, a politikai rendszer problémáinak rendezésére irányul — mint ahogyan beszámolójában Vlahović elvtárs is hangsúlyozta.

A Kommunista Szövetség eddig nem sok erőfeszítést tett a megoldások felkutatására. Most azonban, amikor megerősítettük a JKSz programjának és a IX. kongresszusnak az irányvonalát — ezzel kapcsolatban elsősorban Tito elvtárs beszédére is gondolok, valamint arra, amik a beszámolóban elhangzottak, továbbá a küldöttek felszólalásainak lényegére — a Kommunista Szövetségben, a szakszervezetekben, az összes társadalmi-politikai szervezetekben, a képviselői testületekben munkára van szükség, olyan munkára, amely ezen elvi határozatokat a munkaszervezetek és kommunák tapasztalataival egyesítve alkalmazható gyakorlati megoldásokat eredményez.

A nagy munkaszervezetek megalakításának időszakában okvetlenül olyan megoldásokra van szükségünk, amelyek minden társult vállalat dolgozóinak biztosítják az igazgatásban való részvételét. Az öngazgatásban mutatkozó lemaradás nem küszöbölhető ki az integráció lelassításával. Ez ugyanis fékezné a munkamegosztást és a termelékenység növekedését. A Kommunista Szövetség számára úgyszintén elfogadhatatlan, hogy az öngazgatási rendszerben a szocialista demokratizmus hordozója legyen és a vezető technikai struktúráknak engedje át a termelékenység korszerűsítése és a nagyobb jövedelem hordozójának szerepét. Ez az öngazgatást, vele együtt pedig a Kommunista Szövetséget védekezésre kényszerítené, kiszorítaná a legfontosabb társadalmi-gazdasági területekről és tevékenységét a szűkebb értelemben vett politikai viszonyok területére korlátozná. Ennél semmi más nem készíthetné elő jobban a talajt arra, hogy a gazdaságban túlsúlyba kerüljenek a technokrata megoldások, ezáltal pedig az államszocialista megoldások is az egész társadalmi életben. Hosszabb időre egyedül az öngazgatás és a szocialista demokrácia lehet a hatékonyság forrása, a munkásszövetség és az összes dolgozó rétegek mozgósításával, amelyeknek érdekelttsége és az igazgatásban való tevékeny részvétele nélkül a társadalmat semmilyen tehetséges vezetőség vagy hatékony gépezet nem változtathatja meg.

A gazdaságnak a szűkebb közösségek területével történő azonosítása Jugoszláviában elkerülhetetlenül lemaradáshoz vezet. A tehetetlenség, a munkamegosztásra vonatkozó tehetetlensége jugoszláv keretek között azt jelentené, hogy a föderatív politikai rendszer összeütközésbe került a termelőerők fejlődésével. Az egységes piac valójában a védőgátak egyike a nacionalizmussal, a gazdasági, a kulturális, valamint emberi munka és általában az emberek fölötti hatalomösszpontosulással szemben — manapság különösen a köztársaságokban. Mindennek a munka alapján történő mérlegelése a munkaközösségek egyenjogú helyzetének, ezáltal pedig az összes termelők és nemzeti közösségek egyenjogú helyzetének is előfeltétele.

Nem vitás, hogy a nemzeti piac megalakítása volt az alapja a polgári osztály nacionalista ideológiájának és terjeszkedési politikájának. Most abban a helyzetben vagyunk, hogy megállapíthatjuk: a politikai és kulturális kizárólagosság a szocialista társadalomban is a gazdasági bezárkózás kísérő jelensége. Hiába harcolnánk a nacionalizmus ellen a politika és a kultúra terén, ha megengednénk az anyagi érdekek kizárólag nemzeti alapon történő megszervezését, amelyekből a nacionalizmus törvényszerűen jönne létre.

A nemzetek közös életének problémái társadalmi fejlődésünk elválaszthatatlan részét képezik. E problémák mindig új formában jelentkeznek, mert Jugoszláviában a nemzetek fejlettségük foka és tudatuk szempontjából manapság már nem olyanok, mint húsz évvel ezelőtt voltak. A nacionalizmus jelentkezésének mindenképpen kedvezett az, hogy az említett változásokhoz való alkalmazkodásban a politikai rendszer némileg lemaradt. Nyilvánvaló, hogy a modern nacionalizmus, amely a korábbi történelmi antagonizmusokra is támaszkodhat, de mindenkor a polgári osztály társadalmi jellegén alapul, nem hal el azzal, hogy lekerül a hatalomról.

Ha minden nemzet kommunistáinak nem lenne reális fogalma a saját nemzetében észlelhető nacionalizmus burzsoá természetéről és megjelenési formáiról, ez azt jelentené, hogy nem értik meg az osztályviszonyok egészét, nem képesek megkülönböztetni azt, ami burzsoá, attól, ami a nemzet mai életében és múltjában népi és szocialista jellegű.

Ezért a nacionalizmus iránti viszony nem viszonyulás valami eltolódás iránt a munkásmozgalom keretein belül. Alapvető viszonyulás ez, saját nemzetünk burzsoáziájához, vagyis a legfőbb osztályellenesség iránt, s a vele való leszámolás nélkül nincs is szocialista átalakulás. Ha a munkásmozgalom a sietségben, hogy az államiság összes elemeit megszerezze, a polgári osztály hagyatékából kezd kölcsönözni, a történelemből észrevétlenül áttér a filozófiára, vagyis a világnézet kölcsönzésére. Ha pedig ennek enged, a vezéreszme burzsoázia nacionalista eszméje lesz, függetlenül attól, hogy a Kommunista Pártot a nemzeti államiság megteremtésében gépezetként használja fel, s hogy mindez a társadalmisított termelő eszközök feltételei között megy végbe.

Abban az időszakban amikor a nacionalizmus szeparatista formáját népeink indokoltan elvetették, veszélyes lenne akárcsak egy pillanatra is eltörölni a különbséget Jugoszlávia internacionalista, unitarista, vagyis valójában bürokratikus és asszimilációs koncepciója között. Jugoszláviában nem létezhet demokratikus és szocialista unitarizmus. Ez elkerülhetetlenül bürokratikus centralizmust jelentene, amelynek úgyszintén elkerülhetetlenül a nagyszerb hegemonizmusban, a szerb-horvát, vagy valamely más bürokratikus koalícióban kellene támaszt keresnie.

A nagyszerb nacionalizmus a fasiszta emigrációban megnyilvánuló legagresszívabb formáktól kezdve azokig a formákig, amelyeket az országban próbál elfogadtatni, most szövetségesként kínálja fel magát a szeparatizmus elleni harcban. Azzal a leplezetlen törekvéssel, hogy rehabilitálja az unitarista koncepciót, hangsúlyozza azt a tételt, amely szerint tulajdonképpen az alkotmányfüggetlék is engedményt jelentettek a szeparatizmusnak. A szerbiai kommunisták ezt újabb ismertető jelnek tekintik. Ezért kisebb a veszélye annak is, hogy a szerb nacionalizmust, bármilyen formában is jelentkezzen, Jugoszlávia egységének elemeként fogadjuk el.

Hazánkban egyetlen nemzet sem töltheti be a szocialista avantgarde, a forradalmi vívmányok őrzője, illetve Jugoszlávia egységének biztosítója sajátos szerepét. Jugoszlávia egysége csak mint a munkásosztály egysége, az egyenjogú nemzetek és nemzetiségek egysége lehetséges, amelyeket a közös forradalom és a szocialista öngazgatási rendszer fűz egybe.

VELJKO MILATOVIĆ:

Elnök elvtárs, elvtársnők és elvtársak, a közösségünkben uralkodó időszerű állapotokat és viszonyokat elemezve és értékelve tudatában kell lennünk annak, hogy a nagy vívmányok ellenére is zavarok álltak be, nagy nehézségek merültek fel. Véleményem szerint nem szabad áztatni magunkat a problémák súlyával kapcsolatban, amelyek a társadalmi-gazdasági élet mélyére hatolnak és kiterjednek a politikai területre, a politikai rendszer intézményeire, a tudat és a szellemi felépítmény szférájára. Erre a JKSz Elnökségének 21. ülése és Tito elnök is rámutatott. A Kommunista Szövetségtől és e választmányi értekezlettől azt várjuk, hogy folytassa az Elnökség említett ülésének irányvonalát és még megfontoltabban és sokoldalúbban haladjon tovább, járjon az élen mint a munkásosztály és öngazgatási szocialista forradalmi mozgalmunk tényleges élcsapata.

Már hosszabb ideje tudatában vagyunk annak, hogy fejlődésünket a régi osztályellentétek kísérik. Ugyanúgy az új osztályellentétek is, amelyek az öngazgatás keretében alakultak ki. A javakat, amelyeket dolgozók hoznak létre nem osztják el egyenletesen és a befektetett munka elve alapján. Az állandó és ellenőrizetlen infláció, amelyet gazdasági-politikai rendszerünk különböző következtelenségei idéztek elő elértéktelenítik a munkásosztály és a dolgozók vívmányait, úgyhogy a munkatermelékenység és az emberi szellem erényei — a tudomány és a tudományos előrelátás — veszítenek értékükből, háttérbe szorulnak a rögtönzés, az ideiglenesség, a közvetítői ügyesség és az úgynevezett üzletesség elől. A szociális különbségek és a diszharmonia, amely ilyen körülmények között kialakul, megbontja társulásunk platformját, leszűkíti politikánk alapjait, bizalmatlanságot kelt és erősíti az osztályösszetűzés elemeit. A nagy gazdasági egyenlőtlenségek és az egyes vidékek és köztársaságok közötti fejlettségi szintkülönbségek esetleges fokozódása mindinkább a nacionalizmus forrásává és állandó góciává válhat.

Az utóbbi években erőfeszítéseket tettünk az öngazgatás fejlesztésére és az etatizmus leküzdésére. Ezekre az erőfeszítésekre az alkotmányfüggelékek tették fel a koronát. Ennek ellenére azonban észlelhetjük azt, hogy az alapvető társadalmi összeütközés — az öngazgatás és az etatizmus összeütközése —, függetlenül a kedvező alkotmányos megoldásoktól, nem az öngazgatás illetve a munkásosztály és a dolgozók javára fejlődik. Az életben valójában léteznek és szívesen fennmaradnak a régi rendszer elemei, vagyis a megsontosodott etatista viszonyok, továbbá a meghirdetett céloktól és alkotmányos rendelkezésektől is számottevő eltérés tapasztalható. Valójában hogy úgy mondjam már hosszabb ideje megbonthatatlan egyensúly uralkodik az öngazgatás és az etatizmus erői között. Az etatizmus és a technokratizmus eszmei támogatói manapság nem képesek alkotmányos rendelkezésekkel megszüntetni az öngazgatást. Am a munkásosztály és az öngazgatás erői sem képesek további számottevő lépéseket tenni előre az etatizmus és a technokratizmus gyakorlati megsemmisítése érdekében, noha rendelkezésükre állnak az alkotmányos hatóeszközök. Meg vagyok győződve róla, hogy éppen ez, az ilyen állapotok, az ilyen egyensúly fennmaradása a munkásokban és a népben a hiábavalóság érzését kelti és bizalmatlanságot a demokratikus szocializmus ereje iránt. Ilyen lelkiállapotban és hangulatban könnyebb szítani az öngazgatás- és szocialista ellenes ideológiát, a nacionalizmust és a sovinizmust, a szeparatizmust és hegemonizmust, amelyeknek közös vonása a politikai jobboldaliság és amelyek a munkásosztály fölötti erőszak, az emberi és a társadalmi szabadság megszüntetése, a nemzeti türelmetlenség és egyenlőtlenség viszonyainak megteremtése mellett állnak ki.

E választmányi értekezlet további fejlődésünk és előrehaladásunk végett, kétségtelenül rámutat majd az akciók irányaira és programjára, mind a társadalmi-gazdasági szférában, mind az öngazgatási rendszer fejlesztése, anyagi alapjának erősítése terén, továbbá a politikai szférában és a társadalmi felépítmény terén. Noha mély meggyőződésem, hogy képesek vagyunk meghatározni a fő irányokat, rá szeretnék mutatni néhány jellegzetességünkre és fogyatékosságunkra. Már hosszabb ideje harcolunk az öngazgatási szocializmusért, méghozzá két alapvető, egymástól kölcsönösen függő irányban — a decentralizáció útján és az öngazgatás vagyis a társult munka fejlesztése révén. A decentralizáció deetatizálást is jelent, illetve ahogyan mondani szoktuk az állam funkcióinak elhalását. Az öngazgatás a társult munkában egy általános átfogó öngazgatási rendszer létrehozását jelenti, amelynek egyesítenie kell az élet és a munka minden megnyilvánulását, a társadalom és a közösség szervezeti felépítésének minden formáját és szintjét. E folyamatok mellett — hogy ne mondjam: az állam elhalásának folyamata helyett — kifejlődött forradalmi mozgalmunk fő politikai szervezeteinek, a Kommunista Szövetségnek és a Szocialista Szövetségnek társadalmisítási folyamata. E folyamat politikai és társadalmi következményei rendkívül nagy kárt okoznak az öngazgatásnak és a demokráciának a platform egységének és a társadalom képességének, hogy a politikai célokat és programokat a munkásosztály és a dolgozók tényleges vívmányává változtassa. A munkásosztály és a dolgozók a Szocialista Szövetség és a Kommunista Szövetség nélkül, erőteljes politikai mozgalmuk nélkül úgyszólván fegyvertelenek maradnának, egységük megbomlana az etatizmus és technokratizmus fellegváraival szemben. Ilyen körülmények között az állam továbbra is

a társadalmi rend, a politikai egybefűzés és döntőbíráskodás alapvető és fő tényezője maradna. A politikai szervezetekben, a Kommunista Szövetségben, a Szocialista Szövetségben, a szakszervezetekben mindinkább elhalnának a forradalmi mozgalom funkciói, s ezek politikai struktúrákká, a vezetőségek szervezetévé változnának, amelyek el lennének különülve a társadalom alapvető erőitől — a munkásosztálytól, a parasztoktól és általában a dolgozó néptől. Ezért viszonyaik fő jellegzetessége a partneri kapcsolat, a párhuzamosság, a hatalmi vetélkedés lenne. Fokozódnának a törekvések arra, hogy fórumaik az állammal és a technokráciával egyesüljenek.

A társult munkában, amely akár potenciálisan is a társadalom és a rend alapvető társadalmi ereje, az egység hiánya és a felaprózottság uralkodik. Még mindig az állam tölti be az egybefűzés, jobban mondva meggyőződés szerinti, az öngazgatás helyi kiépítése döntő tényezőjének szerepét. Az öngazgatásnak fő támasza a Szocialista Szövetségbe és a Kommunista Szövetségbe egyesült forradalmi politikai mozgalomban kell hogy legyen, s ez közvetlenül az öngazgatás funkciójában érvényesül, tömöríteni ezeket az erőket és társulásuk erejénél fogva a munkásosztály törénelmi érdekeit és a társadalom politikai céljait a társadalom győzelmeivé és vívmányaivá változtatná. Véleményem szerint hangsúlyoznom kell, még ha másokat is ismételek, hogy további öngazgatású demokratikus fejlődésünkre és a nemzeti egyenjogúságra nézve döntő fontosságú az, hogy a társult munka, vagyis a munkásosztály és az öngazgatás, mint egységes rendszer ténylegesen a társadalom és közösség integrációjának alapvető hordozóivá váljanak. Hogy pedig ez megvalósuljon, a társult munkának és az öngazgatásnak az anyagi alapot meg kell szilárdítania, fejlesztenie kell saját áruterhelési feltételeit, vagyis a modern piaci feltételeken alapuló gazdaságot, egyben gazdaságilag és politikailag is integráldólnia kell. Ezért politikai és öngazgatási mozgalmunkat meg kell erősíteni és az öngazgatás szolgálatába állítani. Ha ez nem sikerül, lelassul általános előrehaladásunk, fokozódnak a nehézségek és az ellentmondások, a szembehelyezkedés pedig egyre robbanékonyabbá válik. A társadalmi bázis egyre határozottabban követeli — s erre valóban szükség van — hogy a Kommunista Szövetség, a Szocialista Szövetség, a szakszervezetek és a többi társadalmi-politikai szervezetek, amelyek a munkásosztályból és egyéb különféle néprétegekből származnak, s azzal az igénnyel lépnek fel, hogy az öngazgatási szocializmus funkcióját végezzék —, politikailag és szervezetenként idomuljanak a jelenlegi és jövőbeni öngazgatási viszonyok szükségleteihez. A merev, elidegenült struktúra helyett politikai érdeklődésünket és tevékenységünket más irányba kell fordítanunk s a szervezeteiket egyesíteni kell a társadalmi erőkkkel, amelyekből valójában erednek és felfejlődnek. Arra kell törekednünk, hogy politikai szervezeteink magában a munkásosztályban, a népben fűződjenek egybe és erőteljes, egységes forradalmi mozgalommá tömörüljenek, amelynek eszmei irányvételét és mozgató erejét a szocialista öntudat és a munkásosztály gyakorlata, valamint a munkásosztály elcsapata — a Jugoszláv Kommunista Szövetség — képezi. Tehát egy olyan mozgalommá tömörüljenek, amelyeknek általános népi jellegét, politikailag átfogó voltát az emberek részvételének közvetlenségét és politikai tevékenységét a Jugoszlávia Dolgozó Népe Szocialista Szövetsége biztosítja és juttatja kifejezésre. Ezen az úton haladva sikeresen felszabadíthatjuk a társult munkát vagyis az öngazgatást az állam gyámkodása alól, megszüntethetjük a rend platformjában keletkezett repedéseket, megszabadulhatunk az etatista és technokrata társadalmi konstrukcióktól és irányzatoktól való függőségtől. Ez lesz egyszersmind a legjobb útja annak is, hogy leszámolunk az elavult társadalmi rendszer ideológiájának maradványaival, a nacionalista és egyéb embertelen szélsőséges megnyilvánulásokkal és a próbálkozásokkal, amelyek célja létrehozni a nemzeti kizárólagosság mozgalomát, a munkásosztály, az emberek, az emberi szabadságok, az emberek nemzeti érzelmei fölötti erőszak hegemoniáját.

A jelenlegi politikai helyzet megköveteli, hogy felmérjük a Szocialista Szövetség társadalmi szerepének problémáit. E célból nekünk a Szocialista Szövetségben a többi társadalmi-politikai szervezettel együttműködve megbeszéléseket kell folytatnunk és határozott álláspontra kell helyezkednünk a Szocialista Szövetség társadalmi pozíciójával és általában a politikai rendszer mindazon kérdéseivel kapcsolatban, amelyek az alkotmányos változások úgynevezett második szakaszában kerülnek megvitatásra. Úgy tűnik, hogy manapság újra

kell értékelni és bizonyos módon rehabilitálni a Szocialista Szövetségnek a politikai rendszerben elfoglalt helyére és betöltött szerepére vonatkozó tétéleket a Szocialista Szövetség és a képviselői szervek, az állami szervek, az öngazgatási szervek, elsősorban pedig a Kommunista Szövetség közötti viszonyra vonatkozó tétéleket.

A Szocialista Szövetség általános népi politikai szervezet, irányvonala szocialista öngazgatási jellegű, a testvériség és az egység, a nemzeti egyenjogúság. Biztosítja azt, hogy közvetlenül kifejezésre jussanak a társadalmi és nemzeti érdekek. Ugyanakkor azt is biztosítja, hogy a különféle érdekek létezésének feltétele ellenére is szocialista alapon megteremtjük az általános elfogadható politikai platformokat, kialakítjuk annak a politikának a koncepcióját, amely nincs megterhelve a pillanatnyi és pragmatikus kompromisszumok által. Ebben van a Szocialista Szövetség szerepének lényege az öngazgatás és társadalmi megbeszélés rendszerében. Benne tehát kifejezésre jutnak és szembehelyezkednek az érdekek, de nem azzal a céllal, hogy a pillanatnyi megegyezések és a monopólium ereje alapján megoldásokat találjunk a konkrét politikai helyzetre, hanem, hogy elvégezzük a szintézist, az egyesítést, s ezt olyan politika kialakításának alapjaként használjuk fel, amelyben a munkásosztály és történelmi érdeke uralkodó jellegűvé válik annak a megítélésében, hogy mi az általános társadalmi érdek. A Szocialista Szövetség olyan szervezetté válik, amely, ha egyszer kialakul és formát ölt a társadalmi politika, lehetővé teszi ennek a figyelemmel kísérését, azt, hogy demokratikus eszközökkel ellenőrizzük mi válik valóra a gyakorlatban és mekkora az eltérés, s ezzel párhuzamosan alternatív lehetőségeket teremt a más, jobb megoldásokra.

A Szocialista Szövetség ebben az esetben indítványozhatja azoknak a megoldásoknak a felváltását, amelyek a gyakorlatban kudarcot vallottak, demokratikus módon felválthatja azokat az embereket is, akik képtelennek bizonyulnak egy meghatározott politika megvalósítására, s ily módon lehetővé teszi a társadalomnak, hogy leküzdje az ellentmondásokat mégpedig politikai megrázkódtatások, az erőszak alkalmazása, valamint az autoritális módszerekre való visszatérés nélkül.

Még egyszer szeretném hangsúlyozni, hogy a Kommunista Szövetség ereje nem annyira az erős politikai központokban van, hanem inkább a munkásosztállyal és a Szocialista Szövetséggel való tényleges egységében, illetve az igazi öngazgatási szocializmus erejében és életképességében, amelynek segítségével a munkások, a parasztok és az összes dolgozók mint tevékeny tényezők, felelősségteljes, szabad és bátor emberek — mint irányítók kapcsolódnak be a politikai életbe.

Természetes lenne és itt is az ideje, hogy a Kommunista Szövetségben és a Szocialista Szövetségben, valamint szervezeteikben és fórumaikban a munkások és parasztok ne legyenek feszélyezettek, úgy érezzék magukat mint otthon, hogy e szervezetek keretében mindenekelőtt megszabaduljanak az elavult társadalmi rendszerekből származó kritikátlan öntudattól, az öröklött történelmi terhektől és az alattvalóság érzésétől. Hiszem, hogy ez az értekezlet ilyen értelemben ösztönzéseket és lépéseket is tesz előre.

KIRO HADZSIVASZILEV:

Eltársnök és elvtársak, az Elnökség 21. ülése után a Kommunista Szövetség által végzett érélyes akció és Tito elvtársnak ezen az ülésen mondott beszéde óta eltelt viszonylag rövid idő alatt politikai helyzetünk lényegesen megváltozott. Gyakran felmerül azonban a kérdés, hogyan és miként történhetett meg, hogy az ellenséges erők ilyen előretörésével kerülünk szembe, miként biztosíthatjuk magunkat a jövőben az effajta veszélyektől? Hogyan lehet az, hogy manapság olyan veszélyekkel nézünk szembe, amelyek korábban nem léteztek? Hát gyengül szocialista társadalmunk ellenálló ereje, ahelyett, hogy erősödjön? Hát az öngazgatás fejlődése bővíti a teret az ellenséges erők tevékenysége számára is, nagyobb lehetőségeket nyújt nekik is?

A Kommunista Szövetség e kérdésekkel eddig kellő mértékben nem foglalkozott. Az ellenséges erőkkel vívott közvetlen küzdelem első pillanataiban valószínűleg erre nem is volt képes, most azonban ez annál is inkább fontos

feladatként áll előttünk. Nincsenek forradalmi átalakulások bizonyos megrázó kódtatások és válságos pillanatok nélkül, más azonban a forradalmi folyamatok válságos pillanata és egészen más a szocialista forradalom alapvető vívmányait közösségünk testvériségét és egységét, a Jugoszláv Kommunista Szövetség eszmei-politikai egységét fenyegető kisebb-nagyobb veszély, amelyet éppen most véleltünk át, s amelyek nem kell és nem szabad hogy további fejlődésünkben felmerüljenek.

A szocialista- és öngazgatás-ellenes erők minden formája ellen a harc csak akkor lehet hatékony, ha nem torpanunk meg az öngazgatási viszonyok fejlődésében. S hogy ez sikerüljön nekünk minél jobban és pontosabban kell felismerni az összes öngazgatás-ellenes irányzatok képét és fonákját, ugyanakkor pedig mélyrehatóbban kell megismerkedni az öngazgatási szocialista viszonyok létrejöttének és fejlődésének minden vonatkozásával, problémájával és ellentmondásával. Az öngazgatás nem a különféle érdekek hordozóinak bármilyen szabad szembehelyezkedése, hanem olyan viszony, amely ezen érdekek tudatos megegyezés szerinti egybehangelését biztosítja, a közöttük levő ellentmondások leküzdését, az emberek mélyrehatóbb és szorosabb egybefűzését a szabad társulásba, amelyben egyre kevesebb lesz a kényszer és egyre inkább kibontakozik a szabad megbeszélés és a társulás. Am még mindig szemben állunk a társadalmi eszközök etatista, technokrata és egyéb nagymértékben önző sőt még magántulajdoni típusú monopolista kisajátításának nemcsak a lehetőségével, hanem komoly jelenségeivel is, s ezért még meglehetősen széles körű lehetőségek vannak arra, hogy a társadalmi tudat és magatartás terén újratermelődjének az egyéni, csoport- vagy nemzeti önzés különféle formái. Ezek a jelenségek egyelőre a normálisnál nagyobb mértékben vannak elterjedve, tekintettel az említett monopolista elemek jelenlétére társadalmi-gazdasági viszonyainkban, mert ilyen értelemben hat az összes eddigi történelem. Az új viszonyok kialakulása nem fogja gyorsan leküzdni a történelem roppant nagy erejét és energiáját, nem fog bennünket máról holnapra megszabadítani az emberi lényben évszázadok alatt felhalmozódott önző ösztönöktől, különösen, ha szem előtt tartjuk azt, hogy közösségünk még mindig küszködik az anyagi eszközökben való szűkölködés számos komoly problémájával. Ezért jelentkezők manapság társadalmunkban a sajátos ellentmondások.

Az öngazgatási viszonyok jellege megköveteli a dolgozóktól és az öngazgatású közösségektől, hogy ápolják egymás kölcsönös megértését és méltánylását, türelmesen keressék az olyan közös megoldásokat, amelyek a kölcsönös támogatás és szolidaritás elvén alapuló érdekek egybehangelését kifejezésre juttatják.

Az igazi öngazgatási magatartás alapvető ismertető jele viszonyulásunk éppen azon érdekek iránt, amelyek többé-kevésbé eltérnek érdekeinktől, s amelyek hordozóival együtt kell keresnünk és feltárnunk az öngazgatási megegyezés és megbeszélés útján a közös megoldásokat. Ha ez a viszony kapcsolatban áll az öngazgatás lényegével, az érdekek között lehetnek különbségek, melyek nem fognak megszűnni, de önmaguktól nem alakítanak ki rossz légkört, feszültséget, nem idéznek elő kritikus jelenségeket, hanem valóban új, szocialista öngazgatási módon lesznek áthidalva. Az ezzel ellentétes magatartás, amely az önző elvakultságból és kizárólagosságból indul ki, bármennyire is igyekszik leplezni magát az öngazgatásra irányuló jelszavakkal, lényegében véve öngazgatás-ellenes s éppen ilyen magatartást tapasztalhatunk manapság nem is olyan ritkán egyes egyének, különféle társadalmi csoportok, sőt az öngazgatású közösségek esetében is. Vagyis pontosabban: azok esetében is, akik a nevükben beszélnek.

E jelenségek hordozói csak a nyomás, a zsarolás és a kényszer módszerét ismerik el. Többfajta veszéllyel fenyegetnek bennünket. Ha sikerül részben és időnként ránk kényszeríteni magukat, akkor az öngazgatásra ténylegesen komoly csapásokat mérnek, s ami talán még ennél is rosszabb, megingatják a bizalmat általában az öngazgatási rendszer iránt. Ha ez nem sikerül nekik, akkor gyakran sikerül megbénítaniuk az öngazgatási szervek működését, megakadályozniuk a nyílt problémák megoldását, kiélezni a környezet viszonyait, amelyben működnek, igen rossz légkört és komoly válságot előidézniük. Ezáltal rendkívül kedvező feltételek jönnek létre a különféle intrikusok, karrieristák, sőt ellenséges erők tevékenységére is.

Ezért a jelekből ítélve ezek a jelenségek társadalmi fejlődésünk jelenlegi feltételei között a legnagyobb mértékben veszélyesek. Annál is inkább, mert ez idő szerint nem csak szórványosan nyilvánulnak meg. Kisebb-nagyobb mértékben sok munkaközösségben és társadalmi környezetben észlelhetők, s noha az általuk az egyes mikro-környezetekben előidéztett válságok nem okvetlenül veszélyeztetik a társadalom egészét, a helyzet megváltozik, ha e mikroválságok száma akkora, hogy már nem szabad lebecsülni. A közösségre és az öngazgatásra nézve a legnagyobb kár akkor következik be, ha ezek a jelenségek tágabb társadalmi közösségekben kapnak lábra. Ezért az öngazgatás-ellenes önző magatartás formái közül mindenképpen a legveszélyesebb a nemzeti önzés, vagyis ahogyan általában nevezzük: a nacionalizmus.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a nacionalizmus nem csupán az öngazgatás és a munkásosztály ellen irányul, hanem a nemzet ellen is, amelynek nevében fellép, e nemzet léteérékei ellen is és fordítva: korunkban bármely nemzet tényleges nemzeti érdekeit csak azok az erők képviselik, amelyek a munkásosztály és általában a dolgozók érdekeiért harcolnak, az országoknak, népeknek és dolgozóknak az egyenjogúságán alapuló nemzetközi egységéért, a társadalmi haladásért küzdenek.

Társadalmi feltételeink között a hiteles nemzeti érdekeket csak azok képviselik, akik képesek szakadatlanul fejleszteni az öngazgatási viszonyokat és a nemzeti egyenjogúságot, és ezen az alapon sikeresen megoldják a nemzetek közötti viszonyok problémáit, leküzdik a nemzeti ellentmondásokat, fejlesztik és elmélyítik a testvériséget és az egységet nemcsak a nemzetek és nemzetiségek, hanem általában az emberek között is. Ez nem mindig megy zökkenőmentesen. Komoly nehézségekkel is szembekerülünk. Ezek azonban nem képezhetik az okot arra, hogy egyszerűen szemelt hűnyjunk a nemzetek közötti viszonyok bonyolult problémái felett. Azért kell ezt hangsúlyozni, mert még mindig észlelhetünk olyan felfogásokat, amelyek szerint a nacionalizmus állítólag azért fokozódott fel ilyen mértékben, mert a kommunisták kezdtek túl sokat foglalkozni a nemzeti problémákkal. Számunkra foglalkozni a nemzeti problémákkal azt jelenti, hogy harcolni a nemzeti egyenjogúság, a testvériség, az egység szakadatlan fejlesztéséért, közösségünk erejének és szilárdságának fejlesztéséért. Ilyen értelemben sohasem foglalkozunk túl sokat a nemzeti problémákkal. Senkinek sem rójuk fel, hogy állítólag túl nagy figyelmet szentelt a nemzeti érdekeknek, hanem azt vetjük a szemére, hogy a velük való nacionalista visszaéléssel, a kizárólagossággal és bomlasztó tevékenységgel valójában elárulta őket.

Az ilyen közösségnek mint amilyen a mienk saját társadalmi lényé és nemzeti összetétele érdekében figyelmét szakadatlanul a nemzetek közötti viszonyok problémáira kell összpontosítani. Ezek az összes társadalmi erőket érdeklik, főleg pedig azt, amely társadalmunk alapja — a munkásosztály. A munkásosztály nem közömbös és nem is lehet közömbös e problémák iránt. Nem követeli, hogy szemelt hűnyjunk bármilyen reális probléma, tehát a nemzeti probléma felett sem, hanem ellenkezőleg azt követelik, hogy tárgyilagosan felmérjük és azokat olyan módon közelítsük meg, amely egyesíti a dolgozókat és a népeket nem pedig szétválasztja és bomlasztja egységüket. A kommunistáktól sem követelheti senki, hogy mellőzzék saját népük nemzeti érdekeit. Olyan körülmények között azonban, amikor ezeknek az érdekeknek az elferdített értelmezése tévutakra terelhet, a kommunisták csak akkor bizonyulnak vezető eszmei-politikai erőnek, ha bármely releváns probléma megoldásakor a munkásosztály általános érdekei és a szocializmus céljai szempontjából rá tudnak mutatni a nemzeti érdekek tényleges értelmére, vagyis olyan erő, amely messzebbre és mélyebbre lát. Éppen ilyen szempontból sorainkban komoly fogyatékoságok nyilvánultak meg. Láttuk megtörténhet, hogy még az igen felelősségteljes tisztségeket betöltő kommunisták is a tipikus nacionalista elvakultság hordozóivá válhatnak ahelyett, hogy sikeresen szembeszállnának a nacionalista önzés jelenségeivel. Ők ezáltal olykor talán öntudatlanul is a politikai szintre hívják az ellenséges erőket, bátorítják őket, lehetőségeket nyújtanak számukra, hogy erősebbeknek mutatkozzanak, mint amilyenek valójában.

Mélyen el kellene gondolkodni e tapasztalatok fölött. A Kommunista Szövetség ezt meg is tette, és kinyilvánította eltökéltségét, hogy mozgósítja összes erőit, felhasználja legújabb ismereteit, hogy meghiúsítsa a nemzeti önzés fel-

lángolási jelenségeinek megismétlődését. Most már mindannyiunk számára sokkal könnyebb idejekorán felismerni és gyökerében meghüsitani minden próbálkozást a vak hazárdjátékra, hogy — mint ahogyan Tito elvtárs mondta „néhány milliárdért” a nemzeti harcok felszításával kockára tegyék forradalmunk alapvető értékeit. Ha ezeket a jelenségeket kiküszöböljük a nemzetek közötti és köztársaságok közötti viszonyokból, ha sikeresen harcolunk minden önző magatartás ellen, mégpedig minden szűkebb környezetben is, hamarosan bebizonyosodik, hogy társadalmunk nem kénytelen válságokkal és veszélyes kockázatokkal fizetni az öngazgatási viszonyok fejlődéséért. A nehézségektől nem szabadulhatunk meg, az effajta válságos helyzetektől azonban, amilyen ez a legutóbbi volt, igen. S ez nem ellenségeinktől, hanem magunktól függ.

VINKO HAFNER:

Eltársnők és elvtársak, az előttem felszólaló sok szempontból az én gondolataimat is kifejtette. Mivel azonban igen jelentős témáról van szó, ugyanezt a problémát én mégis más szempontokból is megvilágítanám.

Vlahović elvtárs vitaindító beszámolójában szó volt a Kommunista Szövetség eszmei válságáról. Úgy gondolom, hogy ez a megállapítás, bármennyire is nehezünkre esik, nem jelent semmiféle dramatizálást, elbátortalanítást. Ellenkezőleg, ez csupán a tényleges helyzet beismerése, amely dolgozóink számára már jól ismert, tehát nyilvános beismerése senkit sem döbenthet meg.

Mindannyian egyetértünk azzal a megállapítással, hogy az Elnökség 21. ülése és a vele kapcsolatos események a kommunistákat egyszerre élenkebb politikai tevékenységre készítették és e tevékenységnek új forradalmi tartalmat adtak. Mégis, ez nem szabad, hogy megtévesszen bennünket. A korábbi időszakban felhalmozódott mélyebb okok ugyanis, amelyek a jelenlegi válságot előidéztek, e politikai ébredéssel nem küszöbölődtek ki. Az okok továbbra is hatnak, a kommunisták jelenlegi fokozott politikai tevékenysége és tudatra ébredése azonban gyorsan félbeszakadt, s hamarosan ismét egy újabb, még súlyosabb válsággal kerülhetünk szembe.

Hogy ezt a lehetőséget elkerüljük és a szükséges politikai szilárdságot és a zavartalan társadalmi előrehaladást hosszabb időre biztosítsuk, világos álláspontra kell helyezkednünk, majd a válság tényleges okait kell felszámolnunk. Ezek között mindenképpen a legjelentősebb az, hogy gyengült a Kommunista Szövetség egybefűződése saját szociális bázisával, vagyis a munkásosztállyal, főként pedig a termelő munkások alapvető rétegeivel. Ez azt jelenti, hogy fokoznunk kell a munkások közvetlen befolyását a Kommunista Szövetség politikájára. E cél elérésének lényeges feltétele, hogy gyökeresen megváltoztassuk a Kommunista Szövetség jelenlegi szociális struktúráját, és megteremtjük a munkások kifejezett többségét, politikai túlsúlyát.

Hasonló követelést tartalmaz számos korábbi pártdokumentum is. Ennek ellenére a Kommunista Szövetség szociális és politikai átalakulásának tényleges folyamata már évek óta visszafelé, teljesen ellentétes irányban fejlődött, vagyis abban az irányban, hogy csökkent a munkások politikai befolyása és száma a Kommunista Szövetségben.

Íme néhány adat az Elnökség 29—31. számú közlönyéből. 1960-ban a KSz tagjainak 46 százaléka volt munkás, 1970-ben pedig már csupán 30 százaléka. Ezekhez az adatokhoz még hozzá kell tennünk két jelentős és rendkívül negatív tény. Először, a munkások tényleges befolyása a Kommunista Szövetségben érezhetően kisebb, mint ahogyan számunkra a tagság összetételében való viszonylagos részvételük alapján tűnik, mert a társadalmi hatalom tényleges megoszlása (a Kommunista Szövetségben is) kifejezetten eltolódott az irányító kommunistákról a felsőbb társadalmi rétegekre.

Másodszor. A tagság kifejezett többségének jövedelme alapján a foglalkoztatottak átlagos személyi jövedelme az átlagos nyugdíj, illetve az átlagos családi jövedelem felett foglal helyet, ami azt jelenti, hogy a létra felső harmadán van. Ha most mindezeket a tényeket összefüggésbe hozzuk — a szociális struktúrát, a társadalmi hatalom megoszlását és a tagság többségének anyagi helyzetét — világosabbá válik miért nem felel meg a munkásoknak a Kommunista Szövetségben elfoglalt tényleges helyzete sem a Kommunista Szövetség, mint

a munkásság élcsapata társadalmi szerepének, sem pedig az öngazgatási alapokon megszervezett szocialista társadalomban a munkáosztály meghirdetett társadalmi helyzetének. Természetesen vitázhatunk akörül, hogy mi a munkáosztály, és ki a munkás a mi sajátos feltételeink között, illetve szociális, gazdasági és technikai fejlettségünk jelenlegi szintjén. Akörül azonban nem szabadna vitáznunk, hogy melyek a termelő munkások alapvető rétegei, mert ezeket igen jól ismerjük, a munkásság fogalmával jelöljük. Ez a legtömegesebb és legszilárdabb szociális csoportosulás, amely már objektíve szociális és termelési helyzeténél fogva a legnagyobb mértékben érdekelt az öngazgatási szocialista viszonyok győzelme és a társadalom szakadatlan forradalmasítása iránt. Éppen e jellegük folytán a termelő munkások a fő szociális bázisát képezik minden forradalmi kommunista mozgalomnak, amely már osztálytartalma szempontjából sem lehet más, mint munkásmozgalom. Nálunk bizonyára senki sem táplál olyan illúziókat, hogy csupán a munkástöbbség megteremtésével a Kommunista Szövetség keretében megoldhatunk minden jelenlegi fogyatékos-ságot és biztosíthatjuk tartós, haladó irányvonalát. Hogy ezt elérjük, egyrészt ennek a munkástöbbségnek a megteremtésekor egyszersmind a mozgalom belül olyan demokratikus légkört és alkotói tevékenységet kell kialakítanunk, amelyben ez a munkástöbbség egyáltalán kifejezésre juthat. Másrészt, biztosítani kell a dolgozók döntő befolyását minden más társadalmi intézményben, illetve a társult munka minden területén. Mégis bizvást állíthatjuk, hogy egyedül a kifejezett munkástöbbség megteremtésével és a Kommunista Szövetség tevékenységére gyakorolt döntő befolyásának kialakításával biztosíthatjuk teljesen a KSz eszmei- és akcióegységét. A politikai mozgalom eszmei egysége ugyanis lényegében véve nem más, mint osztály- illetve szociális egység, vagyis a tagság, azaz a szociális bázis — amelyből toborozódik — tényleges szociális érdekeinek egysége. A szervezett kommunista tudat illetve ideológia csak akkor töltheti be az összetartó erő szerepét az eszmei egység megteremtésében, ha ezt az előfeltételt biztosítottuk. A Kommunista Szövetség jelenlegi megingott eszmei egységének alapvető oka éppen a mozgalom belső szociális különbségeiben, a tagság egy-egy szociális csoportja reális érdekei közötti túlságosan kifejezett ellentétekben van. Más szóval, az elmélyült szociális differenciálódás és a társadalmi bázisban kiéleződött osztályellentétek sajátos formákban, de ugyanolyan osztálylogika alapján áttevődtek a Kommunista Szövetség soraiba is. Világos, hogy holmi eszmei-politikai egységet a tagság leghomogénebb szociális struktúrájával sem lehet biztosítani, még ha a pártban kizárólag szaképzett munkásaink vagy kizárólag értelmiségiek lennének is.

A probléma tehát nem a szükséges belső ellentmondások létében van. A baj az, hogy a párttagság jelenlegi szociális struktúrájából szemmel láthatóan hiányzik egy eléggé kifejezett szociális hordozó erő, vagyis az a munkáscsoport, amely képes lenne leküzdeni az egyébként szükségszerű ellentéteket, a munkáosztály jelenlegi hiteles történelmi érdekei alá rendelné őket, és ily módon megteremtené a mozgalom eszmei- és akcióegységének reális alapját. E szociális hordozóerő összetartó hatásának hiánya miatt a tagság jelenlegi szociális differenciálódása igen kedvező alapja lett a frakciós tevékenységnek, az opportunizmusnak és egyéb káros jelenségnek. A Kommunista Szövetség ily módon kezdett kissé az egységes politikai mozgalomból valami olyanná átalakulni, amit a polgári politikai gyakorlatban a „baloldali pártok koalíciójának” neveznek, amelyben a legszélesebb platform alapján akár ideiglenesen is együttműködhetnek a legnagyobb szociális végleteket képviselő elemek a szélsőbaloldali radikálisoktól és anarchistáktól kezdve a szociáldemokratákig és liberálisokig. Lehet, hogy ilyesmit megtűrhetünk nálunk is a Szocialista Szövetségben, de semmiképpen egy kifejezetten osztályjellegű avantgarde politikai mozgalomban.

Meg kell említenünk, hogy az eszmei széthúzás e folyamata mellett a Kommunista Szövetségben egyszersmind egy másik, ezzel ellentétes, látszólag teljesen képtelen, de mégis logikus folyamat vagyis egy új szociális és politikai egység megteremtésének folyamata van. Ezáltal azonban ez nem a munkásság szociális magva, illetve osztályérdekei alapján fejlődött, hanem az irányító és egyéb vagyonosabb társadalmi rétegekből származó tagság szociális érdekei alapján. E folyamat már meglehetősen nagy méreteket öltött, aminek egyrészt kedvez a nem megfelelő szociális struktúra és a társadalmi hatalom megosztása

a Kommunista Szövetségen belül, másrészt pedig a gazdasági társadalmi struktúrák Kommunista Szövetségre irányuló egyre erőteljesebb külső nyomása. Természetesen ezeknek az irányzatoknak a győzelme mindenekelőtt azt jelentené, hogy a Kommunista Szövetség a proletárdiktatúra eszközéből a felsőbb társadalmi rétegek diktatúrájának eszközévé alakulna át, ezt követően pedig véglegesen meg is szűnne. Ez valóban a lehető legrosszabb alternatíva lenne, amellyel az Elnökség 21. ülése után már kezdtünk határozottabban szembe szállni. Mégis továbbra is észlelhetők ezek a veszélyes törekvések. Véglegesen, csak úgy tudjuk leküzdeni őket, hogy gyökeresen megváltoztatjuk a Kommunista Szövetség szociális struktúráját, s biztosítjuk a munkástöbbséget és döntő befolyását a KSz keretében. Természetesen a Kommunista Szövetség ilyen szociális átalakulását nem szabadna úgy végeznünk, hogy kirekesszük belőle a más munkásrétegekből, főleg pedig az értelmiségi rétegekből származó, becsületes, haladó szellemű tagokat. A Kommunista Szövetségben nincs túl sok mérnökünk, orvosunk és menedzserünk, hanem túl kevés benne a munkás. Ez azt jelenti, hogy a Kommunista Szövetség okvetlenül szükséges szociális átalakítását nem további tömegesítésével kell megvalósítanunk, hanem azzal, hogy intenzívebben töltjük fel sorait munkásokkal és fiatalokkal.

Ha ezt elérnénk, a Kommunista Szövetségben gyorsan friss vér kezdene keringeni, megszilárdulna a szükséges politikai differenciálódás és a számunkra ma úgyszólván megoldhatatlannak tűnő csüggesztő helyzetek és problémák közül sokat újszerű optimizmussal és hatékonyan kezdenénk megoldani. A Kommunista Szövetség ilyen mélyebbre ható átalakulásához elég sok idő kell, valamint számottevő erőfeszítés. Mindenekelőtt arra a szilárd meggyőződésre van szükségünk, hogy ezen az úton kell haladnunk. Igaz, hogy a Kommunista Szövetségnek mai állapotában is még mindig nagy erkölcsi és alkotó ereje van. Mégis ezeket az erőket nem tudjuk tartós alkotói és forradalmi tevékenységre készíteni, ha gyökeresen nem változtatjuk meg a Kommunista Szövetségen belüli szociális erők között meglévő reális viszonyokat.

Irreális dolog lenne azt remélni, hogy a jelenlegi pártstruktúrából, amelyben a hivatalnokok és a felső társadalmi rétegek érdekei és befolyása uralkodnak, csupán szubjektív erőfeszítések révén lehet tartósan a rétegek fölé emelkedni és ingadozás nélkül harcolni a munkásosztály mai történelmi érdekeiért, a kommunista társadalom építéséért. Az egyének és fórumok becsülete és haladó szellemű szándékai ellenére is az ilyen pártstruktúra viszonya a munkásosztály iránt objektíve nem lehet másmilyen csak paternalista. Ezért a jelenlegi pártstruktúra haladó irányban csak a munkás-elem erőteljes és közvetlen nyomására és a kommunista öntudat maximális erőfeszítésével alakulhat át haladó irányba és emelkedhet valamiként önmaga fölé. Mindezek miatt okvetlenül szükség van a Kommunista Szövetség tagsága szociális struktúrájának olyan értelmű gyökeres megváltoztatására, hogy kifejezett munkástöbbséget teremtünk, biztosítjuk e többség politikai dominációját, s a választmányi értekezlet ezen ülésének ilyen irányban tényleges fordulópontot kellene jelentenie, hogy így valóra váltsa az ország kommunistáinak és dolgozóinak reményeit.

jelen és múlt

A SZOCIALISTA KIS ORSZÁGOK GAZDASÁGFILOZÓFIÁJA

Gledišta, časopis za društvenu kritiku i teoriju, Beograd; 11—12, novembar—decembar 1971., godina XII.

A kis országok minden eddigi tapasztalata azt bizonyítja, hogy gazdasági és társadalmi fejlődésük számos problémája egészen más megvilágításban jelentkezik, intenzitása és időtartama is más, s a legkedvezőbb fejlesztési stratégia megválasztásakor is másfajta prioritásokat és kritériumokat kell alkalmazni, mint a nagy országok esetében. Erről a széles területről ezúttal csak egyes kérdéseket vehetünk közelebbről szemügyre, azokat, amelyek jellegüknél fogva beletartoznak a szocialista társadalmi berendezésű kis országok gazdaságfilozófiájába.

I. A MONOPÓLIUM ELTERJEDÉSÉNEK VESZÉLYE

A kis országoknak, természetesen, igen magas fokúan limitálniuk kell a gazdasági fejlesztés majd minden tényezőjét. Épp ezért, amint valaki viszonylag nagyobb mennyiségű ilyen tényező birtokába jut, gyakorlatilag monopóliumhelyzetbe kerül, s ezzel nem csupán gazdasági, hanem más formájú társadalmi kiváltságokra is szert tesz. A kis országokban számos vállalat monopóliumát igen sok esetben totálisnak mondhatjuk. Ilyen eset áll elő mindenkor, amikor egy bizonyos terméket mindössze egyetlen vállalat állít elő.

Túlságosan is leegyszerűsítsük azonban a veszélyt, ha a kis országok monopóliumjelenségeit csupán a nagy gazdasági rendszerek keretében, és különösen ha csak az anyagi termelés területén figyeljük meg. A monopóliumok ezekben az országokban sokkal nagyobb kiterjedésűek, átszövik a társadalom minden részét, a tevékenységek minden ágazatát, s állandóan veszélyeztetik a gyorsabb társadalmi fejlődés folyamatát. Ez a veszély egyre nyilvánvalóbbá válik, s megköveteli a monopólium minden formájának mélyreható vizsgálatát, hogy megtalálhassuk ellenszerét.

Sajnálattal állapíthatjuk meg, hogy az eddigiek során a kis országok általában kevés figyelmet fordítottak a különféle monopóliumok által teremtett tényleges veszélyek meghatározására, és azoknak a módszereknek a kidolgozására, melyekkel enyhíteni lehetne ezeket a veszélyeket. A szocialista gyakorlatban eddig jószerivel csak azokat a monopóliumfajtákat respektálták, amelyek az országok nagyságától függetlenül mindenütt létrejöhetnek. Ennek megfelelően csak a természeti adottságok kihasználását terhelték meg járadékokkal, s csupán a hazai piacon monopóliumhelyzetet élvező vállalatok extranyereségét vámozták meg adókkal. Gyakorlatilag ezzel ki is merült a monopóliumok elleni harc fegyvertára. Hosszú időnek kellett eltelnie, míg a szocialista kis országok rájöttek, hogy társadalmukban nem ezek az egyedüli formái a monopóliumnak, s még kevésbé ezek a legveszélyesebbek.

A szocialista demokrácia gyorsabb gazdasági fejlődését legfőképpen az veszélyezteti, s ez egyúttal a monopólium legártalmasabb formája, ha az emberek egy bizonyos csoportjának monopóliuma lehet a legjelentősebb információkra és a stratégiai jellegű gazdasági határozatok meghozatalára, de mindezekelőtt a gazdasági fejlődés stratégiájának megválasztására. A monopóliumnak ez a két formája voltaképpen egyre nagyobb teret hódít ma már az egész világban, de a legerőteljesebben épp a szocialista országokban nyilvánulhat meg. Ha a párt- és az államapparátus egyszer már kisajátítja magának a közvetlen döntéshozatal jogát (ami különben elkerülhetetlen a szocialista forradalom idején és az utána következő néhány évben), akkor a gyakorlat nagyon nehezen változik meg a döntéshozatal demokratizálódása irányában. Hazánkban számos döntés meghozatalának jogát közvetlenül a vállalatokra ruháztuk át, s ez nem más, mint kísérlet az állam- és pártapparátus döntéshozatali monopóliumának szétrombolására. A gyakorlat azonban azt mutatja Jugoszláviában, hogy ez sokkal nehezebb és összetettebb feladat, mint ahogy eleinte feltételezhettük volna. A döntéshozatali monopólium és az értesültségi monopólium egyidejű szétzúzása ugyanis — ami egységes egészet kell hogy képezzen — megköveteli nemcsak a gazdaság, hanem az egész társadalom újjászervezését, szükségessé teszi sok intézmény megváltoztatását, a gazdaságirányításban és a továbbfejlődés irányának kijelölésében elkerülhetetlenné válik egyes módszerek módosítása, egyszóval a rendszer keretében új típusú kapcsolatokat kell létrehozni a részelemek között. Ezenkívül a vállalatok döntéshozatali joggal való felruházása a kis országokban néha még ártalmasabb monopóliumhelyzetet rejthet magában, mint amilyen a legmagasabb rangú állami és pártvezetők monopóliuma volt. Gondolunk itt elsősorban azokra az önállóan meghozott határozatokra, amelyek a jövedelemelosztásra és az új beruházások méreteire és struktúrájára vonatkoznak azokban a nagyvállalatokban, amelyeknek kivételes hatásuk van az egész ország gazdasági előrehaladására. Első pillantásra rendkívül demokratikusnak és szocialista-jellegűnek tetszhet, hogy egy munkaközösség, mint amilyen pl. a Bóri Kombinát, amely világméretekben is számottevő mennyiségű rezet állít elő, vagy a kragujeváci gépkocsigyár, a rijekai hajóépítő vállalat munkaközössége stb., önállóan dönt a felhalmozás fokának magasságáról, az új beruházások méreteiről és műszaki színvonaláról, e döntések következményei azonban túlságosan is szélsőséges hatásúak lehetnek az egész jugoszláv gazdasági életre, semmint hogy kizárólagosan rájuk lehetne bízni. Épp ezért a döntéshozatal legkedvezőbb szintje rendkívül érzékeny kérdése a szocialista kis országoknak, amelyek szét akarják feszíteni a legfelsőbb állami és párttestületek döntéshozatali monopóliumát, de úgy, hogy ne hozzanak létre újabb monopóliumokat olyan szinten, ahonnan nem lehet betekinteni az egész gazdaságra és társadalomra kiható következményeket.

Noha első pillantásra ellentmondásosnak tűnik, Jugoszlávia gyakorlatában azt is észre lehet venni, hogy a döntéshozatali monopóliumot sokkal könnyebb felszámolni, mint az értesülésekre kiterjedő monopóliumot. Ez a másik ugyanis a kellelténél sokkal gyakrabban rejtőzik el az „államtitok” neve mögött. Így jutottunk el abba a helyzetbe, hogy ez a visszaható tényező, az értesültség csak nagyon lassan és szaggatottan kapcsolódik egybe a döntéshozatallal, a kísérő negatív jelenségek viszont igen számosak, mivel a gazdaságnak ez a legfontosabb visszaható tényezője nem befolyásolja kellőképpen a döntéseket. Ilyenformán tehát a döntéshozatal átruházása az információk felhasználásának egyidejű decentralizálása nélkül — ami Jugoszláviában történik — nemcsak hogy fogyatékos, és nem csupán a gazdaságfunkciók egész rendszerének hatékonyságát csökkenti, de egyúttal a legfőbb célhoz, a hatalmi góccok tényleges felszámolásához sem vezet el, pedig a munkásönigazgatás elsősorban épp ezek ellen irányul. A hatalmi góccok szilárd talajon állnak akkor is, ha csak a legfontosabb értesülések monopóliumát tartják is a kezükben, hiszen a modern világ tapasztalatai egyértelműen igazolják, hogy ez a monopólium sokkal nagyobb hatalmat biztosít, mint bármely másik. Korunk gazdaságában a hatalmi góccok már nem csupán a tőkét tartják a kezükben, hanem az értesülésekkel is szabadon rendelkeznek, s ennek a második monopóliumnak mind nagyobbra nő a jelentősége.

A másik monopólium, ami minden szocialista országban megtalálható, de különösen a kis országokban válik rendkívül erőteljessé, a meghatározott munkahelyekre, a gazdaság és a társadalom meghatározott posztjaira kiterjedő

monopólium. Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a szocializmus rendszere még nem találta meg a maga módszerét a káderek megválasztására. Még nem dolgozta ki sajátos típusú káderepolitikáját. Amíg azonban a nagyobb szocialista országokban ez a hiányosság legfőképpen a káderek nem megfelelő beosztásában nyilvánul meg, addig a kis országokban, a jelentősebb munkahelyek korlátozott száma miatt igen erőteljes monopólium formájában jut kifejezésre. A lehetőség korlátozottsága, hogy valaki jó munkahelyre kerüljön, hogy minden képességét és tudását maradéktalanul kipróbálhassa, s hogy a tehetségeibek gyorsabban törjenek utat rátermetségük kibontakoztatásához olyan nagyfokú, hogy ezt a nagy országok feltételei között szinte meg sem lehet érteni. A kis országok lakosai azonban, de különösen a magas képzettségű káderek nagyon is átérzik, hogy milyen szűk korlátok között mozognak. Ebből eredően a szakemberek mobilitása nagyon alacsony szintű. A kis fokú mobilitás miatt viszont csak ritkán történhet meg, hogy a legfontosabb munkahelyekre a legjobb kádereket választják meg.

Az általános limitáltság igen elterjedté teszi a monopóliumokat; a mindent átfogó monopóliumok viszont nagymértékben csökkentik a gazdasági és a társadalmi fejlesztés minden tényezőjének mobilitását, de legfőképpen a szakértők mobilitását.

Nem állítható, hogy a kis országok sokat tettek az általános monopóliumok enyhítése érdekében. Már-már az a benyomás szerezhető, hogy nincsenek is tisztában annak minden veszélyével, amikor kidolgozzák a gazdaság és a társadalom fejlesztésének politikáját, s még inkább amikor meghatározzák a további változásokat a gazdaság működésének rendszerében.

II. A KONFLIKTUSOK EREJE A KIS ORSZÁGOKBAN

A rendelkezésre álló szűkös anyagi eszközök folytán, vagyis mivel korlátozottak a lehetőségek a különböző ágazatokba és területekre történő, különféle célú egyidejű beruházásokra, a nagy országokkal szemben a kis országokban mindig erőteljesebben jutnak kifejezésre a konfliktusos helyzetek, s ezért a konfliktusok enyhítésének követelménye is nagyobb, amit csak megfelelő hatóeszközökkel lehet biztosítani.

Amikor a kis országok specifikus konfliktusairól beszélünk, akkor elsődlegesen nem azokra az általános érvényű ellentétekre gondolunk, mint amilyen a falu és a város, a piac és a terv, a fejlett és a fejletlen vidék, a rövid és a hosszú határidő (a nemzedékek egymáshoz való viszonyának területén) és más hasonlók ellentéte, noha természetesen ezek is igen jelentősek. A szocialista kis országok gazdaságfilozófiái fejlődését megkülönböztetve elsősorban azokat a konfliktusokat tartjuk szem előtt, melyeknek hatóereje és kifejezési formája attól függ, hogy általában hogyan tekintünk mi arra a társadalomra, amelyet építünk. Azokra a konfliktusos helyzetekre gondolunk tehát, amelyeket a következő viszonypárok válthatnak ki: 1. racionalizmus és humanizmus, 2. egyéni érdekesség és szolidaritás, 3. elsőbbség és egyenlőség, 4. polarizáltság és egyenletesség. Ezek azok az ellentétek, melyeknek optimális viszonyára a kis országokban nagyon kicsi a lehetőség. Túlságosan szűk a manőverezési terület ahhoz, hogy elérhessék az optimumot. Ezenfelül: ami a nagy országokban már optimum lenne, a kis országokban még nem az. Itt sajátos optimumra van szükség, azaz valami olyan megoldás kell, ami képes feloldani a konfliktusokat.

Már Marx is arra a meggyőződésre jutott, hogy egy rendszer annál jobb a másikkal, mennél magasabb fokú racionalitást ér el saját fejlődésének megválasztásában, kitűzött céljainak megvalósításában, s mennél kevesebb anyagi eszköz és munkaerő befektetésével sikerül saját szükségleteit kielégítenie. A szocializmusnak, amely a társadalmi tulajdonba vett termelőeszközök rendszerén alapszik, szintén minden oka, sőt a lehetőségei is megvannak rá, hogy magas szintű racionalitásra törekedjen. Igazi racionalizmust a kapitalizmus csupán a gazdasági és a társadalmi élet bizonyos területein, s csak a saját fennmaradását biztosító határok között érhet el, míg ezzel szemben a szocializmusnak kötelessége lenne ezt az emberi ténykedés minden területére, a gazdasági és a társadalmi fejlődés minden tényezőjére kiterjeszteni. A szocializmusnak semmilyen oka sincs arra, hogy ne törekedjen maximális hatásokra a társa-

dalmi eszközök kihasználásában és az emberi munkaerő hatékonyságában, illetve az összes társadalmi igények kielégítésében.

A szocializmusnak azonban ugyanakkor humánusabbnak is kell lennie, mint az előző rendszereknek, amelyet túl akar haladni. Ebből származik számos probléma. Össze kell egyeztetnie sok mindent, ami nehezen összeegyeztethető. Ki kell békítenie a racionalizmust a humanizmussal, noha jól tudjuk, hogy a gazdaságilag racionális társadalmi döntések rendkívül embertelenek lehetnek, a magas fokú humanizmus viszont nagyon messze eshet a gazdasági ésszerűségtől. Bármilyen példát veszünk is elő — a lakosság legszélesebb rétegeinek iskoláztatása, vagy annak lehetővé tétele, hogy mindenki munkahelyhez jusson, méghozzá képességeinek és képzettségének megfelelő munkahelyhez stb. — hamar meggyőződhetünk róla, hogy a leghumánusabb megoldás magától értetődően nem a legracionálisabb is egyben az adott társadalom szempontjából.

Ismeretes például, hogy milyen ellenállásba ütközik a szocialista országokban az ún. elszámolási árak bevezetése a közös fogyasztás területén (iskoláztatási árak a közoktatásban, gyógykezelési díjak az egészségvédelemben stb.), amire nagyon sokan úgy tekintenek, hogy egyesek „kommercializálni” akarják azt az emberi ténykedést is, aminek pedig természeténél fogva a leghumánusabbnak, minden számítástól mentesnek kellene lennie. És ezek a megjegyzések nem is egészen alaptalanok, hiszen az is nyilvánvaló, hogy az ilyenfajta szolgáltatásokra előírt szigorú társadalmi normatívák és az „elszámolási árak” megfelelő szabályozása nélkül aligha lehetne elkerülni a „kommercializálódás” negatív következményeit.

Ugyanez a helyzet a lakásépítkezéssel és azzal a problémával is, hogy vajon a szocialista társadalomnak kötelessége-e mindenkinek lakást biztosítani, vagy ebben részt kell vállalnia egyénileg is mindenkinek, aki dolgozik, s hogy hozzá kell-e járulnia minden lakónak az amortizációs költségekhez és a lakáskarbantartáshoz is az úgynevezett gazdasági lakbérek útján.

Akárcsak a racionalizmus és humanizmus viszonypár esetében, nincs érdekazonosság az egyéni érdekelttség és a szolidaritás esetében sem. Ez utóbbiak egymáshoz való viszonya a legszemléletesebben abban az arányban tükröződik, ami a nemzeti jövedelemnek a személyi jövedelmekre, valamint a közös igények kielégítését szolgáló pénzalapokra eső két része között fennáll. Mennél több pénzt választunk le a nemzeti jövedelemből a személyi fogyasztásra, annál inkább megvan a lehetőség a foglalkoztatottak anyagi ösztönzésére, de arra is, hogy a keresetek tekintetében megnövekedjenek a különbségek. A túl nagy személyi fogyasztással tehát, de különösen a személyi jövedelmek korlátlan differenciálódásával igen komolyan megingathatjuk a szocializmus egyik pillérét, a társadalmi szolidaritás rendszerét.

Mindkét említett konfliktusos viszonypár esetében roppant összetett gazdaságpolitikai intézkedésekre, a szorosan összefüggő gazdasági összetevők szerteágazó rendszerére van szükség ahhoz, hogy az ellentéteket optimális határok közé szorítsuk. Ez minden országra érvényes, nagyságuktól függetlenül. A szocialista kis országoknak azonban ezen a téren is megvannak a saját külön gondjaik. Hogy magas fokú racionalitást érjen el, s hogy ezzel ne veszélyeztesse a szocialista humanizmust, a kis országnak az „elszámolási árak” igen differenciált rendszerét kell kiépítenie az egészségvédelem, az iskoláztatás és más hasonló területén. A polgárok hozzájárulását nem csupán anyagi lehetőségtől, hanem az egész társadalom helyzetétől kell függővé tenni. Vagyis a munkaeredmények iránti egyéni érdekelttség biztosítása érdekében a személyi jövedelmeket differenciálni kell, de el kell érni a társadalmi szolidaritás kellő színvonalát is. Ehhez igen összetett munka szerinti elosztási rendszert kell kiépíteni, s a polgárok közös fogyasztásának struktúráját is igen gondosan kell meghatározni. A nagy országokban mind a jövedelem magassága, mind pedig a közfogyasztási igények tekintetében az azonos kategóriába eső személyek száma igen tekintélyes. Ezek a kategóriák ennél fogva könnyen kimutathatók és osztályozhatók, s velük szemben könnyebb a megfelelő kritériumok kidolgozása. A nagy országok ehhez hasonlóan számottevőbb eszközöket fordíthatnak a közfogyasztás céljaira, és kellő számú szakembert helyezhetnek el a szolgálatokban. A kis országokban ugyanolyan kategóriákra oszlik a lakosság, mint a nagy országokban, de egyes kategóriákban a polgárok száma néha olyannyira elenyésző, hogy első pillantásra az össztársadalmon belül szinte

minden ember önálló problémát képez, minden eset eltérő, minélfogva a törvényes előírások sohasem eléggé általános érvényűek, a közszolgálatokban foglalkoztatott káderek száma sohasem kielégítő. Az emberekről való fogyasztékos gondoskodás miatti tiltakozások az egyéni példák szövevényeivel állandó lélektani nyomást gyakorolnak a társadalomra. Ezek a példák egyrészt a mértékeltlen pazarlást, másrészt az embertelenséget szemléltetik; hol azt kívánják bebizonyítani, hogy a szocializmusban nem becsülik a szakembereket, hol pedig azt, hogy a nagy fizetéskülönbségekkel megbolygatják a társadalmi szolidaritást.

Egyszóval a „kritikus tömeg” jelenvalóságának hiánya, ami az anyagi eszközökkel és a gazdasági fejlődéshez szükséges káderekkel való rendelkezés területén jut kifejezésre, a társadalmi ténykedés minden területén az anyagi eszközökkel és káderekkel való rendelkezésben nyilvánul meg. Sőt nincs meg a „kritikus tömeg” az összalakosság tekintetében sem, minélfogva az alapvető szociális kategóriák nem eléggé világosan különülnek el a különféle átmeneti és elhajlásos rétegektől. Épp ezért a kis országokban sokkal nehezebb optimálissá tenni a konfliktusokat a racionalizmus és humanizmus, az egyéni érdekelttség és a szolidaritás elve között, mint a nagy országok esetében. Ezzel magyarázhatók a társadalmi fejlődés gyakorlati irányításában azok a gyakori végtelenségek is, amelyek elsősorban szintén a kis országokra jellemzők.

A másik két említett viszony — az elsőbbség és egyenlőség, valamint a polarizáltság és egyenletesség — épp olyan ellentéteket vált ki, mint az előbbi kettő. A kis ország például gazdasági fejlődésében szigorú szelektálásra kényszerül. Rendkívül következetesen kell megválogatnia azokat az ágazatokat, amelyekben specializálódhat. Prioritási törekvései elsősorban az elsőbbségi jogokat nem élvező gazdasági ágazatokkal szemben nyilvánulnak meg. Ha azonban egyes ágazatokban túlzott a favorizálás, abból igen káros következmények származhatnak az egész országra. Ismeretes például, hogy a termelés túlzott specializálása, és ebből eredően egyes természeti adottságok és a munkaerő mellőzése (különösen, ha a munkaerő jelentős tömeget képvisel) igen komoly lemaradást idézhet elő az ország fejlődésében, sőt mélyreható szociális zavarokat is okozhat.

Ugyanez a helyzet a polarizáltsággal és az egyenletességgel is. A kis országnak figyelembe kell vennie, hogy melyik ágazatot vagy területet lehet a többinél gyorsabban fejleszteni, vagyis hogy hol a legoptimálisabb a különbözőség a fejlődés fokában. Ha azután egyes ágazatok vagy vidékek viszonylagos fejlődése csak árnyalatilag is eltér a dinamikus egyenletesség kívánalmaitól, a kis ország általános gazdasági előrehaladásában máris igen számottevőek a káros következmények.

III. A FIX CÉLOK MEGHATÁROZÁSA

A fix célokat minden országban, minden társadalmi rendszerben és a fejlődés minden szintjén igen világosan kell meghatározni. Előzetes tisztázásuk elmaradhatatlan, amikor a gazdaságfejlesztés általános stratégiáját kívánjuk kidolgozni és elfogadni. Ezeket a célokat teljes egészében bele kell foglalnunk az adott ország társadalmi fejlődésének tervébe.

Sohasem könnyű azonban kimondani, hogy egy szocialista országban mit tekinthetünk fix célnak, amit teljes egészében meg akarunk valósítani. Ha az egyes országok alkotmányait, vagy a legrangosabb állami és pártszervek programnyilatkozatait vesszük alapul, mindjárt kiderül, hogy ezek a fix célok igen számosak, különösen a közös fogyasztás szabályozása terén. A közös fogyasztás fix céljait egyébként is joggal tekintjük elsődleges különbségnek a kapitalizmus és a szocializmus polgárainak helyzetében. Itt vetődik fel a jól ismert dilemma, hogy mi mindent kell már eleve biztosítani egy szocialista ország polgárának. Amikor erről határozunk, néha a kapitalizmussal szemben fennálló különbséget helyezük előtérbe, más esetekben viszont a polgárok társadalmi szolidaritásának erősítését tartjuk a legfontosabbnak. A szocialista országok eddigi gyakorlata mindenestre azt mutatja, hogy a társadalmi szolidaritás erősítése épp a lakosság közös fogyasztása terén világosan körülírt fix célok által érhető el.

A tapasztalat mégis azt mutatja, hogy programszerűen mindig több fix célt határozunk meg, mint amennyi valóban megvalósítható. Ez részint annak a következménye, hogy gyorsabban szeretnénk győzelemre vinni az alapvető eszméket, gyorsabban szeretnénk felmutatni a különbségeket a kapitalizmussal szemben, de következménye ez annak is, hogy néha túlzásokat viszünk be a politikai programokba, melyeknek végrehajtásáért nem érzünk elég erkölcsi felelősséget. Igaz, a fix célok jó eszközei annak, hogy a polgárok lelkesedéssel viszonyuljanak a meghatározott társadalmi rendszer felé, s hogy kellő igyekezettel dolgozzanak a gazdaság és a társadalom fejlesztési tervének megvalósításán. A politikai fórumok ezért is kötődnek hozzájuk előszeretettel. Különösen látványosak azok a fix célok, amelyek az ingyenes és kötelező iskoláztatás időtartamára, a díjmentes egészségvédelem kiterjesztésére, a munkahely minden munkaképes személynek való szavatolására, a teljes szociális mozgékonyásra s más hasonlókra vonatkoznak.

Minden szocialista országra nézve, méreteire és fejlettségére való tekintet nélkül, elsődleges fontosságú, hogy realisan mérje fel azokat a fix célokat, amelyek mint a gazdasági és társadalmi fejlődés elfogadott stratégiájának összetevő részei belekerülnek a fejlesztési tervbe. Evégett nemcsak a célokat kell egyértelműen meghatározni, hanem a megvalósítás pénzforrásait és módszereit is. Túlhangsúlyozásukkal a különféle politikai deklarációkban elveszítik realitásukat, s ezzel még olyan szinten is kétségessé válik megvalósításuk, ami pedig valóban kötelező lenne. Ezért van szükség ezen a téren nagyfokú realitásra, aminek hiánya sokszor érződik a szocialista országokban.

Melyek lehetnek azok a célok, amelyekre minden szocialista országban a gazdaságfejlesztési politikában nélkülözhetetlen realizmus alapján mint fix célokra tekinthetünk?

Az első és legalapvetőbb fix cél a *start szavatolása mindenkinek*: minden egyénnek, vállalatnak és vidéknek. Eszerint mindenekelőtt az ingyenes iskoláztatást kell szavatolni minden fiatalnak, meg kell határozni a kötelező iskolai végzettséget minden polgár számára — összhangban a gazdasági fejlődés elért színvonalával, illetve az ország anyagi lehetőségeivel. Ha valahol is rá kell mutatni a polgárok egyenlőségére, akkor ennek mindenekelőtt abban kell megnyilvánulnia, hogy minden fiatal a saját kívánsága szerint képeztesse magát, tehát abban, hogy mindenki egyenlő esélyekkel rajtolhat az életben. Ami az egyénre vonatkozik, érvényes a vállalatokra és egy-egy területre is. A vállalatot például úgy kell létrehozni, hogy ne rokkantként jöjjön a világra, hanem hogy meglegyenek a rajtfeltételei a normális munkához. A későbbiek során persze az egyén és a vállalat esetében is különféle nehézségek merülhetnek föl, méghozzá nem is önhibájukból. A rajtbiztonság tehát még nem jelenti a későbbi szabályos fejlődés szavatolását. De már az is sokat jelent. A korábbiak során fejletlenül hagyott vidék esetében, ha önjerejéből nem képes gyorsabban fejlődni, szintén érvényes a társadalom kötelezettsége az egyenrangú rajt biztosítására. A fejlett és fejletlen vidékek közötti különbségek csökkentésére vonatkozó illúziókat azonban nem kell táplálni, mint azt a szocialista világban néhol teszik. A fontos az, hogy a fejletlenek számára is megteremtjük a későbbi önálló fejlődés (amit Oskar Lange „self-generating process”-nek nevez) kezdeti feltételeit.

Másik ilyen fix célnak kellene tekinteni a fejlődés rendelkezésére álló alapvető hordozótényezőinek dinamikus fenntartását. Az egyszerű alkalommal megszerzett tudás és szakmai képzettség idővel ugyanis elévül, méghozzá bizonyos szakterületeken hihetetlenül gyorsan. A megszerzett szaktudás folyamatos fenntartásának eszerint fix célnak kell lennie. Jól szervezett társadalmi akcióra van tehát szükség a folytonos továbbképzés, a szakma új eredményeinek folyamatos megismerése érdekében. És ezt nem ajánlással, önkéntességi elv alapján, hanem az ezzel foglalkozó intézmények megfelelő hálózatának kiépítésével kell biztosítani. A bejártott termelési technikát, az elfogadott módszereket a tudományos-kutató munkában és az igazgatásban szintén folytonosan össze kell hangolni az újabb tudományos vívmányokkal. Egyes szakmák és ágazatok természetesen mindig előnyben részesülnek, ezzel számolni kell. Egészében nézve azonban a társadalom kötelességet fenntartani, amit egyszer már elért, nem pedig az egyik oldalon újat teremteni, a másikon pedig elveszíteni a már megszerzettet. Egyszóval az *erkölcsi kopás ellensúlyozását* — tudásban, technikában, munkamódszerekben és igazgatásban — fix célnak kell tekinteni.

Akárcsak a társadalmi élet más területein, a kis országnak ezt illetően is megvannak a sajátosságai, a maga külön nehézségei. Nemcsak az a baj, hogy a fix célok száma megközelítőleg sem érheti el a nagy országokét, hanem még inkább az, hogy közülük a legfontosabbak megvalósítása szempontjából is nehezebb helyzetben van. A rajt biztosítása tekintetében nem eléggé változatos a termelési struktúra, nem eléggé sokoldalú a gazdasági és a társadalmi élet. A magas fokú specializáció, amit szorgalmaznia kell, nincs összhangban az elsődleges fix céllal. Ennélfogva a szocialista kis országnak ezt az alapvető fix célt össze kell egyeztetnie a saját feltételeivel, s ez a nagy országokhoz viszonyítva mindig leszűkítést jelent.

Azonos a helyzet a második fix céllal is. Ezt is a kis ország lehetőségeihez kell mérni. A kis ország nem képes biztosítani minden szakkaderének a folyamatos továbbképzést az erkölcsi kopás tényleges szintjén, és a különféle oktatóintézetek széles hálózata útján, az értesülések is fogyatékosak a technika és a tudomány új vívmányairól, az igazgatás újabb módszereiről stb. Mi több, még a cél leszűkített változatának valóraváltása során is feltétlenül együtt kell működnie a nagy országokkal, s mindent a saját lehetőségeihez kell idomítani.

IV. NEHÉZSÉGEK A SZERVEZETTSÉG OPTIMUMÁNAK ELÉRÉSÉBEN

Az európai szocialista országok gyakorlati tapasztalatai alapján teljes joggal állíthatjuk, hogy a gazdaság és az egész társadalom szervezetségi optimumának elérése ténylegesen elsőrendű és messzemenően a legnehezebb feladata minden országnak, nagyságára és fejlettségére való tekintet nélkül. A társadalom elégtelen szervezetsége egészében véve mindig azt jelenti, hogy a fejlődés hordozó tényezőit csak részlegesen képes mozgósítani, a prioritások szelektálásában fogyatékosak az eredmények, és hézagos a védekezési rendszer a negatív elemek hatásával szemben. Politikai téren, akárcsak a gazdaságban ez azt is jelenti, hogy a társadalom nem eléggé racionális, mert a legjobb erőit azokra a hosszas és összetett folyamatokra összpontosítja, amelyek az ország továbbfejlődését szabályozó legfontosabb döntések meghozatalával vannak összefüggésben. Mi azonban tanúi vagyunk annak a roppant veszélyes gyakorlatnak is, hogy egyes politikai hatalmi góccok néha viszont túl gyorsan mondják ki döntéseiket. Ilyen szélsőséges megoldások a szocialista országok gazdasági életében is észlelhetők.

A nagy gazdasági rendszer (a népgazdaság) nem kielégítő szervezetsége nemcsak a gazdasági döntések ésszerűségét és a gazdasági segédeszközök igénybevételének hatásfokát csökkenti, hanem aláássa az ilyen rendszer szilárdságát is, és lassítja az előrehaladást a fejlettség magasabb formái felé. A nagy gazdasági rendszer túlszervezése viszont a rugalmasságot, az új szempontokhoz való alkalmazkodás képességét csökkenti, előidézhetheti, hogy az ilyen rendszer nem fogad be magába semmi újat, amikor kívülről érkezik, s ez által szintén lelassul a további fejlődés. Épp ezért egyaránt veszélyes az az elképzelés is, amely túlhangsúlyozza például a piac szerepét — nagy álmokat szőve annak hatékonyságáról, és lebecsülve a gazdaságfejlesztési politika tervkomponensének szerepét —, valamint az az elképzelés is, amely kizárólag a gazdaságnövelés ökonometriai modelljére, az optimum matematikai értelmezésére helyezi a hangsúlyt, csak a mérhető tényezőkkel számol, és mindent arra épít, hogy a gazdasági szubjektumot minden, tekintetben ragaszkodni fognak majd ahhoz a túlságosan is számos és sérthetetlen szabályhoz, amit a gazdaságfejlesztés részletes terve tartalmaz.

Melyek a gazdaság optimális szervezetségének legjelentősebb kérdései a szocialista kis országokban?

A kis országoknak, amely a dolgok természeténél fogva a termelésben kénytelen szűkebb specializációra törekedni, kifejezetten a nyílt gazdaság vonalán kell állnia, könnyen kell alkalmazkodnia a kívülről érkező, igen gyakori behatásokhoz. A magasfokú alkalmazkodó képességet, a rendkívül jól képzett káderek mellett, a következők biztosítják:

a) az optimális megoldások övezetének pontos ismerete (illetve rövidebben az optimális övezet ismerete) és

b) a döntéshozatali joggal felruházott szintek számának optimális meghatározása.

Nagyon gyenge az alkalmazkodó képessége annak a gazdaságnak, s ennél fogva, a világpiacon betöltött helyére való tekintettel igen rossz megoldás a kis ország számára, ha minden döntést általában magasabb szinten hoznak meg, és majd minden magatartásszabályt a gazdaságfejlesztési terv határoz meg pontosan előírt nagyságrendekben. Pontosabban szólva, a gazdaságfejlesztési terv mindenre kiterjedő törekvése, az az irányzat, hogy a nagy gazdasági rendszer alacsonyabb szintű, döntéshozatali joggal felruházott szervezeteinek nem marad semmilyen „manőverezési lehetőségük”, magát a rendszert — függetlenül az adott ország nagyságától — merevvé teszi, hatékonyságát és alkalmazkodó képességét pedig megnyirbálja. A kis ország azonban ezt még inkább megéri, miután kapcsolata a külső világgal mindig igen erős. A kis ország gazdasági növekedésének foka közvetlenül a külkereskedelemtől, a kivitel és a behozatal méreteitől függ. Elközben, éppen mert kicsi, olyan kivitelei ágazatokat kell keresnie, amely versenyképesen léphet fel a világpiacon, olyan ágazatot, amely nem csupán előnyös számára, hanem, még gyakrabban, amely iránt a nagy országok nem tanúsítanak különösebb érdeklődést. Ilyen ágazatokat, ilyen „le nem foglalt területeket” csak az a társadalom fedezhet fel és foglalhat le magának, amelyik igen jól van megszervezve, és nagyon gyorsan tud alkalmazkodni a külső behatásokhoz.

A magasfokú alkalmazkodó képesség elérése céljából a gazdasági döntések meghozói számára meg kell hagyni a megoldások optimális zónáját, vagy más szerzők terminológiája szerint a megengedhető megoldások zónáját, más szóval a rendszer független változói számára meg kell határozni a mozgáslehetőség alsó és felső határát, hogy a rendszer stabilitása ne kerülhessen veszélybe. A vállalatnak például az országos gazdaságfejlesztési tervből pontosan informálódnia kellene, hogy milyen határok között mozoghat a tőkekoeficiens, a munka műszaki felszerelésének koeficiense, az összbefektetések határfoka, a foglalkoztatottak szerinti jövedelem, a korszerűsítésre fordított eszközök megtérülésének átlagsebessége stb.

Az optimális megoldások zónájának meghatározása tehát rendkívül fontos, ha azt akarjuk, hogy a gazdasági szubjektumok önállóságának erősítésével fokokozzuk a rendszer alkalmazkodó képességét, de épp ennyire fontos azt is tudni, hogy milyen kiterjedésűek lehetnek ezek a zónák, ha meg akarjuk kímélni a szervezettség optimumát. Jugoszláviának és azoknak a kis országoknak a tapasztalatai, amelyek öngazgatási típusú szocializmusra törekednek — vagyis amelyek az igazgatás rendszerében egyre nagyobb viszonylagos önállóságot igyekeznek adni a részegységeknek, s ugyanakkor az összegzadáság fejlesztésében is optimumra törekednek — arra utalnak, hogy az ilyen típusú országokban nagy ellentmondásokat tartalmaz az említett zónák meghatározása. Hogy bármely pillanatban azonnal kiszámíthatassák maguknak a világpiacon valamely addig még „le nem foglalt” területet, ehhez természetesen nagyobb szabadságra, a gazdasági szubjektum mozgáslehetőségének szélesebb zónájára van szükség. A kis országnak azonban ugyanakkor, mivel kicsik a stratégiai tartalékaik, nincs elég segédesszköze a gazdaság fejlesztéséhez, s mert számos gazdasági ágazatban hiányzik a „kritikus tömeg”, igen erőteljes gazdasági hatóeszközökre, szabályrendelkezésekre van szüksége. Ez a komoly ellentmondás csak úgy enyhíthető, hogy nagyon gondosan kell megválogatni egyrészt azokat az ágazatokat, melyekben minimálisra kell csökkenteni a „megoldások optimális övezetét” — szabály szerint egyes alapágazatok ezek, melyektől a legnagyobb mértékben függ a kis ország egész gazdasági fejlődése —, másrészt pedig azokat az ágazatokat, melyekben ezek az övezetek kiszélesíthetők. Jugoszlávia gazdasági fejlődésének két alapvető prioritásból, a külkereskedelemből és a foglalkoztatásból kiindulva általánosságban azt mondhatjuk, hogy az optimális megoldások övezetét első sorban a legfőbb export és a legerősebb antiimport ágazatokban kell a legszűkebbre szabni, a legszélesebbre tárható viszont azokban az ágazatokban, melyektől a munkanélküliség enyhítését várhatjuk.

A döntéshozatali szintek különbözőségének, és azoknak a törekvéseknek, hogy magasabb szinten csak akkor kell döntéseket hozni, ha erre alacsonyabb szinten azonos módszerekkel és egyazon gyorsasággal nincs lehetőség, szintén külön jellegzetességei vannak a szocialista kis országban. Minden kis országban egymással azonosítható két véglet figyelhető meg a döntéshozatali szintek tekintetében: erőteljes a törekvés, hogy bizonyos határozatokat a leg-

alacsonyabb szinten mondják ki, és ugyanilyen erőteljes a másik követelés is, hogy a gazdaságfejlesztés stratégiai jellegű döntéseit a legmagasabb szinten hozzák meg (Jugoszlávia esetében szövetségi szinten). A nagy országoktól eltérően, melyekben igen sok a döntéshozatali szint, és szabályszerű, hogy a döntéshozatali jogok megoszlanak az egyes szintek között, a kis országokban sokkal több döntéshozatali joggal ruházhatók fel a legalacsonyabb szintek — a vállalatok, kombinátok —, de több az olyan döntés is, amit az ország legmagasabb igazgatási szintjén hoznak meg (a parlamentben, a kormányban, vagy ezeknek szerveiben). Mindkét végletnek megvan a maga logikája a kis országban: mivel az össztermelés és a vállalatok száma minden ágazatban viszonylag kicsi, s egy-egy termékből alig néhány vállalat biztosítja az ország ellátottságát, nem áll fenn a veszély, hogy szem elől téveszthetők az egyes ágazatok általános érdekei, ha alacsonyabb szinten születnek meg a döntések, hiszen az áttekinthetőséget lehetővé teszi a tömeg kicsinyisége, amit ellenőrzés alatt kell tartani; másrészt viszont mivel egyes ágazatok továbbfejlesztéséhez nagyon nehéz előteremteni az összes termelési tényezőket „kritikus tömegét” — különösen a kiviteli ágazatokban —, továbbá mert a hazai ipart védeni kell, s meg kell határozni a foglalkoztatást növelő ágazatokat, számos döntési jogot fent kell tartani a legmagasabb igazgatási szint számára. Egyszóval a kis országnak először is nem lehet olyan sok döntéshozó központja, mint a nagy országoknak, másodsor pedig ezeknek a központoknak a mozgékony-sága a gazdaságfejlesztés adott szakaszára való tekintettel is kisebb, vagyis a döntéshozatali szint emelésének és súlyosításának kicsi a lehetősége.

Mindkét említett probléma — az optimális övezet meghatározása és a döntéshozatal optimális szintjeinek megállapítása — szorosan kapcsolódik a szervezetség optimumának biztosításához, s éppen ezért mindkettő kifejezetten neuralgikus pontja a gazdaság működésének minden országban, számos külön jellegzetességgel a kis országok esetében. Ugyanis a kis országokban, mint ahogyan már megállapítottuk, sajátos ellentmondás jellemzi őket: a gazdasági döntések meghozatalában erőteljes decentralizációs törekvések jutnak kifejezésre, de ezzel párhuzamosan ugyanolyan erős az a törekvés is, hogy a gazdaság továbbfejlesztésének kérdéseiben a döntő szót a legmagasabb szinten kell kimondani.

V. KORLÁTOZOTT LEHETŐSÉGEK A SPECIALIZÁCIÓ OPTIMUMÁNAK MEGHATÁROZÁSÁBAN

Egyetlen kis ország sem kerülheti el a mind szűkebbre szabott specializálódást. Ez a specializáció azonban nem annak az irányzatnak a következménye, hogy a gazdaságfejlesztésben egyre racionálisabban választják meg az elsődleges fontosságú ágazatokat, s hogy folyamatosan összpontosítják a minőségi segédeszközöket az új technika és az új igazgatási módszerek elsajátítása végett a kiválasztott ágazatokban. A specializáció sokkal inkább kényszer a kis országokban, a külső behatások, nem pedig a választási lehetőségek következménye. Ez a specializáció a szatelizációs folyamat eredménye (ahogyan Perroux francia közgazdász mondaná), amelytől egyetlen kis ország sem lehet mentes. E folyamat során a kis országok vállalatai a nagy és fejlett országok gazdasági rendszerének alkotórészeivé válnak.

Az ilyenfajta specializáció káros következményeinek csökkentése, és az elkerülhetetlen folyamat kedvező eredményeinek növelése érdekében a kis országnak meg kell keresnie az optimumot a specializálódásban. Optimális az a specializáció, amely a lehető legmagasabb fokú gazdaságnövekedést teszi lehetővé az adott körülmények között. Ennek érdekében meg kell találni:

- a rendelkezésre álló segédeszközök hatásfokának maximumát az adott gazdaság fejlődésében a mind nagyobb specializáció mellett,
- a szatelizáció káros következményeinek minimumát,
- a szükséges stratégiai tartalékok minimumát az optimális gazdaságfejlesztés érdekében, és
- az adott nagy gazdasági rendszer alkalmazkodó képességének maximumát azokhoz az állandó változásokhoz, amelyeket a specializálódás hoz magával.

A kikényszerített specializáció legnagyobb veszélye mégis a gazdaság működési rendszer terén, és külön az irányítás területén jut kifejezésre a kis országokban. Miután saját vállalatai fokozatosan a nagy ország vállalatainak társas-termelőivé válnak, a kis ország több igen élesen felvetődő problémával találja magát szemben. Említsünk meg csupán néhányat:

a) A kis ország társastermelő-vállalata felemás jellegűvé válik, mert egyrészt felveszi annak a nagy gazdasági rendszernek a jellegzetességeit, amellyel együttműködik, de megtartja saját nemzetgazdaságának jellemvonásait is; amennyiben a két társadalmi-gazdasági rendszer is eltérő (kapitalista — szocialista), akkor a vállalatot sok mindenben ellentmondásos hálózat fűzi a két különböző gazdasághoz.

b) A társastermelő-vállalat köteles beilleszkedni saját országának gazdaságfejlesztési tervébe, de alkalmazkodnia kell a nagy gazdasági rendszer fejlesztési tervéhez is, **amellyel együtt dolgozik.**

c) Számos probléma származik a két gazdaság működési rendszerének különbözőségéből, s emiatt a kis ország sokféle kompromisszumra kényszerül: eltérő adórendszer, többféle külkereskedelmi eljárás alakul ki, a gazdaságfejlesztés irányításának módszereiben, de különösen a termelési technika megválasztásában, valamint a foglalkoztatottak alkalmazásában és javadalmazásában módosítások következnek be.

d) A felszerelés élettartalmának különbözősége folytán az amortizáció foka felemásá válik, és a többi termelési költség tekintetében is nagy különbségek állnak elő; a belső elszámolási árakat szintén össze kell egyeztetni a külföldi vállalattal. A szocialista kis országban a kapitalista ország vállalatával folytatott társastermelés megnehezíti a hazai vállalat teljes bekapcsolódását a gazdaság működésének hazai rendszerébe. Emiatt a vállalat kedvező hatása a nemzetgazdaságra igen csekélyé válhat. Kiváltképpen ilyen helyzet áll elő az ország túlnépesedése esetén, amikor a munkaerő-kínálat rendkívül nagy, a külföldi kooperáns viszont munkatakarékos technikát kényszerít rá a vállalatra.

Van-e lehetősége a kis országnak arra, hogy „védelmi rendszert” dolgozzon ki a rákényszerített specializáció káros következményeivel szemben? A kérdésre mindenképpen igennel kell válaszolni, noha „manőverezési területe” úgy szorul egyre szűkebbre, ahogy sokasodik a tömeggyártás a nagyvilágban, és ahogy szaporodik azoknak az ágazatoknak a száma, amelyeket nem lehet kis tőkével, nagy tudományos kutatóközpontok és növekvő számú magas képzettségű káderek nélkül megszervezni.

A kényszerű specializáció elleni küzdelem legfontosabb elemei azok a káderek, akik megfelelő hozzáértéssel képesek meghatározni országuk számára a specializáció optimumát. E tekintetben alapvető jelentősége van annak, hogy helyesen válasszuk meg azokat az ágazatokat, amelyekkel társastermelést lehet folytatni a külfölddel, illetve azokat, amelyeket a hazai piac szükségleteinek kielégítése és a nagyobb arányú foglalkoztatás érdekében a bőséges hazai termelési tényzők igénybevételével, a külfölddel való közvetlen társastermelés mellőzésével fejlesztünk tovább.

Röviden összefoglalva ezek azok a szempontok, amelyeket véleményem szerint mindenképpen figyelembe kellene venni, amikor a szocialista kis országok gazdaságfilozófiáját meghatározzuk. A szocialista kis országok néhány legáltalánosabb jellegzetességének megvilágításával, és azoknak az alapelveknek az ismertetésével, melyek mindig irányadóak a kis országok gazdaságfejlesztési politikájának kialakításában, csupán arra akartam rámutatni, hogy tartalmilag mi képezheti alapját gazdaságfilozófiájuknak. A teljes gazdaságfilozófia megfogalmazásához azonban természetesen jóval többre van szükség annál, mint amit ez a munka magában foglal.

HOZZÁSZÓLÁS

Az alábbiakban közölt írás a háború előtti HÍD-ban jelent meg 1939-ben, a folyóirat áprilisi, májusi és júniusi számában. A cikksorozat megírását még az előző év őszén határozták el a HÍD szerkesztői, az akkor illegálisan élő Pap Pál szabadkai tartózkodása alatt. Ekkor született meg Pap Pál Ár ellen (HÍD, 1938. október) című cikke is. A szerkesztőségben úgy határozták el, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt népfront-politikáját cikksorozatban fejtik ki és alkalmazzák a magyar kisebbség soraiban vívott politikai harc sajátosságaira, kapcsolva ezt a harcot az egész ország haladó erőinek küzdelméhez, ellenszegülve a jobboldali fasiszáló irányzatokkal szemben.

Így szándékoztak támogatást és irányelveket nyújtani a HÍD oldalairól is a magyar haladó erők politikai küzdelmének a Jugoszláv Kommunista Párt által sugalmazott és vezetett népfront-politika alapján. A cikksorozat, a fél év előtt közzétett Pap Pál cikke is, különösen szemmel tartotta az akkor feltörőben levő dr. Nagy Iván szerkesztésében megjelenő A Nép c. hetilap reakciós álláspontjait. Ez a Zágrábban magyar nyelven megjelenő újság a magyar nemzeti kisebbség felé fordulva az országban erősödő fasiszta tengelybarát irányzat egyik sajtószerve volt, a maga területén hatva a „nemzeti egységet” képviselte, munkásellenes, a jobboldali „keresztény gondolkodás”, az irredentizmus alapján és valójában a jobboldali polgári körök befolyásáért küzdött a dolgozók körében.

A cikksorozat első írására kapott megbízást dr. Steinfeld Sándor, a szerkesztőségben (Mayer Ottmár, Simokovics Rókus, Steinfeld Sándor és mások részvételével) megbeszélt vázlat alapján. Így készült el az első cikk, és miután beterjesztette a folytatás vázlatát is, megbízták az egész sorozat megírásával. A cikksorozatnak szándékosan adták a semmitmondó Hozzászólás címet, nehogy a cím is felhívja a HÍD-at környékén ellenőrző sajtócenzúra képviselőjének figyelmét.

ELSŐ KÖZLEMÉNY

Mióta kisebbségek vannak, mióta a kisebbségek kormányt támogatva, vagy az ellenzék oldalán, több-kevesebb sikerrel harcolnak jogaikért, fennállásuk, megmaradásuk és fejlődésük biztosításáért, állandóan napirenden van a kér-

dés: egészet képez-e a kisebbség, vagy ugyanúgy osztályokra tagozódott, mint a többséget alkotó nép társadalma? A kérdés ma különös érdekel bír, megoldása nagy fontosságú a múlt mérlegelésére és annak a megállapítására, hogy a jövőben milyen állást foglaljunk el a sorozatosan fölbukkanó nehézségekkel szemben. Erre a fontosságra vall, hogy a világsajtó, de — ami minket a legközelebről érdekel — a mi közéletünk is, hangos a vitától és az összes érvek és ellenérvek a főnti kérdés körül forognak, vagy erre vezethetők vissza.

Hogy olvasóink számára a fejleményeket összegezhessük és a nagy zenebonát összhangzóbbá, érthetőbbé tegyük — az alábbiakban megkíséreljük a kérdés tisztázását. Főlsorakoztatjuk az előadásokban, cikkekben, nyílt levelekben szereplő nézeteket — megtisztítva azokat a személyeskedés értelemzavaró sallangjaitól — és egyúttal kifejtjük a mi helyesnek vélt álláspontunkat. Módot akarunk így adni a vita lefolytatására és annak minél szélesebb-gyökerű eredményességére — az együttműködés valóraváltására. Hisszük, tudjuk, hogy ez minden — pillanatnyilag bármilyen pártállású — becsületes, népe érdekeit szem előtt tartó magyar ember leghőbb óhaja.

„Mi kisebbség vagyunk és nem fecsérhetjük erőnket osztályharcra, ami különben is idejét múlta és akkor is, amikor időszerű volt, csak nemzetközi zsidók, vagy romlott lelkű, hazaáruló zsidóbérencék találták ki, hogy a maguk sötét érdekében megmételtyezték a békére vágyó és virulni akaró emberiséget. Osztályok nincsenek, csak nemzetegész van, csak sorsközösség van...”

Nagyjából így hangzik az egyik nézőpont és meg kell jegyeznünk, a legtöbbet hangoztatott, legeiterjedtebb az összes téves állásfoglalások között.

Kisebbségi sorsban élünk — ez tagadhatatlan. De valóban annyira helytálló mindaz, ami a fenti állítás szerint ebből következik, különösen a mondat második fele? Látni fogjuk, hogy nem.

Először is: erőpazarlás-e az osztályharc, olyan fényűzés, amit ma nem engedhetünk meg magunknak? Már a kérdés ilyen felállítására is hozzánem-értést, tudatlanságot árul el. Miért? Mert abból a tévedésből indul ki, hogy az osztályharc olyan játék, szórakoztató féle, mint a kuglizás, vagy a moziba járás, amit ha jól megy a sorunk, megengedhetünk magunknak, de ha szűkösen élünk, le kell róla mondanunk. Ugye, milyen egyszerű? Azonban az óhaj, minden jámborsága ellenére, csak óhaj marad és hasonlít a megboldogult természetbölcsülethez, melynek hívei a természetkutatást elvetve, a természet törvényszerűségeit íróasztaluk mellől akarták kieszelni és az ellenvetésre: mi lesz ha „fölfedezéseik” nem fedik a valóságot — azt felelték: annál rosszabb a valóságnak!

Tudjuk, hogy a társadalomnak megvannak a maga törvényszerűségei — függetlenül az egyéni akarattól. Az emberiség, a társadalom, vagy egy osztály — mert ez is van, mint azt alább látni fogjuk — előrehaladását pedig éppen ezen törvényszerűségek kutatása és megismerése biztosítja úgy, hogy hozzájuk cselekedő módon alkalmazkodva igyekszik azokat a maga javára fölhasználni.

De térjünk vissza a kérdéshez. Vannak-e osztályok? Ha igen: vannak-e kisebbségi társadalomban is? És valóban zsidók és hozzájuk hasonló, minden emberi közösségből kiüldözésre méltó, sötétbenbujkálók agyréme az osztályharcnak nevezett bujakór?

A társadalom emberi közösség. Az ember társadalmi lény és ugyanúgy nem maradhat fenn a társadalmon kívül, mint hal a szárazon. Ez vitathatatlan. Ugyancsak vitán fölüll áll, hogy a társadalom csak termelve, a fölélt javakat újjátermelve létezik és ezen termelés méretei szerint fejlődik. Ha többet termel: halad, ha kevesebbet: visszaesik. A javak anyagát a természet adja, de azokat használhatóvá a munka teszi.

Mi határozza meg az embert a társadalomban? Elsősorban a munkája. De a munkához szerszámok is kellene és nyersanyagok, vagy ahogy azokat tudományosan mondják: termelőeszközök. Mit látunk a mai társadalomban? Hogy az részekre tagozódott. Egyik oldalon állnak a földbirtokosok, gyárosok, bankárok, stb. — termelőeszközök tulajdonosai —, a másik oldalon: akik megszábot bérért a termelőeszközök segítségével azok tulajdonosai számára a javakat — az árut — létrehozzák. A két csoport — osztály — között vannak az ún. kisemberek, akik, ha termelőeszközök tulajdonosai is, az első csoportba nem számíthatók, mert anyagi helyzetük azokénál sokkal alacsonyabb és a

mai viszonyok között — egészükben — oda nem is emelkedhetnek. Ide soroljuk a kisiparosokat, kiskereskedőket és a szabad pályán levőket.

Láthatjuk: a társadalomban elfoglalt hely — osztályhelyzet — attól függ, hogy az illető egyén, vagy csoport a termelőeszközökkel milyen viszonyban van. Más szóval: tulajdonosa-e azoknak, vagy sem? Ez a valóság, és azt a mai berendezkedés keretein belül pusztán szép óhajokkal megmásítani sem lehet, még elkendőzni sem. Vagy talán akadnak olyan együgyűek, akik azt hiszik, sikerül nekik a béressel elhitetni, hogy tőle a vele esetleg egy anyanyelvű gazda; a munkással, hogy tőle a vele esetleg egy anyanyelvű gyáros semmiben sem különbözik?

„Hát jó — halljuk az ellenvetést — osztályok vannak, de ebből még nem következik az osztályharc tárgyilagos létezése is: nem következik annak a megokoltsága, hogy azt nem fölbujtás, izgatás hozza létre!”

Mit is mond ez a szépen hangzó és sokat hangoztatott állítás?

Semmi mást, mint hogy a munkást föl kell bujtani, hogy nagyobb bért, rövidebb munkaidőt akarjon; hogy a gyárost tüzelni kell, hogy minél nagyobb jövedelmet akarjon elérni és adott esetben, ha érdekei úgy kívánják (és mikor nem kívánják?) ellenszegüljön munkásai fentebb kifejezett óhajának és tőle telhetőleg mindent megtegyen, hogy azokat ne kelljen teljesíteni. Hát ezt, ép ésszel, valóban senki se hiheti el.

Mert mi is tulajdonképpen az osztályharc, annak lényege? Mi tesz egy osztályt osztállyá?

Hogy osztályok vannak, azt el kell ismernünk, aminthogy ezek éppen azért osztályok, mert a termelésben, a társadalomban, a javak elosztásában ellentétes helyeket foglalnak el. Ebből a vak is láthatja, ha akarja, hogy alapvető érdekeik sem lehetnek azonosak. És az osztályharc, annak lényege nem más, mint a küzdelem ezen érdekek érvényre juttatásáért. Ez a küzdelem lehet tudatos és nem tudatos. Az osztállyá alakulást éppen ez a különbség határozza meg. Amikor egy társadalmi réteg osztályhelyzetének tudatára jön, akkor válik a társadalmat tudatosan formáló erővé — osztállyá. Ezt a pontot gazdasági, később politikai alakulatok, szervezetek, harci szervezetek — ezért osztályharcos szervezetek — megalakulásai jelzik.

Azonban tévedésbe esnék, aki azt hinné, hogy mindez csak a mai társadalom velejárója és azon belül is csak a munkásság kiváltsága. Nem.

Mindenki hallott már a céhekről. Ugye milyen ártatlan alakulatok ezek? Ünnepeley alkalmakkor szószóloi alatt fölvonul a céh, beszédek hangzanak el, a zene szól és utána mindenki megilletődve hazamegy. Hát ezek a céhek valamikor a városi iparosság gazdasági és harci osztályszervezetei voltak és a regényes középkor a történelem lapjaira bizony sok véres csatát írt föl, amelyeket a céhekbe tömörült iparosság vívott jogaiért és azok a zászlók nem egy véres ütközetben hirdették a föltörekvő osztály győztes igazát az uralmon levővel szemben.

Vagy vegyük a gyárosok szövetségét, vagy bármely más munkaadói testületet. Ezek működése ellen igazán senkinek se lehet kifogása. És mégis, ezek az egyesületek képezik az uralkodó osztály fegyvertárának egy részét. Csodálatos, senki sem ütközik meg ezen egyesületek osztályharcos működésén azok közül, akik a munkásság szervezkedésére tücsköt-bogarat kiabálnak.

És itt van a kutya elásva. Mert mit is mond csak köznapi nyelven a következő állítás?

„... A földműves nép (!) csak része, ha nagyobb része is, a nemzetnek, a nemzet minden tagjával azonos főrekvésekkel és nem osztályelkülönüléssel, külön osztályérdekkel, vagy pláne osztályharcossal... (és) népünk sorsa attól függ, mennyire sikerült lebontani a különbséget, kiépíteni a sorsközösséget, köztudattá tenni azt, hogy az egész élete nem választható el a nemzetegész életétől...”

Eszerint a gazda, a béres, a földbirtokos, a napszámos (földművelő nép) egy fogalom. Hogy ez nem igaz, hogy ezt mondani vagy tudatlanság, vagy tudatos ármítás, azt nem kell külön bebizonyítanunk. Lehet-e a 2400 dináros évi jövedelemmel bíró, rongyos, éhező, fázó Oraveczekek és a több száz holdas nagybirtokosokat közös érdekű társadalmi csoportba sorozni? Vannak, akik azt mondják: lehet. Szerintünk nem, vagy legalábbis nem úgy, ahogy a fenti urak gondolják. De gyerünk tovább. Vojvodinai magyar földművesekről lévén szó,

tudjuk, hogy azoknak közel háromnegyedét Oraveczekek alkotják és ezért bátor-
kodunk a „földműves nép” alatt őket érteni. És erre vonatkozólag a fenti
idézet nem mond mást, mint hogy az Oraveczekek törekvései *azonosak* a nem-
oraveczekekével.

Mijük nincsen és nem volt az Oraveczekeknek? — Földjük. Mijük volt sok
évszázadon át és van ma is a nem Oraveczekek egy számbelileg kicsiny, de
annál súlyosabb hányadának? — Földjük. Mit akarnak az Oraveczekek? — Jobb
bért, rövidebb munkát és földet. Mit nem akartak adni, és ma sem akarnak
adni nekik a nem Oraveczekek? — Jobb bért, rövidebb munkát és földet. —
Jogtalan, erkölcsstelen, kisebbségellenes az Oraveczekek kívánsága? — Nem.
Jogos-e, erkölcsös-e, ha azok megvalósítása képezi törekvéseik egy részét. —
Igen. És mégis: *„Ti Oraveczekek maradjatok nyugton és ne legyenek a nem
Oraveczekekével ellentétes kívánságaitok, mert az főbenjáró bűn, nemzetegész-
árulás, osztályharc. Ezt kívánja tőletek a ti, a nem Oraveczekekével, írásztal
mellől, kényelmesen azonosított törekvéstek. Amen.”*

Vagyis a fenti logika szerint a nincstelenek érdeke teljesen azonos, egyenlő
a birtokon belül levőkével, másszóval: $0 = 1$ -el! Nem kell számtantudósnak len-
nünk annak a megállapításához, hogy ez lehetetlen és az előkészítőt is elbuk-
tatják, ha ilyet állít.

Kinek érdekében ágál valóban a fenti idézet? A nem Oraveczekekében, a
társadalom uralkodó rétegei érdekében. De ki a többség? A jövő építői, maltere
és téglái — az Oraveczekek! Kinek az érdekei fontosak elsősorban kisebbségünk
haladásának, fölemelkedésének szempontjából? A többségé. Mi legyen tehát a
kisebbségi jelszavak elseje? Az Oraveczekek kielégítetlen ősi vágya — földet!

Megbomlasztja-e vagy ez az oly szükséges kisebbségi arcvonaltól egységét?
Nem, hanem még inkább egybeforrasztja, átütő erejűvé teszi. Pedig ez osztály-
harc. még pedig a javából.

Nem akarjuk mondani valónkat túl hosszúvá nyújtani, s megelégszünk ezzel
az egyetlen példával.

Amit eddig kifejtettünk, azt bizonyítja, hogy minden társadalom, tehát a
kisebbségi is, osztályokra tagozódott, függetlenül az egyéni óhajától. Továbbá,
hogy az osztályharc nem izgatás, hanem társadalmi berendezkedés eredménye.
Végül, hogy az osztálykövetelések kielégítéséért való harc nem bomlasztja,
de acélozza a nép igaz érdekeit védő kisebbségi arcvonaltól egységét és akció-
képességét; míg azok semmibevevése, vagy olcsó szölamokkal való elintézése
annak gyöngítésével, szétzúllásával jár.

A másik mai divatos jelszó a keresztényi-nemzeti gondolat. Ha csak a
nevéből következtetnénk a lényegre, szinte semmi kifogásolni valót nem
találunk. Emberszeretet, szociális gondolat, az osztályok és osztályérdekek
elismerése, a nemzeti jogokért való harc — de nem más népek rovására, harc
a lelkiismereti szabadságért, az emberi jogokért, az embernek ember által
való kihasználása ellen. Akadhat-e elvetemedett, istentől elrugaszkodott valaki,
aki mindezt nem helyeselné? Bizony! Nem, legalábbis nem a dolgozók sorai-
ban, akiknek és akiknek ezen eszméknek szolgálniuk kellene.

Azonban nézzük csak meg a dolgot nem eszmei elvonatkozásában, de
gyakorlatban. Nem távoli országokban, de nálunk és közvetlen közelünkben.
A türelem és megértés helyett türelmetlenség és ádáz gyűlölködés. Az egy
akol egy pártor politikai jelentését úgy magyarázzák, hogy az egy népet, egy
tábort, egy pártot, egy vezért jelent! Göbbels se mondhatná különben. És nem
véletlen, hogy a saját maguk által a népérdek kizárólagos képviselőjévé kine-
vezett és csakis ezért a szerepért csiczmáskodó — népiesch — vezér és
vezérecskék ideálja Hitler és a náci módszerek. Nem véletlen, hogy a népet
pajzsára írt, de az igazi népérdeket semmibevevők a keresztényi eszme nevé-
ben borulnak le azok előtt, akik a világ négy sarkán már meggyújtották az
új világháborút, a hódító, idegen népeket leigázó háborút. Azok előtt, akik-
nek harci módszere a védtelen városok, nők, aggok és ártatlan gyermekek
csöppet sem keresztényi bombázása, Guernica lerombolása. Azok előtt, akik
a szent helyeket meggyalázzák, papokat kínoznak és gyújtótáborba hurcolnak,
mert éppen a keresztényi eszmét, Krisztust, az elnyomottak, a rabszolgák
Krisztusát szeggették szembe az Antikrisztussal, akit nálunk a *kereszténység!*
nép! jelszavakat bömbölő, habzó szájuk dicsőítene. Arról nem is szólunk,

hogy Magyarország ott vergődik az ősi ellenség halálos ölelésében és ebben nem kis részük van a mieinkkel hasonszőrűek áldásos működésének. Vagy lehet-e a nép nyelvét betöltő, ősi, nemzeti hagyományait tűzzel-vassal tipró „főlszabadtók” elől úttalan utakon menekülők százezreire keresztényi szeretettel azt mondani: — elnyerték méltó büntetésüket.

Hihetünk-e az anyanyelv jogaiért harcoló olyan vezér őszinteségében és odaadásában, akinek éppen ez a nyelv nem anyanyelve? Hihetünk-e szándékainak tisztaságában, ha mindazt, ami ellen itt harcol, másutt jóváhagyja?

Nem az elvek fontosak, nem a hirdetett elmélet. A gyakorlat alapján ítélünk emberekről, mozgalmakról, pártokról. És ott, ahol az elmélet és gyakorlat között szakadás állott be, ott az elmélet csak palást volt, amit a gyakorlat leszakított, hogy a szándékot a maga meztelen valóságában mutassa meg. Ha máshol helyesnek, a keresztényi és nemzeti gondolat valóra válásának tartom (másképp nem dicsőíthetném) a népek szabadságvágyának durva megfojtását, a nemzeti önrendelkezési jogok antidemokratikus megcsúfolását, a hódító háborút, akkor — ha alkalom adódik rá — az eddig csalétkül szánt, fennem hangoztatott, nagy jelszavakat sutba vágva — én is ugyanúgy cselekszem majd. Teszem mindezt azért, mert titkolt céloom nem a nép java, hanem a vezérség minden áron, a hatalom és az avval való visszaélés. Ezt mondják a tények — a legkeményebbféjű dolgok — és a történelem folyamán tapasztalható példák sorozata.

Nem a keresztényi eszmékben, nem a nemzeti gondolatban van a hiba, de a mögéjük húzódo fasiszta valóságban. Nem a keresztényi, krisztusi keresztet kifogásoljuk, hanem annak az árnyékába bújtatott és csak kedvező pillanatra váró nyilat és horgot.

Mi egységet akarunk a közös célok eléréseért, de a külön eszmék és érdekek elismerésével és tiszteletben tartásával. Csakis így, ilyen úton lehet egybeforrasztani kisebbségünket. És aki kijelenti: „... az egységet akarom, de az az egység csak az én mozgalmamat jelenti...” az valójában éket ver magyar és magyar közé; az nem demokrata — ha százszor is annak nevezi és nevezeti magát, hanem idegenből mintázott népellenes politikai eszmék fullajtárja.

Mi elismerjük minden ember jogát, hogy a maga módján keresse boldogulását, csak ez az út ne menjen a népérdekek rovására. Hajlandók vagyunk mindenkivel együtt dolgozni az összes közös nevezőjű célokért, ha csak egy érintkezési pontot is találunk. De minden erőnkkel és minden fölhasználható eszközzel harcolunk azok ellen, akik a maguk, vagy egy klikk érdekeit, egyéni kis céljait a nép, az egység fölébe helyezik. És különösen küzdünk a keresztényi jelszavak tisztas vértje mögé bűvó, nemzetegységről prédikáló, parancsuralomról álmodozó népbolondítók ellen, mert bennük látjuk minden igaz, hites, jószándékú akarás orgyilkosait.

Így követeljük tőlünk Rákóczi, Kossuth, Petőfi és Ady szelleme, a magyar népi hagyományok. És a harchoz lendületet, végtelen kitartást ad a demokratikus népszabadságok minden akadályon át diadalmaskodó erejébe vetett, meg nem ingatható hitünk.

(1939. április)

MÁSODIK KÖZLEMÉNY

Ha a Jugoszláviában megjelenő magyarnyelvű újságokat, folyóiratokat és egyéb kiadványokat olvassuk: ezt a szót — egység — majd minden cikkben ott találjuk. Az idegenből jött fölületes szemlélő örömmel észlelheti, hogy az egész kisebbségi magyarság — tekintet nélkül társadalmi, politikai beállítottságára — egységes, mert ugyanazt akarja. Ha pedig némi politikai iskolázottsággal is rendelkezik, akkor megállapíthatja, hogy okvetlenül szebb napok virradnak ránk, mert egységben az erő és az egységes föllépés meg kell hogy hozza az eredményt.

Így ez a jóakarató idegen. Azonban mi, itt élők, jobban, mélyebben látjuk a helyzetet és másképp is ítéljük meg.

Abban tényleg megegyezünk, hogy az egység életszükséglet. De csak ebben. Ez pedig édeskevés. A dolog lényege ma már nem az egységvágyás, hanem a mód, ahogyan különböző nézetek képviselői ennek létrehozását elképzelik,

ahogyan annak nyélbeütésén dolgoznak. És itt óriási különbségek vannak. Nem áll módunkban külön-külön felvázolni az egyes nézőpontokat. Ma még ott tartunk, hogy ezek száma ezernyi. De ez nem is fontos. A szemünk láttára és fülünk hallatára végbemenő kikristályosodás folyamata végeredményben is elvisz addig a pontig, melyre az eddigi jelek alapján biztosan következtethetünk. Addig a pontig, ahol két-három módszer köré csoportosultak, kiket az eszmék, áramlatok harca a politikai cselekvés útjára vitt.

Hasznos már most bemutatni az összebékíthetetlen elképzeléseket, hogy egyrészt a tisztulási folyamatot meggyorsítsuk, másrészt a választást megkönnyítsük, jobbra vagy balra; előre vagy hátra.

Itt vannak a „népközösség”, a „nemzetegész”, a „magyar sorsközösség”, az „osztálynélküliség” jelszava. Életszemléletünk felkavartságát mutatja, hogy sokszor ugyanazon lap hasábjain ellentétes jelszavak még ellentétesebb magyarázataival találkozunk. Szükségesnek tartjuk, hogy ebben a bábeli elnevezés zavarban — és mert zavar a szavakban csak a fogalomzavar egyik megnyilvánulása — tehát fogalomzavarban rendet csináljunk.

Nem állíthatjuk tiszta lelkiismerettel, hogy nálunk a népellenes fasiszta irány már teljesen kialakult. Egyes csoportok ebben az irányban fejlődnek, de hogy valódi — eljövendő, vagy áhított — vértjükben lépjenek a tömegek elé, attól azoknak ellenséges hangulata ugyanúgy visszatartja, mint saját eszmeviláguk különböző ellentmondásai. Az osztályharc tárgyilagos létezését öntudatosan valló és az összes szabadelvű erőkkel szövetkezni akaró baloldal mellett, csírájában bár, de ott van a „népi szocialista” irány is. Le kell szögeznünk, hogy a fasiszmus főkolomposai romboló munkájukat szerény felkészültséggel, de annál több rosszakarattal végzik.

A népiesek „magyarközössége”, „népközössége”, „sorsközössége”, „osztály-nélküli társadalma” közepén van a fasiszmus állítólag osztályfeletti „népközössége” és a dolgozó osztályok harcos szövetkezetének népközössége között. A szocializmus osztályok feletti, általános „népi” programmá válik, akkor ennek a „szocializmusnak” szempontjából a paraszt és a munkás közötti *osztálykülönbség* épp oly kevésbé fontos, mint a munkás és a tőkés, a nagybirtokos és a nincstelen közötti *osztályellentét*. Itt a „nép” többé nem a dolgozó osztályok élő közössége, hanem valamennyi osztály misztikus közössége, melyben az osztálykülönbségek — legalább a népbolondítók, a legendagyártók szerint — „megszűnnek”.

Vannak, akik keveslik a nép egyes osztályainak *szövetkezését* közös célok kivívására; pusztá érdekházasságnak tartják, aminek nincs lángja és lobogása, nincs ereje és lendülete. Ennél többet szeretnének: igazi „népi egységet”, teljes egybeolvadást. Az osztályok szövetkezését túl ésszerűnek, külsőlegesnek tartják, mert a politikai és világnézeti alkudozásokkal és engedményekkel jár. Ők többre vágyanak, olyan „mozgalomra” amely lenyúl a népi mélytalajba és a teljesség igényével lép fel. És valóban az ember nemcsak kenyéren él. Helyesebben: a kenyér nemcsak lisztből áll, nemcsak a mai nap eledele, hanem a jövőé is, az egész élet kenyere, tehát alkatrészei között ott kell lennie valaminek, ami az igaz, szép, boldog, emberi, tehát teljes élet tápanyaga. Az emberiségnek, a népnek olyan kenyér kell, amelyért élni és halni tud.

De vajon nem lehetnek-e a dolgozó osztályok *szövetkezésének* is olyan céljai, melyekért érdemes élni és halni? A lángolást és lelkesedést, az egységet és egybeforrást a népmozgalmak nem az egyes osztályok között fennálló különbségek *megszűnéséből* merítik, hanem közös érdekeikből, a közös nagy harci célokból. És átmeneti célok is lehetnek *nagy* célok, pedig tudjuk, hogy elérve őket, még nem oldottuk meg társadalmunk minden ellentmondását. A francia forradalomban nem volt-e elegendő tűz és láng, egységbe forrasztó erő a forradalmi haza védelmére, pedig ez csak közös érdek volt, népi egységről, osztálykülönbségek és ellentétek megszűnéséről szó sem lehetett. Mondhatnánk, hogy van „mítosz” teremtő ereje a demokratikus népi összefogás gondolatának is! De az a „mítosz” arra való, hogy a néptömegek *valóságos érdekeiben* és *valódi osztályhelyzetében* gyökerező harc lendületét és erejét *fokozza fel*, ellentétben a másik „mítosszal”, melynek célja, hogy *elfeledtesse* a néptömegekkel a valóságot, elkendőzze az osztályellentéteket és a népet valódi érdekeivel ellentétes célok szolgálatába állítsa. Az osztálynélküli társadalom *ígérete* az osztályok

megszüntetése, vagyis a termelőeszközök magántulajdonának megszüntetése nélkül a hazug mítoszok közé tartozik, melynek célja: a dolgozók tisztánlátását megzavarni.

Mi hát a népközösség? Szerintünk: bizonyos osztályok szövetkezése, tudatos vagy ösztönös összefogása közös célok kivívására. A fasiszták szerint: az egyfajtajúak misztikus „osztálynélküli” közössége. És a népiesek szerint? A „nép”-fogalom az ő gondolkodásukban arra való, hogy kiküszöbölje az *osztály-fogalmat*, tehát misztikus elemeket tartalmaz, másrészt arra, hogy a reakció tisztára misztikus, faji „nép”-fogalmával szemben a parasztelemet, tehát a társadalmi elemet hangsúlyozza. Ez a felemáság, ez a „középuton” lebegés vezet arra, hogy a reakciók hol mint „baloldaliakat” támadják őket, hol pedig számítanak rájuk. Mi a gyakorlati jelentősége ennek a fogalomzavarnak? Világosan szólva az, hogy a nép misztikus fogalma: a felső osztályok fegyvere a nép ellen. A nép reális (osztály) fogalma: az alsó osztályok fegyvere a felsők ellen. A népközösség: *harci program* mindkét esetben... De míg a népközösség *osztály-fogalmának* az a követelmény a tartalma, hogy a népet alkotó osztályok tudatosan fogjanak össze közös ellenségei ellen, addig a népközösség „osztályfölötti” fogalmának az a tartalma, hogy megakadályozzák a demokratikus népi összefogást és ezért az uralkodó osztály olyan szempontokat, érzéseket igyekeznek megtenni a „népközösség” alapjának, melyek arra való, hogy a néppel elfeledtessék valódi érdekeit, a dolgozók és kizsákmányolók állítólagos „sorsközösségére” irányítsák a tömegek figyelmét és érzéseit.

Magyar és magyar között természetesen van „sorsközösség”. Ez egyik alapja annak, hogy van egységes magyar kisebbség, melybe úr is, paraszt is, kádus is, gazdag is beletartozik. Ez a „sorsközösség” azonban sajátos valami. Dózsát és Zápolyát is „sorsközösség” kapcsolta össze. De az a sorsközösség, mely Dózsát Mészáros Lőrinnel, a jobbagyságot a bocskoros nemességgel, az alsó papsággal kapcsolta össze, mégiscsak más természetű volt, mint az, mely Verbóczy nemesi „nemzetét” a jobbagysághoz fűzte. Hogy hazai nyelven beszéljünk: a nem Oraveczek érdeke, hogy ezt a fajta „sorsközösséget” misztifikálják, elhazudják belőle, hogy egymással szemben álló osztályok „sorsközösségéről” van szó és szembeállítsák azzal a másik sorsközösséggel, amelyet *egymással vállvetve harcoló osztályok egysége teremt*. A népi sorsközösség: *osztályközösség, érdekek, eszmék közössége — harci közösség*. Az osztály feletti misztikus „népközösség”: *fasiszta hazugság*.

Természetesen létrejöhet — bizonyos korokban és célokra — harci közösség alsó és felső osztályok között is. A 48-as magyar forradalom példa erre. De éppen a 48-as szabadságharc *szemlélteti legjobban, hogy a náci-egység gondolatának és az osztálykülönbségek megszűnése gondolatának összekeverése nem a nép érdeke, nem alulról, hanem felülről származó gondolat*. A 48-as jobbagyok érdeke az volt, hogy a nemzeti egységen belül továbbra is fönálló külön osztályérdekeknek tudatában legyenek, hogy el ne feledjék: a függetlenség kivívására csak szövetkeztek uraik egy részével, de közös harcban való részvételükkel az ellentét úr és paraszt közt korántsem „szűnt meg”.

Manapság lépten-nyomon olyanokba ütközünk, akik „népi” politikáról szavalnak, s a „népközösség” programját hivatalosan is a demokrácia ellen játsszák ki. Ezért jövőnk szempontjából életbevágóan fontos, hogy tudjuk: a demokratikus népi egységnek semmi köze ahhoz a „népközösség”-hez, melyről különböző oldalakról prédikálnak.

Igy állunk a jelszavakkal és a mögöttük levő vagy mögöttük bújtatott valósággal. Hangsúlyozzuk: náluk az irányok csak kialakulófélben vannak és a legveszedelmesebben népellenes is kénytelen a demokrácia jelszavait használni, hogy magának hitelt szerezzen, mert kevés olyan dolog van a világon, amit népünk legszélesebb rétegei úgy gyűlölnének, mint az erőszak parancsuralmát. Hozzátehetjük, nem alaptalanul.

Hogy meg tudjuk különböztetni a konkolyt a búzától, a méregkeverőket a baráttól, a jelszavak igazi értelmével is meg kellett, hogy ismerkedjünk.

De térjünk vissza a jelszavak világából a földre. Nézzünk a kérdések szemébe. Életünkben a politika mindig nagy szerepet játszott. Akkor is, amikor volt ún. szabad közélet, akkor is, amikor politikáról még négy szemközt sem mertek beszélni az emberek. Azonban — és ez még a múlt hibáin fölépülő „a

politika úri huncutság” elve — a magyarság széles rétegeit átfogó célkitűzés és akarás nem volt, mert nem lehetett. Nem lehetett az osztályok fönnállása miatt, és nem lehetett a fölülről egymást kinevező vezérek miatt sem. Ami életünk utolsó húsz éve alatt történt, mindenképpen odahatott, hogy bennünk kifejlessze az ún. kisebbségi öntudatot. Ez nem is lehetett másként. Csakhogy sorsát mindenki, minden réteg másképp érzi. A magyar földmunkásoknak a föld hiánya fáj; ez fáj az egykori nagybirtokosoknak is, persze egészen másképp. A nagyiparosnak, bankárnak a hitelpolitika fáj; a középosztálybeli értelmiségi állások után siránkozik, stb., stb. Hát bizony nehéz, nagyon nehéz — elvileg lehetetlen is — egy átfogó, mindenki baját egyképp istápoló programot adni, hisz ami igazán közös, az majdnem csak a kultúrkérdések körébe tartozik. És jellemző, hogy akkor is, amikor erre, mondhatni, minden lehetőség megvolt, a panaszok, sérelmek fölsorolásának 90 százaléka ebben csúcscsodott ki. (Igaz, hogy nagybirtokosoktól épp úgy nem kívánhatjuk a földosztás kiszélesítésének követelését, mint hajótöröttől a mentőöv eldobását.)

Ha a kérdés mélyére nézünk, itt is különbségeket látunk. Az isten háta mögött levő tanya zseléjének az iskolakérdés az iskolával, tanítóval, sőt a forgalomba hozható tankönyvekkel még nem nyert megoldást. Neki utak kellene, hogy a gyerek az iskoláig ne latyakos mezőkön át gázoljon, a gyerekek ruházat kell, hogy télen ne fagyoskodjon, ingyenes, vagy olcsó könyvek, íróeszközök kellene és végül jobb bér a családapa számára, hogy ne legyen kénytelen iskolaköteles gyermekét munkába adni. Ha másik társadalmi réteget veszünk szemügyre, ugyanígy megtaláljuk a kérdés különleges osztálybéllyegét.

Az anyanyelv szabad használati jogának valóráválása elsősorban emberi szükséglet, de még nem egyenlő a boldogulással. A kultúrát nem lehetett soha anyagi javaktól elválasztani és ma sem lehet. Aki ezt teszi, csal és butít.

Van-e tehát akkor pont, amely kisebbségi társadalmunk minden rétegét, vagy többségét, egyaránt érdekli? Lehetséges-e egység a kisebbségen belül? Menetelhet-e karöltve minden kisebbségi magyar közös célok felé?

Van, lehet, menetelhet. Ha nem mindenki, de a túlnyomó többség igen.

Mik ezek a kérdések?

Elsősorban az annyszor említett demokratikus népszabadságok. És itt nem vagyunk egyedül, de velünk áll egy arcvonalban Jugoszlávia népeinek 90 százaléka.

Azután a különleges helyi érdekűnek nevezhető vojvodinai kérdések. Az adó, hitel, útépitési, vám- stb. politika. És itt sem vagyunk egyedül.

Hisz ezek — mondhatná valaki — nem kisebbségi kérdések. Téves ilyet állítani.

Miért?

Mert a mi különleges, népi, vagy nemzetiségi követeléseink igazi, valóságos teljesülése, a fönnálló kereteken belül, csak ezek után jöhet. Ahol nincsenek demokratikus népszabadságok, ahol nincs szólás-, gyülekezési szabadság, ott a kisebbség kérdései sem nyerhetnek megoldást. Már azért sem, mert nincs, aki a nép nyilvánított óhajának megfelelően kimondja őket. De ha lenne is, a parancsuralmi rendszer, amely a többségi nép érdekeiből is csak a legföül-állókét veszi tekintetbe, nem adhat jogot a kisebbségnek. Bizonyíték egyrészt az olaszországi és németországi kisebbségek közismert sorsa, másrészt a néhai Csehszlovák Köztársaság kisebbségi politikája.

Mi szövetkezni akarunk. Nyíltan, hátsó gondolatok nélkül, őszintén, becsületesen és megbecsülve a közös úton, közös célok felé haladó útitársainknak a miénktől eltérő meggyőződését, de ugyanezt akarjuk a magunk számára is. Mi hirdetjük: sorakozni még nem késő, mert út a tizenkettedik óra és a mulasztás végzetessé válhat. Ha egy zászló alá is gyűlünk mindannyian, akik népünk javát akarjuk, akkor is kevesen vagyunk, akkor is szövetséges után kell nézünk és köröttünk és velünk egy sorsban élő népek soraiban. Célunkat: az emberi jogok megvalósulását csak ily egységgel és széles szövetkezéssel érhetjük el.

Nem álmodunk lehetetlent és ámitunk osztályon kívüli egységgel. Nem akarjuk sem a magunk, sem mások számára a kultúraellenes, szabadságtipró, idegenből mintázott, vagy éppen az ősi ellenség által számunkra készített rabigát.

(1939. május)

HARMADIK KÖZLEMÉNY

*Meddig tart ez őrült hangzavar még?
Meddig bőgtök még a hon nevében?
Kinek a hon mindig ajkain van,
Nincsen annak, soha nincs szívében!
Mit használtok kofa nyelvetekkel?
Évről évre folyvást tart a zaj,
Es nem ott-e, ahol volt, a nemzet?
Nincs-e még meg minden régi baj?*

*Tenni, tenni! ahelyett, hogy szóval
Az időt így elharácsoljátok;
Várva néz rég s oly hiába az
Isten napja s a világ reátok.
Nyújtátok ki tette a kezét már
S áldozatra zsebiteket,
Tépláljátok végre a hazát, ki
Oly sokáig táplált titeket.*

(Petőfi, 1847)

Örömmel állapítjuk meg, hogy sajtónk — néhány nyomdafestékre nem érde-
mes, gyűlölködő és becületes szándékot és hitet bemocskolni akaró írástól el-
tekintve — komolyan hozzálátott kisebbségi életünk sorsdöntő kérdéseinek
tárgyalásához. Azok után, amit lapunkban a fenti cím alatt, de egyéb közlemé-
nyekben is, eddig közzétettünk, jelen cikkünkben le akarjuk fektetni kisebbségi
életünkre vonatkozó álláspontunkat.

Az eddig nem egységes, sokszor egymás ellen harcoló csoportok összefogása
csak tiszta és leszögezett szándékok ismeretén nyughat; csak a közös munkál-
kodásból és elsősorban az *egyenrangúság* elismeréséből fakadhat, valamint úgy,
hogy a közösségre léptek egymást nem támadnák és minden vitás kérdést
egymás közt, megegyezéssel intéznének el. A jövő mutatná azután meg, hogy
ki rendeli magát önzetlenül a közös célok alá és ki hajhássza a maga, vagy
klikkje érdekeit.

A nyílt, őszinte, férfias beszéd pedig a félreértéseket és félremagyarázha-
tóságokat küszöbölne ki.

Elgondolásaink a gazdasági és kulturális kérdéseket ölelik fel és azok teszik
politikai állásfoglalásunk alapját. Azt is le kell még szögeznünk, hogy elgondor-
lásaink a *máéból* fakadnak és a *mai* körülményekhez szabtuk őket.

A jugoszláviai magyarság több mint négyötöde él Vojvodinában. Ez azt
jelenti, hogy az életünket érintő kérdések tárgyalásánál Vojvodina a legfonto-
sabb, mert politikai súlyt jelentő számbeli erőt csak itt alkotunk.

Népünk egyharmada városokban, és kétharmada falvakon és nagyközségek-
ben él. Tehát kisebbségünk legnagyobb része földművelő. A birtokmegosztást
nem ismerjük pontosan. Azt tudjuk, hogy földművelőink túlnyomó részét kb.
kétharmadát földtelenek, vagy olyanok alkotják, akik birtokukból megélni nem
tudnak. A városiak megosztása hozzávetőlegesen: egyharmada munkás, egy-
harmada kisiparos, kiskereskedő, egyötöde értelmiségi, hivatalnok és szabad
pályán levő, maradék egy tizede pedig nagybirtokos, nagyiparos, pénzember, stb.

Körülbelül így fest a vojvodinai magyarság társadalmi összetétele. Ez pa-
rancsoló tény, melyet mindig szem előtt kell tartanunk, melyhez alkalmazkod-
nunk kell.

A célkitűzések és akarások két pontba foglalhatók. Ezek: 1. a meglevő ja-
vak, jogok megőrzése és 2. azok kiszélesítése.

Ha tudni akarjuk mivel rendelkezünk, akkor leltárt kell csinálnunk. Ez a
leltár sajnos nagyon szűkös és nagy szegénységet mutat. Amink van, a java
csak papíron a mienk. Ez még inkább kötelezővé teszi számunkra a munkát
és az összefogást.

Ha most sorba vesszük társadalmi rétegződésünk egyes csoportjainak mik
a hiányai, óhajai, elsősorban a legszámottevőbb csoport: a földmunkások és sze-
gényparasztok felé kell fordulnunk. Itt a föld a kívánságok kezdete és koro-
nája. Ezen kívül a jobb napszámot kiharcoló szervezkedés szabadsága, anya-
nyelvű iskolák, szabad nyelvhasználat, jobb egészségügyi szolgálat (orvosok,

szülésznek, kórházak, olcsó és ingyenes orvosságok). Ezen elemi természetű követelések elől nem lehet kitérni.

A társadalmi ranglétrán egy fokkal följebb állók a középbirtokosok. Ők olcsó hitelt, mértékletes adózást és jó árakat, szabad kereskedelmet, jobb közlekedést, magyarán: utakat, iskolákat, szakiskolákat, a föld eredményesebb műveléséhez szükséges eszközök és anyagok (műtrágya, kékkő, gazdasági szerzőszámok, stb.) mai magas árainak leszállítását akarják, ami csak a vámtételek csökkentésével és a kartelek megrendszabályozásával érhető el. Az egészségügyi követelések itt nagyjából egyeznek a fent mondottakkal.

Menjünk most a városba.

Látjuk, hogy egyrészt a nagyobb állami- és magánvállalatokat leépítették, vagy az ország belsejébe szállították, másrészt, hogy az állami üzemekbe való felvételnél érvényesülő szempontok a magyar nemzetiségű munkásokra cseppet sem mondhatók előnyöknek. Az iskola és az anyanyelven való tanulás a munkásságra nézve ugyancsak fontos. Nagyjából így körvonalazhatnánk a munkásság sérelmeinek kisebbégi részét. Ezenkívül a vajvodinai munkabérek az egész országban a legalacsonyabbak, a szakszervezeti mozgalom a nemzetiségi terület adta korlátok bélyegét viseli. Vegyük ehhez városaink közismerten rossz egészségügyi viszonyait, a munkásbiztosítással szemben emelt kifogásokat és mondhatnók kész programmal állunk szemben.

A városi kisemberek panaszai az adó, hitel, közlekedés, nyelvhasználat, iskola, stb. kérdéseire terjednek ki.

A hivatalnokokat és szabad pályán levőket a nyelvhasználat, az állami és községi — közigazgatási — hivatalokban való alkalmazás, sajtó, iskola kérdései érintik legjobban.

Népünk egy tizedét kitevő legfelsőbb rétegek — nagyiparosok, pénzemberek, nagybirtokosok — követelései majdnem tisztán gazdasági természetűek: adózás, utépítés, hitel. A nyelvhasználat, iskola, sajtó náluk másodrangú szerepet töltenek be. A nagybirtokosok ezenfelül elsősorban a földosztásból megmaradt s azóta szerzett földjeiket akarják megtartani és minden erejükkel elzárkóznak az újabb földosztásnak még a gondolatától is.

Nagy vonásokkal, rövidre fogva és általánosítva ilyen társadalmunk keresztmetszete is ilyenek az egyes rétegek hiányai, sérelmei — követelései. Hangsúlyozzuk: *nagy általánosságban*. Mert ezek vidékenkint és egyénenkint akként módosulnak, ahogy az illető hely, személy beállítottsága ezt megkívánja.

Minden vezetés sikerességének alapföltétele a tisztánlátás. Tudni kell kikért megy a mozgalom, kikre támaszkodik, milyen erőket tud csatasorba állítani.

Kisebbségünknek hozzátéve teljesen 80 százalékát napi munkájából élő, városi és falusi dolgozók alkotják. Nézetünk, hogy a munka fő részét erre a tömegre kell alapozni, ami azt jelenti, hogy helyzetünket tanulmányozni és onnan eredő tapasztalatokat az épülő program sarkkövévé kell tenni. Vagyis a föld nincstelenjei, szegényei és középbirtokosai, a városi munkásság, kisemberek és értelmiségiek adnák az összefogás magvát és tömbjét. Hogy a legfelső réteg, melynek kívánságai, amint láttuk, nem mindenben hozhatók közös nevezőre a 90 százalék kívánságaival, hogy ez a réteg a népünk igazi emelését célzó munkát, a dolgozók sorsának javulását hajlandó lesz-e önzetlenül támogatni, vagy sem, nem lényegtelen; de elmaradásuk nem olyan akadály, amin az igazi *népi összefogás szekere fölborulna*. Mindenkiért, aki segíteni tudna, kár ha elmarad, de a *népek sorsát nem egyének, vagy vékony rétegecskék építik, hanem maga a dolgozó nép*.

A sikernek alapja a *szervezkedés*. Közvetlen közelünkben a példák sorozatát láthatjuk. Nézzük meg a németiséget. Náluk nagybirtokosokat nem találunk, de annyi nincstelen sem, mint nálunk. Hogy a válsággal szemben Vajvodinában ők bizonyultak legellenállóbbaknak, ennek az oka szövetkezeti szervezeteik kiépített hálózatában keresendő. *Szövetkezetekre van égető szükségünk*. A gazdasági főlemelkedést szövetkezeteink kiépítése hatalmas mértékben lendítené előre. Ezért egyik feladat, amelynek elvégzését azonnal meg kell kezdenünk, a szövetkezetek szervezése. Ide szakemberek kellene, *főli kell tehát állítani egy szövetkezeti iskolát*.

Kulturális téren a meglévő szervezetekből — olvasó- és kultúrkörökből — ki kell küszöbölnünk az urambátyámos, kártyázó, ivó és elnöködsi légkört és azokat tényleg olvasó és haladó szellemű kultúrkörökké, vagyis igazi céljaiknak megfelelő szervezetekké kell átalakítani.

Mostohagyerek szerepét játszó irodalmunkat csak úgy tehetjük egészségessé, virágzóvá, ha saját erőnkől egy kiadványt létesítünk.

Műkedvelő, operettes, káros ábrándokat ébresztő színjátásunk kellő útmutatás mellett a népnevelés és a népi kultúra erős eszközévé válhat. *Népi ellenőrzés alatt álló központi irányítószerv szükséges.*

Iskolák, tanerők és tankönyvek, ugyanúgy, mint az adók, vámok, utak hitelkérdései a közvetlen politika terére tartoznak. Ami ezekből van, az kevés. Elég, ha arra gondolunk, hogy 1921-ben népünk 21 százaléka volt írástudatlan. Azóta a magyarul írni-olvasni tudók száma csak csökkent.

Az egészségügyi szolgálat emelése részben az állami, bányai és községi elintézendők sorába tartozik, de az egészségügyi szövetkezetek alakítása annak javulását nagy mértékben elősegítené. Ne feledjük el, hogy

*a magyarság halálozási arányszáma tízezer lélekre 187,
míg az átlagos dunabányai halálozási arányszám 150;*

hogy a csecsemőhalandóság népünk soraiban óriási:

Vojvodinában ezer éveszülöttet közül élete első évében meghalt

<i>német</i>	<i>zsidó</i>	<i>magyar</i>	<i>ruszin</i>	<i>román</i>
120	144	192	204	218

Ezek a számok cselekvést követelnek!

Nem akarjuk mondanivalónkat túl hosszúvá nyújtani. Fölvonultattuk a megoldásra váró, fájó pontokat, amelyek megjavítása csak közös erővel lehetséges, és amelyek sürgetik az összefogást. Ez pedig lehetséges anélkül, hogy bármelyik fél feladná elveit, behódolna a másik előtt.

Parancsoló szükség egy olyan kisebbségi program lefektetése, amely a fennálló viszonyokat tekintetbe veszi és célkitűzéseit társadalmunk rétegződéséhez szabja, hogy ennek valóraváltására népi szövetkezésbe lehessen csoportosítani az összes hatóerőket. A közösen megalkotott és elfogadott program életrekelésén való munkálkodás azután közel hozná egymáshoz az eddig különállókat és minden bizonnyal megszűlné a mag későbbi gyümölcset az egységet. Mindennek rugója a magyar közélet demokratizálása.

Jugoszláviában — Vojvodinában élünk. Ez volt kiindulópontunk és most tértünk ismét vissza annak fő jellegzetességére: a nemzeti tarkaságára. Ha ebből a szemszögből nézzük a dolgokat — és reálisan gondolkodva másként nem tehetünk —, látjuk, hogy mindenféle elszigetelt haladás lehetetlen. A közös érdekek sikeres védelme az összes itteni tényezők mind nemzetiségi, mind osztálytagozódottságainak együttes munkáját és későbbi szövetkezését ellentmondást nem tűrve követeli.

Éppen ezért két munkakör áll előttünk. Népünk belső szervezése és a többi itt élő nemzetekkel való baráti kapcsolatok és a közös fellépés megteremtése, kiépítése és elmélyítése. Ez a munka azután önmagából termelné ki nemcsak az eddig eldugott, elveszett tehetségeket, de a gazdasági megerősödést is, és a szervezett érdekképviseléseken keresztül az itt élő egymásra utalt népeknek megadná azt a politikai súlyt, amely az államélet irányításában való arányos részvétel elengedhetetlen követelménye.

Magától értetődő, hogy ezen feladatok sikeres megoldása csakis a legszélesebb demokrácia alapján képzelhető el, amely az érdekeltek szabad véleménynyilvánítását minden tekintetben lehetővé teszi.

Népünknek nem bálványozott vezérekre, hanem szilárd vezérelvekre, átfogó, oдаadó, tanító és főképp szervező munkára van szüksége. Enélkül elveszett.

Szakítanunk kell a magát kortesvacsorákban kiélő, dinom-dánom patópálsággal és az örökös alkudozásokkal. Ez a régi módszer azért nem vezethetett eredményre, mert a tárgyalófelek mögül hiányzott a tömegek aktivitása. A mindent felülről való intézés pedig abba a közönybe vezetett, amely ma minden komolyabb, terjedelmesebb alapokra helyezett megmozdulásnak a ke-

rökkötője. Nekünk a fennálló politikai, gazdasági keretek között kell keresnünk azt a megoldást, amely a létet, a haladást, a boldogulást, a fejlődést biztosítja. És éppen azért, mert reálisan számolunk a körülményekkel, nem délibáb politikát, de az egyedül lehetséges megoldást: *a népek testvéri együttműködésére épített, népszabadságokon alapuló kulturális-gazdasági mozgalmat és politikát akarunk.*

Szándékosan kerültük minden divatos jelszó emlegetését. *Mert nem a jelszó a lényeg, a szó, hanem a tett. És ma elérkezett a tettek ideje.*

(1939. június)

E számunk már nyomdában volt amikor dr. Steinfeld Sándor 67. évében hirtelen elhunyt. Dr. Steinfeld a háború előtti időszakban a jugoszláviai magyar marxista publicisztika élgárdájához tartozott és a Mayer Ottmár szerkesztette Híd főmunkatársa volt. Az ő szerkesztésében indult meg, immár a szocialista Jugoszláviában, a Híd új sorozata. Élete sora úgy alakult, hogy szakorvosi tevékenysége töltötte be munkásságának utolsó negyedévszázadát, de dolgozott a háború előtti munkásmozgalom történetének feltárásán is. Társadalmi megbízásból Mayer Ottmár életútja megírásán dolgozott, amiben hirtelen halála szakította meg. Halálával az idősebb korosztály jelentős marxista publicistáját veszítettük el, folyóiratunk meginduló első számának munkatársát.

szemle

Bakos Györgyi

A JUGOSZLÁV KOMMUNISTA PÁRT VAJDASÁGI TARTOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK OKMÁNYGYŰJTEMÉNYE, 1941—1945

Vajdaság történelme, 7. kötet. Válogatta, előszóval és magyarázatokkal ellátta: Ljubica Vasilic — Novi Sad, Sremski Karlovci, 1971.

Ez a 603 oldalas könyv a Vajdasági Népfelszabadító Mozgalom harmincadik évfordulója alkalmából jelent meg a karlócai Vajdasági Levéltár, a Vajdaság történelmével foglalkozó tudományos intézet és a Vajdasági Tartományi Pártbizottság Történelmi Levéltárának kiadásában, mint a Vajdaság Történelme Könyvkiadó hetedik könyve. Az anyagot Ljubica Vasilic, a Történelmi Levéltár volt munkatársa gyűjtötte össze, és magyarázatokat fűzött a közölt okmányokhoz. A gyűjtemény 214 okmányt és névmutatót tartalmaz.

A Vajdasági Tartományi Bizottság okmányain kívül a szerző közzétette Bácska és Bánát Tartományi Ügynökségének, valamint Bácska és Baranya Területi Bizottságának okmányait is. A Szerémségi Területi Bizottságnak mindössze egy okmánya került be a gyűjteménybe (az 1941 decemberében Pecincin megtartott kerületi párt-tanácskozás rezolúciója). A szerző magyarázata szerint ezt is azért tette közzé, mert Acim Grulović, a JKP Szerémségi Kerületi Bizottságának titkára egyben a Vajdasági Tartományi Bizottság tagja is volt. Szerintünk ez az indoklás nem eléggé meggyőző.

Egy ilyen okmánygyűjtemény többféleképpen is készülhet. E könyv szerzője oly módon dolgozta fel a KP Vajdasági Tartományi Bizottságára vonatkozó okmányokat, hogy csak azokat vette tekintetbe, melyeket a Tartományi Bizottság intézett más szervekhez, mellőzte a többi szerv által a Tartományi Bizottsághoz címzett okmányokat. Véleményünk szerint a Tartományi Bizottság munkájának könnyebb áttekinthetősége és megértése végett közölni kellett volna a válaszokat is ezekre az okmányokra.

Ha már kivételt tett a szerző azzal az egy Szerémségre vonatkozó okmánnyal, nem látjuk igazoltnak, miért nem tette közzé a Szerémségi KP Kerületi Bizottságának többi okmányát is (legalább azokat, melyek kapcsolatban állnak a JKP Központi Bizottságával, valamint a JKP Központi Bizottságának okmányait, melyeket a Vajdasági Tartományi Bizottsághoz címzett és leginkább a JKP Szerémségi Kerületi Bizottságán keresztül juttatott el).

Mint ismeretes az 1942. év folyamán és 1943 elején a Szerémségi Kerületi Bizottság volt az összekötő szerv a Központi Bizottsággal és a Legfelsőbb Parancsnoksággal. Eppen ezért kellett volna a Szerémségi Kerületi Bizottság, valamint a Központi Bizottság okmányainak is bekerülniük a gyűjteménybe.

Ezeknek az okmányoknak összegyűjtése, rendszerezése valóban fáradtságos munkát igényelt. A legkülönbözőbb körülmények között íródtak, legtöbbször mellőzve minden hivatalos megjelölést, pecsét és dátum nélküliek, nincs feltüntetve az okmány írója, sem a címzett. Különböző technikával írták őket, nem eléggé olvashatóak, tele vannak rejtjelekkel és álnevekkel, technikai és betűhibákkal. A közzétett okmányokban említett levelek, kiáltványok, körlevelek nagy részét

nem találták meg, így nagyon nehéz összekötni azokat a direktívákat és eseményeket, amelyekről ezekből az okmányokból tudomást szerezhetünk.

Mindenesetre a könyv terjedelme is arra készítette a szerzőt, hogy ilyen módon szerkessze meg ezt a gyűjteményt, bár szerintünk kompletebb formában is megjelenhetett volna. A gyűjtemény célja, hogy segítséget nyújtson azoknak, akik krónikákat, kronológiákat, monográfiákat írnak a Népfelszabadító Haború vezetés helyeiről és személyeiről.

Talán, ha a JKP Tartományi Bizottságának minden okmányát megőrizték volna, nem éreznénk ennyire a gyűjtemény fogyatékoságát. Az ilyen módon összeállított gyűjtemény nem adhat egész pontos képet a JKP Tartományi Bizottságának munkájáról, sikereiről és sikertelenségeiről. Nem helyeselhetjük, az okmányok csoportosítását sem, miszerint egyik csoportba tartoznak az 1941/42-ből, a másikba az 1943-ból valók.

A szerző állítása szerint a JKP Vajdasági Központi Bizottsága nem tudta egységesen vezetni a Népfelszabadító Harcot. Ezt azzal magyarázza, hogy Vajdaság három területre oszlott. Mindenütt különböző módon folytak a harcok és a Központi Bizottság nem tudta minden területen pontosan figyelemmel kísérni az eseményeket. Ezt az állítást csak részben fogadhatjuk el, mert a JKP Tartományi Bizottságának mindkét titkára (Žarko Zrenjanin és Svetozar Marković) 1941. szeptember első feléig Bánátban tartózkodott, majd mindketten átmentek Bácskába. 1941 decemberében Zrenjanin ismét visszatért Bánátba, és ott is maradt haláláig, 1942 novemberéig. Marković Bácskában tevékenykedett. 1942-ben kapcsolatot teremtett Szerémséggel.

Ha már így csoportosította az okmányokat a szerző, azt is meg kellett volna állapítania, hogy a JKP Tartományi Bizottsága addig, amíg át nem került Bácskába, a direktívákat a Központi Bizottságtól kapta és ezeket Bácskán át Szerémségbe továbbította. 1942-ben Szerémség volt az összekötő kapocs a Központi Bizottsággal. Amennyiben helyet kapott volna a kötetben a Kerületi Bizottság és a JKP Központi Bizottságának néhány okmánya, hisszük, hogy nem került volna sor arra az állításra, mely szerint nem létezett egységes vezetés a Népfelszabadító Harcban.

Szólni kell az okmányokhoz fűzött kommentárokról is. Mint már említettük, a háború ideje alatt írt okmányokban igen sok a hiányosság. Tele vannak rövidítésekkel, rejtjelekkel. A szerzőnek minden bizonnyal nehéz volt a rövidítésekre pontos magyarázatot adni, a rejtjeleket megfejteni. Munkáját megnehezítette az a tény is, hogy a legtöbb okmány szerzője már a háború folyamán elesett. A gyűjtemény összeállításakor a szerző konzultált a Történelmi Levéltár munkatársaival, a még életben levő harcosokkal, a Tartományi Bizottság egykori tagjaival, azokkal a tudományos munkatársakkal, akik a Munkásmozgalom és a Népfelszabadító Harc történelmével foglalkoznak. A rejtjelek megfejtése csak részben sikerült. A magyarázatok közben elkövetett, alapvető hibák mellett ezzel a kijelentéssel: „Nem tudtuk megállapítani, kire vonatkozik.” old meg minden kérdést, és nem ad semmiféle más magyarázatot. Ilyen kijelentés több mint ötven esetben fordul elő a könyvben. Figyelembe véve, hogy a gyűjtemény 214 okmányt tartalmaz, megállapíthatjuk, hogy minden negyediknél hiányzik a kommentár. Szembetűnő az is, hogy az okmányok kb. feléhez nem kell semmiféle magyarázat (ezek főleg kiáltványok).

A szerző mentségére meg kell említenünk, hogy ő nem foglalkozott a Vajdasági Népfelszabadító Mozgalomra vonatkozó okmányok tudományos feldolgozásával, nem készítette az életben maradt harcosokkal sem egyéni, sem csoportos rekonstrukciót.

A jegyzetben említett forrásanyag száma több esetben nem egyeznek meg a Tartományi Történelmi Levéltárban megtalálható eredeti számokkal (pl. a 134. és 155. oldalon). Néhol talán műszaki hibának tekinthetjük, de előfordul az is, hogy egyes okmányok számait a szerző rendszerezés közben eltévesztette, és tévesen került be a gyűjteménybe.

A magyarázatoknál alapvető hibának tekinthetjük a következőket:

a 27. oldalon — Ratko Mitrovićot nem augusztus 4-én, hanem 3-án fogták el Kikindán, és nem végezték ki ugyanott;

a 29. oldalon — Máyer Ottmár nem volt a JKP Észak-Bácskai Kerületi Bizottságának titkára, amikor a búcsúlevelét írta;

a 32. oldalon — Jovan Zeraviljevet nem október 2-án, hanem 4-én fogták el;

a 44. oldalon — Bakos Kálmán neve helyett Bakos András áll, és nem Zenta Járási Bizottságának, hanem Ada helyi pártbizottságának a titkára volt.

a 82. oldalon — a 24. számú okmányban Zrenjanin 1942. október 29-én ke't levelében (kiemelte B. Gy.) többek között ezt írja: „Ezekben a napokban végezték ki a Kerületi Bizottság két tagját... Egyikük a SKOJ Kerületi Bizottságának titkárnője.” Az 5. számú jegyzetben a szerző megállapítja, hogy ez a kijelentés Aldán Lídiára vonatkozik, és hozzáfűzi: „... aki 1942. április 5-én (kiemelte B. Gy.) öngyilkos lett”.

Ha a szerzőnek a közölt anyagról teljes áttekintése lett volna, nem csúszhattott volna be ilyen hiba.

Zarko Zrenjanin levelében említett kivégzés Jovanović Andára vonatkozik, aki részt vett a romániai összeütközésben, az elesett Brankov Dejannal együtt. Ő maga is súlyosan megsérült és valamivel később meghalt.

1941 szeptemberében Novi Sadon a rendőrség kezei közé került Ivan Lako-vić-Vijoglavin, de nem végezték ki Novi Sadon — ahogy a 177. oldalon a magyarázatban olvashatjuk —, hanem Nagy-Becskereken 1942. január 9-én; a 191. oldalon az áll, hogy Milan Džanićot 1943. június 4-én tartóztatták le Szabadkán, valójában július 4-én; a 262. oldalon Tikvicki Géza nem Bácska és Baranya Kerületi Bizottságának, hanem a JKP Vajdasági Tartományi Bizottsága Bűrójának és Titkárságának volt a tagja; a 266. oldalon — Joó Lajos csak 1944 áprilisában lett a JKP Tartományi Bizottságának a tagja; a 300. oldalon — a JKP Kerületi Bizottságát nem 1943 májusában, hanem ugyanez év júniusában alakították meg; stb.

A 195. oldalon levő 59. számú okmányról azt állítja a szerző, hogy ez már megjelent a Népfelszabadító Harcról szóló Okmánygyűjteményben (I. kötet, 158. oldal, 6. okmány), itt most csak azért említi meg, mert ebben a már megjelent Okmánygyűjteményben téves kommentárokat fűztek hozzá. Ugyanakkor könyvének 225. oldalán 69. számú okmányként mégis közlésezi teljes egészében az említett iratot (a JKP Vajdasági Tartományi Bizottsága titkárságának levelét Šaco és Ratko elvtársakhoz, azaz Petrović Nikolához és Tikvicki Gézához), a hozzáfűzött téves kommentárokkal együtt. Ez is a szerző következetlenségére vall.

Nem adott eléggé pontos magyarazatot az 1944. január 20-i keltezésű szerb és magyar nyelvű, a gyűjteményben 76. és 77. számú okmány közzétételéről sem. Mivel a komplett, eredeti magyar nyelvű irat a Vajdasági Kommunista Szövetség Tartományi Bizottsága Történelmi Levéltárában IA.891. szám alatt megtalálható, nem egészen világos előttünk, miért csak félig közölte a szerző azzal a megokolással, hogy az okmány nem teljes.

Hisszük, hogy az említett hibák, pontatlanságok elkerülhetők lehettek volna. Mindezek ellenére ez az okmánygyűjtemény nagy segítséget jelent a szak- és tudományos munkatársaknak Vajdaság történelmének tanulmányozásában, feldolgozásában, a Népfelszabadító Harc eseményeinek megörökítésében az utókor számára.

JOVAN D. MARKOVIĆ: JUGOSZLÁVIA VÁROSAI

Dr. Jovan D. Marković: Gradovi Jugoslavije; Zavod za Izdavanje udžbenika SRS, Beograd, 1971. 486 oldal.

Tartalom: Predgovor — Opšte o jugoslovenskim gradovima — Glavni grad i republički centri — Panonski gradovi — Dolinsko-kotlinski gradovi — Jadranski gradovi — Novi gradovi — Statistički pregled gradova Jugoslavije — Literatura.

Jugoszlávia városairól a földrajzi és városrendészeti szaklapokban, különféle jellegű enciklopédiákban, útikönyvekben, idegenforgalmi kiadványokban, különböző időben és különböző színvonalon számos ismeretterjesztő, népszerű-tudományos közlemény jelent meg. Kétségtelenül azonban nem volt egy olyan város-földrajzi szemlélettel megírt tudományos igényű munka, melyben egy helyen, adott földrajzi szempontok szerint rendszerezve, minden fontosabb városunkról felvilágosítást kapott volna az érdeklődő olvasó. Ezt a hiányt pótolja Dr. J. D. Marković most megjelent terjedelmes munkája.

A bevezető után A jugoszláviai városokról általában c. fejezetben a szerző városhálózatunk néhány sajátos vonását tárja fel. Rámutat városfejlődésünk szakaszosságára és az időben egymást váltó társadalmi-gazdasági rendszerekkel kapcsolatban a városalapításoknak négy jelentős hullámát mutatja ki, és utal arra, hogy az egyszer létrejött városok fejlődése, a történelmi események és a gazdasági életben bekövetkezett változások hatására nem volt folytonos. Ezután a városhálózat vertikális tagozódását és horizontális vetületét elemzi, majd városaink földrajzi helyzetét, a hasznosítható helyi és a városfejlesztő helyzeti energiákat ismerteti. Érdekes megállapításokat tesz a szerző városaink gazdasági jellegének, funkcionális arculatának és településmorfológiai képének átalakulásával kapcsolatban. A továbbiakban városaink népességmozgalmának alapvető vonásait ismerteti. A városi és a falusi települések megkülönböztetése egyet jelent azzal: hogyan definiáljuk a várost. Mivel a város sok tudománynak vizsgálati tárgyát képezi, a szakemberek sokféle szempontból foglalkoznak vele. Ezért a jogász, a statisztikus, a közigazgász, a mérnök, a városrendező a városfogalom sokféle lehetséges tartalmi jegyei közül rendszerint csak egyetlenegy választ ki a város fogalmának meghatározására. A jogi, sztatistikai, műszaki kritériumok azonban nem mutatnak rá a városok szerepére a területi munkamegosztásban. Ezt legteljesebben a népességszám, a foglalkozás szerkezeti összetétele és a terciér tevékenységek koncentrációja jelzi. J. Marković a városi települések kijelölésekor túlnyomóan csak a statisztikai kritériumot vette figyelembe, és csak a tízezernél kisebb lakosú településeknél folyamosodik a funkcionális kritériumokhoz. Egy komplexebb eljárás, pl. M. Macura vagy P. Ivandekić módszerét alkalmazva, városhálózatunkról kétségtelenül más képet kapunk. A könyv szempontjából ez azt jelenti, hogy egyes települések, melyek lélekszáma meghaladja a tízezeret, helyet kaptak ugyan, de városi jellegük megkérdőjelezhető, viszont a határértéken alul maradó, fejlett funkciókkal rendelkező települések egyénhánya kimaradt.

A következő fejezetek anyagát a korszerűen megírt, gazdag térkép- és fényképanyaggal illusztrált városmonográfiák képezik, melyeknek terjedelme arányos az illető városok szerepével a társadalmi munkamegosztásban. A könyvben összesen 105 városról kapunk ismertetést. Ezek közül 85 város lakossága haladja meg a tízezres határt, 20 városé pedig alatta van, de ezek funkcionális szempontból a városi települések csoportjába sorolhatók.

A városok csoportosítása a vonzási-funkcionális kapcsolatok figyelembe vételével az ország természeti nagytájai keretében történt. Tekintetbe véve azt a tényt, hogy nagytájaink mind a természeti tényezők, mind a gazdasági és kulturális szempontok tekintetében eltérő jellegűek, az ilyen természetű feldolgozás teljes mértékben elfogadható. A majdnem százezer km² nagyságú Pannonalföld és peremvidéke az ország legsűrűbben lakott, gazdaságilag legfejlettebb, sűrű településhálózattal rendelkező nagytája. Az ismertetett 51 város legtöbbje erős helyzeti energiájú perem- illetve kapuváros, fontos hidváros vagy forgalmi góc, magas színű tercier tevékenységekkel és erős iparral. A gazdaságilag fejletlenebb 130 ezer km² nagyságú völgyekkel és medencékkel tagolt felföld az ország legnagyobb természeti tája, népsűrűsége és településhálózata azonban jóval gyérebb az előbbinél. A felföld ismertetett 41 városa közül a legtöbb medenceváros. Az adriai tengeremlékről mindössze 13 várost mutat be a szerző. A köztársasági fővárosok és az új szocialista városok nem a nagytájak keretében, hanem két önálló fejezetben kaptak helyet.

Az anyag kiválasztása és elrendezése, az egzakt mutatók alkalmazása minden egyes városról szóló ismertetésnél azonos szempontok szerint történt. Az ilyen feldolgozási mód a városok összehasonlítását és mérlegelését, a megegyező és eltérő vonások megragadását teszi lehetővé. A könyv szövege az 1965 és 1969 között eltelt időszakban íródott, nyomdába azonban csak 1971 nyarán került. Időközben a dinamikus társadalmi-gazdasági mozgások városaink gazdasági arculatában és társadalmi funkcióik szerkezetében jelentős változásokat eredményeztek. A szerző figyelmét nem kerülték el ezek a változások. Amelyik városnál szükséges volt javításokat eszközölni, az utólag megjött a szövegben.

Minden egyes ismertetett városról a következő információkat kapjuk:

- a város topográfiai fekvése és a helyi energiák, a forgalmi fekvés és a helyzeti energiák;
- a közvetlen városkörnyék domborzatának jellemzése és a hasznosítható vizek;
- a mikroklíma sajátos vonásai különös tekintettel a csapadék évi mennyiségére és időbeli elosztására, továbbá a hőmérsékleti viszonyok alakulására;
- fontosabb mozzanatok a város történelmi múltjából;
- a város területi növekedése és település-morfológiai képének jellemzése, az uralkodó háztípusok (nem minden esetben);
- a város népességszámának alakulása, a foglalkozásszerkezeti összetétel, esetenként a népesség kor szerinti megoszlása;
- a gazdasági élet sajátosságai — a kézműipar, az ipari objektumok és a termelés méretei, a mezőgazdaság szerepe, a kereskedelmi hálózat, a vendéglátóipari objektumok, a közlekedési ágak;
- a város művelődési és egészségügyi létesítményei, műemlékei, a környék természeti szépségei.

A fentiekből láthatjuk, hogy J. Marković valóban gazdag, sokrétű anyagot közöl városainkról. Eppen ezért a szakemberek széles körének érdeklődésére számíthat. Nemcsak a geográfusok, hanem a pedagógusok, közgazdászok, történészek, statisztikusok, városrendezők, területi tervezők és társadalmi-politikai munkások számára is hasznos, sokat mondó kézikönyv lehet.

Városaink történeti kialakulásával, városmorfológiai vizsgálatokkal, városfejlesztési problémákkal, városaink funkcionális arculatának felderítésével számos urbanista, demográfus, történész, közgazdász foglalkozott. Városaink múltját, jelenét és jövőjét feltáró kutatásokban hazai geográfusaink is tömegesen vettek részt. A jusozsláv városföldrajz az eltelt két évtized alatt kiváló eredményeket mutatott fel. J. Marković munkája az eddigi kutatáseredményeket összegezi, foglalja rendszerbe, ezért könyve a hazai városföldrajz tudománytörténeti dokumentumának is tekinthető.

Borislav Martin

SZÓRÁD GYÖRGY: MATEMATIKAI MÓDSZEREK A TERVEZŐK ÉS ELEMZŐK SZÁMÁRA

Mr. Dorde Sorad: Matematički metodi za planere i analitičare; Zavod za ekonomske ekspertize, Beograd, 129 oldal.

Tartalom: Preговор. I Uloga matematičkih metoda u donošenju optimalnih poslovnih odluka — 1. Primena matematičkih metoda u ekonomiji preduzeća; 2. O modelima; 3. Vektori, matrice i skupovi; 4. Matematička formulacija poslovnih odluka; 5. Određivanje optimalne poslovne odluke; 6. Modeli linearnog programiranja; 7. Dualni problem linearnog programiranja i dualne cene. — II Planiranje proizvodnje matematičkim programiranjem — 1. Uvodne napomene; 2. Formulisanje problema; 3. Rešenje modela programiranja simplex metodom; 4. Priprema simplex metoda u određivanju plana proizvodnje; 5. Sta uraditi ako problem nije standardan?; 6. Ispitivanje nakon optimiranja; 7. Ispitivanje stabilnosti optimuma; Kontrolna pitanja; Literatura. — III Matematički metodi u pripremi proizvodnje — 1. Mogućnost korišćenja matematičkih metoda u pripremi proizvodnje; 2. Raspoređivanje radnika na posao; 3. Izbor optimalne tehnološke varijante; 4. Optimiranje opterećenja mašina; 5. Optimalno korišćenje sirovina, Kontrolna pitanja; Literatura. — IV. Primena metoda matematičkog programiranja u slučaju nelinearnih problema — 1. Rešavanje nekih nelinearnih problema simplex metodom; 2. Primena celobrojnog programiranja u donošenju investicionih odluka; 3. Može li se celobrojno programiranje i u nekim drugim oblastima primeniti?; 4. Predviđanje nivoa osnovnih pokazatelja poslovnog uspeha; 5. Rešavanje modela optimiranja sa konveksnom (konkavnom) funkcijom kriterija; 6. Završne napomene; Kontrolna pitanja; Literatura. — V. Rešavanje transportnih problema matematičkim metodima — 1. Definisane problema; 2. Osobine modela transportnog problema; 3. Metod distribucije; 4. Slučaj degeneracije; 5. Postupci za postavljanje polaznog programa; 6. Proširenje problema transporta; 7. Mogućnost korišćenja modela transporta; Kontrolna pitanja; Literatura. — VI. Priprema teorije grafova u rešavanju nekih ekonomskih problema — 1. Uvod; 2. Osnovni pojmovi iz teorije grafova; 3. Neke ekonomske primene teorije grafova; 3.1. O mrežnom programiranju; 3.2. Određivanje najkraćeg puta; 3.3. Problemi maksimalnog toka; Kontrolna pitanja; Literatura. — VII. Zalihe u preduzeću — 1. Ko-like da budu zalihe; 2. Deterministički modeli zaliha; 2.1. Određivanje optimalne veličine nabavke (serije); 2.2. Slučaj nedostatka zaliha; 2.3. Kombinovani model proizvodnje i zaliha; 3. Stohastički modeli zaliha; 3.1. Optimalna veličina voznog parka; 3.2. Zalihe rezervnih delova; 4. Primena dinamičkog programiranja u rešavanju kombinovanih problema proizvodnje i zaliha; Kontrolna pitanja; Literatura. — VIII. Ispitivanje troškova i prihoda ekonometrijskim metodima — 1. Neki klasični metodi ekonometrijskih ispitivanja; 2. Ispitivanje troškova proizvodnje; 2.1. Funkcija troškova; 2.2. Primena graničnih troškova; 3. Analiza tržišta; 3.1. Funkcija prihoda; 3.2. Kriva tražnje i koeficijent elastičnosti; 4. Ispitivanje odnosa prihoda i troškova; 4.1. Funkcija dobiti i interval rentabiliteta; 4.2. Primena dijagrama cena u tržišnoj privredi; Kontrolna pitanja; Literatura.

Az ökonometriai szakirodalmunkban nagyon ritkán látnak napvilágot olyan művek, amelyeknek az lenne a céljuk, hogy tovább képezzeék a tudományos kutatóintézetekben alkalmazott közgazdászokat. Ha mégis ilyen kiadványokra bukkannánk, azok leginkább szakinformációkat tartalmaznak a már ismert matematikai-statisztikai módszerekről. Éppen ezért csak hagyományos publikációknak tekinthetők, mint pl.: Matematika a közgazdászok számára. Kétségen kívül, hogy ezek, és az ehhez hasonló művek, nagyban hozzájárultak a gazdasági elemzések egzakt módszereinek érvényesüléséhez. A modern ökonometria — különösen az utóbbi évtizedekben — egészen új utakon jár. Ma

már az analitikai módszerek egész halmaza vált a gazdasági analízisek teljesjogú polgárává mind a termelés egészének, mind a gazdasági vállalatok egyes termelési folyamatainak, vagy gazdasági ismérveinek elemzésében. Mindezek a módszerek lényegében különböznek a háború előtti és utáni ökonometriai ismeretektől.

Külön ki kell hangsúlyozni azt, hogy az ökonometriai módszerek és modellek problémájával foglalkozó, kis számban közzétett művek elektromérnökök vagy matematikusok tollából erednek, tehát természetes, hogy a gazdaságtant csakis marginális tudományágként kezelik. Ebből az a következtetés is levonható, hogy a feldolgozott módszerek és modellek inkább absztrakt matematikai-statisztikai törvényszerűségnek tekinthetők, mintsem applikatív (alkalmazott) jellegűeknek, amelyek hatékonyan hozzájárulhatnak a gazdaság, a szervezés, a (vállalat)vezetés és döntéshozatal gyakorlati problémáinak és nehézségeinek megoldásához.

Szórád György műve a közgazdász tollával íródott, s nem az elméleti matematikuséval. Ezért a mű külön értéke, hogy a matrix algebra alapuló gazdasági elemzések legnagyobb frekvenciájú módszereit sikerült pedagógiai érzékkel interpretálni. A szerző elsődleges feladatául azt tűzte ki, hogy az elemző és tervező közgazdászokat (főleg az iparban dolgozókat) informálja az alkalmazott matematika eredményeiről a termelésben, a kereskedelemben és a szolgáltató iparban (pl. a szállításban).

Tanulmányozásának súlypontját az egyes módszerek és modellek alkalmazási lehetőségeinek és határainak megvonására helyezte. A felvetett kérdések technikai megoldása olyan szuggesztíven hat, hogy az olvasót nemcsak az alkalmazására serkenti, hanem önálló kísérletezésre is a műben csak melleslegesen sejtetett területeken.

Hogyan érte el ezt a szerző?

A könyv bevezető részében a gazdasági folyamatok és nagyságok modellezésének főbb kvantifikációs (számszerűsítési) sajátosságait tárgyalja. Ilyen szűk keretekben (alig 17 oldalon) de meggyőzően és világosan csak az ökonometria és a matrix-algebra kiváló ismerője mutathatta be a lineáris programozás és az alkalmazott matematika technikájának minden releváns (lényeges) mozzanatát. Jó pedagógiai érzékkel megirt bevezetővel a szerző elérte, hogy a matrix-algebra előzetes tanulmányozása nélkül is könnyedén és eredményesen kísérheti az olvasó az egyes módszerek — és modellekkel kapcsolatos nézetek — kifejtését. Más hasonló műveknél éppen az ilyen elméleti megalapozás hiánya taszítja el az olvasót a mű további tanulmányozásától.

A szerző művében elsőbbséget adott azoknak a matematikai módszereknek, amelyekkel a termelés anyagi és személyi feltételeit ésszerű kihasználásra optimalizálhatja. A optimum számítási modelleket klasszikus lineáris interpretációban és nem lineáris alakzatokban mutatta be. Ezek az elemzések a gazdasági folyamatok vállalati szinten korunk matematikai analíziseinek velejét képezik. Módszeresen mutatott rá a problémák lényegére, megoldásokat adott értékes megjegyzésekkel, hogy a kevésbé járatos szakember se haladjon tévúton s vonjon le káros és pontatlan következtetéseket.

A szállítási problémák matematikai módszerekkel való megoldása szakhozzáértéséről tanuskodik. Az elemzett módszert kitűnően alkalmazhatják a szállítóvállalatok szervezői a gyakorlatban, de egyúttal a modellek lényegének megértését is szolgálhatják a szállítási problémák megoldásában. Ennek a hangsúlyozása elengedhetetlen, mert már sok szállítóvállalat rendelkezik elektronikus számítógéppel, vagy ennek szolgáltatásait veszi igénybe számos problémája megoldásakor. A szervező csak a gyakorlatot ismeri, és csak meghatározott utasítás értelmében tudja elkészíteni a szükséges dokumentációt, egy kis fáradtsággal azonban a szállítási problémák mechanizmusának megoldásába is betekinhet a legmodernebb matematikai módszerekkel.

A Graf-elmélet alkalmazását — amelyet elsőnek König Dénes, a jeles magyar matematikus összesített — a mű 6. fejezetében minuciózus módon fejtette ki Szórád György a specifikus gazdasági folyamatok és folyamatok megoldásával kapcsolatban. E probléma elemzésében az író a PERT és a CPM módszerekre is kitért.

Az utolsó előtti fejezetben szó esik a munka tárgyának készletoptimalizációs problémáiról is. Itt külön rá kell mutatni a dinamikus programozás alkalmazá-

sára a termelés és a készlet összetett problémáinak megoldásában. A bemutatott módszer analitikus értéke rendkívül nagy.

A mű befejező része a termelésben történő ráfordítások és megvalósított eredmények számszerűsítésének kutatási problémáit fejtegeti. Különösen érdekes és értékes a jövedelem és a költségek összefüggésének elemzése. Itt olyan problémák matematikai analiziséről van szó, amely éppen most sok termelési vállalatban időszerű.

Egészében véve Szórád műve sajátos úttörő munka, éppen ezért a gyakorlatban leggyakrabban alkalmazott matematikai-statisztikai módszerek igen sikeresült pedagógiai és szakmai interpretációja.

Végezetül azt is szeretném megemlíteni, hogy a szerző sikeresen alkalmazza a — már több szocialista országban ismert — gazdag magyar tapasztalatot a lineáris programozás terén. Belgrádban a Közgazdasági Karon szervezett magiszteri tanulmányok első évfolyamán a magyar ökonometria nagy exper-tusa, Krekó Béla¹ tartott előadásokat. Szórád György is Krekó professzor hallgatója volt, és a fiatal kutatók egyike, aki az előlegezett bizalomnak eleget tett.

E művével a szerző befejezte tudományos fejlődésének legjelentősebb és legnehezebb időszakát. Hátramarad a modern ökonometria ismerete alapján az önálló alkotás útján való továbbhaladás, és nem kétlem, hogy az újabb alkotásokra sem kell sokáig várakoznunk.

JEGYZET

¹ Ismert művét a *Lineáris programozás*-t nálunk is lefordították és a *Savremena administracija*, Belgrád, kiadásában 1966-ban megjelent.

SLAVKO MILOSAVLEVSKI: DEMOKRÁCIA ÉS FORRADALOM

Slavko Milosavlevski: *Revolucija i demokratija*; Hronometar, Beograd, 1969, 208 oldal. *Revolucija i demokratija, Ogléd od politička sociologija*. Fordította: Jelena Macan-Čukić.

Tartalom: Glava prva: Teorijski prilaz; 1. Čovek, društvo i demokratija; 2. Građansko društvo i demokratija; 3. Diktatura proletarijata i proleterska demokratija. Glava druga: Istorijski okviri; 1. Pariska komuna; 2. Oktobarska revolucija; 3. Jugoslovenska revolucija i revolucije u drugim istočnoevropskim zemljama — A) Jugoslovenska revolucija, B) Revolucije u istočnoevropskim zemljama. Glava treća: Klasične institucije; 1. Skupštinski sistem; 2. Izborni sistem; 3. Lokalna samouprava i samoupravljanje; 4. Javna uprava, sudstvo i policija; 5. Komunističke partije; 6. Društveno-političke organizacije; 7. Javno mnjenje. Glava četvrta: Specifični problemi socijalističke demokratije; 1. Nacionalno pitanje; 2. Odnosi među socijalističkim zemljama. Glava peta: Sociološko-politički kriterijumi; 1. Društvena kritika; 2. Duhovno stvaralaštvo; 3. Obrázovanie masa; 4. Istorijske ličnosti. Beleška o autoru. Sadržaj.

A megvalósított forradalom, mint demokrácia — sokakat foglalkoztató kérdése ez szocialista valóságunknak. A demokrácia országokként másképp értelmezett, mint fogalom és mint a hatalom konkrét formája is.

Ezt a témakört elemzi Slavko Milosavlevski a *Demokrácia és forradalom* című politikai-szociológiai tanulmányában.

Az összes társadalmi viszonyok között leglényegesebbek a politikai viszonyok (melyek létrehozhatják a marx *homo politicus*-t) és mint azt a szerző kihangsúlyozza, „Ez a megállapítás nem mond ellent a gazdasági viszonyok jelentőségéről szóló marxista elméletnek, mivel a politikai viszonyokban, így vagy úgy, kereszteződnek az összes többi viszonyoknak (tehát a gazdasági viszonyoknak is) az elemei, akotói.” (U politikom odnosu, na jedan ili drugi način, ukrštaju se elementi, komponenti svih ostalih, pa i ekonomskih odnosa.)

A legtermészetesebb politikai viszony a demokrácia „állapota”. Ez a nézet felszínen volt már a régi görög filozófusoktól Rousseau-ig, és egészen napjainkig.

Kérdés az, hogy melyik társadalmi rendszer, hatalom, uralkodó osztály hogyan értelmezte.

A tanulmány első részében a szerző a polgári (tőkés) demokráciát analizálja.

— Hogyan definiálják a tőkés társadalomban fennálló gazdasági viszonyok a hatalmat?

A marxisták körében elterjedt egy nézet, miszerint a népi hatalom (demokrácia) gyakorlása ezekben az államokban csak formális, és hogy a hatalom egyének illetve kisebb csoportok kezében összpontosul, a gazdasági alap feletti hatalmukon keresztül. (Lenin: *Allam és forradalom*)

A szerző szerint helytelen ilyen kritikus módon tagadni a polgári demokráciát, mivel „... a polgár — mint politikai szubjektum — évszázados harcban, kihasználva formális politikai jogait, létrehozott egy sor olyan intézményt,

amelyek megsokszorozzák a szerepét és hatását, ellenállva a hatalmat képviselő egyéneknek és csoportoknak”.

E rendszer természetesen nem lett egyből meghatározva, definiálva. Ma is találkozunk még olyan politikai fórumokkal, amelyek a feudalizmusra jellemzőek (király, lordok háza, szenátus stb.) valamint az átmeneti (feudo-kapitalista) időszakból származó szavazás-korlátozással (a nők, vagyontalanok stb.).

Ismerteti a polgári társadalmi rendszer hatalmi formáit, intézményeit: parlament — kormány — politikai pártok — közvélemény — egyház.

A tanulmány második részében a proletárforradalom (és -diktatúra) valamint a demokrácia viszonyát taglalja.

Amennyiben a proletárforradalom „eminens demokratikus mozgalom...”, mert céljai — az ember végleges felszabadítása — azzá teszik, és megvalósul, mint a széles tömegek mozgalma egy adott társadalmon belül, a forradalom el van árulva és megszűnik..., ha nem így folytatja.

Ez azt jelenti, hogy „a forradalom szükségszerűen előrelátja a demokráciát”.

Tehát, *forradalom = demokrácia.*

(A proletárforradalom a legszélesebb néptömegek uralkodását harcolja ki, teszi lehetővé.)

Az egyenlőség fennáll akkor is, ha a forradalom erőszakos, mivel „A proletariátus elméletileg, és a történelmi tények alapján is arra törekszik, hogy az első, döntő lépést a forradalomban békés úton tegye meg, minél kisebb anyagi és emberáldozattal. (Proletarijat i teorijski i istorijski nastoji da prvu odlučnu operaciju u revoluciji izvodi mirnim putem i sa što manje ljudskih žrtava, i materijalnih razaranja.) De a „...történelmileg túlhaladott osztály még van olyan erős, hogy az ilyen lépést megakadályozza, és a fejlődés kerekét jobban lassítsa, mint ahogy az történelmileg indokolt lenne.” (... Istorijski prevaziđena klasa ima još uvek snage da spreči takvu intervenciju i da uspori točak kretanja više, no što je istorijski nužno...)

A proletárdiktatúra nem azonosítható a diktatúra verbális jelentésével (erőszak). Megsemmisítés, de „nem az ember és történelmi értékek, anyagi kultúrák megsemmisítése”, hanem „az elavult társadalmi vívmányok, és ezek hatalmi intézményeinek megsemmisítése”.

Itt konkretizálható az előbb fölvetett különbség a demokrácia értelmezésében — Demokratikus berendezésű országokban (szocialista) ismert (volt) a proletárdiktatúra verbális értelmezése, amely már a szerző szerint „... eltávolodás a forradalomtól, megalázása annak.” Ha az ember nem válik homo-politicus-szá, az új társadalomban, nem marad „ügye” a forradalom, annak vívmányai, eltávolodik tőle. A hatalmi szervek, és (az akkor már) ál-demokratikus formák, eltávolodnak a munkásosztály közvetlen érdekeitől, és a forradalom = demokrácia = egyenlőség nem áll fenn. Ezért kell a munkásosztálynak olyan hatalmi eszközöket biztosítani önmagának, hogy a forradalom szerveit erősen kézben tartsa, hogy azok ne váljanak önállóvá, saját érdekeik képviselőivé.

Ha ezt sikerül biztosítani, a megvalósult forradalom és az öngazgatás közé szabadon oda lehet tenni az egyenlőség jelét. (Između revolucije, kada se ona konsekventno realizuje, i samoupravljanja bilo bi slobodno staviti znak jednakosti.) E fejtegetés alapján építi fel Milosavlevski a forradalom és demokrácia viszonyának analízisét, történelmi visszapillantást is adva a Párizsi kommun — Októberi forradalom — Jugoszlávia forradalma — Keleti-típusú országok forradalmai — Kínai forradalom alatt történő eseményekről, rámutatva a forradalomban jelentkező specifikus különbségekre, hangsúlyozva azt, hogy nem lehet „receptet adni” egy forradalom győzelemre viteléhez.

Ismerteti a szocialista demokrácia megvalósulását biztosító intézményeket és a proletárállam hatalmi szerveit, azok szerepét.

— Szkupstina rendszer — Választási rendszer — Öngazgatás és lokális öngazgatás — Közigazgatás — Bíróság — Rendőrség — Kommunista pártok — társadalmi-politikai szervezetek — Közvélemény — mint az állam elhalásának fokát mutató tényezők.

(Érdekes a szocialista, és tőkés rendszer hasonló intézményeinek összehasonlítása.)

A nemzetiségi kérdés, mint a szocialista demokrácia alappillére, fontos szerepet kapott a tanulmányban.

„A megoldatlan nemzetiségi kérdés, illetve a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának kérdése nemcsak hogy a bizonytalanság és a politikai konfliktusok forrása, ami már magában megnehezíti a demokrácia haladását, hanem közvetlenül mutatja azt, hogy a szocialista társadalom képtelen megoldani a demokrácia legfontosabb problémáját.”

Az utolsó fejezet foglalkozik a forradalom által létrehozott szellemi értékekkel. Hogyan jut kifejezésre a szocialista társadalom tagjának szellemi szabadsága a művészeteken, társadalombírálaton és a széles néprétegek képzésén keresztül.

E monográfiája 1967-ben látott először könyvalakban napvilágot (I. P. *Kultura, Skopje*)

RADOŠ SMILJKOVIĆ: A JKP AZ ÖNIGAZGATÁS KIALAKÍTÁSÁNAK FOLYAMATÁBAN

Radoš Smiljković: SKJ u procesu konstituisanja samoupravljanja; Hronometar, Beograd, 1969. 280 oldal.

Tartalom: Predgovor. Uvod. Prvi deo: Opšte teorijske metodološke premise konstituisanja revolucionarne partije proletarijata. Glava I. Načela razmatranja političkih partija — 1. Prethodne napomene; 2. Priroda fenomena političke partije; 3. Funkcija partija u političkom sistemu; 4. Organizacija političkih partija. — Glava II. Postavke Marksa i Engelsa o ulozi klase i partije proletarijata — 1. Proletarijat u istorijskom razvoju društva; 2. Proleterska partija i njena uloga u klasnoj borbi; 3. Marks-Engelsovo shvatanje organizacionog pitanja. — Glava III. Lenjinovo shvatanje partije; boljševički tip organizacije partije — 1. Uloga partije u aktivizaciji ostalih pripadnika radnih masa; a) Uloga partije; b) Partija — ostale organizacije; 2. Partija — izgradnja proleterske države; a) Konstituisanje državne organizacije; b) Borba protiv birokratizma; 3. Osnovne karakteristike boljševičkog tipa organizacije (Lenjinova koncepcija); 4. Član partije; 5. Rukovodilac — rukovođenje; 6. Unutar-partijski život, izgradnja jedinstva; 7. Nekoliko zaključaka. Drugi deo: Savez komunista avangarda radničke klase u procesu konstituisanja samoupravne strukture društva. — Glava IV. Uloga KPJ u osvajanju i realizaciji vlasti radničke klase — 1. KPJ — nosilac rukovodeće uloge u ratu i Revoluciji; 2. Uloga KPJ u uslovima revolucionarnog etatizma. — Glava V. Socijalne i političke pretpostavke relevantne za određivanje sadržaja društvene uloge SKJ — 1. Društveno samoupravljanje kao programski cilj SKJ i objektivna situacija u kojoj deluje; 2. Promene u socijalno-političkoj strukturi i društvenom grupisanju; 3. Transformacija socijalne strukture i njen odnos prema konstituisanju samoupravljanja; 4. Neke osobenosti kulturnog razvoja; 5. Položaj radničke klase u praktičnoj realizaciji samoupravljanja; 6. Pravci društvenog grupisanja u novoj etapi samoupravljanja. — Glava VI. Osnovne komponente uloge SKJ u toku konstituisanja samoupravljanja — 1. Prethodne napomene; 2. Istorijski smisao vodeće idejno-usmeravajuće uloge Saveza komunista; 3. Oblici idejne i političke akcije SKJ — neki aspekti metoda delovanja; 4. Komunisti u društveno-političkim organizacijama. — Glava VII. Važniji činioci organizacije i njihova funkcija u ostvarivanju uloge SKJ — 1. Pravci struktuiranja SKJ značajni za formiranje komunista kao društveno-političkog radnika; 2. Osnovni oblici organizacione strukture i njihova funkcija u praksi SKJ; 3. Sadržaj i funkcija odnosa u Savezu komunista Jugoslavije u stvaranju jedinstva komunista; 4. Karakter i funkcija kadrovske politike i izbori u Savezu komunista Jugoslavije. Zaključci; Literatura; Beleška o autoru.

A nálunk megjelenő szakirodalom a politikai tudományok tárgyköréből hosszú ideig került azokat a témákat, amelyek a JKP fejlődésével és munkájával foglalkoznak. Kifejezésre jutott egy olyan nézet, hogy ezekkel a témákkal azoknak a szerzőknek kell foglalkozni, akik valamiféle hivatást, vagy tisztseget töltenek be a KSz-ben. Ez volt a helyzet akkor is, amikor az öngazgatás területén az első eredmények jelentektek, habár akkor már sok úgynevezett „érzékeny” téma megszűnt „tabu” lenni.

A JKP VIII. kongresszusa körüli időszakban kezdett a helyzet jelentősen megváltozni, amikor is több fiatal szerzőt angazsáltak. Egyik közülük Radoš Smiljković, aki ugyan a fiatal szerzők nemzedékéhez tartozik, de a szakkörökben és a nyilvánosság előtt jól ismert.

Radoš Smiljkovićnak ez a munkája doktori disszertációjának némileg meg-

változtatott szövegét képezi, amelyet eredményesen megvédett 1968-ban Belgrádban.

Radoš Smiljković műveinek első részében a politikai pártokkal foglalkozik, a pártok feladatával, szerkezeti felépítésével, a proletariátus és a párt viszonyával, szerepével az osztályharcban. Az első két fejezet főleg Marx és Engels műveire épült, s az idézetek egész sorával a szerző nagyon szépen bemutatja és elemzi az előbb felvetett problémákat.

A harmadik fejezet teljes egészében a lenini elmélet alapvető tételeinek van szentelve, ami nem véletlen, hiszen Lenin, Marx és Engels munkáiból kiindulva még tovább fejlesztette azok legforradalmibb téziseit, amelyek különös jelentőséggel bírnak a KSz feladatának kialakítása szempontjából.

A mű első része mintegy bevezetőül szolgál, a második részben pedig szó esik az öngazgatásról, a KSz-nek és tagjainak szerepéről nemcsak az öngazgatásban, hanem általában a munkaszervezetben és a társadalmi-politikai szervezetekben is.

A munkások részvétele az igazgatásban elméleti és gyakorlati síkon együtt jelentkezik a munkásmozgalom erősödésével és a szocializmus terjedésével a világon.

„A munkások igazgatása a szocialista mozgalom egyik törekvésévé válik a világon, s a szocialista társadalmi viszonyok fejlődésének tényezője, illetve a fejlett szocialista társadalom jellemvonása lesz.” (105. oldal)

Marx és Engels szerint az öngazgatás alapvető garancia a munkásosztály felszabadító mozgalmának sikeres realizálására. Ezt az elméletet csak aláhúzza az a tény, hogy az öngazgatás direkt úton hat a dolgozó emberek jellemének kialakítására. A dolgozó emberben a munka és a politikai tevékenység addig különválasztott két szférájának az egyesülését jelenti.

A jugoszláv gyakorlat megerősíti az öngazgatás elméletét, mint fő folyamatot a demokratikus szocializmus kialakításában és továbbfejlesztésében.

Az öngazgatás elméletének megteremtésében a JKP mint fő tényező jelentkezik, ha nem is direkt úton (olyan értelemben, hogy csak a párt tagjai vesznek részt az öngazgatásban), hanem mint szervezet, amely képes arra, hogy a meghatározott társadalmi célokat realizálja. „Az aktuális helyzet rámutat arra, hogy az öngazgatás feltételeinek biztosítására nélkülözhetetlen a KSz, mégpedig egy olyan KSz, amelyik megfelel az öngazgatás szellemének. Hiszen ha nem volna KSz-kérdés, milyen irányban folyna a társadalmi fejlődés? (127. oldal)

A VIII. és a IX. kongresszus kimondja, hogy a KSz feladatának megvalósítása az öngazgatásban megköveteli:

a) A korábbi hibák leküzdését az ideológiai nevelésben, mind a tervezés, mind a megvalósítás terén.

b) Hogy a tagság minél előbb alkalmas legyen céljainak megvalósítására a társadalom és a gazdaság reformjában, valamint a KSz programjának és más dokumentumainak kidolgozásában.

c) Hogy a kommunisták alkalmazzák munkájukat az öngazgatásban.

d) Hogy a kommunisták kitartóbban áthidalják az ellentmondásokat eszmei-politikai felkészültségük és az öngazgatásban betöltött szerepük között (213. oldal).

A KSz tehát az öngazgatás fejlődésével egy élcsapatot képez az öngazgatók taborában közvetlen részvételével az öngazgatók mindennapos tevékenységében.

Laki László

HÉZAGPÓTLÓ ÖSSZESÍTŐ TUDOMÁNYOS KIADVÁNY A JUGOSZLÁV FOLYÓIRATOK CSALÁDJÁBAN

Centar za političke studije i društveno-političko obrazovanje. „Iz naših časopisa”, bibliografija članaka sa izvodima, Novi Sad, Sutjeska 1. Glavni i odgovorni urednik: Borislav Đorđević, redaktor: Ljiljana Tufegdžić. 1972, broj 1., str. 18.; 1972, broj 2., str. 36.

A jugoszláv gazdasági, politikai és társadalomtudományi folyóiratok köréből régóta hiányzó kiadványt bocsátott útjára az újvidéki Politikai Tanulmányok és Társadalmi-Politikai Nevelés Központja (Centar za političke studije i društveno-političko obrazovanje, Novi Sad) *Iz naših časopisa* címmel.

A folyóirat fő- és felelős szerkesztője Borislav Đurović, szerkesztője pedig Ljiljana Tufegdžić.

Jellegét tekintve elmondhatjuk, hogy e folyóirat tulajdonképpen hazánk területén megjelenő 36–37 folyóirat különböző tudományos cikkeinek és tanulmányainak rövid 8–10 soros, címszavakban összesűrített bemutatója. Külön jelentőségű az a tény, hogy az ország egész területén megjelenő szaklapokat felöleli, beleértve a nemzetiségek nyelvén megjelenő kiadványokat is, mint például a Híd, Létünk, Új symposium, Lumina, Novy život. Az említett jugoszláv folyóiratok cikkeit az új kiadvány a következő témakörök szerint csoportosítja és mutatja be: Általános tudományok, Filozófia, Szociológia, Marxizmus, Szocializmus, Politikai berendezés, Szocialista demokrácia Jugoszláviában, Szociálpolitika, Nemzetiségi kérdés, Más országok kommunista pártja, Jugoszlávia Kommunista Szövetsége, Jugoszlávia Dolgozó Népe Szocialista Szövetsége, Gazdasági élet, Politikai közgazdaság, Öngazgatás, Jugoszlávia Szakszervezeti szövetsége, Közművelődés, Nevelés, Oktatás, Női kérdések, Történelem.

Már e felsorolás is világosan bizonyítja az új kiadvány általános átfogó jellegét és a gondos szisztematizálást.

Az *Iz naših časopisa* című kiadvány eddig megjelent két száma alapján elmondhatjuk, hogy e kezdeményezés igazoltságához nem fér kétség. A kiadvány hasznosságát növeli az a tény is, hogy értékes útmutatóul szolgálhat mindazon egyéneknek, akik a tudományok különböző ágazatai iránt érdeklődnek, de méginkább hasznos a kiadvány a kisebb könyvtárak részére, ahol nincs lehetőség, hogy a hazánk területén megjelenő összes folyóíratra előfizetést eszközöljenek. Ezeknek e kiadvány segítséget nyújt, hogy az egyes témakör vagy tudományágazat figyelemreméltó cikkeire és tanulmányaira felfigyeljenek és alkalmazhassák.

Természetesnek vehető, hogy a szerkesztés és a bibliográfiai egységek megválogatása még nem alakulhatott ki. A magyar nyelven megjelenő tanulmányokra és munkákra alkalmazott szerkesztési mércéket vizsgálva kezdeti hibának, de hibának könyvelhetjük el, hogy a szerkesztő figyelmét elkerülték dr. Bori Imre (Létünk 1971, 1. szám, 63. old.), Burány Nándor (Híd, 1972, 3. szám, 411. oldal) és Petkovics Kálmán (Híd, 1972, 1., 2., és 3. szám, 115., 241. és 427. oldal) munkái. Ezek kultúr-szociológiai, faluszociográfiai illetve történeti vonatkozásai alapján nem kerülhették volna el a szerkesztés figyelmét, ha nem kezdeti nehézségekkel küzdő vállalkozásról lenne szó.

Az eddig megjelent két szám alapján bátran állíthatjuk, hogy e folyóirat csak gazdasági tartalommal is, és átfogóságban is. Ezt a megállapítást igazolja az a tény, hogy míg

az 1. szám mindössze 10 ágazatot ölel fel 29 bemutatott írással, addig a második számban, mint ahogy azt az előbbi felsorolás is bizonyítja, már 18 tudomány-ágazatot mutat be és 90 megjelent cikket.

Mindezek után tehát elmondhatjuk, hogy örömmel vettük kezünkbe tudományos kiadványaink ezen új tagjának eddig megjelent számait és sok sikert kívánunk további hasznos tevékenységéhez és működéséhez.

PHILIP H. COOMBS: AZ OKTATÁS VILÁGMÉRETŰ VÁLSÁGA

Filip H. Coombs: Svetaka kriza obrazovanja, Štamparsko-izdavačko preduzeće „Glas”, Beograd, 225 oldal. La crise mondiale de l'éducation par Philip H. Coombs, Presses universitaires de France, Paris 1968. Fordította: Dragoljub Rakić.

Tartalma: Predgovor. — Uvod. — Prvo poglavlje: Opšti pregled. — Drugo poglavlje: Ulazni prilivi (inputi) jednog školskog sistema. Tendencije i perspektive; A) Učenici posmatrani kao „ulazni elementi” (inputi); B) Nastavnici: kvalitativni i finansijski problem; C) Finansijska sredstva — Kupovna moć školstva. — Treće poglavlje: Izlazni odlivi (autputi) jednog školskog sistema. Adekvatnost potrebama; A) Završeni proizvodi i nezavršeni proizvodi; B) Adekvatnost potrebama u radnoj snazi; C) Zapošljavanje i nezaposlenost; D) Stavovi prema društvenoj evoluciji. — Četvrto poglavlje: Kako funkcioniše jedan školski sistem; A) Ciljevi i prioriteti: „putna karta” sistema; B) Kvalitet i sadržaj: glavni cilj sistema; C) Tehnologija, istraživanje i inovacija: sredstva za rešavanje problema; D) Upravljanje: kako funkcioniše jedan školski sistem; E) Troškovi i učinak: uska grla. — Peto poglavlje: Vanškolsko obrazovanje: dostići, održati se, napredovati; A) U razvijenim zemljama; B) U zemljama u razvoju. — Šesto poglavlje: Međunarodna saradnja. Ključ za rešavanje krize; A) Svetsko „zajedničko tržište” obrazovanja i njegove karakteristike; B) Spoljna pomoć i kriza; C) Specijalni zadaci za univerzitete. — Sedmo poglavlje: Sugestije za strategiju; A) Priroda strategije; B) Rezime dela; C) Sugestije za pozitivnu strategiju. — Zaključak. — Šta misle o krizi eminentni pedagozi. — Sažeti izveštaj predsednika konferencije. — Prilozi.

Ez a könyv voltaképpen az 1967-ben Williamsburgban (az Egyesült Államokban) megtartott nemzetközi konferencia fő beszámolóját tartalmazza. Ennek a nagyon időszerű, sőt égető kérdésnek a sokoldalú megvilágítását a szerző az oktatási rendszerek összehasonlító módszerrel történő elemzése által végzi. A szerző az oktatási rendszer fogalmát szélesen értelmezi, beleértve abba a különböző iskolán kívüli intézményeket is. A sok adattal (tényállással) alátámasztott, meggyőző érvelései, a különböző tényezők és mozzanatok közötti kapcsolatok, összefüggések élesszemű meglátása és elmélyült elemzése, valamint a minél nagyobb tárgyilagosságra való törekvése lehetővé teszi, hogy nemcsak a közoktatás kérdéseivel foglalkozó szakemberek, hanem e kérdések iránt szükségszerűen érdeklődő pedagógusok, társadalmi-politikai munkások (sőt a képzettebb szülők is) világos, átfogó képet nyerjenek az oktatás helyzetéről, égető problémáiról, a vitán felül álló válság okairól, jellegéről a világ különböző részeiben és ez által saját közoktatásügyünk helyzetét és problémáit is reálisabban fogják fel.

Az oktatás világválsága az általános társadalmi és gazdasági fejlődés függvénye. Az általános fejlődés művelt, képzett embert igényel, tehát minél magasabb fokú műveltséget szerez valaki, annál nagyobb lehetőségeket biztosít magának a társadalmi érvényesülésre. Feltéve, persze, ha a szakmája iránt megfelelő kereslet nyilvánul meg. A tanulás iránti érdeklődés tehát rohamosan megnőtt, viszont az oktatásra fordított eszközök a legtöbb országban megközelítően sem képesek ezt az igényt kielégíteni. Ebben a tekintetben, természetesen, az egyes országok között igen eltérő különbségek vannak, ezért a válság jellege és intenzitása is országonként különböző. Éppen ezért a szerző gyakran végez összehasonlításokat a fejlett és a fejlődőben levő (jelenleg még gyakran igen elmaradott) országok között.

Az első fejezetben „általános értékelés” cím alatt rámutat az 1950-től megindult, soha nem tapasztalt, nagyarányú expanzió következményeire, és ugyanott (mint egy nagy ellentmondást) kihangsúlyozza, hogy az UNESCO államaiban (elsősorban a népességgyarapodásban élen járó fejlődő országokban) az írástudatlanok száma 460 millióra nőtt. Bírálólag

szól az egyes társadalmi erők, szervek és iskolarendszerek inerciójáról, amely gátolja, hogy az oktatás a haladás meggyorsításának hatékonyabb tényezőjévé váljék, és megállapítja: „Az iskola, amely mindenkit továbbképzésre ösztönöz, saját magával szemben (hogy önmagát hatékonyabban tökéletesítse) nem mindig alkalmazza a kellő önbírálatot”. Ez jórészt a kutatások, tudományos elemzések hiányát tükrözi. A következő fejezetekben erre a kérdésre keresi a választ: Mit kap az iskola a társadalomtól, és mit nyújt neki?

A második fejezetben az „iskolarendszer bemeneteinek” sorában elsősorban a *tanuló problémáival* foglalkozik. Számadatokkal illusztrálja, hogy az előző generációhoz viszonyítva a rendszeres oktatásban részesülő tanulók száma megkétszereződött. Ez a növekedés a fejlett országokban még nagyobb arányú. Az Egyesült Államokban 1950-től a középfokú iskolákba járó tanulók százalékaránya 12-ről 90-re, felső fokon viszont 4-ről 44-re emelkedett. A Szovjetunióban az októberi forradalom óta háromszorosára nőtt az elemi és középiskolás tanulók száma, a főiskolások (egyetemisták) száma viszont 21-szer nagyobb.

Ugyanakkor a fejlődő országokban elsősorban az elemi oktatással felöltet tanulók száma növekedett ugrásszerűen.

A továbbtanulást gátló, különböző (egyes tőkés országokban érvényben levő) szelekciós rendszerek (gyakorlatok) elavultságára és áldemokratikus voltára a szerző szintén ebben a fejezetben mutat rá.

A *pedagógus* szerinte a válság „szívében” van. Ezzel kapcsolatban a mennyiség és minőség kérdése igen éles formában jelentkezik. Világszerte sok a végzettség nélküli és gyenge minőségű pedagógus. Ez jórészt a pedagógusok társadalmi és anyagi helyzetére vezethető vissza. Egyes latin-amerikai országokban, Indiában stb. az infláció különösen nehéz anyagi helyzetbe sodorja őket; helyzetük évről-évre rosszabbodik. Általában ez a pálya nem eléggé vonzó. Sokan, akik ezt választják élethivatásul, később elhagyják. Az é téren érvényben levő díjazási rendszer is elavult, nem eléggé serkentő. Mindennek a következményeképpen a pedagógusok minősége világméretben csökkenő tendenciát mutat.

A pénzeszközök, az anyagi ráfordítások általában nem kielégítőek. Coombs keserűen állapítja meg, hogy a tanulónkénti anyagi kiadások fokozatosan növekednek, az iskola produktivitása viszont csökkenőben van. Ez szorosan összefügg a minőség hiányával. A befektetések gyakran nem gazdaságosak, az iskolán ésszerűtlenül takarékoskodnak: nem biztosítják a korszerűsítés, a minőségi fejlesztés alapfeltételeit. Biztató, hogy egyes országokban 1955. és 1965. között a közoktatásra fordított eszközök megkétszereződtek, és hogy vannak olyan államok, amelyekben a tanügy ma már a társadalom központi kérdései között szerepel. Ugyanakkor a fejlődő országokban a szükséges anyagi alap biztosítása szempontjából a kilátások gyengék. Ez azzal a veszéllyel jár, hogy az elmaradtak a fejlettekhez viszonyítva még jobban lemaradnak.

A harmadik fejezetben az *iskolarendszer „kimeneteit”*, *eredményességét taglalva*, felteszi a kérdést: *menyiben felel meg a társadalmi szükségleteknek és az egyéni érdekeknek.* A „befejezett termékek”, a végzett tanulók száma növekvőben van. Ugyanakkor a fejletlen országokban már az elemi iskolában mind nagyobb a tanulók elszóródása, a „befejezetlen termékek” száma.

Nagyon fontos kérdés az is: mit visz a tanuló magával az iskolából, és hogyan tudja tudását, képességeit érvényesíteni. Továbbá: mire (milyen szakemberekre) van szüksége a gazdaságnak, a társadalomnak. Ebből a szempontból világszerte nagy eltérések vannak, sok helyen érezhető a tervezés (illetve a tervszerűség) hiánya. Pl. Latin-Amerikában sok orvos nem a szakmájában dolgozik, Chilében pl. 3 orvos jut egy ápolónőre; egyes országokban sok humán tudományos végzettségű szakember nem tud elhelyezkedni. Mindez azt bizonyítja, hogy egy iskolarendszert nehéz a társadalmi fejlődés követelményeire, igényeire idomítani. A megfelelő pályaválasztási tanácsadó szolgálatok, valamint a közoktatás és a gazdaság szorosabb együttműködése, természetesen, nagy mértékben biztosíthatná a szükséges összhangot.

A negyedik fejezetben a szerző az *iskolarendszer működésével, funkcionálásával kapcsolatos kérdéseket taglalja.* A kitűzött célok és a megvalósítandó feladatok sorrendje az iskolarendszer „menetjegye”. A gyorsiramú fejlődés gyakran megnehezíti a célok és feladatok meghatározását, illetve szükségessé teszi a szervezetnek (a rendszernek) a változó körülményekhez való szüntelen alkalmazkodását.

„A minőség és a tartalom a rendszer fő célja. Helyes az a megállapítás, hogy manapság a tanulók (a múlthoz viszonyítva) többet tanulnak, de az oktatás tartalma nem mindig felel meg a „külvilág” (a társadalom) követelményeinek, és az oktatás nem eléggé idomul a tanulók egyéni adottságához. A különböző iskolareformok (különösen azok, amelyek a külföldet utánozzák) gyakran éppen ebből a szempontból nem megfelelő irányzatúak.

E kérdés megoldásának módját a szerző az oktatás technológiájának fejlesztésében, a célszerű újítások bevezetésében, megvalósításában és a kutatómunka megszervezésében látja. A régi szervezési formákat és módszereket újakkal, korszerűbbekkel kell felváltani. Már a pedagógusképző intézményekben megfelelő légkört kell kialakítani az újítások befogadására; korszerű nézetekre és hozzáállásra van szükség, hogy aztán az anyagi befektetések hatékonyak legyenek: hozzájáruljanak a „termelékenység” érezhető fokozásához.

A pedagógiai kutatómunkát is az ilyen törekvések szolgálatába kell állítani (hány doktori disszertációnak nincs úgyszólván semmilyen pozitív hatása az elmélet és a gyakorlat fejlesztésére).

Az iskolarendszer irányításával, igazgatásával kapcsolatban is komoly hiányosságokra mutat rá a szerző és megállapítja annak elavultságát és nem kielégítő hatékonyságát. Az igazgatás és vezetés szervei gyakran nem állnak hivatásuk magaslatán, nem rendelkeznek megfelelő információs forrásokkal és eszközökkel; elemzési és kiértékelési módszereik (és koncepciójuk) elavult. Ezen a téren is, tehát, komoly újításokra, korszerű vezetési koncepció kimunkálására van szükség. Ez a követelmény egyaránt érvényes a közoktatási rendszerre és az egyes nevelő intézetekre. Természetesen ehhez megfelelő szakemberekre, vezetőkire is szükség van.

A kiadások és az eredményesség összhangba hozatalára, a nagyobb hatékonyság elérésére egy *átfogó stratégia* kimunkálására van szükség, amely (a szerző szerint) a következő elveken alapszik:

- individualizáció (az egyéni különbségek figyelembevétele);
- önképzés, önművelés (az erre való előkészítés);
- a szükséges eszközök biztosítása — a technológia fejlesztése;
- a pedagógusok közötti munkamegosztás megvalósítása és a gazdaságosság és ésszerűsítés elvének érvényesítése minden téren.

Nagyon célszerűnek és fontosnak tartja, továbbá, az egésznapos foglalkozás bevezetését, valamint a korszerű igazgatási, vezetési módszerek alkalmazását.

Az ötödik fejezet a különböző formákban és eltérő feltételek között megvalósuló (és megvalósítandó) *iskolán kívüli oktatásról* szól. A permanens oktatás igen időszzerű témakörének megvilágításánál a pedagógusok rendszeres továbbképzése nagyon fontos kérdés-ként szerepel.

A hatodik fejezetben Coombs a *nemzetközi együttműködésben* a válság megoldásának kulcsát véli felfedezni. Az egyes nemzeti rendszerek a világrendszer szerves, integrált részeivé váltak. A kölcsönös függőség, a kölcsönhatás, a kultúrjavak és a tapasztalatok kialakult cseréje mind hatékonyabban járul hozzá az általános fejlődés meggyorsításához, és mindinkább kizárja annak lehetőségét, hogy az egyes rendszerek „saját korlátozottságuk áldozataivá váljanak”. A fejlődőben levő országoknak, kétségtelenül, nagy segítségre van szükségük, azonban igen fontos, hogy ez a segítség (különösen a tudományos és szaksegítség) az ő különleges talajukhoz, feltételeikhez idomuljon.

Külön kitér az *egyetemek szerepére*, helyzetére, és megállapítja, hogy a felsőoktatás intézményei általában nehezen idomulnak az új, korszerű követelményekhez, és ezért gyakran nem képesek a tőlük jogosan elvárt, vezető, útmutató és mozgósító szerep betöltésére. Bezárkózottságuk, rég túlhaladott hagyományokon nyugvó felépítésük és működési rendszerük gátolja, hogy a tudomány fejlesztésének és a társadalmi haladás meggyorsításának valóban fontos tényezőjévé váljanak.

Végül javasolja egy nemzetközi szerv létesítését, amely az oktatás terén megvalósítandó szélesebb körű együttműködést szorgalmazná.

A hetedik fejezetben, miután a válság öt alapvető tényezőjét felsorolja, konkrét *sugallatokat ad „egy pozitív stratégia kialakítására”*:

- megvalósítani a különböző elemek egyensúlyát és mozgásának összhangját;
- az iskolarendszerek minden területén, az oktatás minden fokozatán a tervszerű újításokat előtérbe kell helyezni, kialakítani az oktatás új „életstílusát”, amely lehetővé teszi a korszerű munkamódszerek alkalmazását. Ehhez biztosítani a megfelelő feltételeket;
- korszerűsíteni a tanügy (és az iskolák) igazgatását, vezetését, megvalósítani a hosszútávú tervezést;
- biztosítani a korszerű pedagógust, modernizálni a pedagógusképzés egész rendszerét;
- korszerűsíteni a tanulás folyamatát (ehhez megfelelő felszerelést biztosítani);
- a szükséges (nagyobb) anyagi eszközök előteremtése;
- nagyobb figyelmet szentelni az iskolán kívüli oktatásnak, különösen a felnőttképzésnek; végül

– szoros nemzetközi együttműködést létrehozni, amely lehetőséget nyújt, hogy közös (vagy hasonló) problémáinkra közös erővel keressük a megoldást.

Vukašin Mićunović e könyv előszavában rámutatott ennek a műnek az időszerűségére és diagnosztikus jellegére, amellyel „a mi figyelmünket is közoktatásunk fájó pontjaira irányítja”.

Valóban, Coombs, Az Oktatás Tervezése Nemzetközi Intézetének igazgatója beszámolójának szinte minden fejezetével (sőt sorával) oktatásunk megannyi égető kérdését eleveníti fel bennünk, hozzájárulva, hogy azokat még világosabban, dialektikusabban és tárgyilagosabban szemléljük.

Mi is lényegében a fejlődő országok soraiba tartozunk, a mi fejlődésünkre is (az oktatás minden fokozatán) jellemző a nagyarányú expanzió és a minőség lemaradása. A tanulók elszóródása (különösen felső fokon) nálunk is gyakran aggasztó méreteket ölt. Az eszközök hiányára mi is sokszor jogosan mutatunk rá, de ugyanakkor a rendelkezésre álló eszközök felhasználása nem mindig gazdaságos. Közoktatásunkra is jellemző a tervezés elavultsága. A decentralizáció és öngazgatás viszonyai között kialakult igazgatási és vezetési szervek munkájában nincs kellő koordináció; nem fejlődtek ki az eredményesség felmérésének és a helyzet (problémák) elemzésének, kiértékelésének korszerű módszerei. A kutatómunka terén szintén lemaradtunk. A mi egyetemeink sem képesek a nekik szánt irányító, útmutató szerepnek megfelelni. Pedagógusképzésünk szintén jórészt elavult, és pedagógusaink társadalmi és anyagi helyzete nem kielégítő, ami lényegében egész közoktatásunk társadalmi és anyagi helyzetét is híven tükrözi.

Szóval itt is rengeteg a megoldatlan kérdés, sok a tennivaló. Ehhez megfelelő stratégia kialakítására van szükség. Ezen a téren, ha nem is mindenben, de főbb vonalakban feltétlenül elfogadhatjuk Coombs sugallatait azzal, hogy azokat saját feltételeinkhez idomítjuk, és szükség szerint kiegészítjük. A végkövetkeztetés az, hogy *nekünk is egy átfogó stratégiát kell kialakítanunk* a legjobb szakemberek, alkotó elmék bevonásával. Az idő nagyon sürges bennünket, az egyhelyben topogás, a várakozó álláspont fejlődésünk nagy kerékkötőjévé vált. Ha viszont az oktatás fejlődése nem kielégítő, ha az oktatás nem képes eleget tenni a korszerű követelményeknek, az az általános társadalmi fejlődést is lelassítja, és mind érezhetőbben gátolja.

Végül ideje tehát, hogy oktatásunk válságát, mint korunk égető kérdését, a maga összetettségében fogjuk fel, és az összes társadalmi erők mozgósításával, beleértve a korszerű pedagógiai szemlélet érvényesítését is, igyekezzünk lépésről lépésre haladva megoldani.

HELMAR FRANK: A PEDAGÓGIA KIBERNETIKAI ALAPJAI

Dr. Helmar Frank: A pedagógia kibernetikai alapjai — Agis-Verlag, Baden-Baden, 1969., I. kötet, 408 oldal; II. kötet, 217 oldal.

Az I. kötet tartalomjegyzéke: 1. Bevezetés — 1.1. Kétely a pedagógia tudományosságában — 1.2. A tudományrendszer eszméje — 1.3. A normatív ideológia fogalma — 1.4. Tudományos, normatív és praktikus pedagógia — 1.5. A kibernetika kezdete — 1.6. A kibernetika lényege és tagozódása — 1.7. Kibernetika és pedagógia — 2. A jelelmélet elemei — 2.0. A fejezet célja — 2.1. Jelhordozók és jelek — 2.2. Jel és szuperjel — 2.3. A jel mondattani rendeltetése — 2.4. A jel szemantikai funkciója — 2.5. A jel pragmatikus rendeltetése — 2.6. Pragmatikus jel funkció és realizálás — 3. Általános kibernetikai alapok — 3.0. A fejezet célja — 3.1. Az információs elmélet elemei — 3.11. Az információ valamint a mező fogalma — 3.12. Az információ mértékének egyértelműsége — 3.13. A bizonytalanság mértéke — 3.14. A meglepetés értéke — 3.15. Az információ hozzájárulása — 3.16. A meglepetés hozzájárulása — 3.17. A penetráció — 3.18. Az információs elmélet alapvető tételei — 3.19. Transzinformáció és szemantikai információ — 3.20. A kódolás elmélete — 3.21. Bacon-kódok — 3.22. Középes kód-szóhossz és kód-redundancia — 3.23. Duális szavrendszer — 3.24. Shannon-kód — 3.25. Huffman optimális kódja — 3.26. Irányzott kódcseré — 3.27. Zavarok ellen biztosított kód — 3.28. Csatorna kapacitás. Mc.Millan, Feinstein és Shannon tételei — 3.29. A nyelvelemzés-információ elméleti kezdete — 3.3. Boole-féle algebra — 3.31. A formális logika alapelve. Szillogizmusok. — 3.32. Az állítási számítás elemei — 3.33. A mennyiségi számítás elemei — 3.34. Boole-féle algebra — 3.35. Az állítási számítás lehetőségeinek objektívizációja — 3.4. Szó- és eseményalgebra — 3.41. Szóalgebra — 3.42. Eseményalgebra — 3.5. Az absztrakt automaták elméletének elemei — 3.51. Fogalom és ábrázolási lehetőségek — 3.52. Absztrakt automaták típusai — 3.53. Absztrakt automaták hasznavehetősége — 3.54. Automaták összekapcsolásai — 3.55. Az absztrakt véletlen automaták fogalma — 3.6. Félyllyt dinamikus rendszerek — 3.1. Szabályozó rendszerek — 3.2. Játékelméleti összefüggés az információ és szabályozó emélet között — 3.7. A számítógép (elektronikus számológép) — 3.71. A számítógép öt alkotóeleme — 3.72. Külső programvezérlés — 3.73. Belső programvezérlés — 3.8. Általános kibernetikai pedagógia — 3.81. A hat pedagógiai variabilis — 3.82. Didaktikák — 3.83. Az oktatás elmélete — 3.9. Táviat az általános szervezési kibernetikára — 3.91. A hat szervezési variabilis — 3.92. Organizatorikák (szervezési elméletek) — 3.93. Harmadfokú szervezés kibernetikai tudományszakok.

A II. kötet tartalomjegyzéke: 4. Tanítási programszövegek és tanítási automaták — 4.0. Tanítási algoritmusok, programok és absztrakt tanítási automaták konkretizálása — 4.1. Tanítási programszövegek formái — 4.2. Tanítási programok mikrostruktúrája — 4.3. Tananyag előadó eszközök (berendezések) példái — 4.4. Konkrét tanítási automaták példái — 4.5. A BAKKALAUREUS rendszer — 4.51. Alapeszme — 4.52. Adatgyűjtés, programkönyvtár tervezés és információtökeletesítés — 4.53. Tanítási és vizsgáztató automatáknak szánt összeillesztési rendszer — 4.54. A Telealzudi kombináció — 4.55. Tanítási üzem szervezése — 5. Információs pszichológia — 5.0. Fogalom — 5.1. Fenomenológiai modellvázlat — 5.2. Az úgynevezett időbertelelem (jelentés) — 5.3. A rövidtároló kapacitása (felfogadóképessége) — 5.31. Apercepció gyorsasága — 5.32. Szemantikai információ és reagálási idő — 5.33. A tároló kapacitása — 5.4. Az információs alkalmazkodás — 5.5. Az előtudatos emlékezőtehetség — 5.51. Összefüggés a rövidtároló és az előtudatos emlékezőtehetség között — 5.52. Tanulási gyorsaság — 5.53. Az előtudatos emlékezet (emlékezőtehetség) tárolási kapacitása — 5.54. A feledés — 5.55. A tanulási görbe — 5.56. Az életkortól való függés — 5.6. Az abszolút ítélet — 5.7. Motiváció és intelligencia — 5.8. Az emberben lezajló információcseré folyamatábrája — 6. Következmények a magasabb fokú pedagógiai tudományzakokra — 6.0. Alapkutatás és gyakorlat — 6.1. Műnőségi következmények a rendszeres iskolázásra — 6.11. A romantikus stádium — 6.12. A pontosság stádiuma — 6.13. Az általánosítás stádiuma — 6.2. A direkt didaktikai programozás stratégiái — 6.3. A számítógép alkalmazása a didaktikai programozásban — 6.31. A számítógép mint ellenőrzési eszköz — 6.32. ALZUDI, COGENDI és ALSKINDI formális didaktikák — 6.4. Szervezési következmények — 6.5. A kibernetikai pedagógia történelméről és földrajzáról — 7. Normatív-ideológiai kérdések — 7.0. A befejező rész célja — 7.1. A társadalmi funkciók kibernetikai klasszifikációjáról — 7.2. A személyiség eszményképe — a kibernetikai bölcseszet vagy-vagyja — 7.3. A döntés kidolgozásáról — 7.31. Alapkövetelmények — 7.32. Legáltalánosabb sorrendkövetelmény — 7.33. Magyarazatok — 7.4. A normatív pedagógiára vonatkozó vázolt következmények — Információselméleti táblázatok — Irodalom — Névsor és terminológiai lista.

Amióta Norbert Wiener¹ lerakta a kibernetika alapjait, ez a tudomány alkalmazást nyert sok más tudományban is. Szándékunkban van ezzel a rövid ismertetővel az érdeklőt olvasóközönség figyelmét felhívni Dr. Helmar G. Frank professzornak, a berlini Pedagógiai

Főiskola keretében működő Kibernetikai Intézet igazgatójának művére, mely általános elismerést szerzett nemcsak nyugatnémet szakkörökben, hanem más országokban is. Ezt az állítást alátámasztja az a tény is, hogy a művet nem sokkal megjelenése után néhány világnyelvre lefordították és nemsokára második kiadását is megélte. Szabadon állíthatjuk, hogy Frank professzor ezzel a könyvével jelentős úttörő munkát végzett a kibernetikában², amely maga is fiatal tudomány, különösképpen a kibernetikai pedagógia. Ez a tudományág még a jövő kutatásainak anyagát képezi.

Mindkét kötet — a tartalmáról ítélve — tankönyvnek mondható.

A mű első kötetében Frank professzor alapos betekintést nyújt a kibernetika, főleg az általános kibernetikába — ezt a tartalomjegyzék is mutatja.

A második kötetet a kibernetika legfontosabb humanitáris alkalmazási területének — a pedagógiának szenteli. A szerző részletesen bemutatja a tanulási programok elméletét, alkalmazását és a tanulási automatákat. Különös figyelmet érdemelnek a műnek azok a fejezetei, amelyek a számítógépek és más technikai eszközök alkalmazásának lehetőségeivel foglalkoznak az oktatásban.

Ennek a könyvnek az egyetemi hallgatók, az előadók és mások is egyaránt hasznát vehetik.

JEGYZETEK

¹ Norbert Wiener, amerikai matematikus, „Cybernetics” című 1949-ben New Yorkban megjelent munkájában fektette le a kibernetika tudományos alapjait.

² A kibernetikának sok definíciója létezik. Leegyszerűsítve mondhatnánk, hogy a kibernetika, mint tudomány, azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy egy rendszer keretén belül a feltételek változásától függően hogyan kell lefolytania egy munkafolyamatnak, hogy az eredmény a leghatásosabb legyen. Az adott körülményekhez való alkalmazkodás, s ezáltal az adott cél elérése tulajdonsága nemcsak az embernek és az állatnak, hanem a gépnek is. Éppen ezért van a kibernetikának, mint tudománynak, nagyon széles körű alkalmazása. Maga a kibernetika azonban nem ad semminemű értesítést arról, vajon az adott cél igazolt, vagyis célszerű-e. A kibernetika csupán a tevékenység (aktivitás) előkészítésével és végrehajtásával foglalkozik, hogy a kívánt célt elérjük. A kibernetika tárgykörének ilyen vázolója igazolja e tudomány alkalmazását mindazokon a területeken, amelyeken a „tevékenységek” a tudás átadása, míg az adott cél e tudás elsajátítása az átvevő (tanuló) személy részéről.

EVELYNE SULLEROT: A NŐI MUNKA TÖRTÉNETE ÉS SZOCIOLÓGIÁJA

Evelyne Sullerot: A női munka története és szociológiája, Gondolat, Budapest, 1971, 430 oldal. *Historie et sociologie du Travail féminin*, Párizs, 1968. Fordította dr. Kecskeméti Györgyné.

Tartalom: Bevezetés. Első rész — Történelem az ókortól napjainkig — 1. Az évszázadok során le nem küzdött három hátrány; 2. A női munka az ókorban és a középkorban; 3. A reneszánsztól a forradalomig; 4. A XIX. század; 5. A hódítások; 6. A XX. század háborúi és forradalmi; 7. A két háború közötti korszak és a nagy válság; 8. A fasiszta és a náci tanok a női munkára gyakorolt következményei. A szovjet nők haladása. Az angol és az amerikai nők megmozdulása. Második rész — A női munka korunkban — 9. A szovjet nők, az amerikai nők, a kanadai nők; 10. Angol, francia, holland, belga, norvég, svéd nők; 11. Az olasz, a nyugat- és keletnémet, az osztrák, a spanyol, a svájci, a dán és a finn nők. Következtetések; 12. Férfiszakmák, női szakmák; 13. A női munka életkor szerinti alakulása; 14. A női munka képzettség szerint; 15. A kereső nők jövedelme és munkabére; 16. A lányok, asszonyok szakmai képzése; 17. A női munkára vonatkozó vélemények és beállítottságok. — Befejezés: Az idő mint döntő tényező a nők számára. — Függelék: A nő helyzete 2000-ben.

A francia szociológusnő könyvét tulajdonképpen a brüsszeli szabadegyetemen tartott előadásai alapján írta meg és 1968-ban Párizsban jelent meg. Innen a könyv gazdag adatszerúsége, komoly szintje, a fejtegetés tagoltsága, de ez már a könyv íróját külön dicséri folyékony tárgyalási módja és egységes, átfogó témakezelése tekintetében is.

„Azoknak a nőknek és férfiaknak ajánlom ezt a könyvet, akiknek kialakult és határozott véleményük van a női munkáról, akár abban az értelemben, hogy ez korunk egyik szörnyű, sajnálatos jellegzetessége, amely eltávolít az aranykortól, amikor szerintük nem ismertek afféle eltévelyedést, akár úgy, hogy a női munkát tartják az egyetlen, mindenható útnak, és nem látják az út nehézségeit!” — Ezekkel a szavakkal bocsátotta útjára Evelyn Sullerot művét.

A szociológusnő olyan problémával foglalkozik, amely mindmáig megoldatlan: a nők munkájának tényleges egyenjogúságával. A női munkát összefüggéseiben tanulmányozza, hatalmas történeti és jelenkori adatokat tár elénk. Sullerot azokat az előítéleteket akarja megdönteni, amelyek azt hangoztatják, hogy „A nő a szépség és a báj, nem lehet és nem szabad munkájával tönkretenni!”

Igyekszik bebizonyítani, hogy a nők teljes emberi felszabadítása csak a munka révén mehet végbe. A történelmi áttekintést igen sok adattal bizonyítja. A történelem folyamán a munka két részre oszlik: a férfi és női munkára. A nő már az ókorban hátrányos helyzetbe kerül, ő marad otthon, műveli a földet, neveli a gyermekeket, sző, varr és a háztartást vezeti. Akkor egy-egy háztartás gazdasági egységet képezett, a nő volt a termelő. Ezek a munkák fáradtságosak voltak, nehezek és nélkülözhetetlenek, azonban teljesítményüket egyszerűen nem tekintették munkának.

A nő természeténél fogva hordja és táplálja gyermekeit, izomereje kisebb, mint a férfiaké. Munkájában hátrányos helyzetbe hozza a terhesség. Már az ókorban meg volt határozva, hogy ki hol dolgozik. Xenophán — az eleai filozófiai iskola megalapítója — így vélekedett: „A nőket az istenek benti tevékenységre teremtették, a férfiakat pedig minden másra. Az istenek a nőket bent helyezték el, mert nehezebben viseli el a hideget, a meleget, a háborút. A nők számára az a tisztességes, ha benn maradnak, és tisztességtelen, ha kinn csavarognak”. A görög szerzőnek a szavai tehát becsmérleők. A férfi számára szégyen lenne otthon bezárva maradni és nem foglalkozni a kinti dolgokkal. Ménander ezt a gondolatot tömörebben foglalja össze, és megállapítása később általános szabállyá válik: „Tisztességes asszonynak

otthon a helye, az utca a senkiházi nőké!” — Világos ennek a megosztásnak a szexuális eredete. A nő az, aki „benn” van, ott azonban nem lehet nagyot alkotni. Ez a kettősség a történelem folyamán mindvégig megmaradt.

A kinti és a benti munka megosztásában jelentkezik a prostitúció problémája. A történelem folyamán a rabszolga, a jobbágy és a munkásnők műhelyeit a prostitúció árnyékának tartották. Ezért a női munkát lebecsülték. „A prostitúció volt az állandó ürügy és erő, amivel alátámasztották azt, hogy a női munkát nem kell becsülni, mert, úgymond, az szükségképpen a prostitúcióhoz vezet! Ennek ellenszerét meg lehetett volna találni, ha ugyanannyi bért kapnak, mint a férfiak. A XIV. században például a nő a férfi keresetének háromnegyed részét kapja, a XV. században már csak a felét. A XVI. században a napszámos asszony a férfi napszámos bérének már csak 2/5-ét keresi meg. A XX. században is megtaláljuk ezt a kettősséget: a filozófus Alain-nál (1933-ban) — a „benn” és a „fenn” lehetősége jelenik meg.

„Természetes, hogy az ács a tetőn dolgozzék és, hogy a nő lenn legyen”. Ez a naív példázat a házról is sokatmondó: a férfi kinn van, és a nő benn. A nők a középkorban is sokat dolgoztak. Ekkor sem élveztek teljes egyenlőséget a férfiakkal, mégis relatíve jobb helyzetben voltak, mint a megelőző vagy a következő időkben. Sokféle munkát végeztek és számos — ma is csodált — műveket, gobelineket, ékszereket, hímzéseket alkottak.

A középkorban a női munkaerő-kínálat emelkedik, s ez ellen a férfiak minden erejükkel küzdenek. Így például 1324-ben a strassburgi gyapjűszövőök panaszt emelnek a nők ellen, akik anélkül dolgoznak, hogy a céh tagjai lennének.

A reneszánsz folyamán a férfiak valamennyi korábbi női foglalkozást magukhoz ragadnak. Például Franciaországban a selyemgyártás, amint tökéletesedik, átmegy a férfiak kezébe, s a nők számára csak a hálátlan rosszul fizetett munkák maradnak, pl. a gubók elkészítése, vagy visszakényszerítik őket a mezőgazdaságba és a háztartásba. A céhekből is kiszorítják a nőket.

A XVII. században nyíltan kijelentették, hogy a női munka „tisztességtelen és gyalázatos”. A nő továbbra is „benti” marad, csipkekészítéssel, hímzéssel foglalkozik. Egy hímzőnő bére azonban egy takács keresetének a felét sem éri el.

A XVIII. század egyhangúan dicsőíti a munkát. Am a századvégi forradalmárok a nők iskoláztatására vonatkozó követeléseket megtagadják, csupán a fiúoktatás megszervezésével foglalkoznak. Caroline Rudolphi Hamburgban iskolát alapított, és kiadott könyvében a nők neveléséről ezeket a modern hangzású szavakat írja: „Csináljatok lányaitokból emberi egyéniségeket. Ne azzal kezeljétek, hogy nagyvilági dámákat vagy háziasszonyokat neveltek belőlük. Elsősorban erős jellemek legyenek, akik szükség esetén egyedül is megállják helyüket a világban”. — Ez lesz az első feminista ismételt jelmondata. Ezzel ellentétben a nagy francia enciklopédista az „Emile vagy a nevelésről” című művében azt hirdeti, hogy a leánynevelés fő célja az legyen, hogy a nőt a férfi szolgálójává formálja. A nő csak foglalkozzék a férfi árnyékában férje és gyermekei jólétével.

A XIX. század a munka százada. Így e kor filozófusai sokkal konkrétabban foglalkoznak a munkával. Marx és Engels azt hirdetik, hogy a munkát meg kell, és mert lehet szervezni, a munkának a munkás erejévé és dicsőségévé kell válnia. Marx, ha embert mond, egyaránt ért férfit és nőt. Proudhon azonban patológikus antifeminista volt. Szerinte a nő alacsonyabbrendűsége vele született tulajdonság, és e tekintetben semmiféle fejlődés sem várható. Ezzel szemben a nő intellektuális fejlődésének minden jelétől úgy fél, mint a pestistől. „Tudományosan” a 8/27 törtszámmal fejezi ki a nő alacsonyabbrendűségét a férfi értékeihez képest. A nő egyetlen rendeltetése a férfi kiszolgálása, a háztartás, a gyermekszülés. Hasonló gondolatokkal találkozunk Rousseau-nál. Semmiféle fizikai gyönyör a nő számára: főképp semmiféle tanulás, munka, mesterség, mert mindez a női függetlenséghez vezet. Proudhon csak kétféleképpen tudja a nőt elképzelni; háziasszonynak vagy kurtizánnak. Odáig megy, hogy azt kívánja: genetikus kiválasztást kellene alkalmazni. Ez kiküszöbölőné a rossz feleségeket, és kitenyéztené a jó, fegyelmezett feleségek fajtáját. Szerinte a nő, aki dolgozik, tolvaj, mert elveszi a férfi munkáját. Proudhonnal ellentétben Owen Angliában igen sokat segített a munkásnőknek emberi méltóságuk visszaszerzésében. A kor valamennyi utópistái közül Charles Fouriernek meglepő intuitív felismerései voltak. Amikor mindenki a munka vallásának hódolt, Fourier nyugodtan állította, hogy az ember csak nyomorúságból, fősვნყնყնყնყնból és vallási vagy társadalmi kényszerből dolgozik.

Fourier határozottan feminista, a nők számára szexuális szabadságot követel és teljes kényszermentes kibontakozási lehetőséget. A nő számára is a hivatásválasztás teljes szabadságát hirdeti, és azt, hogy azonos munkáért a férfiakkal a nő is azonos fizetést kapjon.

Jules Simon 1860. február 15-én A nő, munka és munkabér című cikkében ezt írja: „Amint a gőz megjelent az ipar világában, összetörte a rokkákat, guzalyokat, és bizony szükségessé vált, hogy a nők helyet követeljenek maguknak az olvasztókemencék árnyé-

kában". — Tehát arra a pontra érkeztünk, amikor egyes gondolkodók dicsérik a női munkát és annak szükségességét. A nők munkába állnak, de kevesebbet kapnak, mint a férfiak. Így a nőket a kapitalizmusban a tőkésék szívesebben alkalmazzák, mint a férfiakat, mert ezáltal nagyobb profitra tesznek szert. A munkásnőket lenézik, a férfiak vetélytársainak tekintik.

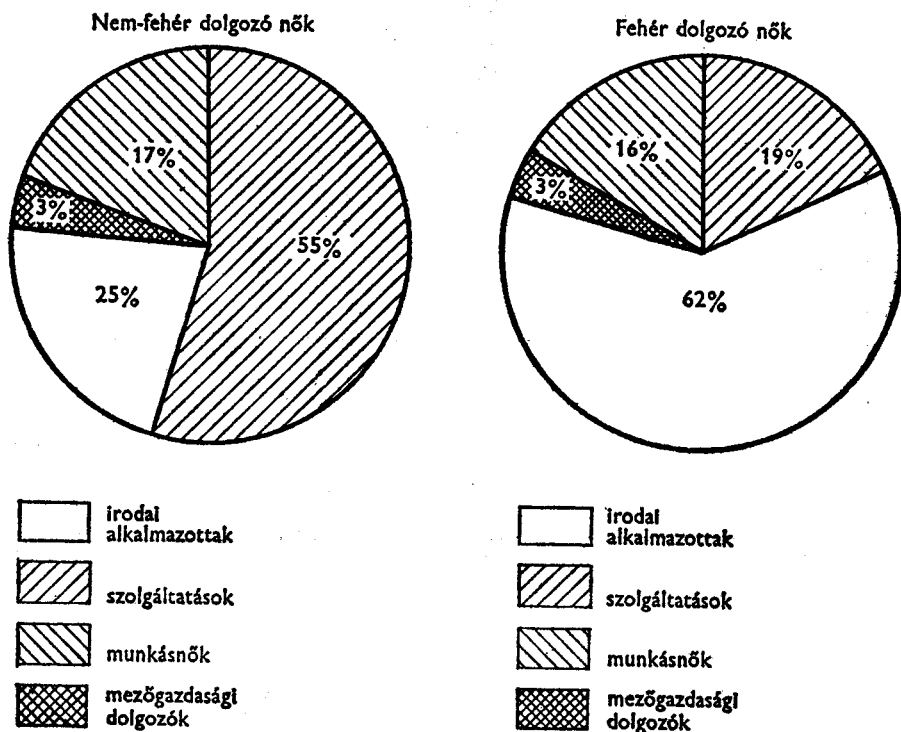
Michael, francia szociológus így vélekedett a munkásnőkről: „Még a nőrablóknál is sokkal bűnösebbek azok, akik megnyitották a városi lányok nyomorúsága, a parasztasszonyok vaksága előtt a gyilkos üzemi munka és a bűnös gyári együttlét gyászos lehetőségét! Munkásnő! Micsoda gyalázatos, mocskos szó”.

A nők sem tétlenkednek, ők is sikraszállnak a női munka elismeréséért. Különösen az 1830-as évektől kezdve befolyást gyakorolnak Saint Simon és Fourier által megindított mozgalmak. A prostitúció ellenszereként a munkát ajánlották. A prostitúció ugyanis újra megdöbbenő méreteket öltött. Kifejezték azt a gondolatot is, hogy a munka ad méltóságot a nőnek, mert a gazdasági függetlenség lehetővé teszi, hogy ne kelljen eladnia magát.

Jeanne Deroin a XIX. század közepén azt is ki merete jelenteni, hogy a nő szabadsága nem abban áll, amint állították, hogy anya lehet, mert nem választhatja szabadon azt, hogy ne legyen anya. A nők szakszervezeteket alapítanak, amelyeket akkor szövetségnek neveztek.

A XX. században, 1929-ben a gazdasági válság idején nagy volt a munkanélküliség, így a nők minden reményt elvesztettek, hogy munkába álljanak. A második világháborúban

A FEHÉR ÉS NEM-FEHÉR DOLGOZÓ NŐK MEGOSZLÁSA 1965. ÁPR.

Forrás: U.S. Department of Labor, Bureau of Labour statistics.

(Az USA-ra vonatkozó adatok, az ismertetett kiadvány 239-es oldaláról)

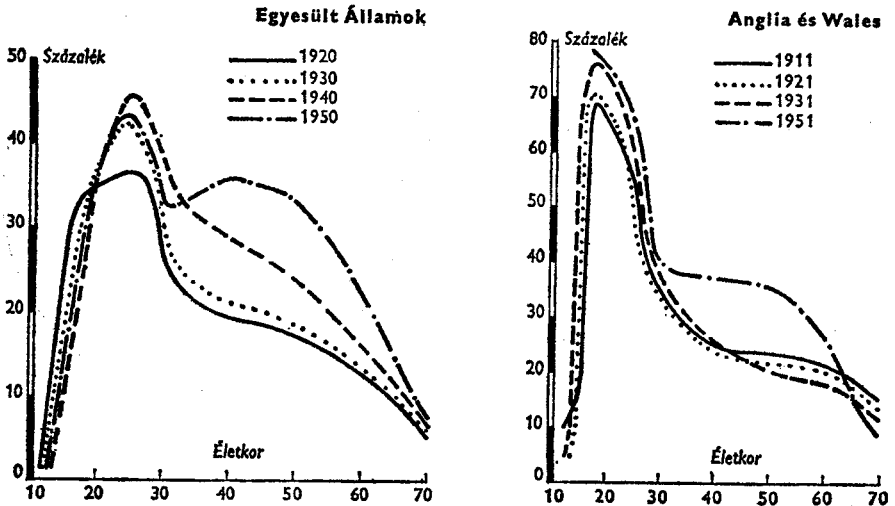
viszont a világ minden táján bevonják őket a munkába. E gyászos időszakban a nőket egyszerűen szerszámként kezelték, amelyet félredobtak, amikor felesleges, vagy kézbevesznek, ha szükség van rá. Sohasem tekintették a nőket teljesen fejlett lényeknek. Nem kell azonban elfelejteni, hogy a nők évszázadokon át passzívan engedték, hogy azt tegyenek velük, amint akarnak.

A könyv legérdekesebb és legizgalmasabb fejezetei azok, amelyek a női munka specifikumának tudományos vizsgálatait sürgetik. „Minden komoly tudományos megközelítés arra enged következtetni, hogy ilyen specifikum létezik, csak éppen nem foglalkoznak vele” — állapítja meg Sullerot.

A sajátos női alkatot nem lehet figyelmen kívül hagyni — a női morfológiától kezdve egészen a női pszichológiáig, vagy az olyan egyszerű biológiai és társadalmi tényekig, mint a szülés, az anyaság. A feladat nem a nők „férfiasítása”, hanem biológiai és társadalmi lényük harmonikus összehangolása. Tudjuk, hogy sok-sok mű foglalkozik az emberi munkával, de egyetlen szerző sem közelít a munkához a nők szempontjából. Valamennyi filozófus a *dolgozó* fogalmát azonosítja a *férfi* fogalmával.

Tudományosan semmit sem tudunk az anyaság és a munkavállalás összefüggéseiről, de Evelyne Sullerotnál kirajzolódik a kétféle munkavállalás görbéje. Az egyik, amely általában a kapitalista országokban érvényes, az, hogy a fiatal lányok dolgozni kezdenek, majd férjhezmenéskor abbahagyják a munkát, amelyhez csak gyermekeik iskolába kerülése után térnek vissza. A munka megszakítása természetesen hátránnyal is jár: nehéz újból az elhelyezkedés, a szakképzettség megfelelő szinten tartása, mivel képzettségükönél így is alacsonyabban értékelik és alacsonyabban fizetik őket, meg az előléptetés is lehetetlen. Ezek a hátrányok visszahatnak az egész kollektívára és csökkentik minden dolgozó nőnek az értékét, legyen férjezett, hajadon, anya vagy gyermektelen.

A NŐI MUNKA ARÁNYSZÁMÁNAK FEJLŐDÉSE ÉLETKOROK SZERINT, KÜLÖNBÖZŐ ORSZÁGOKBAN

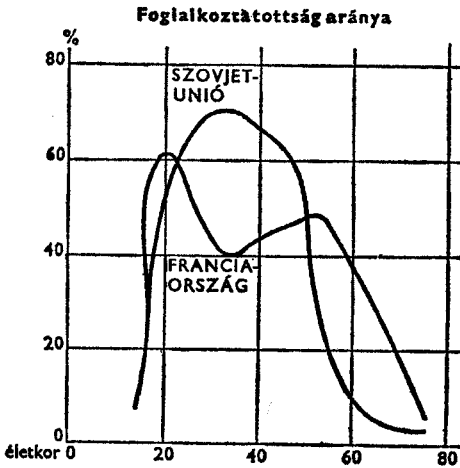
Forrás: ENSZ: a munkakerő demográfiai vonatkozásai

(Az ismertett kiadvány 331-es oldaláról)

A második modell főként a szocialista országokban általános: a nők az iskola elvégzésétől nyugdíjas korukig folyamatosan dolgoznak. Sokkal korábban mennek nyugdíjba, mint Nyugaton. Ennek a modellnek a követése igen nagy erőfeszítést igényel az anyaság idején. Sok társadalmi intézmény segíti a dolgozó nőket a Szovjetunióban is.

Egy híres amerikai, dr. Spack, aki annyi család nevelési tanácsadója, ezt írja: „Az orosz gyermekek, akiknek az anyja rendszerint mással is el van foglalva, nemcsak az anyasággal, bizonyos értelemben nyugodtabbak, alkalmazkodóbbak, mint az amerikai gyermekek,

akiknél az anya teljesen a gyermeknek szenteli magát”. A mű zárófejezetében kiterjedt vizsgálat lefolytatását javasolja minden országban – orvosok, pszichotechnikusok, pszichológusok részvételével, mindenfajta munkalehetőséggel, életkor és a női periódusok szerint differenciáltan.

(Az ismertett kiadvány 311-es oldaláról)

Szovjetunió: 1959
Franciaország: 1954

Ezeket a vizsgálatokat mindenütt alapos körültekintéssel kellene végezni, egyforma agyagon, egyforma mérésekkel, egyforma tesztekkel: a családi állapot, a gyermekek száma, a terhességi időszak szerint egyforma mintákon. Így megtalálhatnánk a nőnek a munkával szemben való természetes állandóit a kor és a női élet függvényében, és világviszonylatban le kellene vonni a következtetéseket, elítélni az olyan rendszert, amely a természeti adottságokkal ellentétesen működik.

A második esetben bebizonyosodna, hogy az, amit a „női természetnek és természetes attitűdöknek” nevezünk, sokkal inkább tekinthető a társadalmi körülmények okozta szerzett tulajdonságoknak. „A javasolt kutatásoknak természetesen semmi közük a „férfiasság” vagy a „nőiesség” kérdéséhez. Valójában egy olyan tudományág fejlődéséhez járulnánk hozzá, amely eddig nagyon el volt hanyagolva: az emberi munka tanulmányozásához a nő szempontjából. S olyan nemzetközi együttműködést tennénk lehetővé, amely mind emberi, mind tudományos szempontból csak hasznosítható lehetne!”

THOMAS S. SZASZ: JOG, SZABADSÁG (VAGY) PSZICHIÁTRIA?

Thomas S. Szasz, M. D., Law, Liberty, and Psychiatry — An Inquiry into the Social Uses of Mental Health Practices — Collier Books, New York, 1968

„Az emberiség legnyomorultabbjait, legelnyomottabbjait és legtehetetlenebbjeit iránt igyekszem rokonszenvet kelteni, amikor azt bizonyítom, hogy mennyi szükségtelen zsarnoksággal bánnak velük azok — nevetséges szinten —, akik azt állítják, hogy gyógyítanak, de valójában kínoznak és rombolnak.”

John Perceval (1838)

A fenti idézettel vezeti be Thomas S. Szasz könyvének negyedik fejezetét (Commitment of the Mentally Ill). Ezzel megadja a fejezet és a könyv magvát, és kifejezi Szasz állásfoglalását is.

De az író célja nem csak a rokonszenv felkeltése, hanem az elmebeteg jogaiért való sikereszállás. Erélyesen követeli az emberekkel való egyenlő bánásmódot az amerikai társadalomban uralkodó helyzet kritikái bemutatásával. Konkrét javaslatok az uralkodó helyzet megváltoztatására irányulnak.

Az USA-ban évente akarata ellenére kb. 250 000 ember kerül elmeegógyintézetbe. Az így letartóztatottak száma viszont meghaladja az egymilliót. Az ilyen szabadságfosztást a következő érvekkel magyarázzák, illetve igazolják: 1. az egyén elmebeteg vagy pszichotikus; 2. önmagára nézve ártalmas; 3. másokra nézve veszélyes; 4. az egyén szellemileg beteg, ezért kórházi kezelést igényel, de mint szellemi beteg nem fogja föl saját állapotát és a kezelés szükségességét.

A pszichiátriának, mint társadalmi intézménynek az a feladata, hogy megvédje a társadalom azon tagjait, akik a szellemi betegség valamely fajában szenvednek. Ezt a védelmet elmeegógyintézetek révén valósítja meg. A beutalás meghatározatlan időre szól — mindaddig, amíg a kezelést igénylő fél föl nem gyógyul, vagy gyógyíthatatlan, másokra nézve veszélyes.

Az ilyen beutalás alapja azonban nem elég szilárd:

1. a pszichiátria, mint tudomány még nem elég fejlett — ezért maguk a tudósok sem tudnak megegyezni abban, mi is tulajdonképpen a szellemi betegség: elmebaj, lelkibetegség, vagy lelki zavar — az agy megbetegedésének, kóros elváltozásának a jele-e, vagy az életben felmerülő nehézségek megnevezése, illetve neve,

2. mi a veszélyesség meghatározása — erre megfelelő magyarázat nincs. Milyen mércé alapján történik az emberek veszélyessé nyilvánítása? Miért veszélyesebb (magára és másokra nézve is) egy paranoiás, akinek az a képzelete, hogy üldözik, vagy egy ittas gépkocsivezető, mikor az utóbbi több embert megöl vagy nyomorékká tesz, mint az előbbi?

Az elmeegógyintézetbe utalás akárcsak a bebörtönözés — nem egy jogrendszerben — a polgári jogok egész sorának elvesztését is jelenti: szavazati jog, nem köthet érvényes jogügyleteket vagy házasságot, nem válhat el stb.

Kétféle letartóztatás különböztethető meg aszerint, hogy a polgári vagy a bűnvádi eljárás előírásai szerint történik-e. Az előbbi eljárás alapján azon személyek letartóztatása történik, akik nem követtek el semmilyen bűncselekményt, esetleg a jelentéktlenebb,

kisebb bűnözők is ide sorolhatók, akik ellen nem indítanak eljárást, hanem állami vagy magán elmeógyógyintézetbe utalják. A bírósági tárgyalást váró bűnözőket és az elmebetegség miatt felmentett vádlottakat (defendants acquitted by reason of insanity) a bűnvádi eljárás előírásai alapján a bűnöző elmebetegek állami kórházába (state hospital for the criminally insane) utalják. A beutalás automatikus.

Csak a beszámítható bűnöző felelős az elkövetett bűncselekményért — a büntetőjogban ez ma általánosan elfogadott elv. A beszámíthatóság, illetve a beszámíthatatlanság megállapítása szakértelmet követel — a bírók, a pszichiáterek meghatározott fokú közreműködését igénylik. Ez a tény a jog pszichiátrizálódásához vezethet. A pszichiáter szakvéleményének négy alapkérdésre kell megfelelnie: 1. szellemi képessége alapján a vádlott képes-e részt venni bírósági tárgyaláson? 2. a terhelő bűncselekmény elkövetésének pillanatában elmebeteg volt-e? 3. ha az állítólagos bűncselekmény elkövetésekor elmebeteg volt, társadalomellenes viselkedésének oka elmebetegség-e? 4. felelős-e a vádlott tetteiért? Szasz szerint az ilyen információknak „titkos rekeszük” is van, melynek alapján a bíróság a „fej vagy írás” játékszabály értelmében hozza meg döntését, illetve ítéletét. Ha a vádlott szakvélemény alapján felelős tetteiért — beszámítható és bűnös — a bírók lelkiismeretfurdalás nélkül börtönbüntetésre ítélik; ha tetteiért nem felelős — mert elmebeteg —, automatikusan elmeógyógyintézetbe utalják. A bíróság nem ítéltet börtönbüntetésre olyan személyt, aki már elmebeteg — ő ugyanis már meg van büntetve: betegnek lenni annyi, mint szenvedni. Ez azonban nem rekeszti ki a bíróság és a társadalom azon törekvését, hogy a tettet megbüntesse, vagy végső fokon ellenőrizze, hanem csak eltéríti eredeti céljától: a pszichiáter szakvéleménye a nyílt büntetést tiltja, de a terápia alakjába rejtett büntetést ápolja. Ahelyett, hogy a vádlottat meghatározott időre bebörtönöznék, meghatározatlan időre elmeógyógyintézetbe zárják, amely élete végéig is eltarthat. E döntés várható magyarázata: „Ha a bűnöző túlságosan beteg ahhoz, hogy megbüntessék, akkor biztosan eléggé beteg ahhoz, hogy gyógykezelésben részesítsék.” (114 old.)

Az író mindezt elveti: az emberek nem lehet semmilyen pszichiátriai mérce alapján elmebetegekre, illetve örültekre és épelméjűekre osztani, mert az ún. elmebetegek osztálya meghatározatlan és meghatározhatatlan; „büntetéstől való elkülönítésük” is csak a megtorlás egyik formája. Jólismert tény az is, hogy ugyanarról az esetről könnyen kaphatnak pozitív és negatív szakvéleményt is. Szasz szerint ennek oka a pszichiátria fejletlenségére vezethető vissza. Véleményük kialakításakor a szakértők nem tartják magukat egységes mércehez, mert ilyen mérce nincs. Vagyis azt, hogy egy személy szellemi beteg-e vagy sem, egyszerűen azért nem lehet megállapítani, mert nincs használható, pontos mérce a szellemi egészség megállapítására. (Szasz komparatív példája: a vádíratban a toxikológus véleménye szerint a test halálos mennyiségű arzént tartalmaz, a védelemben egy másik toxikológus vizsgálata alapján a testben nem található halálos arzénadag — mindkettő lelete helyes lehet, mert egyikük x milligramm arzént tart halálos adagnak, a másik pedig y milligrammot.) Mindezen okokból a szerző elveti a szellemi betegség figyelembevételét, mint felmentő állapotot. A bűnözőket felelős emberi lényként kell kezelni, ez egyetlen esélye annak, hogy valóban emberek maradjanak. Egyik legfontosabb kifejező megállapítása, amely a fenti problémához kapcsolódik, a következő: „Amennyiben ember az ember, és nem gép, cselekedeteiben mindig van valamilyen egyéni választás, amely szerint *mindig* felelős is cselekedeteiért. Az örültségben nincs kevesebb módszeresség, mint az épelméjűségben.” (135. old.) Ezzel egyben kifejezi harcát az emberekkel való egyenlő bánásmóddal — követeli az amerikai tételes jog kettéválasztásának megszüntetését —, nem létezhethet két jogrendszer egy államban, amelyek közül egyik a normális, egészséges személyek viselkedését szabályozza, a másik pedig a szellemi betegek viselkedését. Az embert mindvégig szerződő félként kell kezelni, nem pedig megfosztani cselekvőképességétől, és alacsonyabb rendű lényként bánni vele. Ha az emberek ugyanis megszegik szerződéseiket, vagyis nem teljesítik kötelezettségeiket, ezt nem akaratlanul teszik — kivéve a nagyfokú alkalmatlanság esetében, mint amilyen az agy megsértése vagy a szenilitás, — hanem azért, mert azt hiszik, hogy az előnyükre szolgálnak. Épp ezért úgy kell tekinteni rájuk, mint kompetens egyénekre, és a szerződés megszegésére büntetéssel kell válaszolni.

Az állam visszautasíthatja, hogy egy személlyel szerződő félként bánjon el és pszichiátriai kezelésre szoruló egyedet teremtson belőle. Az ilyen bánásmód visszautasításának példáját adja Szasz az uralkodó helyzet teljesebb bemutatására: A 23 éves Jim Cooper 1957 áprilisában kilenc revolverlövessel megölte menyasszonyát, azután önként jelentkezett a rendőrségen. A gyilkosságot előre megfontolt szándékkal követte el, tudván, hogy ezért halálbüntetés jár. Célja tulajdonképpen az is volt, hogy kivégezzék. Cooper ugyanis felelősnek érezte magát apja haláláért. Egy téli napon a kilenc éves Jim sapka nélkül indult iskolába, apja utána szaladt a sapkával, de elcsúszott a jégen, és az esés végzetes volt. A tárgyalás előtt Coopert Massachusetts állam törvényei szerint pszichiátriai vizsgálatnak

vetették alá, hogy kiderítsék az esetleges szellemi megbetegedés vagy másmilyen defektus jelenlétét, amely befolyásolhatná felelősségét. E vizsgálat alkalmával Coopert egészségesnek találták. Cooper maga is követelte a tárgyalást és megbüntetését. A hivatalosan kijelölt védelem azonban elvetette Cooper kérését, és a vádlott újból való kivizsgálása alapján a védőbeszédben Coopert, mint „Érzelmileg beteg emberi lényt” tüntette föl, akinek pszichiátriai kezelésre van szüksége, a gyilkosság pedig nem volt más, mint betegségének erőszakos megnyilvánulása. Ezek szerint a vádlott felmentését kérték és a kivégzés helyett — életfogytiglani bebörtönzést egy állami elmeegógyintézetbe. Cooper elvetette ezt és a tárgyaláson kijelentette, hogy a halálbüntetésen kívül minden más ítélet hiba. A bírák eleget tettek kívánságának. Itt azonban nem fejeződött be az eset — a kormányzó számtalan petíciót kapott, amelyben az ítélet megváltoztatását kérték. Cooper továbbra is kitartott, és a halálbüntetés végrehajtását kérte, most már akár irgalomból is, hogy megszabaduljon életétől, amely se nem tiszteletreméltó, se nem kívánatos többé számára. Az államnak mégis sikerült — az elsődleges ítélet pszichiátriai véleménye alapján — életfogytiglani bebörtönözésre változtatni. Az ítélet jogerőssége után Cooper fölakasztotta magát.

Az elmebetegeket nemcsak polgári jogaiktól fosztják meg, hanem legalapvetőbb jogaikat is korlátozzák — ezek pedig az alkotmányos jogok. Megsértésük világosan rámutat aiz amerikai társadalomban ujonnan kialakuló diszkriminációra, az elmebetegek diszkriminálására. Szasz véleménye szerint az alkotmányfüggelék jelentős hányadának megsértéséről van szó. A hetedik alkotmányfüggelék megsértése, semmibevétele a leglesújtóbb — magyarázatában Szasz azt az abszurd kérdést teszi fel, amely az embert, mint lényt, megszegyenyíti és lealacsonyítja. Vajon megér-e húsz dollárt annak megállapítása, hogy bíróság elé állítható-e valaki? És mennyit ér az elmeegógyintézetbe záras elleni védelem? Amerikai gyakorlat szerint ez nem ér meg húsz dollárt. Pszichiáterek véleménye alapján visszautasítják a bírósági tárgyalás levezetését, és helyette a bűnözők elmeegógyintézetébe zárják az állítólagos elmebeteget — mindezt bírósági segítség igénybevétele nélkül. Ezze, a pszichiáterek az igazságszolgáltatás területére törnek be, és az idevágó problémákat megfelelő képzettség hiányában, tudománytalan vagy féltudományos találgatásokkal oldják meg. Így kétszeresen megbüntetik a bűnözőt: néhány évi elmeegógyintézetben való tartózkodás után, mint felgyógyult és kompetens egyén ellen eljárást indítanak és ügyében ítéletet hoznak.

A Law, Liberty, and Psychiatry Szasz huszadik századbeli harca az emberek egyenlőségéért. Maga a harc nem új — amióta az emberek társadalomban, illetve osztálytársadalomban élnek, ez a harc együtt él velük. A társadalom fejlettségi fokának megfelelően változnak céljai. Az előbb megvalósított cél a következő, a magasabb cél elérésének alapja. Potosabban, a továbbhaladás szülője: minden megvalósított cél uralkodó állapottá alakul, és az idő múlásával rámutat saját fogyatékoságaira és deformációira. A felismert fogyatékoságok és deformációk kiküszöbölésére irányuló harc az új cél.

A kapitalista társadalomban az emberek jogilag egyenlők. Szasz könyvében megmutatja a valódi egyenlőtlenség egyik lehetséges formáját, amely a jelenlegi fejlettségi fokon az amerikai társadalomban mutatkozik meg legintenzívebben, és ennek kiküszöbölését sürgeti. Következtetéseiben helyenként talán végtetekbe esik (pl. amikor az összes elmebeteg egyenlőségét kéri, tekintet nélkül a betegség fokára), analízise (helyenként éppen ezért) mégis leleplező, releváns és elgondolkasztató.

JEGYZET

„A common law-ban, ha a per értéke meghaladja a húsz dollárt, alkalmazandó marad a jury előtt folyó tárgyalás, és az Egyesült Államok egyetlen bírósága sem vizsgálhatja felül a jury által megállapított tényeket, hacsak ezt a common law szabályai nem engedik meg.”

*****: CSALÁD ÉS HÁZASSÁG
A MAI MAGYAR TÁRSADALOMBAN**

Család és házasság a mai magyar társadalomban, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971., 310 oldal.

Tartalomjegyzék: Lőcsei Pál: Előszó; Kulcsár Kálmán: A család helye és funkciója a modern társadalomban; Szabady Egon: A magyar családok demográfiai sajátosságai; Szilágyi Vilmos: A párválasztás és családalapítás problémái; Hegedűs András: A falusi család gazdasági funkciójában bekövetkező változások és következményeik; Kósa Erzsébet: Adalékok a mai magyar család generációs viszonyainak alakulásához; Cseh-Szombathy László: A család szerepe az öregek ellátásában és életében; Szalai Júlia: A családi munkamegosztás néhány szociológiai problémájáról; Varga Károly: Házassági kohézió az időmérleg tükrében; Andorka Rudolf—Buda Béla—G. Kiss Judit: A család szerepe egyes deviáns viselkedésmódozatokban; Lőcsei Pál: Felbomlott házasságú budapestiek.

A gyakorlat megmutatta, hogy a szociológia fejlődése lehetővé tette a társadalmi élet eddig még ismeretlen területeinek tanulmányozását.

Az eredmények különösen nagyok a speciál szociológiai diszciplínák területén. A Család és házasság a mai magyar társadalomban című családszociológiai tanulmánykötet is ezt a törekvést tükrözi. A kötetet Kulcsár Kálmán, Szabady Egon, Szilágyi Vilmos, Hegedűs András, Kósa Erzsébet, Cseh-Szombathy László, Szalai Júlia, Varga Károly, Andorka Rudolf, Buda Béla, G. Kiss Judit tanulmányaiból válogatta Lőcsei Pál.

Ez a több témakört felölelő, de mégis egységes egészet képező mű igyekszik feltárni azokat a változásokat, amelyek a mai magyar családban és házasságban bekövetkeztek.

Az összegyűjtött tanulmányok mindegyike külön elemzést igényelne. Véleményem szerint azonban témája és módszereinek alkalmazása szempontjából külön figyelmet érdemel Szalai Júlia tanulmánya, amely a családi munkamegosztás néhány szociológiai problémájával foglalkozik.

A tanulmány alapját az 1965/66-ban lebonyolított nemzetközi időmérleg-vizsgálat magyarországi adatai képezték. A magyarországi időmérleg-vizsgálatot egy felvételi lap és egy kérdőív segítségével végezték. A felvételi lapon a megkérdezettek feltüntették valamennyi napi tevékenységük időtartamát a hét különböző napjaiban, a kérdőíveken pedig a családi és otthoni tevékenységek feltérképezésében szükséges adatokat gyűjtötték össze a megkérdezettekől.

Mielőtt a szerző rátérne a statisztikai adatok kimutatására, elemzi azokat a társadalmi kontrollákat, amelyek minden adott társadalomban hatást gyakorolnak a családra az átadott norma- és értékrendszerek által. A társadalmi ellenőrzés ilyen módjának kétféle formáját említi:

1. A család a társadalomban zárt, autonóm közösséget alkot; a családi tevékenységeket a társadalom közvetlenül nem ellenőrizheti. Az ilyen családban nevelkedett egyén nehezen kapcsolódik be a környezetébe.

2. A társadalom a családi tevékenységek ellenőrzését közvetlenül és zavartalanul végzi. Ilyen esetben a társadalmi beilleszkedési folyamat mindkét fél, az egyén és a társadalom számára egyaránt zavartalan.

A család feletti ellenőrzés első formáját nevezzük *ex post*, azaz utólagos, míg a másodikat *ex ante*, illetve előzetes kontrollának. Amennyiben kiküszöböljük az *ex post* kontrollelemeket, és amennyiben megvalósítjuk az *ex ante* ellenőrzés módját, annyiban érjük el a család társa-

dalmasítottóságát. Ez azt jelenti „... hogy a társadalom a családban folyó tevékenységek nagy részének átvállalásával valósítja meg a család feletti kontrollt, a családot ekképpen mintegy feloldja magában.” (172. old.) A mai társadalom célja, hogy az egyén számára biztosítsa a társadalmi életbe való zavartalan beilleszkedést. E cél elérése nagymértékben a gyermekneveléstől függ. Hogyan alakul a gyermeknevelés a családban, az gyakran annak függvénye, hogy a szülők mennyit és milyen intenzíven foglalkoznak a gyerekekkel. A következő táblázat adatain a szerző illusztrálja azt a tényleges időt, amit a szülők gyerekeikkel töltenek.

A gyerekekkel töltött idő (percekben) a hétköznapok átlagában

	Szellemi dolgozók				Fizikai dolgozók			
	feleség keres		feleség nem keres		feleség keres		feleség nem keres	
	férj	feleség	férj	feleség	férj	feleség	férj	feleség
A gyermekes családok átlaga	45	57	19	105	42	70	22	84
A mintanagyság: n	111	117	43	29	116	174	139	114
Családok, ahol a legkisebb gyerek 1 éven aluli	34	214	27	—	51	181	24	179
A mintanagyság: n	5	4	3	—	19	15	6	5

Az időskála tehát 1/3 órától egészen 3,5 óráig terjed. A táblázat azt mutatja, hogy a jelentős különbséget nem a különböző társadalmi réteghez tartozás, hanem az a tény határozza meg, hogy az anyák dolgoznak-e vagy sem. A nem kereső nők gyerekeikkel 1,2–1,8-szor annyi időt töltenek el, ugyanakkor a férj erre feleannyi időt szán, mint a kereső nő férje.

A gyerekekkel való foglalkozást e tanulmány szerzője két csoportra osztja: a gyerekekkel való fizikai gondoskodásra és a gyermeknevelésre.

Ezen a téren összegyűjtött statisztikai adatok azt bizonyítják, hogy az apák a gyerekekkel töltött idejük jóval nagyobb részét fordítják gyermeknevelésre, így a gyerekekkel való fizikai teendők elvégzése az anyákra vár. Kiténik továbbá az is, hogy a fizikai foglalkozású szülők nagyobb súlyt helyeznek a fizikai gondoskodásra. A szellemi foglalkozásúak családjában pedig a nevelésre fordítanak több időt, és valószínűleg nemcsak többet, hanem hozzáértőbben és hatékonyabban is foglalkoznak gyerekeikkel.

A gyerekeknevelés mellett a házimunka a másik otthon végzendő tevékenység, amely magába foglalja a családról mint egységről való gondoskodást.

Az alábbi táblázat a házimunkával eltöltött idő kimutatására szolgál.

Házimunkával töltött idő a gyerekes családok átlagában (a hétköznapok átlagában; percekben)

	Szellemi dolgozók						Fizikai dolgozók					
	feleség keres			feleség nem keres			feleség keres			feleség nem keres		
	férj	feleség	összesen	férj	feleség	összesen	férj	feleség	összesen	férj	feleség	összesen
	67	178	245	54	355	409	93	222	315	88	386	474
A mintanagyság: n	111	117	228	43	29	72	166	174	340	139	114	253

Tehát a házimunkával töltött idő minimuma 1, maximuma pedig 6,5 óra.

E két táblázat összehasonlításával Szalai Júlia rendkívül hasznos munkát végzett. Az adatok összehasonlítása azt mutatja, hogy a házimunkákkal mindenütt jelentősen több időt töltenek el, mint a gyerekekneveléssel.

A házimunkával eltöltött idő megoszlását vizsgálva, kiderül, hogy az elsődleges különbség a feleségek esetében attól függ, hogy kereső munkát folytatnak-e, vagy háztartásbeliek,

míg a férjknél a differenciálódást főként a munkamegosztásban elfoglalt hely határozza meg.

Az összegyűjtött adatok azt mutatják, hogy a fizikai dolgozó férjek többet segítenek feleségüknek. A szerző véleménye szerint ez csak abban az esetben helytálló, ha a házimunkához tartozó tevékenységeket tágan értelmezzük, a fogalom felöleli a ház körüli teendőket is. A ház körüli teendők elvégzésében a fizikai dolgozók a szellemi foglalkozásaikkal szemben valóban nagyobb részt vállalnak. Ha viszont a házimunkákat a szűkebb értelemben határozzuk meg, a férfiak részvállalása az ellenkező tendenciát mutatja.

A házimunka tehát a mai magyar társadalomban megmaradt tradicionálisan női munkának, hiszen a házimunkának az összegyűjtött adatok szerint legalább 3/4-ét a nők végzik.

Visszatérve a két otthon végzendő tevékenységi csoport összehasonlítására, láthatjuk, hogy Szalai Júliának igen eredményesen sikerült kimutatni a nők hátrányos helyzetét, a női emancipáció hiányát. Ez a jelenség főképp abban az esetben jut kifejezésre, ha a nő „csak háziasszony.”

Maga az a tény, hogy a nő nincsen munkaviszonyban, koránt sem jelenti azt, hogy a gyerekekkel többet foglalkozik. Ilyen esetekben a nő elsősorban háziasszony, nem pedig anya.

Nem lenne túlzás — mivel ez a tanulmányból is kiténik — azt a következtetést levonni, hogy „a csak háziasszony” férje kiszolgálója, nem pedig gyermekeinek nevelője.

Az olyan családban, ahol mindkét házastárs dolgozik, a férjek nagyobb mértékben kapcsolódnak be a házimunkák elvégzésébe, és jelentős időt töltenek el gyerekneveléssel. Így a nőre kevesebb teher hárul és időstruktúrája módosul a nem kereső anyákhoz viszonyítva.

SZÁMUNK SZERZŐI

- ÁBEL MIKLÓS**
SZABADKA egyetemista, a szabadkai Közgazdasági Kar hallgatója
- APRÓ JÓZSEF**
SZABADKA egyetemista, a szabadkai Közgazdasági Kar hallgatója
- BAKOS GYÖRGYI**
ÚJVIDEK okleveles magyar—szerbhórvát szakos bölcsész, a Forradalom Múzeumának levéltárosa
- Dr. TOMISLAV BANDIN**
SZABADKA a közgazdasági tudományok doktora, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára
- BODROGVÁRI FERENC**
SZABADKA okleveles filozófus, a szabadkai Tanítóképző tanára
- Dr. VLADAN ČETKOVIĆ**
BELGRAD a társadalomtudományok doktora, a belgrádi Politikai Kar tanára
- Dr. BORISLAV J. DIMKOVIĆ**
ÚJVIDEK a társadalomtudományok doktora, az újvidéki Közgazdasági Intézet tudományos kutatója
- Mr. SERGEJ FLERE**
ÚJVIDEK a társadalomtudományok magistere, az újvidéki Jogi Kar asszisztense
- Dr. GYÖRE KORNÉL**
SZABADKA a budapesti egyetemen földrajztudományokból szerezte meg doktorátusát, a szabadkai Tanítóképző tanára
- KOVÁCS TERÉZ**
BELGRAD egyetemista, a belgrádi Bölcsészeti Kar szociológus-abszolvense
- LAKI LÁSZLÓ**
SZABADKA okleveles közgazdász, a szabadkai Közgazdasági Kar szakmunkatársa
- Mr. BORISLAV MARTIN**
SZABADKA a közgazdasági tudományok magistere, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára
- ÖKRÉSZ BERNADETT**
ÚJVIDEK egyetemista, az újvidéki Jogi Kar hallgatója
- SAFFER PÁL**
ÚJVIDEK író, az újvidéki Rádió és az épülő televízió szerkesztője
- SINKÓ ÉVA**
SZABADKA egyetemista, a szabadkai Közgazdasági Kar hallgatója

Dr. STEINFELD SÁNDOR SZABADKA	szakorvos, nyugalmazott főorvos
Dr. RADMILA STOJANOVIC BELGRAD	a közgazdasági tudományok doktora, a belgrádi Közgazdasági Kar tanára
Dr. STURC BÉLA SZABADKA	a biológiai tudományok doktora, a szabadkai Tanítóképző tanára
SZÁM ATTILA SZABADKA	okleveles közgazdász, a szabadkai Munkás-egyetem szakmunkatársa
SZEKERES LÁSZLÓ SZABADKA	okleveles régész, a szabadkai Városi Múzeum szakmunkatársa
Mr. SZÓRÁD GYÖRGY SZABADKA	a közgazdasági tudományok magistere, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára
TÓTH ANNA SZABADKA	okleveles közgazdász, a szabadkai Közgazdasági Kar tanársegédje
Dr. TÓTH LAJOS SZABADKA	a szegedi egyetemen a pedagógiai tudományokból szerezte meg doktorátusát, a szabadkai Tanárképző Főiskola tanára
TÓTH RUDOLF SZABADKA	okleveles német szakos bölcész, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára
A szerbhorvát szöveget fordították	BUCSÚ OTTÓ, HORNYIK GYÖRGY, KOROM TIBOR, MARTIN IRÉN, NAGY JÓZSEF és SZECSEI MIHÁLY
Idegen nyelvre fordították	ALAN MAC CONNELL-DUFF (angol), SZILÁGYI ERZSÉBET (orosz), TÓTH RUDOLF (német) és JELISAVETA VUJKOV (francia)
A magyar szöveget lektorálta	LÉVAY ENDRE, NOVÁK JÓZSEF és VAJDA JÓZSEF
A szerbhorvát szöveget lektorálta	SZENTGYÖRGYI ISTVÁN
Az eredeti ábrákat Korrektor	WOLOSINSZKI ANTAL rajzolta MATEJKA LAJOS

A L é t ü n k
nyomdában levő 3—4.
(május—augusztus)
kettősszámának
tartalmából

Laki László: Dilemmák a holtmunka körül

Jovan Đorđević: A szakszervezetek az öngazd-
tású társadalomban

Đura Knežević: A politikai „esetek” mint a köz-
ségekben megnyilvánuló konfliktusok kifejezői

Hock Rudolf: A többnyelvűség múltja és jelene
Vajdaság területén

Bányai János: Korszak és irodalmi érték — Az
irodalmi avantgarde kérdéseiről

Károly Sándor: A huszitizmus és a magyar bib-
liafordítás

Ágoston Mihály: Középiskoláinktól az értelmi-
ségig

Vajda József: A kontrasztív elemzés szerepe a
nyelvészeti kutatásban

Esad Ćimić: Erkölc és vallás

Hódi Sándor: Emócióink és létünk

Kósa László: Zenta bácskai mezőváros néprajzi
képe

Dér Zoltán: Toncs Gusztáv, a pedagógus

A kettősszám többi rovatainak munkatársai: Ba-
jagić Veronika, Miloš Bajić, Milutin Blagojčev,
Joso Buljovčić, Dévics Imre, Borislav J. Dimko-
vić, Radu Flora, Garai László, Kovács Teréz, Lé-
vay Endre, Borislav Martin, Fuad Muhić, Rehák
László, Szabó Géza (Szakács Gábor), Szabó Ró-
zsa, Szilágyi Gábor, Szlivka László, Virágh István.

Szemelvény
szerkesztésben levő
5. (szept.—okt.)
és 6. (nov.—dec.)
számaink
tartalmából

Durica Acin: A nemzetközi áruforgalom elméletéről

Bajagić Veronika: Az öngazgatás időszerű kérdései és a társadalmi tulajdon ellentmondásai

Aleksandar Đurđev: Marxnak a kommunára vonatkozó nézetei és azok megvalósítása a jugoszláv gyakorlatban

Farkas Nándor: A zentai művésztelep társadalmi szerepe

Janko Jeri: A szlovén nemzeti kisebbség Olaszországban

Juhász Géza: A könyvkiadás szerepe a jugoszláviai magyar irodalom kibontakozásában

Györe Kornél: Városok alakulása Vajdaságban

Kutri Júlia: Az ügykezelési információ szervezése

Laki László: Munkásosztály és értelmiség

Lőbl Árpád: Történelmi terminológiánk problémái

Desanka Romić: Adalékok a nemzetek gazdasági önállósulása, a szuverenitás és az autonómia kérdéseihez föderalizmusunk legújabb koncepciója tükrében

Rehák László: A helyes társadalmi tudat kialakításának problémája az öngazgatású társadalomban

Szám Attila: A szocializmus értelmezése Hegedűs András munkáiban

Szilágyi Gábor: A művésztelepek az alkotók szemszögéből

Tóth Lajos: A nemzetiségi iskoláztatás fejlődése Vajdaságban

Milorad Vasović: Vajdaság idegenforgalmi lehetőségei

Váradi Tibor: Igazság a nemzetközi magánjogban

Kérjük olvasóinkat, hogy jelen számunk egyes oldalainak nyomdatechnikai hiányosságból eredő rossz olvashatóságáért legyenek elnézessel. — A szerkesztőség.

létünk — társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. Kiadó: Forum Lapkiadó Vállalat, Újvidék. Felelős szerkesztő: dr. Rehák László. Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 2/I. Szerkesztőségi óra minden pénteken 16-tól 17 óráig. Megjelenik kéthavonta. Ára példányonként 5 dinár, kettős számoké 10 dinár. Előfizetés folyó évre belföldön 25, külföldi címzettre 50 dinár. Megrendelhető: Forum terjesztő részlege, 21 000 Novi Sad, Vojvode Mišića 1.

